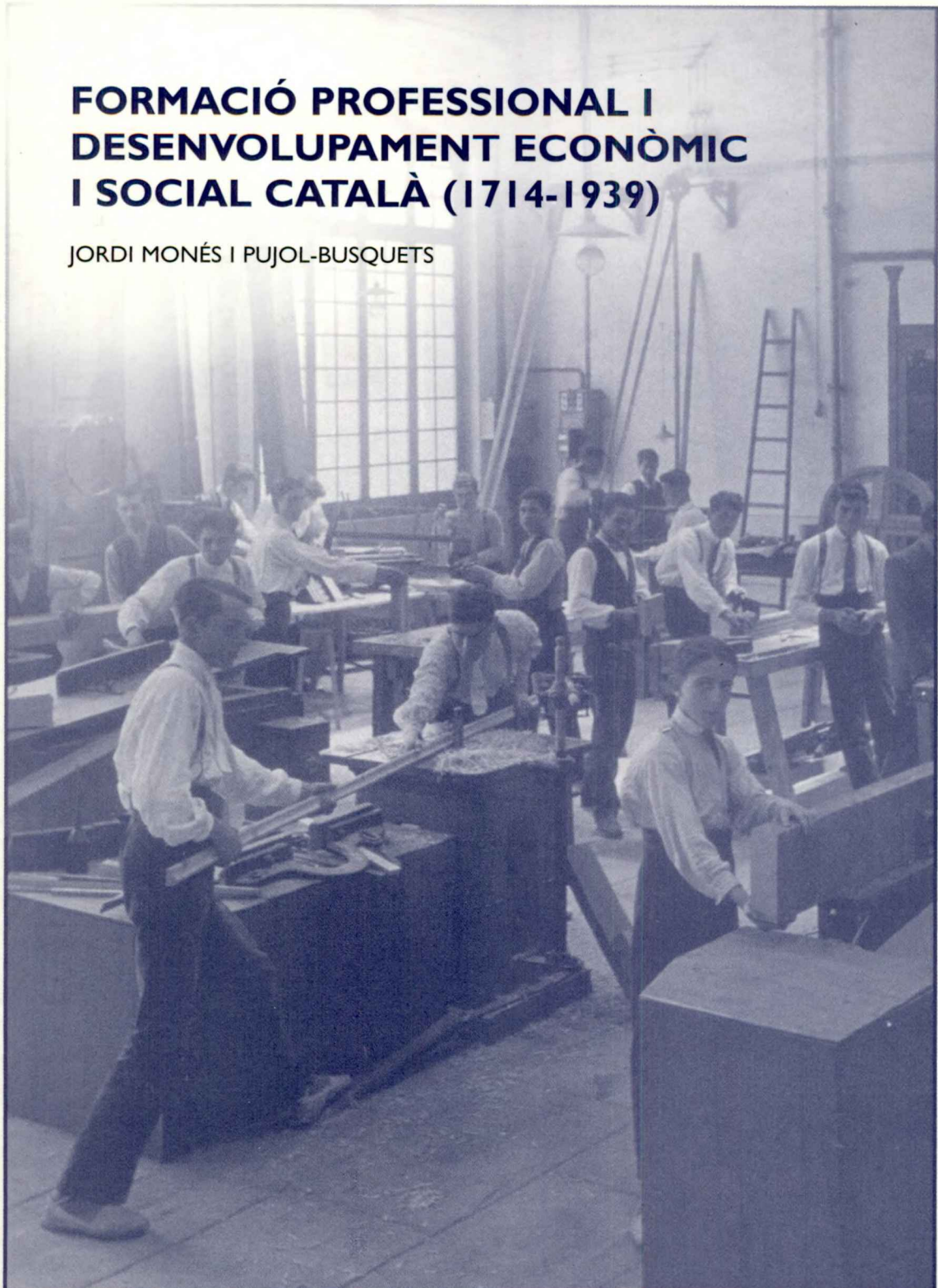

FORMACIÓ PROFESSIONAL I DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC I SOCIAL CATALÀ (1714-1939)

JORDI MONÉS I PUJOL-BUSQUETS

SOCIETAT D'HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ DELS PAÏSOS DE LLENGUA CATALANA
Filial de l'Institut d'Estudis Catalans

**FORMACIÓ PROFESSIONAL
I DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC
I SOCIAL CATALÀ (1714-1939)**

This One

SR9J-760-1ALZ

**SOCIETAT D'HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ
DELS PAÏSOS DE LLENGUA CATALANA**

FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

JORDI MONÉS I PUJOL-BUSQUETS

**FORMACIÓ PROFESSIONAL
I DESENVOLUPAMENT
ECONÒMIC I SOCIAL CATALÀ
(1714-1939)**

BARCELONA

2005

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Monés i Pujol-Busquets, Jordi

Formació professional i desenvolupament econòmic i social català (1714-1939)

Bibliografia

ISBN 84-7283-792-0

I. Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana II. Títol

1. Formació professional — Catalunya — Història

2. Desenvolupament econòmic — Aspectes socials — Catalunya

373.6(467.1)(091)

Disseny de la coberta: Maria Casassas

Fotografia de la coberta: Aula de l'Escola del Treball. Autor: A. Antonietti.

Procedència: Arxiu Fotogràfic de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

© Jordi Monés i Pujol-Busquets

Editat per la Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: juny de 2005

Tiratge: 600 exemplars

Text revisat lingüísticament per l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics
de l'IEC

Compost per Anglofort, SA

Carrer del Rosselló, 33. 08029 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-792-0

Dipòsit Legal: B. 27237-2005

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

PRÒLEG	9
SIGLES	15
1. INTRODUCCIÓ	
1.1. Consideracions prèvies	17
1.2. El pla de treball	23
PRIMERA PART	
Formació professional - desenvolupament socioeconòmic: de l'etapa preindustrial a la creació d'una estructura estatal d'ensenyament tècnic	27
2. DELS PRIMERS INTENTS PER ESTABLIR ESCOLES NO GREMIALS DE FORMACIÓ PROFESSIONAL AL FINAL DEL PERÍODE NAPOLEÒNIC	29
2.1. Les diferents etapes que inclou la primera part	29
2.2. Els precedents	30
2.3. Els esquemes socioculturals i socioeducatius de la naixent burgesia dins del marc general estatal	31
2.4. De la fundació de la Junta de Comerç de Barcelona al final del període napoleònic	38
3. DEL PERÍODE NAPOLEÒNIC A L'ESTABLIMENT D'UNA ESTRUCTURA ESTATAL D'ENSENYAMENT TÈCNIC	49
3.1. La problemàtica de les etapes	49
3.2. La situació de l'ensenyament científicotècnic al Principat a principis del segle XIX	50
3.3. L'ensenyament tecnicoprofessional entre 1805 i 1835	52
	5

3.4.	Del triomf del règim liberal a la instauració d'una estructura estatal d'ensenyament tècnic	63
3.5.	Algunes puntualitzacions finals	68
4.	L'ENSENYAMENT PROFESSIONAL MASCULÍ A FORA DE BARCELONA I ALTRES QÜESTIONS DE CARÀCTER GENERAL	71
4.1.	Consideracions de caràcter global	71
4.2.	La formació tecnicoprofessional fora de la ciutat de Barcelona	72
4.3.	La funció dels gremis en el terreny de la formació professional en la societat preindustrial i en els primers moments de la industrialització	83
4.4.	El mercat de treball i la formació tecnicoprofessional. El binomi oferta-demanda	87
4.5.	Factor humà i grups socials	90
4.6.	Formació tecnicoprofessional i desenvolupament econòmic	93
4.7.	Algunes reflexions sobre aquest període	99
SEGONA PART		
	De la creació d'una estructura estatal d'ensenyament tècnic a la fi de la guerra dels tres anys (1851-1939)	101
5.	LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX	103
5.1.	Les diferents etapes d'aquest període i l'organització del treball en aquests anys	103
5.2.	Consideracions preliminars a l'etapa 1851-1900	104
5.3.	L'evolució legislativa de l'ensenyament tècnic a l'Estat espanyol entre 1850 i 1900	107
5.4.	La realitat socioeducativa	113
6.	EL PERÍODE 1900-1939 (I). EL MARC LEGAL I L'OBRA DE LES DIPUTACIONS CATALANES, LA MANCOMUNITAT I LA GENERALITAT DE CATALUNYA	141
6.1.	Algunes precisions preliminars	141
6.2.	L'evolució legislativa de l'ensenyament tecnicoprofessional (1900-1939)	142
6.3.	La realitat socioeducativa	147
7.	EL PERÍODE 1900-1939 (II). LES ALTRES INSTITUCIONS PÚBLIQUES I PRIVADES QUE DONEN SUPORT A L'ENSENYAMENT PROFESSIONAL	181
7.1.	Consideracions prèvies	181

7.2. L'obra en el camp de l'ensenyament tècnic elemental de les institucions públiques catalanes no estudiades en el capítol anterior	181
7.3. L'obra d'altres institucions catalanes específiques	204
8. ENSENYAMENT TECNICOPROFESSIONAL I SOCIETAT A CATALUNYA (1850-1939) (I)	215
8.1. Precisions preliminars de caràcter general	215
8.2. Aspectes generals del nexa grups socioprofessionals - formació obrera	215
8.3. Procés evolutiu de la formació professional	218
8.4. Els grans grups socioideològics i l'ensenyament professional	222
9. ENSENYAMENT TECNICOPROFESSIONAL I SOCIETAT A CATALUNYA (1850-1939) (II). LA PROBLEMÀTICA SUPRAESTRUCTURAL	247
9.1. Abast i limitacions d'aquesta proposta	247
9.2. Canvis tecnològics i formació professional	248
9.3. L'orientació professional	255
9.4. La projecció internacional	266
9.5. Reflexions i puntualitzacions sobre la formació professional obrera	271
TERCERA PART	
La formació professional femenina i la llengua d'escolarització (1714-1939)	273
10. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL FEMENINA FINS A L'ÚLTIM QUART DEL SEGLE XIX	275
10.1. L'organització d'aquesta tercera part	275
10.2. Precisions preliminars	275
10.3. Introducció	277
10.4. L'educació femenina pròpiament dita	279
10.5. Les dones, el mercat de treball i el desenvolupament econòmic	297
10.6. Conclusions	299
11. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL FEMENINA DES DE L'ÚLTIM QUART DEL SEGLE XIX FINS AL FINAL DE LA GUERRA DELS TRES ANYS	301
11.1. Justificació i puntualitzacions preliminars	301
11.2. Escoles femenines públiques de formació professional	303

11.3.	L'acció de la iniciativa privada	324
11.4.	El mercat de treball femení	326
11.5.	La discriminació socioprofessional de la dona i l'aparició d'altres plantejaments	328
11.6.	Reflexions a títol de conclusió	331
12.	LA LLENGUA D'ESCOLARITZACIÓ I L'ENSENYAMENT PROFESSIONAL	333
12.1.	Justificació	333
12.2.	La situació i la repressió de la llengua catalana a l'ensenyament tecnicoprofessional des de l'establiment de l'Escola de Nàutica de la Junta de Comerç fins a la creació de l'estructura estatal d'ensenyament tècnic	334
12.3.	De la creació de l'estructura estatal d'ensenyament tècnic al final de la Guerra de 1936-1939	342
12.4.	Reflexions finals	359
13.	EPÍLEG DOCUMENTAL	361
14.	BIBLIOGRAFIA	367

PRÒLEG

La redacció d'aquestes ratlles preliminars del present llibre de Jordi Monés pot anar precedida d'algunes sorpreses. Potser al lector pugui interessar-li aclarir aquestes possibles actituds sorprenents, ja que al cap i la fi tenen una estreta relació amb l'autor i amb el contingut de l'obra que presentem i, per tant, mantenen un vincle directe amb els objectius d'aquest pròleg. Hem de suposar que el lector no és pas un especialista en la matèria i coneix tan sols que les activitats i les publicacions de Jordi Monés es refereixen sempre al camp de la pedagogia.

La primera sorpresa me la vaig endur fa unes setmanes, quan l'autor em demanà que fos precisament jo el que escrivís aquestes ratlles. Ell sabia perfectament que no sóc pas un pedagog. Malgrat això, hi insistí i vaig acceptar, fruit de l'amistat i de l'afecte. Potser ell s'havia adonat que jo tinc una certa inclinació a concedir sempre en les meves tasques de professor universitari una considerable importància al vessant pedagògic, especialment al valor sobresortint que té aconseguir una comunicació convenient i adequada amb l'estudiant. En els ambients universitaris dels anys cinquanta i seixanta del segle passat, quan no era pas massa corrent aquesta actitud, sempre l'havia assenyalat i defensat. Sovint en parlava amb els estudiants, un bon nombre dels quals, en aquell temps, es dedicarien precisament a futures tasques pedagògiques, dins dels set cursos de l'ensenyament secundari llavors existent.

En segon lloc em sorprengué, ja fa uns quants anys, saber les activitats professionals de l'autor d'aquest llibre. Quan ell aparegué en les reunions de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans com a president de la Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, hom podia suposar, com a resultat de les seves tasques i publicacions, que es tractava d'un professor universitari d'alguna branca pedagògica. Error notable i sorpresa majúscula: pels seus estudis i per la seva activitat professional, Jordi Monés havia exercit de químic. Hom restava sorprès —i admirat al mateix temps— de com un

treball personal concret, realitzat diàriament durant un bon nombre d'anys, fins a prop de 1980, havia quedat completament superat i recobert per unes altres preocupacions i tasques ben diferents. Les sorpreses, de sobte, resten inicialment com un o uns misteris. Podem preguntar-nos des d'on treia o havia tret les hores Jordi Monés per a la nova i paral·lela dedicació fins a plantejar-nos d'on sorgia la força capaç de mantenir un deversall d'activitats i publicacions. Podem pensar que aquest llibre que ara tinc l'honor immerescut de presentar pot representar, fins a cert punt, una culminació d'aquesta etapa diguem-ne pedagògica que, segons tinc entès, va començar a la fi del setè decenni, és a dir, fa prop de quaranta anys.

Una tercera sorpresa pot sorgir de la consideració del contingut de l'obra que ara presento. Qualificat simplement de llibre de pedagogia, pot motivar un possible error. Dit així, ens pot suggerir tot un ventall de matèries ben diverses, des de la definició de nous conceptes i nous objectius de la pedagogia fins a la presentació i discussió de nous mètodes i noves aplicacions; potser, tan sols es tracta de l'anàlisi profunda d'alguna d'aquestes qüestions. Però el títol mateix ja ens adverteix immediatament que les preferències de l'autor van per un altre camí. Una visió, fins i tot ràpida, del contingut ens encamina immediatament cap a un camp d'estudi ben definit. Si a més tenim en compte l'interès que l'autor ha mostrat sempre vers uns certs objectius i uns determinats problemes, comencen a aclarir-se les línies de treball que ell ha preferit i mantingut i podem pensar que, d'una manera o una altra, com abans deïem, aquest llibre respon a una fita assenyalada resultant d'un bon nombre d'anys d'esforç. Per altra banda, un esforç viscut amb tenacitat i entusiasme que ens ajuda a explicar-nos la sorprenent activitat de l'autor en aquest camp pedagògic, una qüestió a la qual ja hem al·ludit també anteriorment.

Assagem de definir, per començar, la visió que de la pedagogia mostra Jordi Monés al llarg dels seus treballs i a més, com una certa culminació, precisament en aquesta obra. Més endavant al·ludirem concretament al contingut del llibre. Sembla que el nostre autor concep la pedagogia sempre, o almenys en nombroses ocasions, com un procés al servei de l'educació d'un o uns grups humans. Llavors, és clar, la pedagogia es presenta com una tasca engrescadora, com un esforç que és, al mateix temps, educador i social. Un esforç que hom efectua en un moment donat i que implica uns resultats positius en un temps encara per venir. D'aquesta manera el tema estudiat constitueix, d'una manera o una altra, per dir-ho en poques paraules, un procés històric, social i educatiu. Aquests adjectius es repetiran amb insistència en les tasques i institucions en les quals el nostre autor ha intervingut i intervé: la societat filial de l'Institut d'Estudis Catalans abans citada, l'embrió de la qual data de 1977, porta per nom Societat

d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana i la revista d'aquesta Societat porta per títol Educació i Història; observem que en la denominació d'aquest llibre hi ha una al·lusió breu, explícita i directa al «desenvolupament econòmic i social» i a un període històric (1714-1939), emmarcat per uns anys concrets, que tenen un profund significat, tant al començ com a la fi, per a la societat catalana. Societat aquesta que queda clarament assenyalada, des del primer moment, en el títol, ja que l'estudi es refereix concretament «a Catalunya».

D'aquesta manera ens queden ben definits —i aquests fets són ja ben neta-ment expressats i mantinguts al llarg de totes les seves recerques i de totes les seves publicacions— els marcs i objectes d'estudi de Jordi Monés. En el sentit més ampli i complet podríem definir-los amb poques paraules: es tracta de cercar les característiques i els resultats d'un procés d'ensenyament, pedagògic i educatiu, que es dona en un determinat període aplicat a una part o a tota la societat catalana. Com a resultat del procés d'ensenyament, sorgiran destacats aquells valors i aquelles capacitats que caracteritzen la societat concreta impli-cada.

Ja aquests conceptes i aquests àmbits apareixen en els primers treballs del nostre autor. En un any tan llunyà com 1972 ens expressava ja aquest lligam entre unes formes pedagògiques i educatives i uns resultats efectius sobre la nostra societat: «La catalanitat de l'escola i la renovació metodològica apareixen històricament una al costat de l'altra, sobretot en l'ensenyament primari, i sal-vant alguns períodes, omplen la nostra història de l'escola del que portem del segle XX. Escola catalana i escola nova, escola en català i llibertat del nen, cat-alà a l'escola i escola activa, expressen un mateix sentiment i un mateix anhel».

Trobarem nombroses referències a aquestes característiques que defineixen clarament la llarga i fecunda tasca del nostre autor en la desena d'interessants articles dedicats a Jordi Monés que apareixen en el número 5 de la revista Edu-cació i Història, ja esmentada abans, òrgan de la Societat d'Història de l'Edu-cació dels Països de Llengua Catalana (2001-2002). Val la pena llegir-los, us ho ben asseguro. Es tracta de nombroses informacions i reflexions que expliquen perfectament el marc conceptual —i també afectiu, tot cal dir-ho— en què aquest llibre que ara us presento ha estat concebut i realitzat.

Parlem ara del contingut del llibre. Fins a cert punt tenim una altra sor-presa nova. En aquesta obra, en efecte, no es tracta pas d'un acompanyament que pugui afectar tota la societat, com seria, per exemple, l'anàlisi de les fases pedagògiques preescolars, primàries o secundàries, o bé qüestions concretes rela-cionades entre si i amb una possible formació i reformació d'infants i adolescents en general. En aquest cas, Jordi Monés considera la formació professional un conjunt de qüestions i problemes units a unes determinades edats i a unes acti-

vitats concretes. Una vegada més, ell es converteix en un dels pocs autors que per primera vegada assagen de plantejar-se nous temes d'estudi i de recerca o noves formes de profunditat dins de l'ampli camp de l'evolució de la pedagogia catalana, amb escassos antecedents previs. L'anàlisi de la formació professional forma part de l'interès que, des de diverses disciplines —demografia, sociologia, geografia humana i regional, antropologia—, s'ha despertat en els darrers decennis. Immediatament ocupa i preocupa també l'economista, ja que l'ensenyament laboral sol ser resultat d'una determinada situació econòmica o pot afectar el futur immediat d'una societat. De nou, la relació profunda entre un procés educatiu i la societat implicada —la catalana, en aquest cas— queda ben palesa.

El període comprès és ben llarg, gairebé de dos segles i mig, des del començament de l'època borbònica fins a la fi de la Guerra Civil de la centúria passada. La divisió cronològica té en compte, és clar, les característiques socials, laborals i econòmiques dels dos grans períodes considerats: tota l'etapa preindustrial fins a la creació d'una estructura estatal d'ensenyament tècnic (mitjan segle XIX) i des de l'inici de dit ensenyament en l'àmbit estatal (1851) fins a la fi de la Guerra Civil del segle passat (1939).

Hom analitza amb cura dins de cada etapa les característiques socials, econòmiques, culturals i educatives que la defineixen i les disposicions i institucions que poden regular i portar a terme l'ensenyament tècnic professional. Entre les institucions queda destacada, durant el primer gran període estudiat, la Junta de Comerç de Barcelona per la tasca que va exercir. Més endavant, ja en el segle XIX, hom considera especialment el paper dels gremis i d'altres organitzacions, com és el cas de les anomenades societats econòmiques d'amics del país.

L'obra adquireix, com és lògic, més densitat de factors i fets i un notable dinamisme i continuïtat en els objectes estudiats, al llarg de tota la segona gran etapa considerada, a partir de la creació d'una estructura estatal d'ensenyament tècnic. El notable impuls en diversos aspectes econòmics, especialment en l'industrial, motiva a Catalunya una extraordinària demanda de mà d'obra en general i, en particular, de mà d'obra especialitzada. Així doncs, la formació professional passa a tenir una notable importància, enmig d'un ambient de nombrosos problemes educatius, laborals i socials. L'aparició de les escoles d'arts i oficis és una de les respostes a la nova situació. Molt interessant també és veure com diverses institucions catalanes reaccionen, al llarg dels quatre primers decennis del segle XX, davant d'aquestes noves i ineludibles realitats. Per això és important l'estudi de les respostes de diverses institucions públiques, algunes ben nostres, de caràcter regional o comarcal (Diputació de Barcelona, Mancomunitat de Cata-

lunya, Generalitat de Catalunya), i també d'altres institucions públiques de caràcter local (Ajuntament de Barcelona, per exemple) o que responen a organismes o agrupacions ben diversos (moviment obrer, grups de la patronal, membres de l'Església).

Voldríem encara subratllar que l'abundant informació, que en nombrosos moments i aspectes intenta ser completa, va sovint acompanyada d'observacions, reflexions i fins i tot de conclusions. D'aquesta manera, aquest llibre de Jordi Monés pot convertir-se, en diverses ocasions, en un motiu de seriosa reflexió per part del lector respecte a diverses situacions històriques, no pas massa llunyanes en el temps, i també quant a diferents característiques i problemes de la societat catalana. Llavors, sota el fil conductor d'una determinada evolució educativa, l'obra passa a adquirir un valor destacat —un «valor global» gairebé— i una possible aplicació social, respecte a bona part de la societat catalana, al llarg de dos segles i mig. Per altra banda, es tracta de reflexions que poden ser vàlides fins i tot per a altres moments històrics.

El que acabem de dir és ben veritat respecte a les qüestions tractades a la tercera gran part del llibre, quan l'autor analitza àmpliament dos aspectes que s'acosten a situacions i problemes actuals. Ens referim a l'exposició sobre la formació professional femenina i la llengua utilitzada en l'escolarització i en l'ensenyament professional. Així doncs, el llibre no queda pas reduït a unes informacions i a unes consideracions sobre el passat. Em sembla, a més de tot el que hem dit al llarg d'aquest pròleg, que aquest obra, en definitiva històrica, ens obliga sovint, d'una manera paradoxal, si voleu, a unes comparances i reflexions sobre el present i el futur immediat de l'educació i la societat del nostre país.

La breu presentació del llibre que acabem de fer no reflecteix pas, és clar, la riquesa de dades, informacions i reflexions que l'obra conté. De tot això el lector tindrà immediatament una bona mostra, tan sols llegint els apartats inicials. Per part nostra, voldríem acabar referint-nos de nou a Jordi Monés, sobre el qual ja hem donat unes pinzellades en el començ i en el decurs d'aquestes pàgines. Constitueix una sorprenent personalitat que de sobte, com abans vèiem, es dedica plenament, d'una manera entusiasta i intel·ligent, a la seva nova vocació pedagògica. I aquest entusiasme —aquesta passió, si voleu— i aquest desig de saber els ha sabut transmetre a una extensa col·lectivitat.

L'obra que tinc l'honor de presentar, des d'aquest punt de vista, després de més de trenta-cinc anys d'afany i publicacions de l'autor, probablement, representa, com ja abans hem insinuat, una sòlida i cabdal culminació entre les activitats i les tasques de l'autor. Si és així, encara he d'agrair-li més que decidís oferir-me aquest pròleg, per part meua de manera ben immerescuda. Dubto que

aquest escrit hagi servit gaire per cridar l'atenció i orientar el lector, però a mi m'ha estat útil per unir-me explícitament i de manera ben sincera i pública a tots aquells que desitgin convertir la publicació d'aquesta obra en el motiu d'un càlid i merescut homenatge a Jordi Monés per la seva fervent i meritòria dedicació a l'estudi de la història de l'educació en el nostre país.

JOAN VILÀ-VALENTÍ
*President de la Secció de Filosofia i Ciències Socials
de l'Institut d'Estudis Catalans*

SIGLES

AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona
ADPB	Arxiu de la Diputació Provincial de Barcelona
AJCB	Arxiu de la Junta de Comerç de Barcelona
BUP	batxillerat unificat polivalent
CENU	Consell de l'Escola Nova Unificada
ECO	escola complementària d'oficis
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya
FP	formació professional
GC	Generalitat de Catalunya
IOP	Institut d'Orientació Professional
JC	Junta de Comerç de Barcelona
LGE	Llei general d'educació
LOGSE	Llei orgànica general del sistema educatiu
MIPBA	Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts
PP	Partit Popular
PSOE	Partit Socialista Obrer Espanyol
RD	Reial decret
RO	Reial ordre
RTI	<i>Revista Tecnológico-Industrial</i>

1. INTRODUCCIÓ

1.1. CONSIDERACIONS PRÈVIES

La major part d'estudis que fan referència a l'evolució històrica de la formació professional, o més ben dit dels centres educatius de formació professional, es limiten, en general, a aspectes quantitatius, de localització geogràfica, a qüestions metodològiques, programàtiques, en una paraula, a problemes merament descriptius, i obliden els aspectes valoratius, que a vegades, però, poden quedar implícits en la pròpia descripció. D'altra banda, sobretot històricament, la formació professional no ha quedat circumscrita, ni molt menys, als establiments docents, és a dir, a l'ensenyament reglat.

En alguns casos concrets, els estudiosos manifesten que s'han inclinat pels estudis valoratius com a pas previ d'una profunditat conceptual més gran, perquè parteixen de la base que no hi ha prou informació per aventurar segons quin tipus de conclusions. Dins d'aquests aspectes valoratius, resulta, al nostre entendre, d'un gran interès la relació evolutiva, en l'espai i en el temps, entre la formació tecnicoprofessional i el desenvolupament econòmicosocial, especialment perquè aquest lligam té connotacions que van més enllà d'una simple relació entre dues variables determinades, vincle que evoluciona amb el pas del temps.

En comparació amb altres treballs que fan referència al temari esbossat, no pretenem altra cosa, a part de les dades corresponents de caràcter descriptiu, que presentar unes reflexions sobre l'evolució històrica del lligam esmentat, centrant la qüestió en el desenvolupament econòmicosocial, referit fonamentalment al món industrial del Principat de Catalunya, a partir d'uns períodes històrics concrets. Altrament, no intentem, de cap de les maneres, encetar un estudi de caràcter economicista, de tipus comparatiu, amb anàlisis que considerin la intervenció de diversos paràmetres que incloguin inversió, innovació tecnològica, producció,

productivitat..., sinó anàlisis més simples que parteixen de voluntats, producció global...

Aquestes reflexions, doncs, les hauríem de situar en un terme mitjà entre l'assaig i la investigació històrica, tenint en compte que, atesa la manca d'estudis que tracten la formació professional al nostre país, no hem pogut negligir els aspectes descriptius que ocupen, evidentment, com ja hem indicat, un lloc potser fins i tot més important, en aquest treball, del que en un principi ens havíem proposat.

D'altra banda, deixant a part els aspectes descriptius que parteixen de fets suposadament reals, les nostres consideracions de caràcter valoratiu, en més d'una ocasió, no passen de simples hipòtesis de treball i poden arribar a caure, malgrat les prevencions, en el terreny d'un cert tipus de subjectivisme, superior al que podríem considerar normal.

Al marge de puntualitzar el marc global on se situa aquest estudi, la nostra intenció implica precisar, en aquests mots introductoris, algunes qüestions de caràcter global que caldrà tenir en compte des d'un primer moment, les quals, en la major part dels casos, seran tractades, al llarg d'aquest pàgines, amb més o menys profunditat.

En el tema que ens ocupa conflueixen diversos factors, dels quals destaquem, particularment, el cas del mercat de treball, que ocuparà, tot i les limitacions, un lloc destacat en les nostres reflexions; en aquest sentit, no podem obviar el fet que es tracta d'una problemàtica que els estudiosos de la formació professional des del punt de vista històric no acostumen a tenir prou en compte.

Aquest mercat no és pas una conseqüència de la revolució industrial, ni tan sols de l'etapa immediatament anterior, ja que existia des de temps immemorial. Respecte a aquesta qüestió, convé tenir present l'organització gremial tradicional, però és evident que, a partir del segle XVIII, tant la temàtica que tractem d'estudiar com la configuració del mercat de treball prendran una dimensió totalment nova. Pensem si més no en l'especificitat que, a partir d'aquesta època, adquirirà el binomi oferta-demanda, el qual integrarem també en el nostre camp de reflexió.¹

L'organització gremial, que va néixer a conseqüència de la nova divisió del treball que s'establí a la baixa edat mitjana, especialment als nous nuclis urbans, fou incapaç d'adaptar-se a les noves tècniques que van aparèixer a l'etapa preindustrial; aquestes tècniques comportarien nous oficis i un canvi radical en la di-

1. Els treballs sobre aquesta qüestió són pràcticament inexistents; no pretenem pas iniciar un estudi d'una certa envergadura en aquest terreny; intentarem, però, oferir algunes pautes que permetin facilitar-ne una primera aproximació.

visió del treball, situació que exigirà un replantejament substancial de la formació professional.

En endinsar-nos en el tema específic d'aquest treball, ens resulta difícil precisar la relació existent entre els canvis econòmics i socials que es produeixen al Principat, a partir, més o menys, de finals del segle XVII i la nova estructura tecnicoprofessional que es començaria a configurar a la segona meitat del segle XVIII.

Allò que realment es pot assegurar és que serà condicionada per diverses causes, de les quals ens interessa remarcar la mutació que s'originà en els mercats de producció, de consum i de treball, factors que determinaren un capgirament de l'organització sociolaboral.

Tot i que la nostra societat havia estimat, fins i tot des del vessant polític, el valor del treball a través del que significaven els gremis, d'ençà de finals del segle XVII i molt especialment des dels inicis de la segona meitat del segle XVIII, preil·lustrats i il·lustrats intentaren propiciar un salt qualitatiu en aquest terreny a còpia d'atorgar una gran importància a les reformes socioeconòmiques, basades en l'impuls del comerç i de la indústria, les quals havien de partir de noves concepcions pel que fa a les qüestions següents:

- La formació de capitals del país per donar vida d'una manera especial al comerç interior i exterior, per mitjà d'una organització pròpia.

- L'impuls del coneixement científic, després de superar l'aïllament exterior.

- L'aplicació pràctica dels nous coneixements científics, sobretot en el camp de les arts mecàniques, amb els canvis que això podria reportar.

L'obrador havia estat fins aleshores un sistema tancat però complet on coexistien la producció, la comercialització i, primordialment, la formació, tot plegat a petita escala, però. La fabricació d'indianes, propiciada per un real i incipient comerç amb Amèrica, malgrat la seva alegalitat, impulsava el desenvolupament de noves formes de producció que marcaven l'inici d'una indústria tèxtil vinculada al cotó —la tradicional era de llana—, la qual cosa comportaria l'aparició de nous oficis que eren pràcticament impossibles de desenvolupar per mitjà de l'obrador.

En aquest context, apareixerà un nou centre de treball: la manufactura, el precedent de la fàbrica, centre que, malgrat que no implicava la desaparició immediata de l'obrador, situava el treball artesanal, a mitjà i llarg termini, en situació d'inferioritat envers la manufactura. Així, doncs, allò que podríem considerar primera revolució tecnològica no naixerà per generació espontània, sinó que es tracta d'un procés en el qual intervingueren diversos factors, primordialment socioeconòmics, com els suara assenyalats, sense oblidar el contacte directe o indirecte amb l'exterior, que hi tenia un paper determinant.

D'antuvi, tot i que hom parla de *revolució comercial*, aquesta incidirà en el model d'intercanvi i indirectament en el mercat de treball. El món gremial heretat de l'edat mitjana no es mostrarà capaç de satisfer les noves necessitats, especialment en el terreny de la mà d'obra i primordialment en el món de la formació tecnicoprofessional.

No resulta fàcil valorar l'evolució que es produeix des del moment dels canvis que van aparèixer en el món comercial fins a l'eclosió del que considerem etapa preindustrial, procés de gran importància al nostre país. Referent a això, convé precisar prèviament les connotacions del pas de l'obrador a la manufactura. L'aparició d'aquest nou centre de treball no comportava per si sola una revolució tecnològica, sinó més aviat un canvi econòmic i social. Era força complicat, per tant, que la manufactura com a organització productiva es consolidés sense una revolució tecnològica, o si més no, sense canvis profunds en els sistemes d'aprenentatge dels nous oficis.

D'altra banda, el context general europeu determinarà el naixement de la burgesia moderna, impulsora de la llibertat de comerç, tot i el rerefons que aquesta llibertat comportava en l'aspecte sociopolític, socioeconòmic i sociolaboral, i d'una manera determinant el paper que exercirà a casa nostra aquest grup social.

Abans d'arribar als capítols que fan referència a la formació professional masculina, voldríem recordar alguns precedents, com és ara l'interès per la ciència i la tecnologia a la darrereria del segle XVII, amb el beneplàcit de Joan Josep d'Àustria quan va ser virrei de Catalunya; les propostes de Martí Piles i Feliu de la Penya per fomentar el comerç; la creació de l'Acadèmia de Matemàtiques el 1699, o el que representà, ja a principis del segle XVIII, la Cort de Carles III de Catalunya i altres esdeveniments d'aquesta índole, els quals, però, tot i l'interès que tenien, no acabaren de quallar o només funcionaren de manera intermitent.

Malgrat el caràcter globalment unitari que voldríem donar a l'estudi, evidenciant les coordenades que, fins a un cert punt, es repetiran o perpetuaran al llarg del temps, no es pot evitar la divisió cronològica, ateses les condicions socioeconòmiques i polítiques canviants i, especialment, el desenvolupament gradual de les forces productives, factors que incideixen directament en la relació dinàmica entre formació professional i evolució socioeconòmica.

Quant als fenòmens més o menys permanents, cal pensar sobretot en l'escassa importància atorgada per la societat catalana, considerada en conjunt, a la formació tècnica i professional, d'una manera especial pel que fa a l'ensenyament que podríem considerar, més o menys, reglat.

En relació amb aquesta qüestió, hom podria dir que, tot i la tradició que arrenca de l'edat mitjana a favor del treball dit *manual*, la consideració sobre aquest tipus de treball, almenys en els períodes que estudiem, estarà sempre

molt per sota del considerat *treball intel·lectual*, la qual cosa incidirà en el nostre tema d'estudi.

D'altra banda, es podria puntualitzar que la relació entre educació tècnica i professional² i desenvolupament econòmic no sempre s'evidenciarà d'una manera prou clara; caldrà, per tant, que en cada cas específic es puntualitzi l'abast de la relació i els vincles causa-efecte o efecte-causa que s'observen en els diferents casos que formaran part de les nostres reflexions.

De l'estudi de les fonts d'informació, se'n desprèn que la dita relació, al marge de la seva complexitat, ve a més condicionada per la intervenció de factors de diversa índole, socials, polítics, econòmics, culturals. Aquest vincle, en el cas català, resulta encara més complex perquè, tant en l'etapa preindustrial com en l'època de la industrialització pròpiament dita, la seva evolució serà condicionada pel fet d'haver-se de moure, almenys fins fa ben poc, en el marc d'un Estat no específicament industrial.

Ens trobem, doncs, dins d'un Estat ancorat en un context socioeconòmic que tenia reminiscències de societat neofeudal agrària; el dit context ha frenat, o com a mínim no ha impulsat, el procés industrialitzador, amb la qual cosa la formació professional, especialment dels obrers industrials, se n'ha ressentit de manera evident.

Tornant una altra vegada al mercat de treball, aquest és un factor determinat pel desenvolupament de les forces productives i per altres condicionaments, molt particularment per les relacions de producció. Respecte a aquest punt, no es tracta simplement d'establir connexions amb unes variables determinades, sinó de veure també el paper que compleixen les diferents classes o grups socials en el procés que s'intenta valorar, primordialment en el camp que podríem considerar ideologicocultural.

Les fonts d'informació i l'estadi actual de la recerca en el terreny que ens ocupa, com ja hem apuntat pel que fa a l'àmbit general, no ens permet entrar en una reflexió profunda dels estaments i les classes socials, per la qual cosa ens haurem de limitar a una divisió en dos grans grups: classes dirigents i classes subalternes. Sempre que es pugui farem les matisacions pertinents a l'hora de parlar dels dos sectors suara esmentats.

Nogensmenys, com ja hem apuntat abans, una bona part de la societat catalana, al marge de la seva condició social, ha viscut i es pot considerar que encara viu, si no totalment d'esquena, almenys força aliena a la problemàtica que ens ocupa, malgrat els canvis dels darrers anys.

2. Els conceptes *educació tècnica* i *educació professional* varien al llarg del temps; en cada moment històric, intentarem precisar les diferències i coincidències.

En relació amb aquest aspecte, caldrà veure la reacció dels diversos sectors de la societat catalana enfront de la LOGSE i sobretot els seus resultats. Recordem que aquesta llei situa per primera vegada l'educació tecnicoprofessional en el lloc que ja fa temps l'han situat les societats industrials avançades; sembla que, ara com ara, els resultats són més aviat migrats. La situació, però, que es planteja a partir de les eleccions espanyoles de 1996 i 2000 ha actuat de fre als intents de canvi; veurem què passa a partir dels canvis produïts per les conteses electorals de 2003 i 2004.

Fins ara ens hem referit, com hem apuntat, de manera exclusiva a la formació tecnicoprofessional masculina, però crec que hi ha altres qüestions que no es poden negligir en un estudi d'aquestes característiques: parlem de la formació professional femenina i de la llengua d'escolarització, especialment pel que fa a la formació professional formal, tant masculina com femenina.

Quant al paper assignat a la dona, ens interessa el marc de la formació professional en particular i el del món del treball en conjunt. La informació sobre aquest punt és encara més escassa que en el cas dels seus companys masculins, ja que fins fa ben poc no s'ha començat a estudiar seriosament la participació sociocultural de la dona en aquest tipus d'evolució en les societats europees.

Aquesta participació ha estat menyspreada per moltes i variades raons que s'expliquen primordialment per la discriminació, fonamentalment intel·lectual, de la dona, la qual cosa ha incidit molt en la formació professional femenina, d'una manera específica en la preparació d'especialistes vinculades al procés de producció, sobretot de la societat industrial. Malgrat les dificultats apuntades, procurarem precisar l'abast del paper femení en el nostre camp de reflexió i, especialment, les bases ideologicoculturals que donen suport a la discriminació de la dona en el terreny específic que s'estudia.

Aquesta qüestió, la tractarem completament al marge de la formació professional masculina. Això no vol pas indicar que deixem d'establir els lligams pertinents entre els nois i les noies, especialment a mesura que avançava la industrialització.

A continuació, ja al final del llibre, en el capítol 12, tractarem de la llengua d'escolarització. Malgrat que sol haver-hi referències específiques en diferents capítols del llibre, intentarem presentar aquesta problemàtica en un marc general.

Cal dir també, com a cloenda d'aquesta exposició de motius, que a l'hora de materialitzar les nostres consideracions no ens hem basat únicament en les dades de la historiografia catalana o del context de l'Estat espanyol, en aquest cas sobretot el marc legal, sinó que hem tingut present, a més, la informació des de diversos punts de vista que sobre el tema ens ofereix la historiografia francesa i britànica, ja que es troben, en la metodologia i la recerca, en un estadi molt més avançat que el nostre.

Hem considerat que les reflexions dels estudis britànics i francesos eren extrapolables al conjunt de la industrialització europea, tot i que sigui molt discutible la correspondència en el temps; convé puntualitzar que, com ja hem assenyalat, no ens plantejem altra cosa, en molts casos, que posar sobre la taula hipòtesis de treball.

1.2. EL PLA DE TREBALL

Precisats a grans trets els motius, la temàtica i els continguts de les reflexions que exposarem a partir del capítol següent, no ens resta altra cosa de moment que fixar el pla de treball que ens proposem, el qual presenta dues vessants diferenciades però alhora complementàries.

En aquests mots introductoris ja hem precisat que no es podia evitar la divisió cronològica, atesa la dinàmica canviant de la societat industrial, sotmesa a diferents condicionaments. Heus aquí, doncs, la primera d'aquestes dues vessants; aquesta divisió diàfanament diferenciadora es juxtaposa amb la vessant temàtica de caire més uniforme, almenys dins d'uns determinats límits. Es tracta simplement de reflexionar, en cada un dels períodes cronològics, sobre les qüestions globalment apuntades a les pàgines precedents, malgrat que tot plegat no comporta cap mena de classificació estàndard, atès que la societat industrial canviant, almenys en comparació amb les societats agràries anteriors, condiciona també la temàtica i els continguts.

Pel que fa a la formació masculina, el treball s'ha dividit en dos grans apartats, fixats d'acord amb els esdeveniments polítics o socials, que tenen una incidència evident sobre les relacions entre la formació tècnica i/o professional industrial i el desenvolupament econòmic.

La primera etapa del nostre recorregut cronològic, que correspon a la primera part del llibre, es mou, a grans trets, dins de l'època compresa entre els inicis del període preindustrial i la industrialització en majúscula, tot i que aquesta part s'ha dividit, a grans trets, en dues etapes determinades per la Guerra del Francès. Les reflexions sobre aquests anys parteixen, generalment, de l'obra, en el terreny de la formació tecnicoprofessional, de la Junta de Comerç de Barcelona i del lligam que els dirigents d'aquesta institució intentaren establir entre formació professional i desenvolupament comercial i industrial. En més d'una ocasió, però, haurem de fer referència a centres d'ensenyament tecnicoprofessional que no depenien de la Junta esmentada, ja que van néixer al marge d'una estructura que podem considerar, en certa manera, de caràcter oficial.

La implantació del vapor al Principat, és a dir, el triomf definitiu de la industrialització es correspondrà quasi cronològicament amb l'esfondrament de l'Antic Règim i la consagració del liberalisme, que es veurà afavorit pels canvis que es produiran a l'aparat polític de l'Estat espanyol.

Ambdós factors incidiren en les variables que intervindran en el procés que estudiem, malgrat que, en el terreny de l'ensenyament tècnic, els canvis, tot i que es començaran a plantejar des del moment del triomf del liberalisme, no esdevindran realment significatius fins al 1850-1851, quan l'Estat creava la seva pròpia estructura d'ensenyament tècnic.

És, doncs, a partir de la segona meitat del segle XIX que comença la segona part de l'estudi, tot i que, per a algunes qüestions l'hem dividida en dos subapartats: el primer abraça tota la segona meitat del segle XIX i el segon s'estén fins al final de la Guerra Civil espanyola. L'estudi de l'educació professional no segueix exactament el mateix criteri.

Concretant més la qüestió, l'evolució legislativa i la complexa problemàtica de la realitat escolar s'estudien, tal com avançava, en dos subapartats que comprenen tres capítols i, en canvi, les relacions societat - formació professional i la problemàtica de l'ensenyament femení abracen un període que va del darrer quart del segle XIX al 1939, agrupats en dos capítols, un per a cada una de les dues qüestions. Aquestes divisions no són capricioses ni molt menys, atès que, pel que fa a la legislació i la problemàtica escolar específica, el canvi del segle XIX al segle XX resulta en molts aspectes decisiu, una divisió que no queda tan clara, ni molt menys, en els altres dos apartats.

Malgrat tot, cal fer algunes precisions en relació amb la divisió adoptada, perquè abans de 1900 es produeixen dos esdeveniments importants amb clara incidència en el món de la formació professional: la Revolució de Setembre de 1868 i el context que comportarà l'Exposició Universal de 1888. Es tracta de dues fites que cal tenir molt presents, especialment en el cas del Principat, perquè van marcar l'inici d'un trencament amb l'etapa anterior, sobretot pel que fa a la formació obrera industrial, base fonamental de les consideracions d'aquest treball.

Estem convençuts, malgrat tot, que caldrà esperar fins a finals del segle XIX, almenys en el terreny de les concepcions i realitzacions de caire modern; és, per tant, a partir d'aquests anys que, a la nostra manera de veure les coses, s'obre un nou període que s'estén fins al final de la guerra dels tres anys, amb el consegüent triomf del franquisme.³

3. Ja hem perdut, probablement, l'oportunitat de conèixer de primera mà el que va representar per al professorat la tornada al treball a finals de gener o principis de febrer de 1939. Probablement, la repressió no va ser tan dura com en altres nivells de l'ensenyament, però la buidor devia ser tremenda.

El treball culmina amb una tercera part, en la qual incloem la problemàtica de l'educació professional femenina, que es tracta en dos capítols: el primer comprèn des de l'època il·lustrada fins al darrer quart del segle XIX, quan apareixen les primeres propostes i realitzacions d'ensenyament professional femení modern; el segon capítol acaba al final de la Guerra Civil de 1936-1939. Com a cloenda, i darrer capítol d'aquesta tercera part, encetarem la problemàtica de la llengua d'escolarització, aspecte al qual ja hem fet referència fa poc.

En acabar cada una de les parts, i en alguns casos concrets, farem una reflexió general sobre les consideracions que s'han fet en els diversos períodes estudiats i en les temàtiques específiques per tal de veure les coincidències i diferències que s'observen al llarg d'aquest periple a través del túnel del temps.

Finalment, inclourem un epíleg, en el qual es presenten uns documents que ens ajuden a comprendre la relació entre la formació tecnicoprofessional i la societat catalana. Al final s'inclou una bibliografia, que, com és lògic, no pretenem, ni molt menys, que sigui completa ni exhaustiva.

Altrament, no es pot negligir el fet que, malgrat l'existència de moltes i variades fonts d'informació, aquestes no s'han pogut treballar prou, com a mínim en relació amb les variables que ens interessen, amb la qual cosa resulta difícil treure conclusions d'una certa entitat.

Inicialment, s'havia previst una quarta part, corresponent al període que va des de la caiguda de la República fins a la nova instauració, a l'Estat espanyol, de la democràcia formal, tot i que hauríem fet algunes referències als darrers temps, especialment pel que fa a nous plantejaments; aquesta part, de moment ha quedat ajornada.

PRIMERA PART⁴

FORMACIÓ PROFESSIONAL - DESENVOLUPAMENT SOCIOECONÒMIC: DE L'ETAPA PREINDUSTRIAL A LA CREACIÓ D'UNA ESTRUCTURA ESTATAL D'ENSENYAMENT TÈCNIC

4. En realitat, els tres capítols d'aquesta primera part, es poden considerar un resum i, en certa manera, una adaptació a la temàtica d'aquest treball de l'estudi que va fer l'autor sobre la Junta de Comerç de Barcelona. Vegeu la bibliografia.

2. DELS PRIMERS INTENTS PER ESTABLIR ESCOLES NO GREMIALS DE FORMACIÓ PROFESSIONAL AL FINAL DEL PERÍODE NAPOLEÒNIC

2.1. LES DIFERENTS ETAPES QUE INCLOU LA PRIMERA PART

Atesa la importància, almenys en el terreny de la formació professional, que adquirirà la Junta de Comerç de Barcelona, primer, i Junta de Comerç del Principat de Catalunya, més endavant, a partir d'ara JC, el gruix més important del treball en aquesta primera part, com ja apuntàvem, es concentrarà en la trajectòria d'aquesta institució fins al moment que els seus centres de formació professional foren absorbits per l'estructura estatal d'ensenyament tècnic.

Tenint en compte que la JC no va néixer per generació espontània, ni pels interessos d'una persona o d'un grup de persones, sinó que fou, a grans trets, una conseqüència de la dinàmica d'alguns sectors de la societat catalana del segle XVIII, hem de pensar que la trajectòria educativa de la JC fou la concreció d'unes experiències anteriors a la creació de la dita institució.

Així, doncs, la primera etapa fa referència als intents que es varen realitzar al Principat, en el terreny de la formació professional desvinculada de l'estructura gremial, amb anterioritat a la fundació dels diversos cossos de la JC. Les dues etapes següents se centraran en l'obra escolar de la JC, tot i que no ens circumscriurem únicament a la JC, especialment quan parlem de les realitzacions, en el camp de la formació tecnicoprofessional, de fora de la ciutat de Barcelona.

La trajectòria de la JC varià al llarg del temps, no és estrany, per tant, que, d'acord amb els nostres interessos, dividim l'estudi de les institucions educatives de la JC en tres grans períodes.

— El primer comprèn des de les primeres actuacions de la JC en el terreny de la formació professional fins a la Guerra del Francès, que representà un trencament important, malgrat que uns anys abans ja es manifestaven canvis en la pròpia orientació socioeducativa de la corporació barcelonina.

— La segona època comença a partir del final del període napoleònic i finalitza amb el triomf del liberalisme en l'Estat, que comportarà a mitjà termini una nova política educativa estatal; tot i l'existència pel mig d'un període de govern liberal, aquest va durar massa poc temps per tenir una incidència real.

— Finalment, el tercer període ens mostrarà la resistència de la JC per afrontar la creixent intervenció de l'Estat en matèria educativa.

El primer capítol d'aquesta primera part, que s'inicia a partir del paràgraf següent, estarà integrat pels precedents i per la primera època de l'obra de la JC suara esmentada i el segon capítol, per les dues èpoques restants; inclourem, a més, un tercer capítol, en el qual figuraran altres tipus d'experiències, qüestions de caràcter general i una recapitulació sobre els dos capítols anteriors.

2.2. ELS PRECEDENTS

A l'hora de parlar dels inicis de l'etapa preindustrial no pensem pas únicament, ni molt menys, en l'establiment de les primeres manufactures d'indianes, sinó primordialment en la formació d'un capital comercial i en la consolidació d'una nova classe social, la burgesia moderna, que començarà a tenir un pes significatiu en l'economia del Principat a partir de mitjan segle XVIII.

No cal insistir sobre les mutacions que experimentaren les terres catalanes en l'esfera socioeconòmica, especialment urbana, al llarg del segle XVIII, les quals incidiran, directament o indirecta, en les actituds socioculturals d'aquesta nova societat que estava en procés de formació al Principat. Algunes d'aquestes actituds es començaven a manifestar cap a finals del segle XVII, derivades dels canvis de mentalitat que experimentaven determinats individus o grups. D'aquest corrent, evidentment minoritari en les zones urbanes i pràcticament inexistent en el món rural, ens interessarà només tot allò que té quelcom a veure amb la relació entre formació i desenvolupament econòmic, d'acord amb unes noves coordenades.

Trobem ja una referència a aquest lligam al *Fénix de Cataluña*, de Narcís Feliu de la Penya i Martí Piles i Mercader, on es recomanava la creació d'una escola de nàutica per als infants que estaven acollits a l'hospital d'orfes de Barcelona per tal d'instruir-los en llatinitat, arts, matemàtiques, art de navegació i artilleria.⁵

D'altra banda, a les Corts de 1701 hi haurà una proposta similar en el marc d'un programa de desenvolupament modern; hom, a més d'exaltar la funció so-

5. Cf. Narcís FELIU DE LA PENYA i Martí PILES i MERCADER, *Fénix de Cataluña: Antiguas grandezas y modo de renovarlas*, Barcelona, impremta de Rafael Figueró, á dos Algodonero, 1683.

cial dels mercaders i de demanar un port franc per a Barcelona, unes companyies de comerç, el foment de la indústria tèxtil..., es referia també a l'establiment d'una escola de nàutica.⁶

Malgrat el caràcter filantròpic de la primera de les propostes esmentades, totalment en consonància amb l'esperit il·lustrat que de manera incipient començava a manifestar-se, s'evidenciava, en ambdós casos, a un nivell molt elemental però, una nova funció dels gremis, pensada, fins aleshores, com una part integrant d'una societat estàtica i departamentada. Tot i que es tracta d'unes manifestacions que, segons sembla, no passaren del camp teòric, ens trobem davant d'unes propostes educatives que intentaven satisfer, almenys en part, les noves necessitats generades per un comerç en una fase inicial d'expansió.

La Guerra de Successió paralitzà molt projectes, entre els quals els ja referits anteriorment. La idea de la creació d'una escola de nàutica reaparegué després del Decret de Nova Planta, els anys 1717 i 1718, impulsada des del poder borbònic, projecte que tampoc va acabar de quallar.⁷ Hom tractava de portar a la pràctica els esquemes paternalistes de l'etapa preil·lustrada que tingueren una certa incidència, però que, en general, no trobaren massa ressò al Principat.⁸

Altrament, no hem d'oblidar, ja ho veurem més endavant, que la naixent burgesia, tot i cercar, en el període de la Il·lustració, el suport dels dirigents de la monarquia espanyola, no aplicarà al Principat els esquemes socioculturals del despotisme il·lustrat, exemplificats en l'obra de les societats econòmiques d'amics del país.

2.3. ELS ESQUEMES SOCIOCULTURALS I SOCIOEDUCATIUS DE LA NAIXENT BURGESIA DINS DEL MARC GENERAL ESTATAL

La JC, associació creada per defensar els interessos de la burgesia catalana en formació, va néixer, precisament, en un període de canvi en el terreny de les propostes governamentals. En el cas català, hom ha de tenir en compte la mort de Felip V, que permetrà que els sectors socials més dinàmics de la societat ca-

6. Cf. Pere MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Barcelona, Curial, 1977, p. 224.

7. Cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña: Siglos XVII-XVIII*, Barcelona, Bosch, 1957, p. 59.

8. Al cap de poc temps que l'intendent Rodrigo Caballero proposés la creació d'una escola de nàutica a Barcelona fou traslladat a fora de Catalunya; a partir d'aquest moment no es va tornar a parlar d'aquest afer.

talana connectin amb els governs de la monarquia, la qual cosa comportarà, directament o indirecta, la renúncia a determinades particularitats i d'una manera especial a la llengua, no pas en l'ús col·loquial sinó com a vehicle de cultura.⁹

Malgrat que existien una sèrie d'objectius comuns entre la nova burgesia comercial industrial catalana i la noblesa dirigent de l'Estat, concretats primordialment en l'horitzó de la modernització,¹⁰ abans d'endinsar-nos en les repercussions de l'obra educativa de la JC a Catalunya, especialment a Barcelona, val la pena puntualitzar algunes qüestions de caràcter general i sobretot les divergències que podien existir entre la nova burgesia catalana i l'estament nobiliari dirigent.

Hi ha prou dades per afirmar que, al llarg de la segona meitat del segle XVIII, augmentava, en algunes contrades catalanes, l'interès pels nous coneixements a pesar de les dificultats que plantejava l'escolarització en una llengua forastera, pràcticament desconeguda per la major part del poble. Hem de creure, però, amb un cert fonament de causa, que la utilització del català com a llengua d'escolarització fou molt més important del que hom acostuma a creure, almenys pel que fa a les beceroles i sobretot al catecisme.

En relació amb l'evolució de les mentalitats, convé ressaltar el fet que els canvis socioeconòmics no acostumaven a generar, a curt termini, mutacions socioculturals, sinó simplement actituds que, en el cas de coincidir amb una política socioeducativa que es mogué en la direcció dels canvis esmentats i en la línia de la pròpia tradició sociocultural, podien influenciar aquest món sociocultural, així com també el context socioeducatiu.

Tot ens fa pensar, doncs, que totes aquestes mutacions, limitades a determinats grups, no es devien manifestar a curt termini sinó més aviat a mitjà o llarg termini, és a dir, després d'haver passat un cert temps, com a mínim, una generació. No ens ha d'estranyar, per tant, que al Principat, igual que ha passat en diferents països, els canvis socioeconòmics que es varen produir durant l'etapa preindustrial i en el moment de la revolució industrial, no produïssin efectes immediats sobre el procés d'evolució sociocultural i socioeducativa.

Altrament, l'existència d'una política modernitzadora en el terreny cultural i educatiu no acostumava per si sola a generar mutacions socioculturals, especialment si no existia un coixí en el terreny social i econòmic capaç d'afavorir els canvis, com era moneda corrent en aquell moment a la major part de territoris de la monarquia.

9. Sobre aquesta qüestió podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *La llengua a l'escola: 1714-1939*, Barcelona, Barcanova, 1984, capítol I.

10. Aquest aspecte està molt ben tractat a Jaume VICENS VIVES, *Coyuntura económica y reformismo burgués*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1968, p. 32-33.

Tots els condicionaments esmentats ens expliquen, com a mínim en una part substancial, l'èxit desigual de les societats econòmiques d'amics del país entre la monarquia, i el fracàs pràcticament total d'aquestes societats en el cas concret del nostre país, si més no durant l'època que estudiem en aquest capítol; cal tenir en compte, malgrat tot, que en la qüestió que ens interessa hi havia altres condicionaments.¹¹ Les econòmiques del país potenciades des del Govern de Madrid, a partir, fonamentalment, del model de la Sociedad Vascongada, pel que fa sobretot a la política educativa,¹² no es poden analitzar únicament des de la trajectòria de les institucions d'avantguarda, sinó que s'han d'observar globalment, incloent-hi els casos en els quals els il·lustrats es movien, totalment o parcialment, al marge de la seva realitat immediata, per la qual cosa exercien un influx social nul o quasi nul.

Des d'un altre punt de vista, l'Administració governamental, que tenia el seu propi model basat en les societats econòmiques, no adoptà solament una actitud favorable a aquestes societats, sinó que a més va posar pals a les rodes de les juntes de comerç durant els primers anys d'expansió de les econòmiques; convé recordar, però, que en aquesta època la Junta barcelonina ja es trobava en ple funcionament.¹³

No es tractava simplement d'una política que responia a una determinada conjuntura, ja que existien, d'altra banda, diferents concepcions sobre el desenvolupament econòmic; per una banda, per exemple, les econòmiques del país, es dirigien primordialment al món rural agrari i al seu desenvolupament i les juntes de comerç adoptaven una estratègia urbanoindustrial,¹⁴ la qual cosa comportava l'adopció de polítiques escolars diferents que incidien sobre l'educació popular en general i la formació tecnicoprofessional en particular.

Deixant al marge les evidents coincidències entre els projectes socioeducatius de les econòmiques i de la JC,¹⁵ ens centrarem, especialment, en les diferències que existien entre els dos grups esmentats; aquestes diferències eren determinades, essencialment, pels distints processos de desenvolupament econòmic, fet

11. Pel que fa al cas català, cada una de les societats econòmiques que es varen intentar tirar endavant presenten trets diferents, tot i que hi ha una característica comuna, potser, i només en part, amb l'excepció de Tarragona. Es tracta, en realitat, dels seus components agraristes tradicionals, que no concordaven amb el desenvolupament econòmic català de l'època.

12. Sobre aquesta qüestió hi ha molta bibliografia, per tant no cal insistir-hi.

13. Cf. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, Barcelona, Edicions 62, 1973, p. 119-166.

14. Cf. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 128.

15. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, Barcelona, Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 1987, p. 226-233.

que explica que les econòmiques no arribessin a expandir-se al Principat, com intentarem exposar en un altre moment.

La situació a Catalunya, on hi havia unes contrades amb un desenvolupament socioeconòmic en marxa, contrastava amb el projecte de Campomanes, fiscal del Consejo de Castilla, que partia de la base d'un desenvolupament zero,¹⁶ concepció que corresponia a la realitat de la monarquia espanyola observada des d'una perspectiva global. Aquestes diferències no quedaven limitades als objectius, ja que tenien també incidència sobre les finalitats, les quals, d'altra banda, estaven condicionades per les contradiccions que existien entre les necessitats d'una burgesia amb interessos comercials i industrials i un estament amb interessos més aviat politicoeconòmics i corporatius, grup que, en nom dels postulats de la Il·lustració, afermava el poder establert, donant-li una aparença de modernitat.

Cal precisar que el projecte educatiu de les econòmiques comportava un programa integral, impulsat des dels organismes del poder polític. La política escolar esmentada i el pretès desenvolupament econòmic estaven integrats en un programa específicament educatiu que anava des de l'escola de primeres lletres, concebuda en el marc de la formació professional, fins a l'educació de la classe dirigent, tot i que estava concebuda a partir de compartiments estancs.

A causa de la diversitat de les situacions socioeconòmiques i socioculturals, el programa governamental no sempre formava part del teixit social i com a conseqüència no avançava en la direcció projectada. En molts casos, hom no pot parlar de l'aplicació d'una determinada política cultural i educativa, sinó més aviat de la major o menor bona voluntat d'un filantrop o d'un grup de filantrops que s'embarcaven en una política de modernització per adequar la societat als nous temps, la qual cosa, sense tenir en compte la situació econòmica i sociocultural del territori, tenia molt poques possibilitats de reeixir.

La política educativa de les juntes de comerç, d'una manera especial la de la JC, no es desenvolupava en el marc d'una evolució hipotètica, sinó que era determinada per un desenvolupament econòmic ja existent i que, en el cas barceloní, no es limitava a la capital del Principat, ja que es projectava, d'altra banda, cap a les zones més dinàmiques de la societat catalana.

De fet, no existia, com en el cas de les econòmiques, un plantejament previ elaborat, com a mínim a finals del segle XVIII, sinó que es tractava, en general, de l'adaptació a un procés evolutiu, dins del qual els interessos particulars i de grup tenien un paper fonamental.

16. Cf. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 126 i s.

La trajectòria de la JC responia, generalment, al dinamisme d'un sector de la societat d'aquell temps; en realitat, es tractava de les activitats d'un grup social específic, amb una certa coherència ideològica, que intentava impulsar, a través de diversos mitjans, una sèrie d'iniciatives que es forjaven en el si de la base burgesa, de la societat barcelonina en particular i d'alguns estaments determinats de la catalana, considerada en el seu conjunt.

La JC i en general la burgesia no mostraven cap mena d'interès envers l'educació elemental, fa l'efecte que la consideraven un problema marginal. Cal pensar que de les escoles de primeres lletres del Principat, controlades directament o indirecta per l'Església o pels organismes públics, en sortien un nombre suficient d'escolaritzats per poder satisfer les necessitats d'aquests grups, centrades en l'ensenyament tecnicoprofessional i científicotècnic.

Així, doncs, el discurs ideològic de la Il·lustració oficial, concretat en les econòmiques del país, presentava un caràcter racionalitzador, que perdrà força a mesura que s'aguditzava la crisi de l'Antic Règim. Aquest tipus de discurs, en canvi, resulta molt menys explícit en el cas de la burgesia comercial i industrial catalana, amb un programa que no es pot incloure en les coordenades d'un projecte racionalista, malgrat que apareguessin, al llarg de la segona meitat del segle XVIII, una sèrie de propostes que tenien com a objectiu la modernització del país.

Malgrat l'interès d'alguns estudis que fan referència a l'assimilació per part de les elites catalanes de les propostes dels il·lustrats francesos, la influència del país veï cal situar-la a partir de la Guerra Gran. Hi ha diversos autors que han fet referència a aquesta qüestió, per exemple, Enric Moreu Rey, Jaume Vicens Vives, Miquel dels Sants Oliver...; d'aquest últim, ens en recorda alguns idees Alexandre Galí en el paràgraf que us oferim a continuació:

Miquel dels Sants Oliver va poder escriure aquelles paraules definitives. Encara que hi ha artistes que havien viatjat, metges, químics i matemàtics que haguessin estat en correspondència amb els corifeus de la Enciclopèdia, no hi havia a Catalunya —o almenys no se'n troben rastres— una tradició de voltairanisme i filosofisme semblant a la que es va produir al nucli de Azcoitia a les Províncies Basques i s'escolà després al Seminari de Bergara. No s'hi registra un moviment com el nucli de Salamanca o de Sevilla. No vol dir això que els llibres de Diderot, el mateix Rousseau fossin desconeguts de la gent instruïda de Catalunya.¹⁷

17. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Rafael d'Amat i Cortada. Baró de Maldà*, Barcelona, Aedos, 1954, p. 255.

Sense entrar, per tant, en judicis de valor sobre les dues polítiques adés esmentades, ens trobem d'una banda amb un programa, almenys teòricament, modernitzador però que no comptava, en bona part dels casos, amb prou base social, i d'una altra, amb un programa reformista que sortia de la pròpia societat civil.

Aquestes reflexions corresponen, a grans trets, al marc de l'evolució socioeconòmica, socioeducativa... de finals del segle XVIII, però convé tenir-les ben presents perquè, amb major o menor grau, incidiran en el desenvolupament posterior, i conèixer-les, doncs, ens ajudarà a comprendre el món educatiu de la centúria següent. Els esdeveniments que tindran lloc a l'altra banda de la frontera incidiran molt més a Catalunya que en altres contrades de la monarquia per raons, probablement, econòmiques i geogràfiques. La Il·lustració no pressuposava un canvi revolucionari ni molt menys, però, com diu Josep Fontana, podia esdevenir un primer pas cap a nous horitzons que, a l'hora de la veritat, es manifestarien de manera diferent a Catalunya, especialment a partir de la reinstauració de l'absolutisme el 1814.

Jo diria que la societat catalana de les darreres dècades del segle XVIII és plena d'idees «il·lustrades» i de preocupacions modernitzadores. Les més clares són les que estan relacionades amb la innovació tecnològica i que expliquen la florida de les escoles i de les acadèmies, estretament lligada a les necessitats del desenvolupament capitalista en ascens. Hi ha, a més, el pensament que difonen els llibres francesos prohibits que entren fàcilment a Catalunya i que són llegits per uns homes que hi troben idees prou acordades a les seves, però als quals no els ha arribat el temps de traduir-les en una acció revolucionària, perquè viuen en una societat que encara no està en crisi. Tot plegat són elements aïllats, que marquen unes modes i poden arribar a formar un clima intel·lectual: elements que quallaran en alguna cosa més —en una crítica radical de la societat de l'Antic Règim i en una proposta per a la seva transformació— quan arribin els moments de crisi: quan resulti evident que el progrés capitalista no pot prosseguir dins del marc de la vella societat i els homes es vegin obligats a fer una tria que ja no pot incloure a la vegada la ciència i la filosofia modernes i les velles institucions socials. No és que de la il·lustració neixi el liberalisme: de la il·lustració se'n pot sortir cap al liberalisme o cap a la reacció, perquè en ella s'hi troba tot plegat.¹⁸

Malgrat els esforços dels acadèmics de la Reial Acadèmia de Ciències i del professorat dels centres acadèmics de la JC, com s'evidenciarà en el proper parà-

18. Cf. Josep FONTANA, «La fi de l'Antic Règim i la industrialització. 1787-1868», a Pierre VILAR (dir.), *Història de Catalunya*, vol. V, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 116-117.

graf, l'aposta per part d'alguns d'aquests membres a favor de la modernització i, com a conseqüència, a favor del progrés de les ciències, no trobaven un terreny prou propici; els científics no eren massa ben vistos socialment: els casos del físic Antoni de Martí i Franquès i del químic Francesc Carbonell i Bravo en constitueixen dos bons exemples.

Quan ja feia un bon grapat d'anys que aquests dos prestigiosos científics catalans havien posat, juntament amb d'altres, les bases d'una renovació de la ciència al nostre país, en un moment que havia triomfat plenament el liberalisme, el professor universitari Yáñez expressava molt bé el clima científic del segle XVIII i les dificultats amb què es trobaven aquells que es volien dedicar a les ciències naturals.¹⁹

Imposible parecerá a nuestros descendientes que ningún hombre de talento se dedicase en España al estudio de las ciencias naturales en el siglo próximo pasado atendido el poco aprecio que generalmente se dispensaba a sus profesores. Todas las distinciones y honores, todas las fuerzas lucrativas estaban reservadas para ciertas clases privilegiadas, como si en ellas solamente pudiesen hallarse reunidos el saber y el pundonor, la actividad y la honradez; al paso que eran mirados con ceño sino con desprecio, los sabios que cultivando el estudio de la naturaleza hacían sacrificios considerables a favor del país, y procuraban el progreso de la agricultura y de las artes que constituyen la verdadera riqueza de las naciones, la química y la historia natural eran consideradas de un modo siniestro, porque se les tachaba de una decidida tendencia a innovaciones peligrosas capaces de atacar los principios de nuestra creencia religiosa o subvertir los cimientos del orden social. Una persecución sorda o tal vez tenebrosa alcanzaba con frecuencia a los que descollaban en las espresadas ciencias confundiéndoles con los impíos, disolutos o ateos bajo el nombre genérico de filósofos modernos. Los estímulos del honor y del interés, no estaban destinados para los profesores de los conocimientos exactos: un sueldo mezquino, una condecoración insignificante á alguno de ellos causaba tal vez escándalo general.²⁰

19. Pensem, si més no, en el daltabaix que es va produir arran d'un accident al laboratori que havia establert Carbonell a la seva Càtedra de Química de la JC.

20. Agustín YÁÑEZ Y GIRONA, *Elogio histórico del Dr. D. Francisco Carbonell y Bravo*. Boticario honorario de Cámara de S. M., médico honorario de la Real Familia, catedrático jubilado de química, socio de la Academia de ciencias naturales y artes de Barcelona y de muchas otras corporaciones científicas, así del reino como extranjeras, condecorado con la medalla del mérito, sobresaliente en medicina. Leído a la sobredicha Academia de ciencias naturales y artes de Barcelona en sesión extraordinaria en 3 de marzo de 1838 por el Publicado en anuencia de la Academia é ilustrado con notas por el Dr. D. Francisco Carbonell y Font, como el postrer tributo de amor y reconocimiento á su difunto padre, Barcelona, impremta de la viuda i dels fills del Dr. Antonio Brusi, 1838.

2.4. DE LA FUNDACIÓ DE LA JUNTA DE COMERÇ DE BARCELONA AL FINAL DEL PERÍODE NAPOLEÒNIC

2.4.1. LA CREACIÓ DE LA JUNTA DE COMERÇ DE BARCELONA

Aquesta Junta estava formada per comerciants a l'engròs, així com també algun industrial; els membres de la JC, sobretot els seus estaments superiors, cercaven l'ennobliment, atesa la importància social i política de la noblesa en aquella època. D'acord amb aquestes premisses, aquesta institució no permetia la matrícula als comerciants procedents del comerç a la menuda.²¹

Una de les prioritats de la JC era, precisament, la formació tecnicoprofessional, que no tardarà a fixar els seus propis camins; aquesta activitat començarà a adquirir un paper de primera magnitud a partir, més o menys, de 1770, any que iniciava la seva activitat acadèmica l'Escola de Nàutica de Barcelona, el primer establiment docent de la Junta esmentada.

D'altra banda, quasi paral·lelament, la JC posava en marxa una política d'intercanvi d'experiències amb alguns països estrangers, en el terreny de la formació d'especialistes, orientació que constituïa una novetat remarcable en el context de la monarquia espanyola.

La política de formació tecnicoprofessional citada presentava dues vessants: d'una banda, hom oferia beques a la joventut catalana per tal que pogués estudiar les noves tècniques industrials als estats capdavaners en aquest camp; altrament, hom contractava experts d'aquests països amb la intenció de donar a conèixer les darreres novetats en qüestions específiques, malgrat l'oposició de les corporacions gremials, que veien perillar la seves prerrogatives.

La política concreta depenia de les possibilitats i de les condicions en cada moment determinat, tot i que és molt possible que s'hi barreguessin pel mig, en més d'una ocasió, interessos particulars dels membres de la JC, considerats globalment.

2.4.2. LA FORMACIÓ TECNICOPROFSSIONAL EN ELS CENTRES D'ENSENYAMENT

Pel que fa referència als establiments docents, la JC creava en aquests anys dos centres educatius: l'Escola de Nàutica i l'Escola de Nobles Arts, fundades, respectivament, el 1769 i el 1774. Es va establir, el 1786, una escola de comerç que no va poder començar a funcionar de manera regular fins al 1815 i es van

21. Cf. Pere MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, p. 240.

intentar crear unes classes d'arquitectura a partir de 1779, però no es constituïren de manera definitiva fins al 1817, quaranta anys més tard.

Cal inscriure tots aquests establiments docents dins de la idea de preparar especialistes per respondre a l'evolució socioeconòmica. Comencem pel cas de l'Escola de Nàutica i l'Escola de Nobles Arts, ja que les escoles de comerç i d'arquitectura presenten particularitats, i ja en parlarem en un altre apartat.

Tant en el cas de l'Escola de Nàutica com en el de la de Nobles Arts, el lligam entre formació professional i desenvolupament econòmic es manifestava de manera concloent, com a mínim en aspectes programàtics i/o d'intencions. En el cas de l'Escola de Nàutica, l'esborrany del pla d'estudis que el director, Sini bald de Mas, presentava el 14 d'abril de 1769 a la JC, pocs dies abans de la inauguració de l'Escola,²² n'és una bona mostra; pel que fa a l'Escola de Nobles Arts, la declaració d'intencions prèvia a la creació, que copiem a continuació, és ben significativa.

Sea el dar buenos conocimientos sobre manufacturas y artefactos a toda clase de gentes, el formar por medio de los principios del dibujo, perfectos pintores, escultores, grabadores, arquitectos, etc., comunicar las luces precisas para crear el buen gusto en las Artes y Oficios haciendo que se apliquen con acierto los talentos y se multipliquen y aclaren las ideas, se acostumbre a preferir las formas sencillas y naturales a las extravagantes y compuestas, y finalmente el adelantamiento de las artes, fábricas, oficios mecánicos,²³ ha acordado no limitar el número de los individuos de dicha Escuela ni fixarlo a cierto género de gentes para que así logrado su intento, sea de mayor utilidad al público.²⁴

L'Escola de Nàutica de la JC, per exemple, naixia per omplir un buit i satisfer les necessitats, a curt i mitjà termini, de la burgesia mercantil catalana, que basava fonamentalment la seva expansió econòmica en el comerç tant mediterrani com atlàntic, especialment aquest darrer, malgrat que el comerç amb les Amèriques no es legalitzaria de manera definitiva fins a la pragmàtica de Carles III de l'any 1778.

22. Cf. Arxiu JC, lligall XXVII, 2.1.

23. Pel que fa a la dignitat dels oficis de mecànica, qüestionada des dels sectors influents de l'Antic Règim, posant com a exemple els prejudicis d'aquests sectors, que des d'un temps es començaven a posar en dubte al Principat, podeu consultar Francisco ROMÀ Y ROSELL, *Las señales de la felicidad en España y medios de hacerlas efectivas*, Madrid, impremta de D. Antonio del Valle, 1768.

24. Arxiu JC, lligall CVIII, 2-184. Altrament, val la pena recordar que en els primers temps de funcionament d'aquesta Escola hi ha moltes referències del lligam d'algunes classes amb la fabricació d'indianes.

La nova Escola, com es desprèn de la documentació de l'època, de manera especial de l'arxiu de la JC, tenia una projecció en l'espai i en el temps, essencialment diferent a la dels centres de formació professional que fins aleshores havien existit a Catalunya; no es tractava pas únicament de l'establiment d'escoles tecnicoprofessionals —en realitat, com ja sabem, ja existia la formació professional impulsada pels gremis—, sinó primordialment de veure la relació que s'establirà, a partir d'aquell moment, entre aquesta nova Escola i el modern desenvolupament socioeconòmic.

L'Escola de Pilots de Barcelona, així com també altres escoles nàutiques del Principat, especialment l'Escola d'Arenys, fundada el 1779, atorgaven una importància cabdal a la formació de pilots comercials, malgrat l'interès de l'Administració per comptar amb una Armada moderna.²⁵

Al llarg dels vint-i-sis primers anys de funcionament de l'Escola de Barcelona només consta que deu dels cinc-cents alumnes que acabaren els estudis s'incorporessin a l'Exèrcit espanyol com a oficials de guerra o de l'Armada, mentre que uns dos-cents setanta es dirigien cap a la marina mercant, a pesar de les propostes governamentals.²⁶ Respecte a la procedència geogràfica dels estudiants de les escoles nàutiques de Catalunya, una bona part eren oriünds de les zones costaneres, en particular de la ciutat de Barcelona; hi havia també, però, un petit nucli procedent de les terres de l'interior del Principat.

Pel que fa a la situació anterior a la creació de les escoles, hem de pensar que la burgesia comercial catalana es veia obligada a cercar mà d'obra especialitzada en un mercat de treball que no controlava, la qual procedia, generalment, de fora de Catalunya; en realitat, es tractava de pilots titulats a les escoles nàutiques de Cartagena o del Ferrol.

Quant al vincle entre la formació professional i l'activitat comercial, s'haurien de tenir presents dues qüestions: d'una banda, la procedència del personal especialitzat dels vaixells que sortien dels ports catalans vers Europa o Amèrica, abans de l'establiment de les primeres escoles nàutiques del Principat, i d'una altra, l'origen de l'alumnat dels establiments docents.

En relació amb el seu origen social, malgrat que hom no pot arribar a conclusions definitives per manca de dades, pensem que el gruix principal provenia de famílies menestrals vinculades als gremis, dins de les quals tenia un paper determinant el fet de pertànyer a una família marinera, com es desprèn de les primeres ordenances de l'Escola de Barcelona aprovades el 7 de juliol de 1770.²⁷

25. La major part de treballs que tracten de l'Escola de Nàutica de la JC insisteixen en aquest fet.

26. Cf. Arxiu JC, lligall XXVII, 35-25.

27. Cf. Arxiu JC, lligall XXVII, 7, 8, 9, 17-7, 30-16, 42-1.

Robert Fernàndez i Helena Sierco han demostrat la relació existent entre la formació professional i l'activitat comercial amb el mercat de treball, pel que fa al cas específic de l'Escola de Nàutica de la JC. La burgesia comercial a l'últim controlaria tot el cicle de la vida del pilot, des del període estudiantil fins a la seva incorporació al món del treball.²⁸

La bona marxa de l'Escola i el caràcter gratuït de tots els centres educatius de la JC, sufragats gràcies a l'impost del pariatge,²⁹ contribuïen a l'augment del nombre de professionals de la mar i facilitaven una major divisió del treball, d'acord amb la capacitació professional, condicions que afavorien la proletarització i la consegüent disminució de costos, tot plegat dins del context inflacionista de finals del segle XVIII, que contribuï a la disminució del salari real, fins i tot en el cas de lleugers augments dels havers dels pilots.

No fa l'efecte, però, que les formulacions programàtiques, o si més no la concreció d'aquestes a l'hora de la pràctica educativa, obeïssin sempre a les necessitats a les quals feïem referència, o simplement que aquests establiments docents no satisfessin aquestes necessitats, ja que tot fa pensar que, pel que fa a l'orientació tècnica, no estaven a l'alçada del desenvolupament tecnicocientífic de l'època.

A tall d'exemple, podríem citar el cas de l'Escola de Nàutica de Barcelona, on va trigar molt temps a aplicar-se el mètode copernicà, concretament el 1806, perquè hom havia utilitzat el sistema ptolemaic, fins a aquell moment. Sobre això, cal puntualitzar que, malgrat el retard del coneixement científic a l'Estat espanyol, ja feia una colla d'anys que, en els medis científics, s'acceptava el mètode copernicà, a pesar de l'oposició dels sectors més retrògrads encapçalats per l'Església.³⁰

Més que no pas l'Escola de Nàutica, resulta especialment interessant, almenys des de la nostra perspectiva, la trajectòria de l'Escola de Nobles Arts, si més no perquè es tracta del centre acadèmic establert per la JC que ha tingut més volada; no es tracta solament del fet que s'hagi perpetuat fins als nostres dies sota diferents formes i denominacions, tot i que per al poble sempre ha estat

28. Cf. Robert FERNÁNDEZ i Helena SIERCO, «Ensenyament professional i desenvolupament econòmic. L'Escola Nàutica de Barcelona», *Recerques* (Barcelona, Curial), núm. 15 (1984).

29. Aquest tribut fou concedit per Joan II al Consolat de Mar el 24 de juny de 1394, imposició que gravava les mercaderies, els vaixells i les persones que entraven i sortien dels ports de la Corona d'Aragó. A partir de la promulgació del Decret de Nova Planta, fou recaptat per la Real Hacienda fins que el monarca Carles III d'Espanya el va cedir a la JC, segons s'especifica en les cèdules reials de 17 de març de 1758 i 24 de febrer de 1763.

30. Cf. Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 63-64.

l'Escola de Llotja, sinó sobretot perquè durant l'època que va dependre de la JC, el seu pes quantitatiu superà el de qualsevol dels establiments educatius creats per la Junta esmentada.

En realitat, ens trobem davant de la primera escola projectada per la JC, ja que es va començar a gestar el 1766, abans que hom parlés de l'establiment de l'Escola de Nàutica. De fet, ja el 1772, quatre anys abans de la creació de l'Escola de Disseny, nom que va rebre aquest centre fins a l'adopció de la denominació definitiva de *Escola de Nobles Arts*, la JC ja sufragava unes classes de dibuix que duraren fins al 1774.

L'Escola de Llotja i l'Escola de Nàutica intentaven satisfer necessitats socioeducatives de la burgesia de l'època. Hi havia sobretot un afany de distinció social per part dels sectors burgesos, especialment els més cultes, la manifestació de la qual es palesava en una espècie de fúria iconoclasta contra tot allò que provenia del món gremial i feia tuf de barroquisme, tot plegat sota la influència dels corrents academicistes. Altrament, hom no pot oblidar els plantejaments educatius de la incipient burgesia industrial, que exigia una formació acadèmica específica pel que fa al color i el dibuix, elements totalment imprescindibles per al desenvolupament de la manufactura d'indianes.

Aquestes dues vessants de l'Escola de Nobles Arts, manifestades ja en les primeres declaracions d'intencions dels seus responsables, marcaren la seva trajectòria, d'una manera especial en el període anterior que s'incorporés, el 1849, a l'estructura estatal.

Val a dir, però, que els dirigents de la JC i el professorat de l'Escola es decantaren majorment per l'orientació artística, més que no pas pel corrent que intentava vincular l'Escola a les necessitats del desenvolupament industrial; malgrat tot, aquest corrent és força més important d'allò que sembla reflectir, a grans trets, la bibliografia sobre el tema, més preocupada per l'evolució artística que no pas per la formació professional.

La política educativa de la JC reflectia clarament les contradiccions de la burgesia de l'època, que, d'una banda, volia modernitzar el país i, d'altra, no estava disposada a qüestionar les bases sociopolítiques de la societat de l'Antic Règim, problema que s'agreuja perquè aquesta burgesia volia mantenir una certa independència, que, en el camp de la formació professional, s'evidenciava en un programa essencialment diferent del de l'Administració central, com ja hem apuntat i veurem més endavant.

En el cas concret de l'Escola de Nobles Arts, l'horitzó immediat implicava la supressió de les prerrogatives gremials en el camp de la formació professional i del mercat de treball, per la qual cosa hom s'havia de basar en els organismes governamentals, que paral·lelament frenaven els anhels d'independència

acadèmica de la JC, a causa dels privilegis atorgats a la Reial Acadèmia de San Fernando, fundada l'any 1744.

L'enfrontament de la JC amb l'organització gremial, que presentà, en alguns moments, una certa conflictivitat, era un problema que no resultava fàcil de resoldre perquè la dita organització comptava amb una estructura sòlida d'ensenyament professional amb una tradició més que centenària amb contrastats sistemes d'avaluació que l'ajudava a subsistir, malgrat les seves fórmules arcaiques i el seu anacronisme.

El problema principal no radicava pas en la formació professional, és a dir, en l'activitat específica de l'Escola de Nobles Arts de la JC, sinó, especialment, en la possibilitat de l'exercici de la professió sense el preceptiu permís del gremi corresponent. Els casos més coneguts —el de l'escultor Domènec Rovira, que havia defensat el lliure exercici de la professió en contra dels gremis ja a mitjan segle XVII, i l'actitud d'Antoni Viladomat, que, gràcies al seu prestigi personal, intentava satisfer les comandes dels seus clients passant per sobre de la jurisdicció del Col·legi de Pintors, a principis del segle XVIII— són fets aïllats i, per tant, excepcionals.³¹

En aquest sentit, resulta força simptomàtic el cas dels germans Tramulles, deixebles de Viladomat, els quals, tot i que gaudien d'un cert prestigi social, s'hagueren de col·legiar en el gremi corresponent per poder regentar les primeres classes de dibuix organitzades per la JC, abans de l'establiment de l'Escola de Disseny.

Tant Antoni Viladomat com Francesc Tramulles, els grans lluitadors a favor de l'exercici lliure de la professió en les seves èpoques respectives, foren també els dos pintors catalans més valorats de la primera meitat del segle XVIII.

Com ja hem assenyalat, els vincles que s'establiren amb l'Acadèmia de San Fernando afavorien la disgregació de l'exclusivitat gremial i, conseqüentment, impulsaven la lliure contractació dels artistes, però com a contrapartida hom havia d'acceptar, almenys en part, el control polític i fins i tot acadèmic exercit per l'Acadèmia, els quals s'anaren afermant a mesura que ens endinsàvem en el segle XIX.

Altrament, aquesta corporació restringí algunes prerrogatives i n'establí d'al-

31. En relació amb aquest pintor, val la pena recordar la importància que va tenir per a la seva formació el fet de freqüentar la Cort de Carles III de Catalunya i Aragó a Barcelona (1705-1713), un dels focus renovadors de l'art català del segle XVIII. Vegeu Cèsar MARTINELL BRUNET, *La escuela de la Lonja en la vida artística barcelonesa*, Barcelona, Escola d'Arts i Oficis Artístics, 1951, p. 11-12.

tres; per exemple, els acadèmics de mèrit adquiriren privilegis nobiliaris i el dret d'exercir la seva professió sense haver de pertànyer a cap gremi, amb la particularitat que se'ls prohibia expressament de formar part dels gremis.

Aquests acadèmics fixaven de manera clara la frontera entre artista i artesà, amb un evident menyspreu per aquests darrers, com mostra l'informe tramès a l'Audiència de Barcelona pel director de l'Escola de Nobles Arts, Pere Pasqual Moles, el 1778, en motiu d'un litigi entre els gremis d'escultors i de fusters.

Malgrat els problemes de competència que es plantejaren amb els gremis, molt especialment el de pintors, l'Escola anà afermant la seva independència, la qual cosa es reflectí en el lliure exercici de la professió per part dels titulats de l'Escola; d'aquest centre sortiren la major part dels artistes que decoraren els palaus barcelonins de la naixent burgesia.³²

La crisi fonamentalment econòmica de la societat catalana de finals del segle XVIII i principis del segle XIX, que incidí de manera directa en els interessos de la burgesia comercial, tingué repercussió també en el desenvolupament de les escoles de la JC,³³ afectà l'activitat dels estudis de comerç i els intents de creació d'una escola d'arquitectura; la crisi es deixà sentir, a més, en l'Escola de Nobles Arts, la qual es va veure agreujada pels problemes interns provocats pel suïcidi del director de l'Escola, Pere Pasqual Moles.³⁴

L'especial preferència que hom atorgava a l'Escola de Llotja per motius obvis —era la més freqüentada, com ja hem manifestat— es reflectia en la política de beques per estudiar escultura, pintura o gravat, generalment a Roma; aquesta orientació provocà més d'una crítica a la política educativa de la JC, especialment a finals del segle XVIII, originada, segurament, per la situació de crisi econòmica.

En relació amb aquesta qüestió, val la pena assenyalar l'informe sobre *Acrecimiento de industrias* encarregat als comissionats Joan Canaleta, Josep Gironella i Francesc Plandolit, vocals de la JC. Tots ells pertanyien a la segona generació de dirigents d'aquesta institució, en general molt més ben preparada que l'anterior; en aquest estudi, com s'explicita en el paràgraf següent, es qüestiona-

32. En estudis globals sobre història de l'art català i en treballs monogràfics, biografies, etc., hi ha moltes dades sobre aquesta qüestió. Vegeu la bibliografia del final de l'obra.

33. Cf. Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 84-85.

34. Sobre la seva trajectòria humana i professional, hi ha una bibliografia força extensa. Vegeu, especialment, Rosa Maria SUBIRANA I REBULL, *Pasqual Pere Moles i Coronas: 1741-1797*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1990, 467 p., Premi Puig i Cadafalch 1986, pròleg de Francesc Fontbona.

va la política educativa de la JC, favorable a les belles arts en detriment dels altres oficis, particularment industrials.

El pesimismo les llevaba a decir claramente que los artesanos procedían sólo por servil imitación o por ciegas experiencias e incluso a recriminar a la propia Junta a la cual achacaban los comisionados de haber favorecido sólo las Bellas Artes, abandonando la enseñanza de los demás oficios.³⁵

És evident que la JC mostrava una inclinació vers els estudis artístics, però això no implicava, com ja hem indicat, que, en aquells anys i en èpoques posteriors, l'Escola de Nobles Arts de la JC menystingués el dibuix vinculat a les necessitats de la indústria.

Se sap, per exemple, que des de 1789 funcionava, a l'Escola de Nobles Arts, una classe de composició de flors dedicada primordialment als dibuixos d'estampats per als teixits d'indianes; altrament, a partir de 1799 s'instituí un premi anual per als alumnes que assistien a la classe de composició de flors.

En relació amb aquesta problemàtica, convé tenir present el lligam que existia entre el desenvolupament de les manufactures d'indianes i la llibertat d'ofici; aquesta relació refermava, directament o indirectament, segons els casos, la posició de la nova formació tecnicoprofessional vinculada a la indústria manufacturera.

En aquest sentit, cal precisar que la manufactura del cotó es podia dur a terme al marge dels obradors i tallers dependents dels antics gremis, a causa de la poca tradició d'aquesta activitat productiva al Principat, ja que la indústria tèxtil tradicional sempre havia fet servir la llana. La nova situació que s'estava creant va tenir, com podem veure, una gran incidència sobre el mercat de treball.

2.4.3. LA FORMACIÓ D'ESPECIALISTES AL MARGE DE L'ENSENYAMENT FORMAL

Aquesta especial faceta de l'activitat educativa de la JC adquirirà una importància realment remarcable, precisament al llarg d'aquells anys. La política de la JC en el terreny de la formació tecnicoprofessional varià extraordinàriament en el transcurs dels vuitanta anys i escaig de la trajectòria de la JC en el camp de l'educació d'aquesta institució catalana.

35. Cf. Àngel RUIZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona: 1758-1847*, Barcelona, Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i cia., 1919, p. 107.

En el període que va des de la fundació de la JC fins al 1805, aproximadament, quan parlem de *formació professional* no ens hem pas de limitar a les escoles pròpiament dites, ja que a l'activitat acadèmica es juxtaposaven diverses fórmules de formació d'especialistes; aquesta política, probablement, no va tenir continuació a partir de la data suara esmentada, com a mínim no hem trobat gaire informació sobre aquest fet.

Pels volts de 1770, aproximadament, la JC començà a formar tècnics amb càrrec al seu pressupost, els quals rebien un títol oficial; gràcies a aquesta política, foren diversos els oficials dels gremis que varen obtenir el guardó esmentat, fet que comportava que els artesans es comprometessin a ensenyar i divulgar les noves tècniques per tal de poder comptar amb un bon planter d'especialistes.

La primera preocupació de la JC anava dirigida a la promoció de la indústria dels «pintats», nom amb què es coneixien els estampats de cotó i seda; cal pensar que, entre els vocals de la JC, hi havia més d'un industrial. Segons les nostres notícies, vers 1770 s'incorporaren al món industrial els primers oficials pintadors amb el seu títol corresponent.

Les paraules següents reflecteixen la vocació de la JC per promoure la formació d'especialistes, sobretot en el camp de la naixent manufactura tèxtil cotonera.

La Junta de Comercio, fiel a su protección de fomento a la industria textil, procedió a formar a sus expensas técnicos a los cuales otorgaba título oficial. Numerosos agremiados obtuvieron tan preciada distinción. En principio, la preocupación más urgente fue la industria de los «pintados» o estampados de algodón o seda; parte de los vocales de la Junta eran propietarios de fábricas. Hacia 1770 comenzaron a trabajar una serie de «pintadores» aprobados por la Junta a fin de contar con un extenso plantel de especialistas. Cuando fue preciso, la Junta defendió a los técnicos extranjeros contra los ataques injustificados de los gremios.³⁶

En relació amb l'entrada de tècnics estrangers, la legislació de l'època, que es proposava la supressió dels gremis, afavoria la incorporació a la indústria espanyola dels tècnics esmentats, malgrat l'oposició de la corporació gremial. Tot i que la JC, almenys a curt termini, estava a favor d'una reforma dels gremis més que no pas d'una supressió, en general, hom feia costat a la política governamental. En aquest sentit, l'any 1772 l'Estat autoritzava els industrials estrangers

36. Cf. Pere MOLAS I RIBALTA, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII: La estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1970, p. 353-354.

que es poguessin establir a qualsevol indret del territori espanyol sense necessitat de sotmetre's a cap mena de prova. D'altra banda, el 1780, el Govern de la monarquia autoritzava els industrials valencians de mitges perquè poguessin establir les seves manufactures a qualsevol lloc de l'Estat.

Al marge de la seva actitud enfront de la resistència dels gremis a la penetració de tècnics estrangers, la JC apostava fermament per la innovació tecnològica, malgrat les reticències gremials. La política de la JC en aquest terreny es concretava, sobretot, en els ajuts a determinades manufactures, amb preferència tèxtils, en la sol·licitud de franquícies, en les subvencions econòmiques, impulsant fins i tot, en alguns casos, la recerca de noves tècniques; aquesta política no quedava únicament circumscrita a la ciutat de Barcelona, ja que la JC operava sobre tot el territori del Principat.³⁷

Sobre casos concrets del que acabem d'indicar suara, existeix una àmplia informació, d'una manera especial en els arxius de la JC. D'altra banda, els treballs d'Àngel Ruiz i Pablo i Pere Molas i Ribalta són prou explícits en relació amb aquest punt.

Els tècnics estrangers que s'instal·laren al Principat procedien, generalment, de França i Suïssa, i alguns d'aquests tècnics es quedaren definitivament al nostre país; de tots aquests professionals, els més apreciats, segons sembla, eren els gravadors i els dibuixants; les noves tècniques s'acabarien integrant en la programació de l'Escola de Nobles Arts. Especialment els gravadors exercien una clara influència sobre el mercat de treball i sobretot en els sous assignats als treballadors, primordialment els de més prestigi, vinculats, la majoria, a l'Escola de Llotja.

Hi havia diversos casos destacats, per exemple, el de Vicenç Martí, que treballava per a l'empresa Magí Pujades, i el de Josep Estrada, que l'any 1789, quan tenia divuit anys, se li va concedir un premi a l'Escola de Nobles Arts de Barcelona i l'any següent es convertia en el primer gravador de la firma esmentada amb un sou extraordinari. En canvi, els creadors de dibuixos, en realitat els veritables artistes, eren generalment ignorats, potser amb alguna excepció, com ara el cas de Jaume Treno, que fou distingit per l'Escola de Llotja pel seu treball en una oposició sobre «invenció de flors i ornament», quan tenia només dinou anys.³⁸

Al marge del que hem exposat fins ara, caldria parlar de la concessió d'ajuts i de beques. En aquest punt, la política de la JC presenta quatre vessants clarament diferenciades:

37. En un altre capítol farem referència a aquesta qüestió. També podeu veure Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 180-199.

38. Cf. Josep MAYNAR, «Les arts decoratives», a *L'art català*, vol. II, Barcelona, Aymà, 1958, p. 325.

a) En primer lloc, els diversos ajuts que oferia la JC a especialistes del país i també de l'estranger, generalment de Lió, així com també a alguns procedents de Flandes, per ensenyar als catalans les darreres tècniques de l'estampació, de l'art de filar la seda i d'altres, generalment relacionades amb la naixent indústria tèxtil.

b) En segon lloc, les oportunitats que oferia la JC a gent del país per conèixer les darreres tècniques en el camp tèxtil, del gravat, de la pelleteria, la mecànica teòrica i pràctica, a partir d'ajuts que es canalitzaven cap a diversos tallers i centres fabrils de França, Holanda, Anglaterra, Suïssa i també en instal·lacions de la capital de la monarquia.

c) També l'especial interès que va mostrar la JC en la concessió de beques per anar a estudiar a l'estranger, així com a Madrid i València, amb la idea que els coneixements adquirits servissin per dotar de professorat les escoles de la JC. Com a exemple, es pot recordar el cas del valencià Pere Pasqual Moles, director de l'Escola de Nobles Arts de la JC.

d) Finalment, les beques atorgades als alumnes de l'Escola de Llotja i també a alguns professionals per estudiar belles arts o arquitectura, generalment a les ciutats de Madrid o Roma, molts dels quals acabarien també fent classes a les escoles de la JC.

Com ja hem apuntat, els casos referits a a) i b), amb algunes excepcions, com és ara els ajuts per anar estudiar a París les darreres novetats en el camp de la química i algunes beques relacionades amb el món tèxtil, totes més teòriques que no pas pràctiques, omplen la història de la política educativa de la JC fins pràcticament al 1805; pel que fa al que s'explica a c) i d), aquesta política es perllonga fins molt més endavant, aproximadament el 1837.³⁹

39. En relació amb totes aquestes qüestions, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 111, 320-324.

3. DEL PERÍODE NAPOLEÒNIC A L'ESTABLIMENT D'UNA ESTRUCTURA ESTATAL D'ENSENYAMENT TÈCNIC

3.1. LA PROBLEMÀTICA DE LES ETAPES

Les perioditzacions en el camp historiogràfic resulten sempre discutibles, però, tant si es vol com si no, hi cal recórrer a l'hora d'intentar comprendre l'evolució de la societat. L'esquema escollit per estudiar aquest capítol no concorda amb l'evolució socioeducativa, observada des de les coordenades de l'educació considerada globalment. Des de la perspectiva de la formació tecnicoprofessional, però, no s'observa gaire diferència en el temps entre aquesta observació i la periodització que hem escollit per a les dues primeres etapes. És a partir d'aquestes consideracions que hem adoptat una determinada posició.

El període napoleònic, tant si escollim 1808 com 1814, no explica prou bé, malgrat la seva transcendència, els canvis que es produeixen en el nostre camp d'estudi. Ja abans de 1808 s'operaren canvis significatius, al nostre entendre, en la política educativa de la JC i en la trajectòria sociocultural i socioeducativa d'altres corporacions catalanes, especialment de la capital del Principat.

Malauradament, aquestes iniciatives quedarien en suspens a partir de 1808, a conseqüència de la situació política general i, molt particularment, a causa de la guerra; aquestes iniciatives, però, es reprendrien amb força al cap de poc temps d'acabades les hostilitats. Així, doncs, malgrat que les dades dels esdeveniments de la Guerra del Francès no acaben de quadrar del tot, el període 1808-1814 resulta força interessant.

D'altra banda, s'ha de puntualitzar, en relació amb aquest segon apartat de la primera part, que amb anterioritat al triomf del règim liberal s'observaven ja alguns dels trets definitoris del nou marc juridicopolític en el terreny educatiu; malgrat tot, aquests canvis s'evidenciaran més clarament a partir de l'esfondrament, com a mínim en l'àmbit politicolegal, de l'estructura de l'Antic Règim.

Des de la perspectiva de l'ensenyament tecnicoprofessional, el final de la

primera part resulta indiscutible. La creació d'una estructura estatal d'ensenyament tècnic comportarà la integració de les escoles de la JC a l'esmentada estructura, amb l'excepció de les escoles de Nàutica i de Nobles Arts, que protagonitzaran separadament unes altres formes d'integració a la nova organització estatal. La nova estructura de l'ensenyament tècnic canviarà radicalment les fórmules de gestió i control de l'ensenyament a Catalunya.

3.2. LA SITUACIÓ DE L'ENSENYAMENT CIENTIFICOTÈCNIC AL PRINCIPAT A PRINCIPIS DEL SEGLE XIX

Els primers canvis que es produïren en relació amb el període anterior, se situen entre 1804 i 1805, aproximadament. A partir d'aquest moment, l'oferta que es manifesta d'aquest tipus d'ensenyament, a la capital catalana, variaria ostensiblement. La millor manera de comprendre l'abast del canvi que es produïa és fixar, a la nostra manera de veure, la situació de la ciutat de Barcelona en aquest camp, amb anterioritat a les dates esmentades, i sobretot posar a la consideració del lector les diferències que hom pot observar en els sectors influents, principalment la burgesia, entre les generacions, per exemple, de 1770 i 1800.

Els informes dels il·lustrats espanyols vinculats als organismes governamentals, aproximadament des de 1770, assenyalaven ja que la situació del Principat requeria que hom donés una especial prioritat a l'ensenyament teòric, fins i tot potser més que en altres llocs, perquè si els catalans havien fet avenços considerables, sense el suport dels indispensables coneixements teòrics, la generalització d'aquests coneixements aportaria molts progressos, ben segur, especialment en el terreny de les ciències naturals, les arts, l'agricultura, el comerç..., com es desprèn del paràgraf següent:

Destacaba que en Cataluña la enseñanza teórica era más conveniente que en el resto de España, ya que si careciendo de ella había acreditado plenamente su aplicación y pericia, ¿qué progresos no deben esperarse, tanto en las ciencias naturales, como en las artes, agricultura y comercio, si a una gente naturalmente laboriosa se le facilita la instrucción correspondiente?⁴⁰

Al llarg dels anys següents, malgrat els esforços de les acadèmies científiques i de la JC, que intentaven, a través dels mitjans al seu abast, eixugar, com a

40. Cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, Barcelona, Bosch, 1957, p. 10.

mínim en part, el dèficit crònic en l'àrea de l'ensenyament científicotècnic, els canvis que hom podia observar eren més aviat imperceptibles; tot i així, les institucions esmentades tingueren una influència evident pel que fa a les mentalitats, sobretot en el pensament dels sectors dirigents i influents de la societat catalana d'aquell temps.

Aquesta incidència es començava a manifestar més clarament a principis del segle XIX, moment a partir del qual s'operava un veritable canvi de clima envers les ciències experimentals. La nova situació s'evidenciava a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts, al Col·legi de Cirurgia, així com també arran de la creació del Col·legi de Farmàcia, el 1806.

Tot i la influència real del que acabem d'indicar sobre les ciències experimentals, l'esdeveniment probablement més important, com ja podrem comprovar en els propers paràgrafs, fou la creació de noves càtedres per part de la JC, amb la qual cosa l'estructura educativa d'aquesta institució experimentà canvis substancials, tant des de la vessant qualitativa com quantitativa, sobretot pel que fa a les matèries científiques i a les ciències esmentades.

Així, per tant, tal com ja havíem apuntat, l'orientació de la JC en el camp de la formació científicotècnica es definirà clarament a favor de l'ensenyament de les ciències pures i experimentals, probablement a causa de la manca d'oferta en aquest terreny, la qual anava acompanyada, ben segur, d'una determinada demanda.

Altrament, no es pot negligir el fet de la conscienciació dels sectors més europeïtzats de la societat catalana, que es trobaven en una situació que no corresponia a una societat moderna; com a contrapartida, aquest canvi deixaria pràcticament al marge la preparació de tècnics especialitzats en branques específiques.

Segons les dades que posseïm, segurament incompletes, l'any 1805, la capital del Principat comptava amb un nombre molt reduït de càtedres científiques.

Al Col·legi de Cirurgia de Barcelona, el 1805, hi havia les càtedres de ciències experimentals següents:

- Una Càtedra de Física Experimental professada per Antoni Civat, un dels introductors d'aquesta disciplina a l'Estat espanyol, almenys considerada des d'una òptica moderna.

- Una Càtedra de Botànica professada per Antoni Bas.

- Una Càtedra de Química que estava regentada per Joan Ametller i que fou suprimida per ordre superior.

I a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts:

- Un curs de matemàtiques, a càrrec d'Antoni Gallardo, el qual es podria considerar una continuació de la Càtedra que havia professat Pere Cerdà al Col·legi de Cordelles ja feia uns quants anys; en realitat, les primeres classes d'aquesta

matèria tingueren un ressò molt migrat en la societat barcelonina de l'època. L'Acadèmia de Matemàtiques, vinculada a l'exèrcit, establerta quasi immediatament després de l'ocupació felipista, va tenir molt poca incidència, segons sembla, sobre la societat civil.⁴¹

— Un curs de cosmografia que explicava fra Agustí Canelles, precedent del que dictaria uns anys més tard a l'Escola de Nàutica de la JC.⁴²

3.3. L'ENSENYAMENT TECNICOPROFESSIONAL ENTRE 1805 I 1835

La crisi econòmica de finals del segle XVIII i principis del segle XIX es pot considerar, d'acord amb alguns estudis, l'inici d'un procés que comportarà l'ascens de la burgesia industrial, que aconseguirà desbancar la burgesia comercial com a classe hegemònica a Catalunya, tot i que la poca ascendència d'aquell grup social en el context global de l'Estat espanyol originà, entre altres coses, que la burgesia industrial catalana no es pugui considerar totalment homologable amb les altres burgesies europees.

La consolidació de la burgesia industrial ens interessa, fonamentalment, perquè aquest grup social crearà noves institucions per a la defensa dels seus interessos, amb la qual cosa la JC passarà a segon terme com a òrgan aglutinador dels diversos sectors de la burgesia; aquesta burgesia partirà, generalment, de la base que la JC no podia respondre a les noves necessitats del desenvolupament econòmic.

Resulta difícil desxifrar fins a quin punt aquests canvis afectaren la formació tecnicoprofessional, atès que les noves institucions de la burgesia industrial, que començaren a definir-se a partir de 1814, no varen establir organismes educatius propis i varen deixar totalment en mans de la JC la política educativa orientada a la formació de tècnics i obrers industrials.⁴³

41. Sobre aquesta institució, vegeu Santiago RIERA I TUÈBOLS, «L'acadèmia de matemàtiques a la Barcelona il·lustrada. 1715-1800», a *Segon Congrés d'Història de la Medicina Catalana*, Barcelona, 1975; Pere SOLA I GUSSINYER, «Les écoles de Mathématiques de la Monarchie espagnole du XVIIIe siècle: Leurs innovations pédagogiques et leurs étudiants», a *Education and Enlightenment. International Standing Conference for the History of Education. 6th Session*, Wolfenbüttel, 1984, Heft 23, p. 281-296, i Pere SOLA I GUSSINYER, «Entre el mérito y la ciencia: apuntes para un retrato del profesorado de la Academia de Matemáticas (siglo XVIII)», a *Higher Education and Society. Historical Perspectives. 7th International Standing Conference*, vol. I, Salamanca, 1985, p. 615-632. Darrerament, aquesta bibliografia ha adquirit més gruix.

42. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 63-65.

43. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, capítol VII.

Més endavant intentarem valorar la incidència d'aquesta abdicació de la burgesia industrial com a propulsora de l'ensenyament tecnicoprofessional, primordialment pel que fa a la relació d'aquest amb el desenvolupament econòmic. En el període que s'escolà entre 1804 i 1808 tindran lloc una sèrie d'esdeveniments que començaran a canviar el panorama poc afalagador que oferien les principals poblacions de Catalunya, en el terreny de l'ensenyament científic, tècnic i comercial.⁴⁴

Aquest fenomen, evidentment complex, devia respondre a diversos factors que es juxtaposaven, entre els quals l'estructura sociocultural i socioeducativa que s'havia anat creant, impulsada, en bona part, per la JC i altres organismes, els quals devien començar a actuar com a efecte multiplicador.

Aquesta situació es manifestava en les actituds de la generació de 1800, molt més obertes que les dels seus pares envers els corrents europeus i especialment en relació amb el coneixement científic; aquest fet, juntament amb la demanda social d'ensenyament de les ciències experimentals, com ja hem apuntat, pot explicar l'expansió d'aquest tipus de càtedres, sobretot tenint en compte la manca d'un centre universitari a la capital catalana.

Aquest context resultava molt més greu perquè els programes i la pròpia estructura de la Universitat de Cervera, fidel reflex dels establiments d'ensenyament superior de l'Antic Règim, eren incapaços de respondre mínimament a la demanda social de coneixement científic i tècnic.

Les càtedres que la JC establirà a partir d'aquells anys tindran sobretot un caràcter de suplència, de manera especial en els períodes absolutistes, perquè quan va arribar el Trienni Liberal les càtedres científiques foren absorbides per la Universitat de Barcelona, novament restaurada. Les mutacions que es començaven a produir a la capital del Principat, relacionades amb l'ensenyament de les ciències experimentals, són les següents:

— Un cert interès envers els coneixements teòrics i pràctics relacionats amb la mecànica entre alguns sectors minoritaris al darrer quart del segle XVIII; en aquest context, la JC va concedir a Gaietà Faralt una pensió, el 1779, perquè pogués conèixer el Gabinet o Exposición Permanente de Máquinas, instal·lat a Madrid. Hom hagué d'esperar, però, el nou viatge que va realitzar Faralt mateix a la capital espanyola, el 1804, perquè s'aconguís algun resultat pràctic; a conseqüència del que hem indicat, aquest mateix any s'establí a Barcelona un Gabinet de Models per a l'orientació dels artesans, sota el patrocini

44. En aquest període es crearen, entre altres, el Gabinet de Màquines, les càtedres de Química, Estàtica i Hidrostàtica, les classes de taquígrafia i algunes classes en el terreny de l'ensenyament comercial. Més endavant, ens referirem a totes aquestes qüestions.

de la JC; aquest Gabinet estava obert al públic durant tres hores dos dies la setmana.

— Les primeres preocupacions envers l'ensenyament de la química, incentivades, segons sembla, per un informe del comte de Floridablanca, de 1788, on suggeria que s'establís a Barcelona una Càtedra de Física Experimental i Elements de Química, que no va trobar, així ho sembla, massa ressò.⁴⁵ Deu anys més tard, el 1797, des de la pròpia JC hom demanava, com s'explicitava en l'informe ja esmentat *Acrecimiento de industrias*, que es prenguessin les mesures pertinents per tal d'adequar les ordenances gremials a les noves necessitats de la producció i a la vegada es fundessin escoles de química per a les aplicacions de la indústria.

En resumen opinaba y concluía la ponencia que todo el atraso era causado por la ignorancia, vicio que no desaparecería mientras no se rectificasen las ordenanzas gremiales y se fundaran escuelas de química para las aplicaciones industriales.⁴⁶

Aquest mateix any 1797, el secretari general de Madrid recordava a la JC que s'havia ordenat instituir a Barcelona una Càtedra de Química.⁴⁷ Caldrà esperar, però, el 1802, perquè el famós apotecari Francesc Carbonell i Bravo, que havia estat nomenat per la JC per regentar una Càtedra de Química, comencés a preparar el terreny per a fer efectiu el projecte esmentat. El dia 16 de maig de 1805 s'inauguraven, de manera solemne, a Llotja els estudis de química aplicada a les arts. Aquestes classes es varen ubicar als baixos de l'Acadèmia de Ciències.

Juntament amb les lliçons de química, s'establien també els estudis de taquigrafia. Les diverses experiències que es realitzaven a Madrid per a cercar el mètode més idoni per a la taquigrafia en llengua castellana, des de principis del segle XIX, portaren a la capital espanyola l'olotí Francesc Serra i Ginesta, que fou reclutat per la JC per crear una Càtedra de Taquigrafia a Barcelona.

L'interès per la mecànica no quedava únicament circumscrit al terreny pràctic. Les preocupacions de tipus teòric tingueren com a protagonista el metge Francesc Santponç, que havia estudiat física en centres estrangers; aquest metge, des de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts, impulsava el coneixement d'a-

45. Cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, p. 102.

46. Cf. Àngel RUIZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona: 1758-1847*, p. 271.

47. Referent a això consulte Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, p. 103.

questa matèria i publicava a més uns *Principios de mecánica*; altrament, recordem que aquest prestigiós científic dissenyava, el 1805, amb l'ajut de la JC, una màquina de vapor de 20 CV per a una fàbrica d'indianes de Barcelona.

L'any següent proposava a la JC l'establiment d'una Càtedra d'Estàtica i Hidrostàtica, que s'inaugurà el 2 de gener de 1808 amb disset alumnes, que es convertiren en cent dos el mes de març i en cent vint-i-cinc el mes de maig de 1808. Aquest augment ràpid i progressiu del nombre d'alumnes sembla mostrar l'interès que la societat barcelonina començava a atorgar a les ciències experimentals, tot i que el baró de Maldà afirmava que «els més freqüentaven per curiositat i els menys per aprendre»,⁴⁸ agudeses que cal tenir en compte i també posar un xic en quarantena, atesa l'avversió de Rafael d'Amat i de Cortada a qualsevol tipus de novetat.

Els estudis de farmàcia trobaren més dificultats que no pas els de medicina per poder establir-se a la capital catalana.⁴⁹ Els anys 1763 i 1780 hom intentà iniciar una Càtedra de Farmàcia, sense resultats pràctics. El 1799 i 1800 es tornà a la càrrega i s'arribà a establir una concòrdia que no va quallar en realitzacions concretes. Finalment, el 1806 es va crear el Reial Col·legi de Farmàcia; ben aviat, però, es paralitzà la vida de la flamant corporació per culpa de la Guerra del Francès.

Les diverses novetats que acabem d'exposar, igual que el Col·legi de Farmàcia, es veieren afectades pels canvis que es produïren arran de la invasió napoleònica. Els estudis sobre el període 1808-1814 són molt fragmentaris per poder emetre judicis imparcials.

En realitat, la JC va quedar dividida en dues fraccions: d'una banda, l'anomenada Junta intrusa, formada per uns quants vocals que es quedaren a Barcelona, addictes a Josep I, i d'una altra, una sèrie de comerciants que abandonaren la capital catalana, els quals, juntament amb l'intendent espanyol, establiren el Consolat de la JC a Tarragona, Mataró i Vilanova i la Geltrú el 1810, 1811 i 1812, respectivament.

L'activitat acadèmica fou més aviat escassa durant aquests anys. De les sis escoles que hi havia, el 1808, només hi ha constància de possible activitat a l'Escola de Nobles Arts i d'una represa de les classes de comerç, el 1811, a càrrec de Bernat Clausolles, un català del Rosselló que ja havia impartit aquesta discipli-

48. Cf. Rafael d'AMAT I DE CORTADA, baró de Maldà, *Calaix de sastre*, 1769-1816, citat a Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, p. 135.

49. Recordem que la ciutat de Barcelona, que havia sol·licitat diverses vegades la restauració de la seva Universitat, va aconseguir, malgrat l'oposició de Cervera i Osca, que li fos concedida la creació d'un Col·legi de Cirurgia, que fou inaugurat el 1764 pel capità general marquès de la Mina.

na, durant el curs 1806-1807, en un primer intent de recuperació d'aquesta Càtedra.⁵⁰

Josep Fontana, en alguns dels seus treballs, ens explica amb un cert detall els diversos problemes que plantejà la reinstauració de les bases de l'Antic Règim, que es tornaran a posar en pràctica al primer període absolutista (1814-1820). No es tractava simplement d'un territori que acabava de sortir d'una guerra cruenta, sinó també d'un Estat que s'havia declarat en fallida i, més que cap altra cosa, d'una estructura econòmica en crisi que exigia reformes d'una gran envergadura i profunditat.

Nogensmenys, des de finals del segle XVIII, es manifestaven els signes precursors de la situació que es vivia en aquell moment, concretats primordialment en les limitacions del comerç colonial, la qual cosa determinava que l'economia catalana de signe industrial, o més ben dit el desenvolupament del capitalisme, havia de partir de la base de la penetració i consegüent conquesta dels mercats interiors de la Península.

Aquesta conquesta no era possible, o si més no rendible, sense que es realitzessin els canvis estructurals profunds, als quals ens acabem de referir. És precisament en aquests anys quan els homes de la burgesia industrial assumiran plenament el vincle que existia entre creixement industrial i mercat interior, amb totes les derivacions polítiques que això comportava.

Al marge de la presa de consciència política, de les conspiracions que tenien lloc en el període esmentat, dels canvis en les actituds i en els costums encaminats a la secularització de la vida en el món urbà, ens interessa remarcar la vitalitat d'aquesta societat urbana, especialment barcelonina, en el terreny sociocultural i socioeducatiu. En aquest sentit, el restabliment del Col·legi de Farmàcia el 1815, la creació el mateix any de la Societat Filosòfica o l'augment considerable del nombre d'escoles de primeres lletres, generalment particulars, són algunes mostres que exemplifiquen la vitalitat de la societat civil.

En el canvi sociocultural i socioeducatiu d'aquesta època exercirà un paper determinant i decisiu la JC, institució que restablí totes les càtedres que s'havien creat abans de la Guerra del Francès i en creà de noves, totes vinculades a les necessitats del desenvolupament comercial i sobretot industrial.

Entre les noves càtedres, caldria destacar la de Física, que professà Pere de Vieta i Gibert; d'altra banda, quedaren definitivament integrades a l'estructura educativa de la JC les classes de comerç, que reberen diverses denominacions al

50. Vegeu sobre aquesta qüestió Josep IGLÉSIES, *L'obra cultural de la Junta de Comerç: 1760-1847*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 1969, col·l. «Episodis de la Història», núm. 121, p. 48.

llarg del temps, així com els estudis d'arquitectura, els quals s'havien de convalidar a l'Acadèmia de Nobles Arts de San Fernando de Madrid.

A més dels estudis indicats, s'establiren, en aquests anys, càtedres de Matemàtiques i d'Aritmètica i Geometria, aquesta darrera vinculada íntimament als estudis de comerç, així com també una Càtedra de Botànica i Agricultura. Les classes de matemàtiques eren a càrrec d'Onofre Jaume Novellas i les de botànica i agricultura, de Francesc Bahí, dues figures prestigioses del món científic català de l'època.

Hem deixat per al final l'establiment de la Càtedra d'Economia Política, si més no per la seva transcendència social i política. La lliçó inaugural d'aquesta Càtedra, a càrrec del professor Eudald Jaumeandreu, va tenir lloc el 29 d'agost de 1814 i les classes començaren el dia 1 de setembre d'aquest mateix any. Els seus precedents, cal cercar-los en el Pla Caballero (cèdula reial de 12 de juliol de 1807 i Decreto de Cortes de 6 de juny de 1813) i en l'intent de crear una càtedra d'aquesta disciplina a Ciutat de Mallorca, el 14 de febrer de 1814, tot i que no sembla que tingués continuació.

Dins del que podríem considerar activitat científica de la JC, en aquests anys ocupà un lloc rellevant la publicació de les *Memorias de Agricultura y Artes*, revista mensual que començà a sortir el dia 1 de juliol de 1815, l'últim número de la qual va aparèixer el desembre de 1820, al cap d'uns mesos del triomf del nou règim liberal. Aquesta publicació tecnicocientífica estava dedicada especialment a la química, la botànica i la maquinària, seccions dirigides, respectivament, pels professors d'aquestes disciplines a la JC Francesc Carbonell i Bravo, Francesc Bahí i Francesc Santponç. La secció de botànica, o més exactament d'agricultura, presentava més aviat un caràcter propagandístic i de divulgació; en realitat, es tractava de donar a conèixer als pagesos les darreres tècniques agràries. Les de química i maquinària tenien un caire més tecnicocientífic; en la primera de les dues apareixien molts articles traduïts de revistes estrangeres i en la de maquinària hi havia làmines, croquis i dibuixos de màquines; hom donava prioritat a la indústria de navegació, preocupació que responia a la necessitat d'introduir al nostre país la navegació a vapor i conseqüentment el vapor a la indústria.⁵¹

Un altre aspecte que convé considerar fa referència a la problemàtica que plantejarà, a partir d'aquest moment, l'organització interna dels establiments docents de la JC. Amb anterioritat al 1805, període que, des de la nostra òptica, a causa de les circumstàncies polítiques s'allargarà fins al 1814, aquesta pro-

51. A la Biblioteca de Catalunya hi ha una col·lecció completa d'aquestes *Memorias*. Hi ha un resum d'aquest contingut a Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 199-205.

blemàtica no existia, atès que els directius de la JC es podien encarregar de l'organització de les escoles, a causa del nombre limitat de centres que regentava la institució.

D'aquest període anterior al 1805, hauríem de destacar l'afany normativista que es manifestava en l'elaboració dels diversos reglaments de les escoles de Nàutica i de Nobles Arts i en les preocupacions perquè aquests s'observessin de manera estricta, com es desprèn de les diverses recomanacions que feia la Comissió d'Escoles de la JC al professorat. A mesura que augmentava el nombre de centres docents i de càtedres de la JC, es feia força més difícil el control sobre les escoles, circumstància que féu pensar als dirigents de la JC en la racionalització de l'estructura educativa, més endavant, ja a partir del primer període absolutista.

Els primers intents de racionalització es manifestaren en els programes escolars i en la creixent utilització, com passava arreu de l'Estat espanyol, de llibres de text que, en la major part dels casos, eren traduccions de llibres francesos, anglesos, alemanys o italians. Aquestes són algunes mostres que exemplifiquen la vitalitat de la societat civil.

Respecte a aquestes darreres qüestions, convé tenir present l'encàrrec que varen fer els directius de la JC als professors titulars, el 1818, el qual s'orientava sobretot cap a la preparació d'un pla general, l'essència del qual es resumia en tres punts:

- Concentració de totes les càtedres i escoles de la JC en un sol edifici, ja que, en aquell moment, ocupaven diversos immobles; això no té res d'estrany, perquè aquest serà un dels grans problemes de l'ensenyament públic a Catalunya al llarg de tot el segle XIX i bona part del segle XX.

- Nomenament del personal pel sistema d'oposicions, d'acord amb les fórmules encara avui tradicionals, amb un tribunal que estaria format, generalment, per catedràtics dels mateixos centres escolars de la JC, amb la col·laboració de membres d'altres corporacions científiques i culturals de la capital catalana.

- Dedicació íntegra del professorat a la seva tasca docent; els dirigents d'aquesta institució eren plenament conscients de les dificultats d'aquesta proposta, per la qual cosa es limitaven a demanar la màxima dedicació possible; d'altra banda, el sou dels professors de les escoles de la JC era força correcte dins del context de l'època, però el problema és que no sempre cobraven a l'hora, especialment en els períodes de crisi, que incidien molt directament en els pressupostos globals de la JC i en els específics dels seus centres educatius.

Signaven el dictamen del pla Jaume Folch, director de l'Escola de Nobles Arts; Francesc Serra i Ginesta; Antoni Alà, director dels estudis comercials; Manuel Sans, professor de l'Escola de Nàutica; Francesc Santponç; Antoni Cellers,

director de l'Escola d'Arquitectura; Pere Vieta; Eudald Jaumeandreu, i Francesc Carbonell, pla que fou presentat el 7 d'octubre de 1820 i redactat, segons tots els indicis, per Eudald Jaumeandreu.

Segons la seva filosofia, aquest pla, al marge d'intentar posar ordre per tal d'acabar amb un sistema escolar anacrònic, característic de l'Antic Règim, pretenia, a més, eradicar totalment l'ensenyança arcaica, tenebrosa i rutinària, que només servia per perpetuar idees errònies, extrem al qual aquest informe atorgava molta importància.⁵²

Durant aquest primer període absolutista, s'institucionalitzà el control polític; val a dir, però, que en el curs d'aquests anys no ens consta que existissin gaires casos de purificació o depuració polítiques que afectessin únicament els professors i el personal que va col·laborar molt directament amb la Junta del període napoleònic.

Durant el període napoleònic, hi va haver força gent que va fer tots els papers de l'auca per donar el màxim relleu a la seva col·laboració amb els grups de resistència a Napoleó; com veurem més endavant, aquest control polític adquirirà tota una altra dimensió durant el segon període absolutista, aleshores aquestes preses de posició resultaren més difícils.

El triomf del règim liberal (1820-1823), que satisfia els anhels de sectors importants de la societat catalana, entre els quals es trobaven molts dirigents de la JC, no tingué gaires conseqüències, ja que només va durar tres anys i mig aproximadament i, conseqüentment, no hi va haver prou temps per incidir en l'educació. És important remarcar, però, que, en aquests anys es començaren a dibuixar els canvis que tindran lloc a la dècada següent arran del triomf definitiu del liberalisme.

Al marge de les diferències que s'observen entre els períodes liberals i absolutistes pel que fa al vincle entre la formació tecnicoprofessional i el desenvolupament econòmic, a les quals ens referirem en un altre capítol, cal ressaltar, especialment, el fet que mentre els governs de l'Antic Règim, a partir de la Il·lustració, es caracteritzaran pel control i la intervenció que exerciran sobre els centres educatius, les administracions liberals iniciaran una política d'absorció dels establiments docents per part de l'Estat, amb el vistiplau d'alguns sectors de la societat catalana.

52. Sobre els intents d'adequació dels plans d'estudi de les escoles de la JC a la nova realitat sociocultural i socioeducativa, consulteu Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 247; Àngel RUIZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona: 1758-1847*, p. 366; Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 274.

El jacobinisme, forma encoberta del que podríem considerar espanyolisme, d'alguns sectors de la societat catalana, que no vol pas dir únicament integració a l'Estat liberal, s'ha perpetuat sota diverses formes, aparentment progressistes, fins als nostres dies i no ha merescut l'atenció dels historiadors com es mereix.

Durant el Trienni Liberal, els joves liberals que varen tenir una intervenció decisiva en els afers polítics es poden considerar, en certa manera, un precedent del jacobinisme; els documents de l'època fan pensar que responien a la caracterització que en fa Vicens Vives:

Eren liberals i racionalistes a ultrança, uniformistes a la francesa, anticlericals a mata-degolla. Ho sacrificaven tot a llur il·lusió de llibertat: pàtria, llengua, costums, dret, tradició. Dotats d'una susceptibilitat histèrica, flairaven els enemics a distància i reclamaven contra ells mesures jacobines. La Sociedad Barcinonense Patriótica de Buenos Amigos constituí el primer batalló de milícies «per aterrar» els reialistes, contra els quals es començà d'emprar el mot *ganiveta*.⁵³

En el cas que ens ocupa, la instauració del règim liberal significà, fonamentalment, una major centralització, la qual, amb més o menys intensitat, ja s'havia deixat sentir des de la fundació de les primeres escoles de la JC; en aquests anys, la centralització es manifestà, molt especialment, en el *Reglamento general de instrucción pública*, establert el 21 de juny de 1821, per fer efectives les recomanacions de l'Informe Quintana de 1813. De fet, els nous dirigents liberals, a través del Consistori barceloní, començaren a controlar els centres docents de la JC pensant en una nova destinació; en més d'una ocasió, l'Ajuntament va demanar a la JC una relació del nom i l'edat del personal subaltern, del professorat i de l'alumnat dels diferents establiments educatius, així com també un inventari detallat dels immobles, de les activitats, del material escolar, dels laboratoris...

Tot i que no sembla que l'Administració es plantegés una absorció dels centres docents a curt o mitjà termini, la reinstauració de la Universitat de Barcelona comportarà el trasllat de les càtedres de Química, Física, Botànica i Agricultura de la JC a la nova corporació universitària. Pel que fa a l'estructura educativa de la JC, no tot va ser negatiu durant aquests anys. La proclamació del credo liberal com a norma de vida política i econòmica, a partir dels primers

53. Cf. Jaume VICENS VIVES i Montserrat LLORENS, *Industrials i polítics: segle XIX*, 3a ed., vol. XI, Barcelona, Vicens Vives, col·l. «Història de Catalunya. Biografies Catalanes», p. 218, 1a ed. de 1958.

mesos de 1820, originà un pregon interès per conèixer les bases teòriques de la nova organització política. La JC, per satisfer aquesta nova demanda, establí ben aviat sota el seu patronatge una Càtedra de Constitució.

El dia 8 de maig de 1820, la JC fixava la creació d'unes lliçons de constitucionalisme que s'agregaven a la Càtedra d'Economia Política i que dictarà el mateix professor d'aquesta disciplina. Aquesta matèria no tingué massa temps per a desenvolupar-se plenament, ja que fou suprimida el 1823 arran de la nova instauració de l'absolutisme. L'interès de la Càtedra de Constitució fou més polític que no pas acadèmic, la manca de temps tingué, com hem dit, quelcom a veure, però no hem d'oblidar la falta d'experiència i de coneixement del constitucionalisme.⁵⁴

Al professor Jaumeandreu, sobretot per la persecució que va sofrir durant el segon període absolutista, se l'ha de considerar més aviat un progressista, en la línia dels burgesos liberals barcelonins, i no pas un revolucionari. Amb tot, fou un abrandat defensor del liberalisme, com mostren els diversos discursos que va pronunciar, fonamentalment, durant el període 1820-1823.⁵⁵ Com ja hem assenyalat, la institucionalització del control polític fou un dels trets més rellevants dels períodes absolutistes, especialment el de 1823-1833. A finals de 1823, a conseqüència de la nova etapa absolutista, el control i la repressió política assoliren graus a vegades inversemblants, d'una manera especial en els primers temps.

Aquest control afectarà també les escoles de la JC, tant els professors com els alumnes: hom exigia certificats de bona conducta dels rectors i dels alcaldes i, en el cas de Barcelona, de la parròquia i dels alcaldes de barri. Els rectors de les parròquies de Sant Jaume i de Santa Maria del Mar de Barcelona havien preparat impresos especials, decisió que s'ha de valorar d'acord amb el paper que tenia la impremta en el nostre país, al primer quart del segle XIX.⁵⁶

Fins i tot els alumnes pensionats per estudiar a l'estranger estigueren sotmesos a aquest control, com mostren les lletres trameses als cònsols britànic, sard i napolità del 20 de juliol de 1824, en les quals hom demanava informes sobre la conducta moral i patriòtica dels pensionats de la JC.⁵⁷

Quant a la política repressiva de les autoritats envers l'activitat educativa de la JC, cal destacar, tal com ja s'apuntava, la persecució de què va ser objecte

54. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 171-173.

55. Cf. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 259-331.

56. Cf. Arxiu JC, lligall xcvi, caixa 131. 2-12.

57. Cf. Arxiu JC, lligall cvi.

l'agustí fra Eudald Jaumeandreu i sobretot la supressió de les càtedres que regentava aquest frare.

En principi, la situació de Jaumeandreu, deportat o confinat a fora de Barcelona, no havia d'afectar la continuïtat dels estudis d'economia política. Els de constitució quedaven abolits a causa del canvi polític, però la veritat és que a les autoritats, tant civils com militars, no els feia gaire gràcia l'economia política, perquè totes les notícies ens indiquen que foren suprimides totes les càtedres d'aquesta disciplina que hi havia a l'Estat espanyol.

El control estatal s'estengué, a més, al camp econòmic, amb diversos intents d'apropiar-se del dret de pariatge, o almenys d'una part d'aquest impost, que servia per a sufragar les despeses de la JC. En el terreny econòmic, el fet més significatiu fou la promulgació del nou codi de comerç, el 1829, norma legislativa de la qual es derivava una retallada important de les atribucions de la JC.

D'acord amb el nou text legal, es creava un Tribunal Oficial de Comerç, dependent del Govern central, la qual cosa significava la desaparició del Consolat de tradició medieval. A conseqüència d'això, la JC es quedava amb només dos cossos. Aquest nou Tribunal se situà a Llotja i de les seves despeses s'ocupava la JC.

Després de l'obligada renúncia de Jaumeandreu a la Càtedra d'Economia Política, l'intendent comunicava a la JC, el 29 de febrer de 1824, la supressió d'aquesta Càtedra, que podia ser substituïda per unes càtedres d'idiomes moderns que comprenguessin classes de francès, italià i anglès.

La Comissió d'Escoles s'adonà ben aviat que la idea d'una càtedra conjunta resultava inviable, per la qual cosa a l'hora de la convocatòria d'oposicions ja es va preveure l'existència de tres classes separades. A pesar de les vicissituds dels primers temps, aquestes càtedres continuaren la seva tasca fins a l'absorció de les escoles de la JC per part de l'Estat. A tall d'exemple, podríem destacar d'aquestes càtedres:

— L'interès dels professors de llengües de la JC perquè llurs alumnes seguissin les classes amb textos escrits per ells mateixos; probablement, resultava estrictament necessari, però és que a més la venda dels textos ultrapassava, segons sembla, el marc estricte de les escoles de la JC, i es feien servir en altres institucions públiques i privades d'ensenyament d'idiomes, com es desprèn de les edicions i dels tiratges dels textos esmentats.

— Les edicions i els tiratges d'aquests textos denoten que l'ensenyament de llengües estrangeres tenia un atractiu social a Barcelona a partir més o menys de 1830, interès que no quedava circumscrit a la capital catalana, ja que hi ha prou evidències que també es manifestava en altres contrades en procés d'urbanització.

Probablement, en aquest interès es barrejava la utilitat pràctica i un senyal de distinció que cercaven alguns sectors de la mitjana i alta burgesia del Principat; no sembla, però, que el rendiment dels alumnes de les càtedres d'idiomes de la JC fos massa alt, ja que disminuïa extraordinàriament el nombre de matriculats al segon curs de qualsevol dels idiomes esmentats.⁵⁸

La mort de Santponç, el 1821, significà, d'altra banda, la supressió de la Càtedra d'Estàtica i Hidrostàtica, disciplina que, el 1824, fou agregada a les càtedres de Física i Matemàtiques. Com a contrapartida, la JC va crear aquest mateix any una Càtedra de Maquinària amb caràcter eminentment pràctic; aquestes classes varen ser encarregades al cap del Gabinet de Màquines, Gaietà Faralt, que va morir al cap de quatre anys, fet que va provocar una interinitat de la nova Càtedra, que es perllongà fins al 1833.

Creada, segons la documentació, el 1828, la Càtedra d'Arquitectura Naval rebia el seu bateig definitiu el 12 d'octubre de l'any següent. Malgrat les expectatives que va despertar aquesta Càtedra i que aquests estudis responien a una necessitat social, van viure sense massa pena ni glòria fins que es van suprimir definitivament a principis de 1845.

3.4. DEL TRIOMF DEL RÈGIM LIBERAL A LA INSTAURACIÓ D'UNA ESTRUCTURA ESTATAL D'ENSENYAMENT TÈCNIC

Passat el parèntesi absolutista, hom tornà a aplicar la política del Trienni Liberal, tot i que amb noves orientacions que accentuaven el control polític. L'Ajuntament de Barcelona perdre el seu protagonisme, que passaria a mans de la Direcció General de Estudios o, indirectament, del *jefe político*, més endavant, *gobernador civil*.⁵⁹

Malgrat que podríem parlar de dues èpoques en l'evolució de les escoles de la JC, entre 1835 i 1850, les diferències eren determinades pels objectius immediats, perquè a mitjà o llarg termini, l'Estat s'orientava cap a l'absorció dels establiments docents esmentats.

58. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 171-175.

59. La figura del *jefe político* fou creada per la Constitució de 1812 i suprimida durant els períodes absolutistes, en el curs dels quals fou restablert el càrrec d'*intendente general*. Durant els primers anys de règim liberal fou vigent la figura de *jefe político*, que fou substituïda per la de *gobernador civil*, el 4 de desembre de 1835, quan es va crear el Ministeri de la Governació. Malgrat tot, més enllà d'aquesta data es troben molts documents que parlen encara de *jefe político*, potser per una legislació contradictòria o simplement per inèrcia.

Amb la restauració del règim liberal, especialment a partir de la revolta de 1835, les classes dirigents catalanes mostraren una clara intenció de restablir la Universitat de Barcelona, amb la qual cosa la política envers la JC es limitava a l'absorció de les càtedres ja esmentades en parlar del període 1820-1823; més endavant, però, aquesta política afectaria tots els centres docents de la JC.

La integració d'aquestes càtedres a la Universitat no significà la seva desaparició, sinó que comportà un replantejament de la política educativa de la JC, que es decantà, com podrem veure més endavant, per l'educació tecnicoprofessional. A partir d'aquest moment, començà a quedar força definida la diferència entre formació científicotècnica i tecnicoprofessional. La primera aniria a càrrec de la Universitat, almenys en teoria, i de la segona s'encarregaria la JC, aspecte sobre el qual tornarem a insistir més endavant.

El que podríem considerar segona època d'aquest període es caracteritzà per la lluita de la JC per preservar les seves escoles enfront del programa absorcionista de l'Administració central. Aquest programa s'inicià, de manera indirecta, per mitjà de mesures d'ofegament econòmic, seguides després per fórmules polítiques i legislatives.

Després d'una sèrie d'esglais, que ja havien començat en el segon període absolutista, enmig d'una política fluctuant, el finançament de la JC es va veure seriosament afectat, el 1842, per la promulgació de la Llei de duanes, tot i que aquesta no s'aplicà immediatament; la nova normativa suprimia les duanes interiors, amb la consegüent anul·lació del dret de pariatge, base del finançament de la JC.

La nova Llei, almenys en teoria, compensava el dret de pariatge amb la tramesa a les juntes de comerç d'un 6 % dels drets que es repartien entre totes les juntes espanyoles, amb la qual cosa l'Estat passava a controlar directament el nou impost i a decidir-ne la distribució.

La JC, malgrat el nou context legislatiu, va poder continuar regentant les seves escoles, amb més o menys dificultats, especialment econòmiques, fins al primer gran ensurt a causa de l'establiment, per mitjà d'un RD del 28 de gener de 1847, del Ministeri de Comerç, Instrucció i Obres Públiques, la qual cosa suposava la implantació d'un nou marc administratiu. Es reestructuraven les juntes de comerç, que esdevenien únicament organismes consultius; amb tot, les escoles de la JC van continuar exercint la seva funció fins al curs 1850-1851.

Tornant al fil de l'evolució dels establiments docents de la JC, de la mateixa manera que la supressió de la Càtedra d'Economia Política fou una conseqüència dels canvis polítics de 1823, l'esfondrament de l'absolutisme uns anys més tard comportarà la reinstauració d'aquesta Càtedra. Hom començarà a parlar d'aquesta restauració mesos abans de la mort de Ferran VII, tot i que la re-

obertura d'aquestes classes no es va decidir fins al 14 de juliol de 1835, i va començar aquesta segona etapa el dia 1 d'octubre d'aquest mateix any.

La reinstauració d'aquesta Càtedra no va significar cap mena de marxa enrere, ja que començà amb la mateixa empena que en el període 1814-1823, com mostren els exàmens públics, especialment del curs 1835-1836, amb la intervenció sobretot de Joaquim Rubió i Ors i Laureà Figuerola. L'eufòria, però, va durar poc temps, perquè a partir de 1838 es començaran a manifestar divergències entre els alumnes i el professor, a causa, probablement, de l'edat de Jaumeandreu, que va morir el 30 d'agost de 1840; arran de la seva defunció la Càtedra esmentada va desaparèixer.

Malgrat les dificultats econòmiques i polítiques, derivades de la política governamental, agreujada en l'aspecte econòmic pels problemes que plantejava directament o indirectament la primera guerra carlina (1833-1840), els establiments docents de la JC van viure en el període 1835-1850 una època força brillant, si més no des del punt de vista quantitatiu; en els últims anys, el nombre de matriculats se situava al voltant de dos mil estudiants.⁶⁰

Quant a l'establiment de nous estudis en aquests anys, hem de parlar de les classes de sordmuts, que començaren el 1838 i duraren molt poc temps, perquè els professors, que pertanyien a l'Alianza Oriental a favor de los Sordomudos,⁶¹ no es varen voler sotmetre a les pressions eclesiàstiques que exigien l'ensenyament de la religió. Davant d'aquest dilema la JC va suspendre les classes i no va permetre, doncs, la continuació dels professors abans esmentats, però tampoc es va sotmetre a l'Església, que volia regentar aquestes classes.

El 1845, després d'una sèrie d'intents infructuosos el 1834, 1836, 1841 i el 1845 mateix, la JC establí una Càtedra de Dret Mercantil, que, en el seu primer projecte, estava concebuda com a jurisprudència mercantil. Els problemes de la JC i les dissensions internes determinaren que aquesta Càtedra tingués molt poca transcendència.

Mereix un capítol a part la Càtedra de Dibuix Lineal, que, el 1840, en el moment de la seva creació, fou adscrita a l'Escola de Nobles Arts. L'any següent, però, per un acord de la Comissió d'Escoles, s'integrà als estudis de maquinària, perquè hom creia que es decantava de manera exclusiva cap al dibuix artístic, en comptes de satisfer les necessitats del desenvolupament industrial.⁶²

60. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 301-305.

61. Cf. Àngel RUIZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona: 1758-1847*, p. 439; Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 174-175.

62. Cf. Arxiu JC, lligall xcvi i lligall C.25.

La vinculació d'aquests estudis amb la Càtedra de Maquinària es palesa clarament en un acord de 1842, segons el qual s'exigien els estudis de dibuix lineal als alumnes que es matriculaven a la Càtedra de Maquinària; aquests estudis, amb la inclusió del dibuix lineal, hem de creure que constituïren un precedent de la formació que rebien els delineants en els centres de formació professional, públics o privats, al llarg del segle XX, abans dels canvis dels últims cinquanta anys.

L'Escola de Dibuix Lineal fou una de les càtedres més concorregudes. En els últims anys de l'activitat acadèmica de la JC, a partir més o menys de 1840, el nombre de matriculats fou molt elevat, dada que ens fa pensar en el caràcter eminentment teoricopràctic que van prendre les escoles de la JC, qüestió que tractarem novament en un altre capítol.

Seguint els nous signes del temps, s'accentuà en aquesta època l'afany normativista, que presentà diverses formes, des de la fixació de fórmules per a l'ingrés als diferents centres educatius de la JC fins a l'aprovació de reglaments per a les diferents escoles, per fer efectiva l'Ordre del mes de juliol de 1833, passant per la reglamentació definitiva del sistema de notes, que seguirà, en general, el que s'havia fet fins a aquell moment, és a dir: *sobresaliente, bueno, regular, mediano* i *malo*.

Al marge de les ordenances de l'Escola de Nàutica i dels diversos reglaments de l'Escola de Nobles Arts, dels quals ja ens hem ocupat, la major part de reglaments s'aprovaren entre 1835 i 1841; tant els dels primers temps de l'activitat escolar de la JC com els d'aquests anys tenien un caràcter reglamentador i autoritari.⁶³

Malgrat que el règim liberal representà un respir en relació amb els períodes absolutistes, especialment el segon, pel que fa al control polític sobre professors i alumnes, el període liberal, que començarà el 1833, no se salvarà totalment d'aquest tipus de política.

Aquesta manera de procedir no va desaparèixer amb el triomf dels liberals, com ens mostra el cas dels professors als quals s'exigien certificats d'adhesió a la Corona, i especialment pel que fa als estudiants. Les mesures repressives del període 1840-1843 es palesaren en la presència de la força pública el 1840 i d'una manera especial en les revoltes del novembre de 1842, que comportaren la clausura dels establiments docents de la JC durant uns mesos.⁶⁴

A partir aproximadament de 1845, les escoles de la JC es van veure sotmeses a un control continu sobre els reglaments de les diferents escoles, sobre el nombre de professors i alumnes, sobre les despeses de manteniment, a càrrec so-

63. Sobre els reglaments del període 1835-1841, consulteu Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 249-250.

64. Arxiu JC, Sig. 204.

bretot de l'Ajuntament, de la Dirección General de Instrucción Pública, del *jefe político* o *gobernador civil* i de la Junta Provincial de Instrucción Pública, que feia poc que s'havia constituït. Es pot trobar també algun text de felicitació a la JC per la seva tasca en el terreny educatiu, fet que fa pensar que es preparava un relleu sense gaires traumes.

La supressió de les escoles de la JC rebia una confirmació oficial per mitjà dels RD del 4 i 8 de setembre de 1850. El darrer d'aquests dos decrets establia els ensenyaments industrials a l'Estat, que quedaven estructurats en tres nivells: elemental, d'ampliació i superior, al final dels quals els alumnes obtenien el títol d'enginyer químic o mecànic. Pel que fa al cas concret d'aquests ensenyaments a Catalunya, ens hem de remetre a la RO del 24 de març de 1851, que creava l'Escola Industrial de Barcelona (o *barcelonesa*).

L'absorció de l'Escola de Nobles Arts va seguir per altres viarany i els primers intents, com a mínim, de control foren força anteriors als dels altres centres escolars de la JC. Deixant a una banda els intents d'apropiació per part de l'Estat dels fons d'obres d'art que la JC havia creat procedents del treball dels pensionats de la institució barcelonina, convé recordar, especialment, la política de control directe per mitjà d'organismes dependents directament de l'Administració central.

Aquests intents ja venien de lluny; en relació amb el que acabem d'exposar, resulta si més no il·lustrativa la RO del 17 d'octubre de 1818 referent a la incorporació a l'Acadèmia de San Fernando de les escoles de Nobles Arts; entre les escoles que s'havien d'incorporar a l'Acadèmia esmentada, s'hi comptaven les catalanes de Barcelona, Olot i Girona.

Uns anys més tard, hom tractà d'establir a la capital catalana una reial acadèmia de caràcter provincial com les de València, Saragossa i Valladolid, sotmeses jeràrquicament a l'Acadèmia de San Fernando de Madrid. En aquesta nova organització, l'Escola de Nobles Arts de Llotja passaria a dependre d'aquesta acadèmia barcelonina, després d'haver arribat a un acord contractual amb la JC. La Junta no veia amb massa bons ulls aquest projecte, ja que hom intuïa que perdria la seva autonomia i a més hauria de continuar pagant els estudis, és a dir, seria cornut i pagar el beure.

La posició d'aquesta institució quedà evidenciada amb tota claredat en la resposta de la JC al Ministeri de la Governació el dia 25 de setembre de 1838, en relació amb la proposta de crear a la capital catalana l'Acadèmia de Santa Isabel. En aquesta lletra, hom manifestava que la JC no entenia gaire que es volgués canviar un organisme que, al seu entendre, funcionava prou bé.

Malgrat tot, la política governamental acabaria aconseguint els seus propòsits. Com resava una RO del 31 d'octubre de 1849, s'unificaven les acadèmies

de belles arts, institucions que, des d'aleshores, s'encarregarien de regentar i controlar els ensenyaments artístics.

Pel que fa al cas barceloní, hom establí l'Acadèmia Provincial de Belles Arts de Sant Jordi, de la qual passà a dependre l'antiga Escola de Nobles Arts de la JC. Val la pena observar el canvi de nom de l'Acadèmia respecte al 1838. El nom de *Sant Jordi* no apareixia pas per casualitat; en deu anys havien canviat, probablement, certes coses en relació amb l'anomenat particularisme català.

3.5. ALGUNES PUNTUALITZACIONS FINALS

Creiem que les dades que s'han aportat fins ara resulten imprescindibles perquè el lector compregui el vincle entre l'activitat acadèmica de la JC i altres corporacions i els diferents vessants del món del treball; com ja hem apuntat anteriorment, aquests aspectes s'estudiaran amb un cert detall en el capítol vinent.

Com haureu observat, aquest capítol es podria considerar un resum de l'obra educativa de la JC, que compta amb una àmplia bibliografia. Val a dir, però, que en aquest extracte de la trajectòria escolar de la JC figuren, particularment, aquelles qüestions de caràcter educatiu o cultural que tenen una relació directa o indirecta amb el desenvolupament econòmic.

La desaparició de les escoles de la JC representà un cop molt dur per a Catalunya i molt particularment per a la ciutat de Barcelona. El record de la trajectòria de la JC queda molt ben reflectit en l'agraïment que expressaren els professors de les escoles d'aquesta institució en el moment de passar a formar part del cos acadèmic de l'Escola Industrial, el dia 2 d'octubre de 1851.

Jamás este recuerdo se borrará de nuestra mente y cualquiera que sea la posición en que las vicisitudes de la vida puedan colocar a cada uno de nosotros, alimentaremos siempre el noble orgullo de haber debido a la benevolencia de V. S. la honra de pertenecer a estas escuelas, que han dado al Estado hombres eminentes en todas las carreras, cuyas glorias individuales, reflejándose en las de esa ilustre Junta, le aseguran un nombre imperecedero, con la admiración y respeto de la posteridad.⁶⁵

És evident que aquestes paraules expressen, més que cap altra cosa, l'emoció d'un moment determinat, el comiat d'una inestimable experiència, però no

65. Cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, p. 46.

ens mou aquesta intenció a l'hora de recollir-les, sinó que penso, fonamentalment, en el fet que aquest record es mantindrà ben viu al llarg de tota la segona meitat del segle XIX i fins i tot a principis del segle passat.

La seva trajectòria al llarg de prop d'un segle serví com un exemple a imitar per tots aquells que varen voler potenciar la formació professional i tècnica, un dels trets característics de les escoles de la JC. Pel que fa a aquesta qüestió, recordarem el cas de Ramon de Manjarrés i Bofarull, personatge clau durant la dècada dels seixanta i dels setanta del segle XIX, com veurem en la segona part d'aquest treball, exalumne de les classes de la JC, el qual s'expressava en els termes següents a l'hora d'establir l'Escola Pública i Gratuïta, precedent de l'Escola Provincial, el 1868, quan ja feia una colla d'anys que les escoles de la JC no existien.

Donde acudían presurosos los jóvenes pertenecientes a todos los rangos de la sociedad, donde se veía al hijo del operario al lado del hijo del opulento capitalista y en donde la enseñanza tenía un carácter práctico y elemental al alcance de todas las fortunas y de todas las inteligencias.

Aquel dominio patriarcal que la ilustre Junta de Comercio ejercía sobre la educación del pueblo, desde el año 1760, desapareció después de haber llegado a su apogeo.⁶⁶

Finalment, a finals del segle XIX i principis de la centúria següent, es posaren, enmig de moltes dificultats, les bases de l'ensenyament tecnicoprofessional modern al nostre país, com podrem veure en els propers capítols.

66. Cf. *Memoria enviada a la Diputación de Barcelona, con oficio el 10 de setembre de 1868*. Per a més detalls, podeu consultar Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, Barcelona, Ediciones Don Bosco, 1980, p. 196-204.

4. L'ENSENYAMENT PROFESSIONAL MASCULÍ A FORA DE BARCELONA I ALTRES QÜESTIONS DE CARÀCTER GENERAL

4.1. CONSIDERACIONS DE CARÀCTER GLOBAL

En els dos capítols anteriors hem estudiat, primordialment, l'obra educativa de la JC centrada en la formació tecnicoprofessional, d'acord amb les coordenades que vinculen aquest tipus de formació amb el desenvolupament econòmic. La trajectòria de la JC quedà circumscrita majoritàriament a la capital catalana; en aquest cas concret, però, hom podria parlar quasi d'exclusivitat barcelonina, almenys pel que fa a l'ensenyament institucionalitzat.

Aquesta Junta, tot i tenir jurisdicció sobre tot el Principat, no controlava, ni molt menys, la formació professional del conjunt de Catalunya; al marge dels problemes amb l'Administració central per fer efectiva la jurisdicció més enllà de Barcelona, la mentalitat urbana dels dirigents d'aquesta institució els allunyava dels interessos educatius en el terreny de la formació professional agrària, observada sempre, però, des de la perspectiva barcelonina, malgrat la potenciació d'una certa modernització del camp.

Altrament, tampoc hem estudiat, en els capítols precedents, una sèrie de qüestions de caràcter general o de caire comparatiu entre els diversos períodes que engloben els capítols 1 i 2. Al nostre entendre, però, el tractament globalitzat, sembla força més correcte, com a mínim, pel que fa a l'època anterior a l'establiment, per part del Govern central, d'una estructura estatal d'ensenyament tècnic.

Així doncs, ens ocuparem a continuació de la formació tecnicoprofessional que es realitzà a fora de Barcelona, a través de la JC o completament al marge, del vincle formació professional - desenvolupament econòmic, del mercat de treball, del binomi oferta-demanda, del paper dels gremis..., considerades totes aquestes qüestions des d'una òptica comparativa.

4.2. LA FORMACIÓ TECNICOPROFESSIONAL FORA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

4.2.1. PUNTUALITZACIONS PRÈVIES

Totalment al marge del que s'estava gestant a la capital del Principat, sorgiren arreu iniciatives impulsades des del propi medi social, si més no pel que fa a la promoció i gestió. Abans d'entrar en l'estudi forçosament esquemàtic dels centres de formació professional que s'establiren fora de Barcelona, caldria remarcar que ens limitarem únicament a les escoles que tingueren més ressò, sigui en el conjunt del país sigui en el seu context específic.

A grans trets, hom podria parlar, en l'àmbit territorial, de tres grans grups d'establiments docents de formació professional, si més no pel que fa referència a les persones o les entitats patrocinadores o impulsores d'aquests establiments. Heus aquí, per tant, els tres grups esmentats:

- a) Els impulsats directament o indirectament per la JC.
- b) Aquells que estaven relacionats de manera directa o indirecta amb les societats econòmiques d'amics del país.
- c) Finalment, els que sorgiren d'iniciatives particulars o locals, al marge de les institucions adés esmentades.

4.2.2. L'OBRA EDUCATIVA DE LA JUNTA DE COMERÇ FORA DE BARCELONA

Segons els estatuts fundacionals de la JC, aquesta institució era la representant legal al Principat de la Junta General de Comercio y Moneda, malgrat que, pel que fa a les qüestions impositores i de finançament, aquesta jurisdicció restà limitada a la capital catalana, almenys fins al 1816.

Malgrat les declaracions de la JC a favor de la descentralització de les seves activitats, més enllà de la capital catalana, aquesta s'ha de considerar més aviat tímida, potser amb l'excepció de la formació de personal especialitzat per a la fabricació d'indianes, impulsada pels sectors vinculats a la naixent manufactura tèxtil cotonera; els sectors esmentats exerciren una determinada influència, a finals del segle XVIII i principis del segle XIX, sobre l'activitat educativa de la JC.

Quant a la qüestió dels establiments docents, resulta difícil determinar el tipus de relació que existia entre la JC i els centres de fora de Barcelona, sobretot en el terreny legal, atesa la seva poca definició. En aquest sentit, hom podria parlar d'un entremig entre el control i la promoció d'iniciatives; sem-

bla evident, però, que existia una fiscalització i tutela de la JC sobre les escoles de formació tecnicoprofessional que es crearen a Catalunya al llarg d'aquells anys.

Al marge de la qüestió de la formació d'especialistes, activitat que, com ja hem vist, només va tenir importància als primers trenta o quaranta anys de la vida de la JC, la incidència de la JC, en el cas que ens ocupa, adquirirà un relleu específic pel que fa a les escoles de Nobles Arts, especialment en totes les qüestions que estaven relacionades amb el desenvolupament de nous oficis.

En aquest sentit, convé tenir molt present que l'Escola de Llotja influí, amb més o menys grau, sobre altres escoles de Nobles Arts; a tall d'exemple, recordarem els centres d'Olot, Girona, Sant Feliu de Guíxols, Mataró, Reus, Tarragona, Tàrraga, Ciutat de Mallorca, Jaca i Saragossa.⁶⁷

La relació amb aquestes escoles presentava una gran diversitat: en alguns casos era molt superficial i en d'altres, força profunda, com ara el cas de les escoles d'Olot i de Girona, sobretot la primera, que es poden considerar filials de l'Escola de Llotja.

A la memòria municipal de la ciutat d'Olot de l'any 1781, el Consistori feia referència a la petició d'una escola de dibuix; en aquesta memòria es proposaven diversos locals per allotjar aquest centre, entre els quals figurava l'hospici on fou definitivament instal·lat.

Hom va sol·licitar al corregidor de Vic, corregiment al qual pertanyia Olot, que dirigís una petició als dirigents de la monarquia, petició que amb un informe favorable fou elevada a Carles III d'Espanya, el 1782. Una cèdula reial del 14 de març de 1782 donava llum verda a l'establiment de l'escola.⁶⁸

L'Escola de Disseny, coneguda també per *Escola Pública de Dibuix* d'Olot, fou inaugurada el 15 de juliol de 1783, en presència de l'Ajuntament en ple.⁶⁹ L'establiment d'aquesta Escola es feia en el marc d'una conjuntura social i econòmica favorable, en què confluien diversos factors, entre els quals val la pena assenyalar:

— L'expansió de les manufactures d'indianes, a partir, segons sembla,

67. Cf. Leopoldo SOLER Y PÉREZ, «Escuela de Artes Industriales y Bellas Artes de Barcelona. Su historia y estado actual. 1775-1910», a Manuel VEGA Y MARCH, *Escuela de Artes, Oficios Artísticos y Bellas Artes*, Barcelona, 1924-1925, p. 48; altres textos fan referència a aquesta qüestió.

68. Cf. Ramon GRABOLOSÀ, *Olot en les arts i en les lletres: L'aportació als moviments artístics i literaris de Catalunya*, Barcelona, Dirosa, 1974, p. 25-26.

69. Aquesta data s'evoa en una inscripció que figura al vestíbul de l'Escola de Belles Arts i Oficis, instal·lada a l'antic convent del Carme. Respecte a aquesta inscripció i a la inauguració de l'Escola, podeu veure Ramon GRABOLOSÀ, *Olot en les arts i en les lletres*, p. 26.

de 1777. Sobre aquest fet, cal puntualitzar que es tractava d'una població on ja existia una indústria tèxtil incipient.⁷⁰

- Les preocupacions artístiques d'alguns grups de la societat olotina.⁷¹
- La participació activa de diversos personatges, especialment del bisbe de Girona Tomás de Lorenzana.⁷²
- La important col·laboració de la JC, com exposarem més endavant, encara que breument.

A més del bisbe Lorenzana, tingueren un paper fonamental en la fundació d'aquesta Escola Joan Carles Panyó i Figaró, el seu primer director;⁷³ Pasqual Pere Moles, director aleshores de l'Escola de Llotja de Barcelona, i diversos personatges de la vida local olotina.⁷⁴

Ja des de l'inici l'Escola va tenir èxit des de la perspectiva social, atès que a la matrícula dels primers anys es comptabilitzaren més de set-cents alumnes, en una població d'un total de nou mil habitants més o menys.⁷⁵ Hom no pot oblidar tampoc la importància que va tenir en la formació de personal qualificat en el camp de la fabricació d'indianes. Nogensmenys, convé tenir present que l'Escola d'Olot va mantenir en tot moment contactes amb l'Escola de Llotja, almenys en el període que va dependre de la JC.⁷⁶

70. Cf. Ramon ALBERCH, Josep CLARA i Josep ROURA, *Gran geografia comarcal de Catalunya. El Gironès. La Selva. La Garrotxa*, 3, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1981, p. 325-326.

71. En relació amb aquesta qüestió, cal consultar Ramon GRABOLOSÀ, *Olot en les arts i en les lletres*, p. 24-26.

72. No insistim en la figura d'aquest bisbe il·lustrat perquè es tracta d'un personatge àmpliament conegut.

73. Joan Carles Panyó i Figaró (Mataró, 1775 - Olot, 1840) estudià amb Tremulles a l'Escola de Llotja. Començà a treballar a Berga i al seminari de Girona. A la capital de la Garrotxa col·laborà, segons sembla, amb Amadeu. La seva obra com a pintor i decorador és més aviat mediocre. Si volem conèixer més detalls sobre aquesta qüestió, consulteu Cèsar MARTINELL BRUNET, «Joan Carles Panyó. La seva vida. La seva obra i el seu temps», *Butlletí dels Museus d'Art*, vol. II (1932); Ramon VAYREDA, *La seva vida, la seva obra i el seu temps*, Olot, Publicacions de la Sala Vayreda, 1933, 53 p. + i, pròleg de Cèsar Martinell; Ramon GRABOLOSÀ, *Joan Carles Panyó. Primer director de les escoles de dibuix d'Olot i Girona*, Girona, Diputació Provincial, 1976.

74. En aquest aspecte, podem recordar Miquel Bolòs i de Manuart, vinculat amb alguns sectors tant civils com religiosos de la vila; la seva família va exercir un paper de primera fila en el món científic i cultural olotí des del segle XV fins a la segona meitat del segle XIX, així com els Vilar i els Sayols. Si us interessa conèixer de manera succinta una relació dels prohoms olotins, consulteu Ramon GRABOLOSÀ, *Olot en les arts i en les lletres*, p. 373, nota 27.

75. Segons referències de la festa de fi de curs de l'any 1787, consta que la matrícula era de setanta-sis alumnes. Cf. Ramon GRABOLOSÀ, *Olot en les arts i en les lletres*, p. 31.

76. La col·laboració de la JC, a més de ser decisiva a l'hora de la fundació de l'Escola d'Olot, es va mantenir al llarg del temps, com mostra l'excel·lent relació que s'establí entre Joan Carles Panyó i els professors de Llotja. Caldria precisar que hi va haver més d'una tensió, a causa sobretot de la gasiveria dels homes de la JC.

L'empenta dels primers temps no va durar gaire, ja que al 1790 trobem Joan C. Panyó a Girona esperant el nomenament de director de l'Escola de Dibuix que es projectava en aquella ciutat, com podreu comprovar més endavant. Aquest fou substituït en la direcció per Francesc Roca, que havia estat, com Panyó, alumne de Llotja. El 1794 l'Escola va deixar de funcionar atès que l'hospici fou convertit en una caserna,⁷⁷ data a partir de la qual la vila d'Olot es va veure involucrada en la Guerra Gran.

Un cop acabada la Guerra, Roca es reintegrà a l'Escola, però, segons sembla, renuncià a la plaça a causa de la migradesa del seu sou. La situació en què es trobava l'Escola explica que Panyó, després d'un intent fallit d'integrar-se al cos docent de l'Escola de Llotja, acceptés novament la direcció del centre olotí, que li oferia una bona retribució econòmica. Així, doncs, el 27 de juny de 1802, l'Escola d'Olot iniciava una segona etapa.⁷⁸ Més enllà dels seus primers passos, no forma part dels nostres objectius l'estudi d'aquesta institució, que ha constituït una de les escoles pictòriques capdavanteres del nostre país, especialment si tenim en compte que l'Escola d'Olot compta amb una bibliografia extensa i rica.⁷⁹

Els primers passos per a crear l'Escola de Girona els va donar, segons sembla, l'Ajuntament gironí el 13 de desembre de 1785, tràmits que continuaren els primers mesos de l'any següent. En la sol·licitud a la Casa Reial per a l'establiment d'una escola de dibuix a la ciutat de Girona, a més de les previsions presupostàries, hom feia referència específica als bons resultats que s'havien obtingut a les escoles d'Olot i Barcelona i altres poblacions del Principat i sobretot a la necessitat que els xicots, des de ben aviat, aprenguessin els elements essencials de les arts i dels oficis.⁸⁰

Superats els tràmits legals i els problemes de finançament, l'Escola de Dibuix de Girona, sota la protecció del bisbe Tomás de Lorenzana, fou inaugurada el 18 d'abril de 1890 amb un acte solemne en què van assistir les autoritats. Les classes tenien lloc de sis a vuit de la tarda els dies feiners, i el director, Joan

77. Sobre aquesta qüestió i, en general, sobre l'impacte de la Guerra Gran sobre la vila d'Olot, podeu consultar Ricard JORDÀ I GÜELL, *La Guerra Gran vista des d'Olot: 1793-1795*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, 1969, col·l. «Episodis de la Història», núm. 199, 64 p. Concretament sobre la Guerra, p. 19-20.

78. Cf. Ramon GRABOLOSA, *Olot en les arts i en les lletres*, p. 38.

79. A tall d'exemple, al marge dels treballs de Grabolosa i d'altres dedicats a Joan Carles Panyó, podríem indicar Carme SALA, *Dades històriques de l'Escola de Belles Arts d'Olot*, Olot, 1974.

80. Cf. Informe de l'Ajuntament de Girona del 31 de març de 1786, Arxiu Històric Municipal de Girona (AHMG), Escola de Dibuix, lligall 1, s/n. Reproduït a Salomó MARQUÈS I SUREDA, *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, Col·legi Universitari de Girona, 1985, p. 157-158, pròleg de Joan Puigberd i Busquets.

Carles Panyó, provinent de l'Escola d'Olot, es comprometia a ensenyar als seus deixebles elements de geometria, arquitectura i perspectiva.

L'edat mínima per ingressar era dotze anys i el nombre d'inscrits en el moment de la inauguració era de vuitanta-quatre xicots, amb el benentès, però, que les aules de l'Escola podien acollir fins a cent deu alumnes.⁸¹ El 1796, arran de la defunció del bisbe Tomás de Lorenzana, l'Escola de Girona va rebre un cop de mort, tot i que hi ha constància de la continuació de l'Escola. El 1797, per exemple, l'Ajuntament gironí dictava una sèrie de normes molt coercitives per al bon funcionament del centre, d'acord amb el tarannà educatiu de l'època.⁸² La decadència de l'escola gironina es confirma pel fet que Joan Carles Panyó es reintegrà novament a l'escola olotina el 1802.

Cal pensar que aquest centre responia, en bona part, a les ànsies d'un il·lustrat, el bisbe Lorenzana, ja que no fa l'efecte que existís una veritable preocupació sociocultural en els medis gironins, com mostra el fracàs d'altres iniciatives d'aquest tipus, com podrem comprovar en l'apartat vinent. Malgrat que les preocupacions educatives del bisbe Lorenzana no trobaren sempre massa bona acollida entre les autoritats gironines pel que fa a les escoles de llatinitat, el problema de l'Escola de Dibuix s'ha de considerar, segons afirma Salomó Marquès, un cas a part.

Si les relacions entre el bisbe —Tomàs de Lorenzana— i l'Ajuntament pel que fa les escoles de llatinitat són problemàtiques, en canvi són cordials a l'hora de la creació de la de dibuix. Tant és així que si la ciutat pot crear una escola de dibuix s'ha d'agrair a la total col·laboració entre el prelat i l'Ajuntament.⁸³

És evident que la projecció de la JC a fora de Barcelona no quedà limitada a les escoles d'Olot i de Girona suara esmentades, però tenint en compte el caràcter poc permanent dels vincles amb altres centres, és a dir, el seu caràcter eminentment local, ens hi tornarem a referir, de manera més o menys tangencial, segons els casos, en les properes pàgines.

81. Cf. AHMG, lligall 1, s/n. Reproduït a Salomó MARQUÈS I SUREDA, *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, p. 94.

82. Cf. Ajuntament de Girona, 12 de setembre de 1797. AHMG MA, 1797, f. 106. Reproduït a Salomó MARQUÈS I SUREDA, *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, p. 162-163.

83. Cf. Salomó MARQUÈS I SUREDA, *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, p. 158-159.

4.2.3. LA PROJECCIÓ A CATALUNYA DE LES SOCIETATS ECONÒMIQUES D'AMICS DEL PAÍS

En el capítol 2 indicàvem les causes d'índole diversa que, segons sembla, determinaren que les societats econòmiques d'amics del país no s'arribessin a consolidar al Principat, com a mínim en el període il·lustrat, l'època realment més brillant d'aquestes societats.⁸⁴ Pel que fa a aquest problema específic, seria bo recordar, en primer lloc, els diferents intents que es realitzaren en diverses ciutats catalanes per fer viable la proposta governamental de creació de societats econòmiques.

Quant a aquest problema específic, resulta força simptomàtic el cas de Girona, població on uns quants il·lustrats, al front dels quals hi havia Jaume Oliveras, fracassaren rodonament en l'intent de promoure un determinat desenvolupament econòmic, no pas solament pel fet que la societat econòmica no arribés a donar cap fruit, sinó a més perquè els contactes amb la JC i altres corporacions barcelonines, com és ara la Conferència de Física Experimental, tampoc arribaren a quallar del tot.⁸⁵

Malgrat el que hem indicat, l'Ajuntament de Girona, a principis del segle XIX, no havia perdut l'esperança de crear una econòmica, quan es manifestava en aquest sentit, arran d'un interrogatori del Departamento General del Reyno y Balanza de Comercio per establir el cens de la població espanyola el 1802. Heus aquí el text de la pregunta 74 i la resposta corresponent:

¿i en este Pueblo no hay escuelas de estas clases, cuales son las indispensables, en que parte y quales seran los medios de establecerlas? establecimientos que se creen necesarios para beneficio común de esta ciudad serían las esquelas de Química y Botánica que podrían plantificarse por medio de una sociedad económica que atendiese también a otras ramas útiles al público.⁸⁶

84. Cf. l'apartat 2.3.

85. Sobre els intents d'impulsar un nou clima sociocultural a Girona, fet que comportava, entre altres coses, l'establiment d'una econòmica, hi ha molta bibliografia. Podríem citar a tall d'exemple Ernest LLUCH, «Les institucions de la il·lustració a Girona», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, vol. XIII (1966-1967), p. 373-376; Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 162-164; Arxiu JC, lligall 24.2.8, informe datat a Girona el 30 d'octubre de 1783; Arxiu JC, lligall XXXIII; Arxiu Municipal de Tàrraga, papers de la Societat Econòmica; Arxiu de la Reial Acadèmia de Ciències, caixa 31.

86. Cf. «Interrogatorio a que deben contestar todos los pueblos de España, para que el Departamento General del Reyno y Balanza de Comercio, pueda presentar el censo de población del año 1802 que le ha encargado S. M.» Pregunta 74. AHMG MA, 1778, f. 153v-155, citat a Salomó MARQUÈS I SUREDA, *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, p. 175.

D'altra banda, fallaren els intents per establir societats econòmiques a Puigcerdà, Vic i Lleida. Sobretot en la primera d'aquestes poblacions, on el projecte preveia, al marge de l'impuls de l'activitat econòmica, la promoció d'escoles de dibuix i d'aprenentatge professional, s'oferien premis als camperols i als artesans que millor aprofitessin les lliçons que se'ls impartien.

El fracàs quasi total d'aquestes econòmiques no es pot explicar únicament pel desinterès social, derivat, en general, de la realitat socioeconòmica, malgrat que aquest fet fos ben determinant; en aquest sentit, cal pensar també que moltes d'aquestes societats es fundaren sense una base sociocultural i socioeducativa capaç de fer efectius els anhels d'uns filantrops il·lustrats. De les diverses societats econòmiques que hom intentà establir al Principat, en el darrer quart del segle XVIII, només les de Tàrraga i Tarragona arribaren a sobreviure, almenys durant un temps determinat.

El balanç de la Societat Econòmica d'Amics del País de Tàrraga no resulta gaire encoratjador, malgrat l'aparent empenta inicial, ja que arribà a comptar amb el potencial d'un centenar de socis. Aprovada per les autoritats governamentals el 26 d'octubre de 1776, entrava en una fase decadent a partir de 1790, i desapareixia d'una manera definitiva el 1792.

Tot i que l'Econòmica de la capital de l'Urgell no sobresortí en el camp de la formació professional, ja des de la seva fundació va posar en funcionament escoles de dibuix, filar amb el torn, teixir en teles de vetes i lligues i faixes i cenyidors, fabricar calcetes, fer puntes, costura i brodats, especialitats que formen part dels esquemes socioeducatius de les societats agràries, d'acord amb les pautes culturals del despotisme il·lustrat representat sobretot per Campomanes.

Malgrat l'interès dels il·lustrats targarins per vincular la formació professional amb el desenvolupament econòmic, en aquesta ocasió agrari, fa l'efecte que la seva influència sobre el medi natural fou més aviat escassa, si més no a causa del poc temps que va durar aquesta Econòmica.

Al marge d'algunes actuacions a favor de la construcció del canal d'Urgell, sobretot en èpoques posteriors a finals del segle XVIII, la JC es mantingué al marge de les activitats de la Societat de Tàrraga, probablement a causa d'un cert menyspreu envers els representants targarins, de la seva ascendència rural i també perquè els prohoms de la institució barcelonina citada eren incapaços de comprendre uns projectes que devien considerar totalment anacrònics.

Arran dels contactes que hi va haver entre l'Econòmica i la JC pel que fa a la política cultural, segons sembla comentats molt desfavorablement per la JC, la Societat Econòmica dedicà a la JC una diatriba molt dura, com mostra el paràgraf següent:

Diga lo que quiera la gran Escuela Gratuita de Barcelona, conténtese con lo brillante, con lo rico, magestuoso y numeroso de sus concurrentes en la Lonja, que si ha de hacer justicia es esta honrosa lid la balanza de Astrea, jugando la regla Lesvia de la proporción, debe dejar a la de Barcelona la excelencia, pero debe decretar su grado de emulación a la de Tárrega, quando no quiera confesar que esta es la de aquella casta de competencias en que muchas veces el poder anda mal disimulado para usurpar el mérito de la preferencia, y consigue poner a lo menos el fiel trémulo y dudoso sin que se incline a los extremos.⁸⁷

L'Econòmica de Tarragona, a mig camí, segons indica Ernest Lluch,⁸⁸ entre el mercantilisme agrari de les econòmiques i el liberalisme industrialista de les juntes de comerç, tingué una incidència molt superior al de l'Econòmica targarina, com veurem tot seguit. Ben al contrari, segons sembla, de la limitada projecció social de les escoles de primeres lletres impulsades pel bisbe Armanyà.⁸⁹

El fracàs quasi total d'aquestes econòmiques no es pot explicar únicament pel desinterès social, derivat, en general, de la realitat socioeconòmica, malgrat que aquest fet fos ben determinant; en aquest sentit, cal pensar també que moltes escoles tecnicoprofessionals resulten força interessants des del punt de vista esmentat.

Referent a aquesta qüestió, fa l'efecte que esdevingué força determinant la influència o potser simplement l'exemple de l'obra educativa de la JC; val a dir, però, que hom no pot oblidar el clima sociocultural generat per una econòmica que anava més enllà de les concepcions agraristes de Campomanes.

En el camp de les realitzacions concretes, cal esmentar la fundació, el 1801, de l'Escola de Dibuix, Nàutica i Matemàtiques, impulsada per un grup d'il·lustrats, entre els quals trobem l'escultor Vicenç Roig, amic de Jovellanos; l'arqueòleg González de Posada, i l'enginyer John Smith. Hom partia de l'experiència dels estudis ja existents, com una Acadèmia de Belles Arts i una Escola de Matemàtiques que ja funcionava el 1784. La influència de la JC es deixaria sentir, sobretot, en l'Escola de Models, establerta el 1805, i en la de Geometria, creada el 1807.⁹⁰

87. A partir de la base documental de l'Arxiu Municipal de Tàrrrega, s'han elaborat molts estudis sobre l'Econòmica targarina. Per a aquest cas concret podeu consultar Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 135-145, cita nota 7, p. 137.

88. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 146-160.

89. Sobre la trajectòria humana, religiosa i social d'aquest bisbe, vegeu Francisco TORT MITJANS, *Biografía histórica de D. Francisco Armanyá Font. Obispo de Lugo. Arzobispo de Tarragona: 1718-1803*, Vilanova i la Geltrú, 1967, 568 p.

90. Sobre el cas tarragoní, a més del text citat d'Ernest Lluch, podeu consultar Àngel del ARCO Y MOLINERO, *La imprenta en Tarragona: Apuntes para su historia y bibliografía*, Tarragona, 1916, p. 181-184; Sanç CAPDEVILA, «Les antigues institucions escolars de la Tarragona restaurada», a *Estudis Universitaris Catalans*, 1927, p. 66-162, 1928, p. 13.

Uns anys després, a la mateixa ciutat de Tarragona, en ple Trienni Liberal, es va establir una Càtedra d'Economia Política, encarregada a Guillem Oliver, que seguia les petjades del seu amic Eudald Jaumeandreu, professor d'aquesta matèria a les escoles de la JC de la capital catalana.⁹¹ En aquest període, l'Ajuntament es féu càrrec de les escoles de Nàutica i Belles Arts; a conseqüència d'aquesta absorció es plantejà un plet, que la Diputació fallà a favor del Consistori tarragoní, basant-se en una normativa del 23 de juny de 1813.

4.2.4. LES ALTRES INICIATIVES

L'extensió a la resta del país de l'ensenyament tecnicoprofessional i molt especialment de les classes de ciències pures i experimentals, al marge dels casos citats i d'altres que indicarem a continuació, no es produirà fins més tard, encara que de manera més aviat lenta, com intentarem explicar en els propers paràgrafs.

Sobre aquest punt, s'ha de parlar abans de res de les escoles nàutiques d'Arenys d'Avall, tal com es deia aleshores, i de Mataró, centres que es desenvoluparen independentment de l'Escola barcelonina de la JC, fet que va provocar més d'un problema de competències, ja que aquesta institució de la capital catalana volia controlar-les adduint que no s'adaptaven a la reglamentació general i que, per tant, la rivalitat esdevenia irregular.⁹²

Deslleial o no, des de l'òptica d'aquella època, aquesta competència esdevingué real perquè aquestes escoles de les poblacions del Maresme abans esmentades gaudien d'un cert prestigi a causa del seu alt nivell qualitatiu, el qual es manifestava en l'elevat nombre d'alumnes, que, tot i ser inferior al de l'Escola de Barcelona, resultava força remarcable.⁹³

L'Escola de Nàutica d'Arenys de Mar o Estudi dels Pilots va començar la seva activitat docent el 7 d'abril de 1779, sota la direcció del seu fundador Josep Baralt i Torres, alferes de fragata i primer pilot de l'Armada. Malgrat que a l'Escola d'Arenys, per exemple, el percentatge de pilots que ingressaven a la marina de guerra era superior al de l'Escola de Nàutica de Barcelona, percentatge ínfim, com ja hem vist anteriorment, tampoc es pot considerar important.

91. Cf. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 242, nota 27.

92. En relació amb aquesta qüestió, molt concretament en referència a l'Escola de Pilotatge d'Arenys, podeu consultar la súplica de supressió d'aquest centre que dirigí Sinibald de Mas, director de l'Escola de Nàutica de Barcelona, al monarca el 23 de novembre de 1784. Vegeu Arxiu JC, lligall XXVII, 24.

93. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 70, gràfic II-6.

En una paraula, la relació directa d'aquests dos centres amb les necessitats creixents del comerç marítim i, conseqüentment, del desenvolupament econòmic resulta indiscutible; van continuar la seva funció acadèmica fins a finals dels anys quaranta del segle XIX; a més, l'Escola de Nàutica d'Arenys intentà ressorgir sota noves formes, especialment durant el sexenni revolucionari. L'Escola de Pilotatge de Mataró fou fundada l'any 1781 i agregada a l'Escola d'Arenys l'any següent, si bé s'independitzà novament el 1798; com ja hem explicat en el cas de l'Escola d'Arenys, aquest centre continuà la seva activitat educativa fins als últims anys de la quarta dècada del segle XIX. Tampoc es pot oblidar el cas de l'Escola de Vilassar de Mar.⁹⁴

L'expansió de l'ensenyament tecnicoprofessional no es va circumscriure ni molt menys als casos que acabem d'exposar. Comptem amb prou documentació per pensar que en les contrades que es produïren canvis socioeconòmics s'originés, sobretot a mesura que avançava el segle XIX, un augment de la demanda de formació científicotècnica, com a conseqüència del nombre de professors especialitzats en les ciències experimentals i en les de coneixements tècnics de caràcter utilitari.

Així, doncs, en les ciutats i en les viles on havien existit, o encara existien, escoles de gramàtica o d'humanitats, entre les quals hem d'incloure sobretot tots els centres educatius que depenien dels seminaris conciliaris, hom assistirà, durant la crisi de l'Antic Règim, a una tímida reconversió, amb moltes limitacions.

En tots aquests tipus de centres, al costat de la filosofia i de la teologia, començaren a aparèixer les classes de matemàtiques i, en un segon estadi, les de física i química; altrament, sorgiren disciplines relacionades amb els canvis que estava experimentant l'agricultura en aquells anys.

Al marge dels establiments docents als quals ens hem referit anteriorment, es podria parlar també dels casos de l'Escola Pia de Mataró, dels seminaris conciliaris de Barcelona i de Vic; en aquesta darrera població el prevere Jaume Balmes exercí de professor de matemàtiques a l'Escola de Dibuix.⁹⁵ Malgrat els avenços d'aquests últims anys en aquest terreny, no hi ha prou estudis locals sobre el tema per valorar l'abast dels canvis esmentats.

94. Sobre la trajectòria i projecció de les escoles de pilotatge del Maresme, vegeu Josep M. PONS GURI, *Estudi dels Pilots. Ensayo monográfico sobre la Escuela de Náutica de Arenys de Mar*, Arenys de Mar, Arxiu Històric i Museu Fidel Fita, 1960, 141 p.; Joaquim LLOVET, *La Matricula de Mar i la província de marina de Mataró al segle XVIII*, Mataró, Rafael Dalmau editor, Caixa d'Estalvis Laietana, 1980, 197 p. + 12 p., Premi Iluro 1979.

95. Balmes no aconseguí plaça de professor al seminari de Vic, on havia estudiat, per la qual cosa acceptà la Càtedra de Matemàtiques.

Tot i que, a partir del triomf del liberalisme, hom manifestà un gran interès sociopolític per l'extensió de la cultura del poble, els canvis es reflectiran especialment en el camp de l'ensenyament elemental, si bé els avenços esmentats foren més aviat migrats. S'observava un interès creixent, almenys en determinats nuclis i sectors, per les ciències pures i experimentals.

A tall d'exemple, podríem recordar l'establiment d'una escola de dibuix i una Càtedra de Matemàtiques a la població de Valls; els intents de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, l'any 1835, per crear una escola nàutica; l'ampliació dels estudis de matemàtiques a Tarragona; les demandes de la Societat del Foment de la Il·lustració, segurament de Barcelona, el 1833, d'instruments i material de laboratori a la JC per a les seves càtedres de Física i Química, quasi paral·lelament a una sol·licitud, en el mateix sentit, de la Societat Patriòtica del Foment de la Il·lustració del municipi de Reus. Són una mostra de les càtedres que s'establiren arreu del Principat.⁹⁶

Com a cas específic, penso en la creació, a Mataró, d'una escola de dibuix el 1815, si més no per la seva relació amb l'Escola de Nàutica, per una banda, i amb la JC, per una altra. Es començà a parlar d'aquesta escola el 30 d'octubre de 1815, i l'Ajuntament li concedí permís per al 3 de novembre; no hi ha dades sobre el seu funcionament durant aquests primers anys.

Sabem, en canvi, que el setembre de 1818 tornava a obrir. També hi ha notícies de la seva relació estreta amb la JC. La institució barcelonina deixà dibuixos i atorgà premis a dibuixos de figures i flors en diverses ocasions a l'escola de Mataró; és evident que les necessitats de la industrialització portaran, ja ben entrat el segle XIX, a nous plantejaments en relació amb la formació professional més d'acord amb les necessitats esmentades, però això ja forma part dels períodes que estudiarem a la segona part. Finalment, el 1834 es demanà que l'Escola de Dibuix estigués annexa a l'Escola de Nàutica, per la qual cosa la JC va concedir, segons sembla, 12.000 rals.⁹⁷

Es tracta d'uns casos prou representatius i coneguts, per la qual cosa ens remetem a les fonts més específiques sobre aquest aspecte. Resumint i recollint el que hem assenyalat fins a aquest moment i altres qüestions que veurem més

96. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 193-199.

97. Vegeu sobre això Montserrat GURRERA, «L'Escola de Dibuix de Mataró. Una institució de formació professional al Mataró del segle XIX (1815-1886)», a *Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Mataró, 1999, p. 67-84; Jordi MONÉS i Montserrat GURRERA, «La obra educativa de la Junta de Comercio de Barcelona y su incidencia en las zonas urbanas de Cataluña. La Escuela de Dibujo de Mataró», a *International Standing Conference for the History of Education*, París, 2002.

endavant, caldria destacar que, per l'establiment de noves escoles nàutiques, per la trajectòria de les filials de l'Escola de Nobles Arts de Barcelona, pels intents de creació de societats econòmiques d'amics del país, per la nova situació sorgida arran del triomf de la revolució liberal, el moviment a favor de l'ensenyament utilitari vinculat a la formació tecnicoprofessional va anar molt més enllà de la capital catalana.

Tot i que es tracta d'una relació probablement incompleta, citarem, a tall d'exemple, unes quantes poblacions del Principat on es van produir canvis força perceptibles: Arenys de Mar, Badalona, el Masnou, Figueres, Girona, la Seu d'Urgell, Mataró, Olot, Puigcerdà, Reus, Sant Feliu de Guíxols, Tàrraga, Tarragona, Valls, Vic, Vilassar de Mar...

4.3. LA FUNCIO DELS GREMIS EN EL TERRENY DE LA FORMACIO PROFESSIONAL EN LA SOCIETAT PREINDUSTRIAL I EN ELS PRIMERS MOMENTS DE LA INDUSTRIALITZACIO

No fa gaire insistíem en les diferències que existien entre la posició de la burgesia catalana i dels dirigents de la monarquia, a curt termini, en relació amb la funció dels gremis. La defensa d'aquestes corporacions per part d'alguns sectors burgesos, que es manifestava en la posició adoptada per Antoni de Capmany, que polemitzà amb Campomanes pel que fa a la perpetuació o desaparició dels gremis esmentats,⁹⁸ exemplificada per l'advocat d'aquestes associacions Francesc Romà i Rosell,⁹⁹ és un problema força complex, indicador de les contradiccions en el si de les classes dirigents de la monarquia en una època de canvi; cal pensar que no hi havia un consens total sobre la funció d'aquestes corporacions.

La posició de la burgesia catalana en general i de la JC en particular en relació amb les corporacions gremials, que fluctuava en certa mesura, fa l'efecte que les determinaven diversos factors aparentment contradictoris:

— D'una banda, els nous oficis generats pel desenvolupament de les manufactures tèxtils i per l'expansió de la construcció, especialment a partir del segle XIX, resultaven difícilment assimilables per l'estructura gremial.

98. Cf. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 42-55.

99. Aquest lletrat defensà els interessos dels gremis barcelonins fins al 1768, que fou traslladat a la Cancilleria de Valladolid. La seva vindicació dels gremis esmentats, més flexibles que els castellans, es materialitzà a Francisco ROMÀ Y ROSELL, *Disertación histórico-político-legal para los colegios de la ciudad de Barcelona y sus privativas*, Barcelona, Thomas Piferrer, 1766.

— D'una altra, la burgesia no podia prescindir dels agremiats per enfortir el capitalisme incipient, especialment si tenim en compte la necessitat de la divisió del treball, clarament assumida pels dirigents de la naixent indústria.

Sembla, doncs, comprensible que l'actitud de la JC en el terreny de la formació professional i acadèmica no fos uniforme, almenys amb anterioritat al 1808, perquè dins de la burgesia i de la JC mateix convergien interessos diversos, i que, per tant, la seva política educativa envers els gremis i llurs atribucions se'ns presenti contradictòria, com a mínim fins a un cert punt. Hem de creure, per tant, que aquestes contradiccions no eren únicament una conseqüència d'interessos econòmics i de plantejaments socioideològics, ja que en el seu origen trobem també les característiques pròpies de la dinàmica de la societat preindustrial.

En relació amb la política de la burgesia catalana envers els gremis, hom podria arribar a la conclusió que, en general, els defensava, però que quan es presentava un xoc frontal, com és el cas de la qüestió de la formació d'especialistes tèxtils o el de la problemàtica de la llibertat d'ofici que afectava directament els professors i els titulats de l'Escola de Llotja, la burgesia en general i la JC en particular defensaven aquests professionals i, de manera directa o indirecta, els seus interessos com a grup socioeconòmic.

En el cas concret de la construcció, en la problemàtica dels gremis, es barrejaven uns altres factors que passaven primordialment per la consolidació del poder dels organismes dependents de l'Estat. Ja des del Renaixement existia a la Cort espanyola la figura de l'arquitecte artista per dissenyar i dirigir les obres reials, especialment les de caràcter monumental.

La figura de l'arquitecte artista s'afermava el 1757, arran de l'aprovació dels estatuts de la Reial Acadèmia de San Fernando. Amb la nova normativa, els arquitectes consolidaven la seva posició social perquè aquests estatuts legalitzaven la jerarquització i posaven indirectament les bases per a la supressió dels gremis. D'altra banda, l'arquitecte adquiria les prerrogatives de l'acadèmic, que es podien equiparar, en certa mesura, als privilegis de la noblesa.

Amb la nova organització, hom no pretenia únicament que els sistemes constructius s'adequessin a les noves necessitats de tipus social, econòmic i laboral; en realitat es pretenia afirmar, més que no pas cap altra cosa, el poder de la monarquia absoluta amb el vistiplau dels sectors que n'eren directament o indirectament beneficiaris.

La Reial Acadèmia de San Fernando centralitzava la gestió i establia, a més, els nous centres acadèmics dedicats a la formació d'arquitectes i de pintors, gravadors, escultors..., els quals havien de substituir gradualment, amb una certa celeritat, però, els professionals que fins aleshores s'havien format en el si de l'estructura gremial.

Altrament, l'Acadèmia fiscalitzava les obres públiques i les construccions monumentals, per tal que, estèticament i constructivament, s'adaptessin als cànons oficials, intentant, d'altra banda, la racionalització i el control dels capítols pressupostaris; finalment, cal recordar que l'Estat limitava les atribucions de les corporacions locals, corregimentals, provincials, eclesiàstiques..., sobre la base de la monopolització de les titulacions i de les funcions directives.

Un programa d'aquesta naturalesa resultava difícil de tirar endavant sense traumes, sobretot si tenim en compte que l'Estat modern tot just s'estava configurant. No és gens estrany, per tant, que el nou i el vell ordre coexistissin durant molt temps. Ben aviat els governants van fer marxa enrere en relació amb els Estatuts de 1757, ja que una normativa de 1764 admetia la coexistència dels professionals de l'Acadèmia i de l'organització gremial, mentre «interim la enseñanza de la buena arquitectura se propaga enteramente en mis reinos».¹⁰⁰

Al marge de la consolidació dels estudis d'arquitectura, que no s'acabaren de perfilar fins al 1801, després de la promulgació de diverses cèdules reials el 1777, 1787 i 1789, des de 1764 l'Administració ja preveia la integració dels mestres d'obres, que havien existit fins a aquell moment, a la nova organització, d'acord amb el sistema jeràrquic establert en la nova estructura acadèmica.

Hom exigirà el títol de mestre d'obres per a l'exercici de la professió; aquesta distinció l'atorgava l'Acadèmia madrilenya, així com també les altres que es crearen a València, Saragossa i Valladolid. A l'hora de la veritat, a pesar dels intents de l'Administració de fer efectives les diferents normatives sobre l'exigència del títol de mestre d'obres per a l'exercici de la professió, el nou corpus legal esdevingué lletra morta.

Al Principat, aquesta exigència començà a tenir algun efecte pràctic a partir de la cèdula reial del 2 d'octubre de 1814 i la RO de l'11 d'octubre de 1817, que institucionalitzaven la personalitat del mestre d'obres. Malgrat la resistència a la nova legislació, que originà diverses polèmiques i picabaralles, especialment significatives en el cas del Consistori barceloní, on a les qüestions ideològicopolítiques es barrejaven mòbils personals, la nova estructura s'acabaria consolidant, en l'aspecte legal, aproximadament a partir de 1835.¹⁰¹

La RO del 28 de setembre de 1845, que fixava un pla d'estudis per als mestres d'obra i regulava les seves atribucions, donava el cop definitiu a la vella or-

100. Cf. Jesús A. MARCOS ALONSO, «Arquitectos, maestros de obra, aparejadores. Notas para una historia de las modernas profesiones de la construcción», *Construcción, Arquitectura, Urbanismo*, núm. 24 (març-abril 1974), p. 65.

101. Cf. *Colección legislativa*, vol. X, apèndix 3, text citat a Jesús A. MARCOS ALONSO, «Arquitectos, maestros de obra, aparejadores. Notas para una historia de las modernas profesiones de la construcción», p. 68.

ganització gremial; aquesta RO constituïria el precedent de la carrera d'aparelador, avui de *arquitecte tècnic*.

Així, doncs, la nova legislació tardaria setanta-cinc anys a tenir una veritable incidència en la vida real, limitada encara a determinats sectors econòmics. Els calafats i els mestres d'aixa, per citar dos exemples, mantingueren durant molt temps l'organització gremial, fet que pot explicar, almenys en part, el fracàs de la Càtedra d'Arquitectura Naval de la JC per manca d'alumnat els anys trenta del segle XIX.

En parlar de finals del segle XVIII, en més d'una ocasió ens hem referit a la posició reformista adoptada per la burgesia industrial catalana i els seus representants envers la supressió dels gremis. Aquest reformisme moderat es mantenia encara vigent, tot i sota noves formes, els anys vint i trenta de la centúria que fa poc hem deixat,¹⁰² així, doncs, no es plantejava pas el fet de defensar la supervivència d'aquestes institucions a llarg termini, sinó de la seva subsistència a curt i mitjà termini.

Hom pot arribar a la conclusió, per tant, que en casos com el català, on determinats organismes, com és ara els gremis, que havien experimentat una certa evolució, exerciren un determinat paper en la transició cap al capitalisme industrial, pel fet de proporcionar una mà d'obra flexible i adaptable, la transició no fou massa traumàtica.

Alguns treballs d'Ernest Lluch¹⁰³ i les encertades observacions de Josep Fontana sobre aquesta qüestió en diversos dels seus estudis, ens resulten molt útils. D'entre els agremiats sortirien petits empresaris i una mà d'obra qualificada que acabaria configurant, en una part important, la classe obrera naixent, conclusió que no invalida el fet que els comerciants, així com també els industrials, comencessin la seva expansió capitalista en un sector on no hi havia gremis, com ja havíem assenyalat.

Convé no oblidar tampoc la pròpia posició dels gremis, que, tot i estar interessats en el manteniment de les seves prerrogatives, afavorien directament o indirecta el desenvolupament del capitalisme industrial. En relació amb aquest punt, hem de ressaltar el paper de diversos sectors de les classes populars, entre les quals es trobaven, evidentment, individus integrats als gremis, en la primera insurrecció liberal dirigida pel general Lacy; la participació dels gremis, cal considerar-la en la línia de la dels industrials que sostenien i donaven suport a la sublevació esmentada.¹⁰⁴

102. La posició d'Eudald Jaumeandreu i de la Comissió de Fàbriques és ben expressiva. Cf. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 287-290.

103. Cf. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 361.

104. Cf. Josep FONTANA, *La quiebra de la monarquía absoluta: 1814-1820*, 3a ed. revisada, Barcelona, Ariel, 1978, p. 243-256.

Malgrat tot, s'hauria d'estudiar la posició dels gremis més enllà de la ciutat de Barcelona, atès que les corporacions gremials tenien, segurament, un pes molt més decisiu a les altres ciutats catalanes, on era pràcticament impossible exercir qualsevol professió sense el vistiplau dels gremis.

A tall d'exemple, es podria citar el cas de Girona, on a l'Ajuntament d'aquesta població, el 1802, arran d'un requeriment de l'Administració central, se'ls formulava la pregunta següent:

Si en los pueblos que haya escuela de matemáticas, química, botánica y arquitectura concurren a ella los fabricantes y artesanos y si no concurren ¿cuál será la causa?

El Consistori gironí contestava:

No hai en esta ciudad las escuelas que cita la pregunta, pero se enseña la arquitectura en la Escuela de Dibujo y convendría mandase a los gremios de albañiles, carpinteros y escultores que no pudiesen pasar maestro alguno que no hubiese acudido a la Escuela de Arquitectura el tiempo de su aprendizaje y no estubiese habilitado en ella.¹⁰⁵

D'altra banda, com podreu veure en el capítol 8, davant de la crisi social dels anys vuitanta de la dinovena centúria, alguns sectors burgesos es varen mostrar favorables a la reorganització dels gremis, especialment pel que fa a la formació professional de tipus gremial.

Convé precisar que l'organització gremial, sota noves formes, especialment en el camp de la indústria tèxtil i de la metal·lúrgica, s'ha mantingut vigent fins als anys cinquanta del segle XX. En aquest sentit, no hem d'oblidar que els col·legis professionals i altres associacions similars, fins i tot els sindicats i els partits polítics, continuen actuant amb un cert esperit gremialista.

4.4. EL MERCAT DE TREBALL I LA FORMACIÓ TECNICOPROFESSIONAL. EL BINOMI OFERTA-DEMANDA

En el cas concret dels centres docents o de les càtedres que depenien en certa mesura de la JC, institució que coneixem amb més precisió, s'establia una

105. Cf. «Interrogatorio a que deben contestar todos los pueblos de España para que el Departamento General del Reyno y Balanza de Comercio», pregunta 73. AHMG, 1803, apèndix. Ex-tret de Salomó MARQUÈS I SUREDA, *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, p. 175.

relació entre l'oferta educativa d'aquestes escoles i una mena de demanda social, la qual se'ns manifestava d'una manera directa o indirecta, més o menys latent o implícita.

Aquest esquema correspon, més o menys, a una determinada actitud, concretament en el període fundacional de la JC, època en la qual aquesta institució enviava operaris a l'estranger perquè coneguessin les darreres tècniques de la naixent indústria. Aquesta situació evolucionaria amb el temps, amb la qual cosa s'establirien nous tipus de relació entre l'oferta i la demanda.

Ens trobem, per tant, que, a finals del segle XVIII i principis del segle XIX, l'eix principal del binomi oferta-demanda se centrava en una oferta que tenia la funció de generar una demanda en un terreny específic, on podia existir o no una demanda implícita o latent; a mesura, però, que ens endinsem en el segle XIX la situació variarà substancialment.

A partir d'aquest moment, aparegué una demanda, més o menys explícita, la qual podia generar una oferta, o incidir, com a mínim, sobre aquesta oferta; així, doncs, l'oferta passava a ser funció d'una determinada demanda, almenys fins a un cert punt. L'evolució no fou gens simple ni va seguir una línia més o menys contínua, al llarg del temps, atès que les relacions que s'establiren foren de tipus diversos, amb la particularitat que no sempre l'oferta corresponia a una demanda específica. Per donar a entendre la complexitat d'aquest problema, ens farem ressò d'un nombre determinat de casos concrets, basant-nos, a grans trets, en l'evolució dels centres educatius de la JC.

En primer lloc, es podria parlar del cas de les escoles de Nàutica de Barcelona, Arenys de Mar i Mataró. L'oferta d'aquests centres responia a la necessitat no solament de generar una demanda, sinó sobretot de crear un mercat de treball intern per abaratir els costos d'un comerç en expansió, tenint en compte que existia una tradició marinera i, per tant, una demanda implícita.

Tot i una certa similitud, el cas de l'Escola de Nobles Arts de la JC no es pot considerar dins del primer apartat, si més no perquè tenia més d'una funció, amb objectius no sempre coincidents. En moltes de les classes que s'impartien i fins i tot en l'Escola considerada globalment, podíem observar una correspondència pràcticament total entre l'oferta i la demanda latent, pel que fa als primers anys de funcionament del centre, i entre l'oferta i una demanda explícita a mesura que passaven els anys.

En un sentit completament invers, hom podria referir-se a una determinada oferta que no trobarà la demanda adient, malgrat que poguessin existir una sèrie de condicions que justificuessin aquesta oferta. En aquest sentit, podríem citar com a representatius els fracassos de les econòmiques del país o d'altres intents similars, com és ara el cas de la Càtedra d'Arquitectura Naval de la JC, de

la qual ens fèiem ressò no fa gaire, la qual pot ser una conseqüència de diverses causes: professorat o infraestructura poc adients, moment sociopolític gens propici o boicot de l'organització gremial.

També caldria tenir en compte els casos d'una oferta que no preveia el tipus i la magnitud de la demanda; tot seguit en recordarem diversos exemples:

— Les càtedres d'Economia Política i Constitució de la JC i la d'Economia Política de Tarragona, que, a causa de l'especificitat de la conjuntura (1814-1823), es generaren demandes superiors a les previstes.

— La Càtedra de Química de la JC, l'alumnat de la qual, sobretot en els primers anys, presentà una gran heterogeneïtat, fet que dificultava l'orientació programàtica dels estudis.

— La Càtedra d'Estàtica i Hidrostàtica de la JC, en la qual l'elevat nombre d'alumnes matriculats no responia, únicament, segons s'apuntava, a un determinat interès científic.

Altrament, convindria no oblidar el cas de les càtedres en què, a partir d'un moment determinat, la pressió de la demanda incidirà clarament en l'oferta tant quantitativa com qualitativa. En relació amb aquesta qüestió es podrien destacar:

— Els estudis de matemàtiques que es cursaven a diferents escoles de la JC, a més de la Càtedra específica.

— Les càtedres de Química i Física de la JC, les quals, arran de la reinstauració de la Universitat de Barcelona, reordenaran la seva programació cap a continguts menys teòrics i més adaptats a la nova realitat industrial.

— La trajectòria de les classes de dibuix lineal, que a causa de la demanda social s'hagueren de vincular a la Càtedra de Maquinària, com ja assenyalàvem anteriorment.

Mereixen, però, una atenció especial la Càtedra de Botànica i Agricultura de la JC i els estudis comercials dependents de la JC o d'altres institucions públiques o privades.

Pel que fa a la Càtedra esmentada, la particularitat derivava del fet que no es dirigia simplement a satisfer una demanda acadèmica, sinó que, en un grau molt superior al d'altres càtedres de la JC i amb la col·laboració de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts i la publicació de diversos opuscles, especialment les *Memorias de Agricultura y Artes*, pretenia, primordialment, aixecar el nivell dels coneixements tècnics dels agricultors catalans.

Els estudis comercials s'han de situar en unes altres coordenades, especialment les classes de càlcul i d'escriptura doble, assignatura que durant un temps va comprendre també nocions de geografia, orientades, segons sembla, cap a les necessitats del comerç, així com les d'aritmètica i geometria pràctica i les d'idiomes, totes regentades per la JC.

En totes aquestes matèries la JC, malgrat oferir gratuïtament les lliçons als seus alumnes, no satisfieia, sobretot a partir aproximadament dels anys trenta del segle XIX, la demanda social de la capital catalana, la qual cosa determinava que a la ciutat de Barcelona els estudis comercials i d'idiomes, especialment del francès i en menor grau de l'alemany, es cursessin també en altres escoles, generalment particulars, que es regulaven d'acord amb les lleis del mercat.

L'evolució dels estudis comercials, principalment el càlcul, l'escriptura doble o la comptabilitat, la tenidoria de llibres..., no és gaire coneguda, primordialment, els estudis d'ensenyament privat; valdria la pena, doncs, dedicar-hi una monografia, atès que la figura del comptable ha tingut una gran transcendència tant social com econòmica en la història de la industrialització del nostre país.

En relació amb totes aquestes qüestions, convé tenir molt present que, a mesura que s'escolava el segle XIX, especialment a la capital del Principat i en altres zones urbanes, el paper de la iniciativa particular o privada fou cada vegada més important, tant quantitativament com qualitativament, en l'ensenyament considerat globalment, amb l'excepció de l'universitari, que esdevingué un monopoli estatal arran del triomf del liberalisme.

Finalment, indicarem que, en la segona part d'aquest estudi, s'intentarà esbrinar els motius interns i externs del fracàs dels intents i projectes de creació d'escoles d'arts i oficis o similars en el període que comprèn aquesta primera part, si tenim en compte que podia existir una demanda latent en aquest terreny, almenys pel que fa a encarregats i capatassos.

4.5. FACTOR HUMÀ I GRUPS SOCIALS

En relació amb allò que podríem considerar factor humà a l'ensenyament tecnicoprofessional es veuran implicats tres grups: la burgesia comercial i industrial, el professorat de les escoles i l'alumnat d'aquests centres, dels quals només el primer grup es pot identificar amb el que podríem considerar específicament una classe social.

Referent a l'educació professional, el primer grup es podria concretar en el cas dels dirigents de la JC, si més no per la influència que, en aquest camp, exerciren sobre la resta de la burgesia del Principat. En general, no es troben declaracions de caràcter global, més o menys sintetitzades, que mostrin un pensament educatiu prou coherent.

Hom partia, en la major part dels casos, d'idees d'una gran simplicitat. L'argument fonamental es basava en el fet de l'existència d'una relació directa entre la formació tecnicoprofessional i les activitats productives, primordial-

ment les relacionades amb el món industrial; no podem oblidar, però, que alguns sectors atorgaven una certa importància significativa als vincles que podien existir entre la modernització agrària i el desenvolupament socioeconòmic, com es pot veure en el cas de la viticultura.¹⁰⁶

Aquest simplisme conceptual es troba repetit al llarg de totes les èpoques estudiades fins ara, sobretot durant el Trienni Liberal i els primers anys del triomf definitiu dels postulats del liberalisme, potser amb l'excepció del segon període absolutista, que va de 1823 a 1833.¹⁰⁷

En els darrers temps de la vida de la JC, fa l'efecte, però, que aquest vincle s'inscrivía dins del marc d'un programa defensiu enfront dels intents d'absorció per part de l'Administració local, provincial o estatal, més que no pas en una declaració d'intencions pensant en un programa a mitjà o llarg termini. En alguns escrits de la darrera època de la JC, a més del cofoisme català de l'època, s'hi trasllua l'enyorança d'una obra que no semblava tenir gaire futur.

Entre las provincias de España la que mas rivaliza con las sobredichas naciones (Francia e Inglaterra) en producciones fabriles es la del Principado de Cataluña en que afortunadamente vivimos.

Y no debe atribuirse este espíritu de fabricación, este continuo establecimiento de nuevas fábricas á una mera casualidad sino a la constante protección que viene dispensando y está dispensando la Muy Ilustre Junta de Comercio al estudio de las ciencias físicas. Este es un verdadero galardón que nadie la puede disputar; aun eran desconocidas en el resto de España las ciencias experimentales cuando ya aquí en Barcelona bajo la sombra protectora del comercio los sabios Cibat, Sanpons y Carbonell difundían los conocimientos útiles y saludables de las ciencias de la naturaleza y con el tiempo debía desarrollarse y producir el estado actual de asociación fabril, emulación industrial que brilla sobre todo en las exposiciones públicas en las cuales los productos de la fábrica catalana ocupan un lugar preferente y convencen a la multitud extraviada de que ya no es necesario proveer en el nuevo extravío para cubrir las primeras necesidades y hasta para satisfacer la tendencia a la comodidad como tenían que hacer nuestros antepasados.¹⁰⁸

106. Només cal repassar les *Memorias* de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts per adonar-se de la importància que adquireix la viticultura i en general l'agricultura.

107. En el cas concret de la JC, en l'àmplia documentació consultada d'aquest període, no hem sabut trobar pràcticament cap referència a la projecció social i econòmica de l'activitat educativa, la qual cosa contrasta amb la importància atorgada a la identitat patriòtica, moral i religiosa, tant de professors com d'estudiants.

108. Cf. Arxiu JC, lligall CVII. Tot i que la data d'aquest document sembla ser 1848, hi ha algunes referències que fan pensar en una data anterior.

Com veurem en l'apartat següent, no fa l'efecte que aquestes concepcions tan simples es puguin prendre al peu de la lletra, almenys en els últims trenta-cinc anys de l'activitat educativa de la JC, primordialment perquè en la història escolar d'aquests anys, tant a la capital catalana com a la resta del Principat, es produïren una sèrie d'esdeveniments que no semblen respondre d'una manera clara al nexa entre formació professional i activitat econòmica.

Atesa la situació sociocultural de l'època considerada en el seu conjunt, el professorat formava part, en general, del que podríem considerar classes dirigents i, per tant, quedava integrat socialment en el grup anterior. Cal considerar que aquests professors, com a mínim els més representatius, als quals ens hem referit en més d'una ocasió, eren els veritables artífexs de la política educativa dels sectors burgesos, en el terreny de la formació tecnicoprofessional.

L'alumnat d'aquests centres docents, en canvi, resulta difícil adscriure'l a un determinat grup social, amb el benentès que en la societat de l'Antic Règim, també en l'etapa de crisi, hom no pot aplicar el concepte genèric de classe social, que en grans línies deriva de la industrialització. La procedència sociofamiliar d'aquests estudiants variava segons el tipus d'escola, tot i que majoritàriament, com ja apuntàvem en parlar de les escoles nàutiques, procedia de la menestralia; hem de pensar, però, que hi havia algunes càtedres, com les de Química, Física, Matemàtiques, Economia Política, Dret Mercantil..., en les quals l'alumnat devia pertànyer a les noves classes mitjanes o fins i tot a algun estament més superior.

D'altra banda, si donem una petita llambregada sobre l'activitat educativa de les escoles de formació tecnicoprofessional d'aquella època, ens adonarem que aquests establiments docents no estaven pensats per als sectors més humils, des del moment que hom exigia uns coneixements mínims i que l'alumne sabés un xic de castellà, condicions que no es complien pràcticament mai en el cas dels pagesos i en els estaments menys afavorits de la naixent societat urbana.

Quant al caire popular que hom donà a totes les escoles de la JC, pensem si més no que totes eren gratuïtes; no podem oblidar de cap de les maneres que l'escola i en general l'escolarització tenien, especialment a finals del segle XVIII, un sentit totalment diferent al que adquirirà més endavant i que, en certa manera, ha arribat fins als nostres dies.

El caràcter terminal de l'ensenyament elemental, essencialment religiós, i el fet que l'escola institucionalitzada estigués pràcticament deslligada de l'aprenentatge dels oficis, originava que l'escola de primeres lletres per si sola servís per a ben poca cosa.

Plantejada l'escolarització en el marc de les coordenades socioeducatives dels períodes que hem estudiat fins a aquest moment, convé, primordialment, esbri-

nar la finalitat que tenia el procés educatiu i els seus possibles efectes a curt, mitjà i llarg termini.

En aquest sentit, la JC i, probablement en menor grau, les altres juntes de comerç de la resta de l'Estat saberen comprendre, potser sense que hi hagués una racionalització prèvia, la incidència que podia tenir en l'educació el desenvolupament de les forces productives. Hom podria parlar d'una doble vessant causa-efecte i efecte-causa, actuant fonamentalment segons llurs interessos no sempre coincidents, com en el cas de la Junta barcelonina, on s'entrecruaven les conveniències de la burgesia comercial i la burgesia industrial.¹⁰⁹

En relació amb les diferències conceptuals que hi havia entre les juntes de comerç i les societats econòmiques del país, excepte en el cas de la ciutat de València, on ambdues institucions coexistien,¹¹⁰ allà on hi havien burgesies comercials s'establien juntes de comerç.

4.6. FORMACIÓ TECNICOPROFSSIONAL I DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC

Quan ens fèiem ressò de la formació d'especialistes al marge de l'ensenyament formal i de les dues primeres escoles creades per la JC, és a dir, les de Nàutica i Nobles Arts, explicitàvem que hom partia de la base de la vinculació d'aquesta política educativa amb l'evolució de l'activitat socioeconòmica. En el terreny pràctic, però, la trajectòria no sempre corresponia als plantejaments teòrics, sigui per l'existència d'altres mòbils, personals o de grup, o simplement perquè el projecte no s'adequava a les necessitats reals. Malgrat tot, hi ha prou indicis per arribar a la conclusió que, a grans trets, en el context d'aquella època, la relació entre la formació professional i el desenvolupament econòmic fou ben evident durant el període anterior a la Guerra del Francès.

L'activitat escolar de la JC entre 1805-1837 se centrà en l'elevació del nivell científicotècnic; cal tenir en compte que, en aquest camp, els estudis impartits a les càtedres de la JC o a les de l'Acadèmia de Ciències tenien un nivell superior als de les universitats espanyoles, entre les quals la de Cervera, com podeu comprovar en el paràgraf següent:

109. Hi ha molta bibliografia i molta documentació sobre aquesta qüestió. Un dels llibres que en parla és el de Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 45.

110. Cf. Emili GIRAL RAVENTÓS, «Antecedents històrics», a *L'estructura econòmica del País Valencià*, València, 1970, p. 18-22; Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 129.

El Cancelario y Claustro de la Universidad de Cervera al participar en noviembre de 1818 a la Junta el establecimiento de la enseñanza de Física bajo la dirección de un discípulo de la escuela de la Lonja, le rogaron que, abonando el precio justo, les proporcionase los instrumentos que tal vez no necesitaban. Por tanto, la Universidad, que, según frase de Felipe V en el decreto de institución, debía ser émula de las más importantes de Europa, se conformaba con las sobras de la escuela de Física de la Lonja.¹¹¹

L'establiment de noves càtedres científiques a principis del segle XIX incidí directament o indirecta sobre els centres ja existents, com és ara les escoles de Nàutica, que en modernitzaven els continguts,¹¹² en aquests anys també, d'acord amb el ritme de l'evolució de la societat.

A partir de 1805 i sobretot durant els períodes absolutistes, segurament a causa de la funció de suplència que exercien les càtedres de l'Acadèmia de Ciències i de la Junta, fa l'efecte que hom es limitava quasi estrictament als coneixements teòrics i deixava a un segon terme l'aplicació pràctica mediata o immediata, la qual cosa incidia en la formació i preparació del professorat d'aquestes disciplines. L'actitud adoptada per la JC no deixa de ser simptomàtica en relació amb la formació d'especialistes, que quedà completament relegada, com a mínim, si la comparem amb l'època anterior; altrament, la política de beques de l'Escola de Nobles Arts continuà com abans.

Caldria estudiar-ho amb més deteniment, però és possible que l'actitud de reserva adoptada per la burgesia industrial envers la JC, d'una manera especial a partir del final de la Guerra del Francès, pugui explicar, almenys en part, la major importància atorgada als plantejaments teòrics; no es pot passar per alt el fet que, en aquests anys, es començava a manifestar una ferma oposició dels industrials a les institucions de l'Antic Règim.

Resulta fins a un cert punt revelador el fet que durant la primera meitat del segle XIX no s'arribessin a establir càtedres relacionades d'una manera directa o indirecta amb la indústria tèxtil, llevat d'alguns casos que s'han de considerar més aviat esporàdics.¹¹³

Malgrat tot, en el període 1814-1850, continuà existint una certa relació entre alguna Càtedra de Dibuix o d'Ornament de l'Escola de Nobles Arts, aques-

111. Cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, p. 127-128.

112. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 62-67.

113. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, capítol VI, 6.3.1; epíleg E. 3. 1.

ta darrera establerta, el 1834, per la demanda del mercat de treball; quelcom similar es podria dir d'altres escoles de dibuix establertes en altres poblacions del Principat, a les quals ens hem referit en el capítol anterior.

Convé tenir en compte, a més, que l'Escola de Llotja no es limità, en aquells anys, a la formació de pintors, escultors, gravadors..., sinó que es mantingué, com a mínim fins a un límit determinat, l'esperit inicial basat en la formació d'una àmplia gamma d'especialistes de les diferents branques de l'activitat productiva i que, en diversos moments de la història d'aquesta Escola, s'atorgaren premis relacionats amb el món industrial.

Sembla plausible, a més, que la Càtedra de Maquinària de la JC, especialment a partir de la introducció del vapor a la indústria, tingués algun tipus de vinculació amb la indústria tèxtil; tot plegat, però, resulta un balanç més aviat migrat.

No comptem amb suficients estudis per poder precisar l'abast del treball de formació d'especialistes tèxtils que es va realitzar per mitjà dels organismes de la burgesia industrial o dels propis fabricants que viatjaven personalment a l'estranger o hi enviaven llurs fills o persones delegades per tal de conèixer les noves tècniques, generalment a França o Anglaterra.

Com a exemple, recordarem el cas d'alguns industrials terrassencs que van treure conclusions del seu obligat exili a terres franceses, arran de la Guerra del Francès:

Una de estas experiencias fue la conseguida por los industriales catalanes deportados a Francia en calidad de prisioneros; especialmente el grupo que estuvo en la región de Sedán —en el que figuran varios tarrasenses patriotas— a su regreso a Cataluña introdujeron los procedimientos mecánicos que habían podido observar allí; iniciándose el cardado, hilado y fundido a máquina y el uso de prensas hidráulicas.¹¹⁴

Els contactes amb la indústria francesa i britànica foren especialment importants durant el segon període absolutista, quan molts liberals es van veure obligats a emigrar. En relació amb la tècnica tèxtil, val la pena precisar que no apareix cap text amb plantejaments moderns fins ben bé al final de la primera meitat del segle XIX. Reflexionant sobre aquest afer, hom pensa que la relació entre formació professional i desenvolupament econòmic sembla molt més evident en el període anterior al 1805, tot i que es tractava d'una societat poc complexa en la divisió del treball.

114. Cf. F. TORRELLA NIUBÒ, *Los antiguos gremios y la actual industria de la Cataluña textil*, Terrassa, Publicacions de la Cambra Oficial de Comerç i Indústria, 1955, p. 3-38, nota 30, p. iv.

En les èpoques posteriors, s'observen certes diferències entre els períodes absolutistes i els liberals, com a mínim en el terreny del discurs polític. Ja hem assenyalat el caràcter eminentment teòric dels estudis que es cursaven als centres acadèmics de la JC, a l'època anterior al restabliment de la Universitat de Barcelona.

En el període 1823-1833 foren escassíssimes les referències que hem trobat en la documentació de l'època sobre la projecció socioeconòmica de l'activitat educativa, la qual cosa contrastava amb la innombrable quantitat de documents que incidien en la identitat patriòtica, moral i religiosa dels professors i dels estudiants. La documentació oficial pot resultar enganyosa. Sobre això convé puntualitzar, simplement a tall d'exemple, que en aquests anys aparegueren els primers projectes per a la creació d'una Escola d'Arts i Oficis a Barcelona, com veurem en un altre capítol.

En canvi, durant els períodes liberals, hom mostrà més interès per vincular la formació professional amb la realitat socioeconòmica, un interès que es denota sobretot en les declaracions i en un grau menor en el terreny de les realitzacions pràctiques. Com ja hem apuntat, el primer període liberal es caracteritzà, en el camp educatiu, pel restabliment de la Universitat de Barcelona i per la divisió de l'ensenyament reglat en tres graus, primari, secundari i superior, reformes que no tingueren pràcticament incidència a causa del restabliment de l'absolutisme, tot i que la nova conceptualització seria recollida després de la mort de Ferran VII.

La tendència a buscar relacions entre la formació professional i el món productiu es farà palesa en moltes ocasions, tot i que sempre es considerarà, com passava arreu d'Europa, una formació acadèmica de segona categoria; existia, de fet, com en el cas de l'escola elemental, un cert paternalisme, aspecte que estudiarem amb més detall en els propers capítols.¹¹⁵

En relació amb la tendència apuntada, caldria recordar la proposta de Joaquim Rubió i Ors, alumne de la Càtedra d'Economia Política de la JC, en la sessió acadèmica que va tenir lloc el 5 d'agost de 1836, en motiu de la festa de final de curs de la Càtedra, proposta que feia referència a l'establiment d'escoles d'arts i oficis. Aquesta qüestió l'estudiarem en la segona part d'aquest treball.

L'existència d'una nova mentalitat, forçada en certa manera per les circumstàncies politicoeducatives canviants, s'evidenciava clarament en una lletra que la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, associació creada l'any 1822, però que a causa dels canvis polítics no començaria la seva activitat

115. Cf. Arxiu JC, lligall CII, carta de la JC a l'Ajuntament de Barcelona (20-X-1820).

fins al 1835,¹¹⁶ dirigia a la JC arran de la proposta de creació d'una Càtedra de Física aplicada a la indústria per substituir les classes de física experimental que s'havien integrat a la nova Universitat de Barcelona.

En aquest escrit es demanava a la JC que les seves escoles s'orientessin preferentment cap a la formació pràctica o teoricopràctica i que deixessin que les classes teòriques s'impartissin només a la Universitat; l'establiment d'una Càtedra de Física relacionada amb el món industrial constituïa un primer pas vers aquesta nova orientació. Arran d'aquesta problemàtica, la Reial Acadèmia de Ciències i Arts i la Comissió de Fàbriques de Filats, Teixits i Estampats de Cotó s'expressaven en termes similars.¹¹⁷

Dins d'aquesta mateixa línia s'inscriu l'interès per introduir l'ensenyament de les ciències experimentals als establiments docents d'ensenyament secundari amb la col·laboració de la JC, així com uns altres tipus d'idees, per exemple, la proposta que el clergat que estigués en contacte directe amb el poble procurés estudiar les beceroles, com a mínim, de les ciències naturals.

També recordem l'interès que mostrà l'Econòmica barcelonina, entitat representativa de la nova intel·lectualitat liberal, envers la formació de personal capacitada per a l'ensenyament del dibuix geomètric, com s'expressava en més d'un escrit a la JC amb anterioritat a l'establiment d'una Càtedra de Dibuix Lineal per part de la Junta.¹¹⁸

Malgrat que els problemes personals impediren que la Càtedra de Física de la JC derivés cap a orientacions practicoteòriques,¹¹⁹ a la llarga acabaria adoptant una actitud més oberta envers la indústria, postura que es manifestava en més d'una ocasió:

— en l'adquisició de diferents màquines i aparells per conèixer les noves tècniques,

— en les visites dels alumnes a instal·lacions industrials de Barcelona per familiaritzar-se, per exemple, amb el funcionament d'una màquina de vapor de doble efecte,

116. En realitat, durant el Trienni Liberal (1820-1823) no hi va haver temps que aquesta nova Societat comencés a funcionar, per la qual cosa caldrà esperar el triomf definitiu del liberalisme perquè arribi a quallar. En el cas barceloní aquesta associació és filla del liberalisme i no pas de la Il·lustració, l'època més florent d'aquestes societats.

117. Cf. Arxiu JC, lligall XCIX, caixa 132. 2-127. Part dels documents esmentats els podeu trobar a Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 40, 41 i p. 48 (notes 82 a 85).

118. Cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *La Escuela de Nobles Artes de Barcelona en los siglos XVIII y XIX: 1775-190*, Barcelona, Bosch, 1957, p. 97.

119. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 123-124.

— en les lliçons concretes dedicades específicament a la màquina de vapor i les seves utilitzacions pràctiques i sobretot en els programes de l'assignatura, que a mesura que passava el temps anirien adoptant un caràcter cada vegada més teoricopràctic.

Quelcom similar es podria dir de la Càtedra de Química, tot i que en aquest cas, tant Carbonell com Roura, els dos professors titulars, tingueren en tot moment idees molt clares sobre la necessitat de vincular aquests estudis amb la realitat socioeconòmica.¹²⁰ A través dels testimonis de l'època, de les *Memorias de Agricultura y Artes* i de la documentació de l'Acadèmia de Ciències i de la JC, hom arriba a la conclusió que la Càtedra de Química d'aquesta Junta, amb estreta col·laboració amb l'Acadèmia esmentada, exercí una notable influència en el desenvolupament econòmic del Principat, especialment en l'evolució de l'enologia i de la indústria del ram de l'aigua.

Resultava si més no especialment significatiu l'augment extraordinari de l'alumnat de les escoles de la JC, durant els anys quaranta del segle XIX, precisament quan aquesta institució vivia una situació precària des del punt de vista econòmic i polític i amb molt poques perspectives de futur, a causa de la creient intervenció de l'Estat a tots nivells.

És evident que en aquests anys es produí un augment important de la demanda, però no són prou clares les causes que determinaren aquest creixement. Ben segur que, entre aquestes causes, s'ha d'incloure l'augment de la població escolar, tot i que no tenim dades precises sobre això, i també la situació sociocultural de les zones urbanes de Catalunya, principalment de Barcelona, condicionades per una societat cada cop més industrialitzada i, per tant, cada vegada més competitiva.

Altrament, hem de pensar també que la renovació dels programes de les càtedres de Física i Química, les noves classes de dibuix lineal i la vinculació que tenien amb la Càtedra de Mecànica, generava més demanda en el camp de la formació tecnicoprofessional; la nova situació incidia, a més, sobre les classes de caràcter comercial, incloses les d'idiomes, tant en els establiments docents de la JC, com en altres centres escolars públics i privats d'arreu de Catalunya.

120. Tots els estudis biogràfics que s'han fet sobre aquests personatges reflecteixen aquesta característica, malgrat que no és el mateix en el cas de Carbonell que en el de Roura, si més no perquè van viure èpoques diferents.

4.7. ALGUNES REFLEXIONS SOBRE AQUEST PERÍODE

Voldríem indicar, com a cloenda d'aquesta primera part, almenys pel que fa a l'educació masculina, que al llarg dels períodes estudiats fins a aquest moment, aproximadament uns vuitanta anys, es produïren canvis determinants en la concepció de les relacions que es poden establir entre la formació professional i les activitats productives.

Arran del desenvolupament del mercat de treball i dels canvis que tingueren lloc en l'estructura socioeconòmica i, d'una manera especial, en l'organització de la producció i la consegüent divisió del treball, la formació tecnicoprofessional sofrirà una profunda transformació, malgrat que l'aprenentatge que s'adquiria a través de l'organització gremial continuarà subsistint. Aquesta transformació comportarà que, a mesura que ens apropem al segle XX, els coneixements tècnics, d'acord amb el que succeïa a les zones desenvolupades d'Europa, s'adquireixin cada vegada més en institucions vinculades directament o indirectament a l'ensenyament formal.

Tot això va fer que alguns grups que podríem considerar de les classes populars poguessin aspirar a un ensenyament que se sortia dels límits de l'escola elemental; a conseqüència d'aquesta situació, el primer grau de l'ensenyament deixà de ser terminal per a aquests sectors socials i passà a ser un període de preparació per a una formació posterior més qualificada.

Malgrat que, tant en el cas de les escoles elementals com en el de l'ensenyament professional, els objectius governamentals eren els mateixos, és a dir, una integració als valors de les classes dirigents, en el darrer cas ens trobem amb un projecte que comportarà un canvi qualitatiu important per a un determinat sector de les classes populars.

Resumint, l'ensenyament, en el context dels paràmetres estudiats anteriorment, d'una manera especial la formació tecnicoprofessional, s'ha d'incloure dins dels diversos factors que incidiran en la mobilitat social en el si d'una societat, en un procés de canvi generat per la industrialització.

Fins aquí, i de manera molt esquemàtica, hem intentat, amb l'ajut de la bibliografia existent, presentar la possible relació que existia entre la formació tecnicoprofessional i el desenvolupament econòmic, en el període anterior a l'any 1850. Aquesta bibliografia, però, és molt limitada, especialment pel que fa a algunes qüestions de particular importància. Les fonts i els estudis sobre els quals hem basat el nostre treball parteixen, fonamentalment, de l'ensenyament formal dirigit als sectors menestrals més propers a les classes mitjanes; altrament, és ben evident que una bona part de la formació professional dels obrers industrials es produïa en el propi lloc de treball, a la fàbrica o al taller,

característica que, com veurem en els propers capítols, continuarà encara força anys.

Malgrat que sabem ben poc de la prehistòria del moviment obrer, és a dir, del període anterior a 1840, hi ha prou indicis per pensar que les reivindicacions educatives, no ja dels propis obrers, de les quals tenim molt poca constància escrita, sinó fins i tot dels sectors més progressistes del liberalisme, es limitaren sempre a l'escolarització elemental de les classes populars, qüestió que tractarem amb un cert deteniment en els propers capítols.

Tenim un desconeixement pràcticament total de l'estratificació socioprofessional dels centres de treball, tant en l'etapa de la manufactura com en els inicis de la industrialització pròpiament dita i de la seva relació amb els coneixements tècnics. Coneixem l'existència, però, de dos tipus d'obriers: aquells que procedien de la menestralia barcelonina i que s'adaptaren més o menys a les noves tècniques industrials i un altre grup de treballadors, generalment immigrants d'altres contrades catalanes, que feien les feines de bastaix.

En el primer cas podia haver algun treballador que sabés llegir i escriure i tingués algunes nocions de dibuix, però això era més aviat excepcional; la majoria eren il·letrats, com els del segon grup, on l'analfabetisme es pot considerar total, ja que des de ben joves s'havien d'incorporar al mercat de treball per motius de subsistència. Així, doncs, les diferències entre ambdós grups d'obriers no provenien pas del major o menor grau d'escolarització, sinó precisament de la formació professional, encara que aquesta fos eminentment pràctica i rutinària.

Caldria pensar també en altres aspectes, com en la formació que facilitaven els gremis i sobretot quina fou l'adaptació d'aquestes corporacions a la nova situació creada a conseqüència dels canvis tecnològics; sembla molt simple l'opinió generalitzada que es tractava d'unes institucions a punt d'extingir-se i sense capacitat de resposta enfront de la nova societat que s'estava gestant.

Són diverses, per tant, les qüestions que encara avui no són prou clares per poder treure conclusions d'una certa consistència. A més dels estudis específics sobre les problemàtiques esmentades, caldria que els estudis comarcals i locals insistissin molt més en els coneixements tècnics i professionals dels treballadors, tant del camp com de la ciutat, si més no per poder conèixer amb més profunditat les diferències entre Barcelona i la resta del país.

SEGONA PART

DE LA CREACIÓ D'UNA ESTRUCTURA
ESTATAL D'ENSENYAMENT TÈCNIC
A LA FI DE LA GUERRA
DELS TRES ANYS (1851-1939)

5. LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX

5.1. LES DIFERENTS ETAPES D'AQUEST PERÍODE I L'ORGANITZACIÓ DEL TREBALL EN AQUESTS ANYS

En la introducció ja quedava prou clara la divisió que s'adoptaria en aquesta segona part, almenys pel que fa als tres primers capítols, que segueixen l'ordre cronològic, tot i que tot seguit tornarem a insistir sobre la divisió adoptada.

Pel que fa al primer capítol de la segona part, cinquè del treball, s'estudiarà l'evolució de l'ensenyament tècnic masculí al llarg de la segona meitat del segle XIX, època en la qual quedaren força definits, almenys en el terreny conceptual, menys en el camp legal, els tres graus de l'ensenyament tècnic i el tractament que rebran per part de l'Administració espanyola cada un d'aquests tres graus. Convé precisar que l'Estat espanyol no seguirà, en moltes qüestions, el camí recorregut pels estats industrials desenvolupats.

Aquesta situació específica de l'Estat espanyol tindrà una clara incidència en l'evolució de l'ensenyament tècnic, des del mateix moment que aquest passava a mans governamentals, la qual cosa originà que les classes dirigents catalanes cerquessin nous camins, que es començaran a dibuixar durant la Revolució de Setembre de 1868 i rebran una nova saba a partir sobretot de l'Exposició Universal de 1888.

Caldrà esperar, però, el començament del segle XX perquè les classes dirigents cerquessin una nova alternativa ben estructurada per a l'ensenyament tècnic, especialment en el grau primari i, en part, mitjà, ja que aquest darrer, parcialment, i el superior, totalment, dependran directament del Govern de Madrid.

En aquesta segona etapa, que abraçarà de 1900 a 1939, any del final de la Guerra, ens limitarem quasi exclusivament a l'ensenyament tècnic elemental, grau que, de fet, és la base d'aquest estudi, si més no per la seva importància quanti-

tativa i la seva transcendència socioeconòmica. Atesa la importància que adquirirà al nostre país la formació professional en aquests anys, hi dedicarem dos capítols, el 6 i el 7.

Els capítols 8 i 9 d'aquesta segona part, d'acord amb la divisió cronològica adoptada en el capítol anterior, es dedicaran a qüestions de caràcter més general: la relació de l'ensenyament tècnic, especialment elemental, amb diverses qüestions: desenvolupament econòmic i activitats productives, mercat de treball, posició socioideològica dels diferents grups i estaments socials i de la pròpia societat catalana en general...

5.2. CONSIDERACIONS PRELIMINARS A L'ETAPA 1851-1900

En les normes legals de finals de la primera meitat i principis de la segona del segle XIX a Catalunya, que estaven, probablement, prenyades de bones intencions, és possible que hom no hi pugui veure gaire cosa més que una absorció pura i simple de les escoles que havia establert la JC; a l'hora de la veritat, però, tot plegat no és tan simple ni molt menys.

L'ensenyament tecnicoindustrial, que fins aleshores no existia com a estructura estatal, necessitava, si ho observem des de la perspectiva dels governants espanyols de la dècada moderada, una fórmula legal, més o menys estructurada i regulada. Ja hem indicat, i hi tornarem a insistir, que les escoles de la JC no responien a les noves necessitats i que, malgrat els canvis que s'havien produït al llarg dels anys, estaven quedant obsoletes; aquests centres eren, en el fons, fills de l'Antic Règim i amb poca capacitat de resposta davant dels nous reptes.

Podem imaginar fins i tot que es tractava, en el cas de l'ensenyament industrial, d'una bona sortida a l'atzucac produït per la pèrdua de pes legal de la JC, provocat, però, pel propi Govern; de fet, el professorat no en sortia mal parat del tot, perquè va conservar el lloc de treball.

Ens referim a allò que devia passar el curs 1851-1852, perquè ben aviat es va veure que les coses no millorarien gaire: per sort no van tardar gaire temps els sectors més conscients de les classes dirigents catalanes a adonar-se que els nous centres no comportaven canvis remarcables ni molt menys.

En realitat, la nova estructura representava un pas endavant per a l'adaptació a la societat industrial. Només cal pensar en la terminologia utilitzada fins aleshores, i que per mimetisme es perpetuà durant un cert temps, per veure que les velles fórmules resultaven anacròniques.

Per exemplificar el vell món, posarem l'exemple del mot *art*, que servia per a referir-se al món artístic i al món industrial a la vegada; aquesta, almenys

per a nosaltres, confusió terminològica tenia la seva màxima expressió a l'Escola de Nobles Arts de la JC.

Malgrat la pervivència durant un cert temps d'aquest tipus de terminologia, arran de la nova estructura, es produirà una separació total entre l'ensenyament artístic i l'ensenyament industrial, com veurem en estudiar l'evolució legal; aquesta clara divisió, que ha durat pràcticament fins als nostres dies, tindrà també incidència en el treball que presentem.

A partir d'aquest moment, al marge d'una breu explicació de com quedarà la nova organització de l'ensenyament tècnic, ens ocuparem únicament dels centres dedicats a l'ensenyament industrial, i obviarem fins i tot allò que pogués tenir relació amb el món artesanal vinculat al món modern.

En aquest sentit, tampoc ens farem ressò dels intents, més o menys reeixits, d'una vinculació entre les arts i la indústria sobre bases totalment noves, que es produeixen a finals del segle XIX, com a conseqüència de l'expansió de moviments, com el Modernisme, que donaven un valor decisiu al treball dels artesans.¹²¹

Ja hem apuntat que l'absorció de les escoles de la JC per part de l'Estat no va representar, almenys en el treball diari, cap canvi important, amb l'excepció de les fórmules de gestió, ja que ni la infraestructura material ni el professorat varen variar. Altrament, també n'hem parlat, hi va haver prou enrenou perquè les diferències entre l'ensenyament tècnic, abans i després de 1850, siguin substancials i expliquin, per tant, que les tractem separatament. És evident que l'enrenou no fou massa perceptible, però tampoc se'n derivà cap mena de millora.

Com ja hem apuntat, els canvis no afectaren ni tan sols la ubicació de l'Escola, que continuarà a l'antic convent de Sant Sebastià, al costat del Palau de Llotja, separat d'aquest edifici per un carrer estret que donava a la plaça d'Antoni López. No constituïa altra cosa que una institució més, «una mena de sac on totes aquelles institucions van anar a parar, amb excepció de l'Escola de Belles Arts».¹²²

Malgrat tot, com indica aquesta referència, algun canvi es va produir, ja que, a partir d'aquest moment, s'observa una certa especialització, arran de la qual els centres docents de la JC quedaran dividits en tres grans grups:

- Les escoles tècniques de caràcter industrial.
- L'Escola de Llotja o Escola de Nobles Arts, que quedarà dividida en dues seccions separades: la que feia referència a estudis artístics i la de tècniques

121. Quant a aquesta qüestió, podeu veure P. VÉLEZ, «De les relacions entre l'art i la indústria», a *El Modernisme*, 2 v., Barcelona, 1990, vol. I, p. 225-239; Maria Àngels FONTDEVILA GUINART, «Disseny i indústria modernista», a *El Modernisme*, vol. IV: *Les arts tridimensionals, la crítica del Modernisme*, Barcelona, L'Isard, 2003, p. 109-126.

122. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, a Ferran SOLDEVILA (dir.), *Un segle de vida catalana: 1814-1930*, vol. I, Barcelona, Alcides, 1961, p. 621.

constructives. L'Escola de Llotja pròpiament dita, com veurem més endavant, s'acabarà concretant als estudis artístics.

— L'Escola de Nàutica, que passarà per diverses fases abans d'esdevenir un centre totalment independent.¹²³

A partir d'aquest moment, ens ocuparem quasi exclusivament de les escoles tècniques industrials de nivell primari, tot i que, per facilitar la comprensió d'alguns aspectes de caràcter general, tractem, un xic al marge del nostre propòsit inicial, amb limitacions però, de les escoles de les arts de la construcció, que formen un capítol realment a part en relació amb el món de la formació professional industrial.

Les coses no s'acabaven aquí ni molt menys, ja que amb la nova estructura les orientacions de l'ensenyament canviaran radicalment i es dictaran directament des de la capital de l'Estat, a través del corpus legal d'ensenyament tècnic, que començà una nova etapa a partir de 1850. Arran de la nova legislació, els ensenyaments tècnics oficials passaran a dependre del rector de la Universitat de Barcelona, nomenat directament per les autoritats governamentals i que controlava tots els diferents graus i nivells de l'ensenyament, el qual, malgrat tot, no gaudirà de massa autonomia a l'hora de prendre decisions d'una certa transcendència.

Altrament, a partir d'aquests anys, seguint les pautes de l'ensenyament clàssic, marcades ja des del reglament de 1821, hom començà a estructurar l'ensenyament tècnic d'acord amb les pautes següents:

— Grau superior, que correspondrà des d'un primer moment als estudis d'enginyer i d'arquitecte.

— Grau secundari o mitjà, el títol del qual acabarà rebent diverses denominacions, segons l'especialitat, com és ara aparellador, perit, ajudant d'enginyer...

— Grau elemental o primari, que esdevindrà sinònim de formació professional.

En els propers capítols es podrà observar que el tractament dels problemes i fins i tot de la pròpia temàtica variarà de manera substancial; en aquest sentit, no es pot oblidar que la industrialització pròpiament dita generarà una nova or-

123. El Reglament del 20 de novembre de 1850 dictava que l'Escola de Nàutica de la JC passava a l'institut de segon ensenyament. Més endavant, el 1852, fou integrada a l'Escola Industrial, i el 1860 va tornar a l'institut de segon ensenyament. Respecte a les vicissituds d'aquesta Escola fins a la total incorporació a l'Estat, el 1915, vegeu Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VII: *Ensenyaments econòmico-socials i administratius*, Fundació Alexandre Galí, 1983, p. 100-103; Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII i XIX*, p. 178-182.

ganització social i sobretot noves formes d'oferta i de demanda en el món educatiu, algunes de les quals s'havien començat a apuntar al llarg de l'etapa preindustrial.

En més d'una ocasió intentarem oferir vies per a una possible anàlisi comparativa entre l'ensenyament tècnic anterior a 1850 i les noves modalitats que apareixien a partir d'aquests anys, malgrat que no comptem amb prou dades del període 1850-1868 per poder arribar a conclusions d'una certa fiabilitat.

La primera impressió és que al marge del grau superior que s'estabilitzarà a partir de 1860, l'ensenyament tècnic industrial va viure moments més aviat delicats, sobretot si tenim en compte la necessitat de personal especialitzat que requeria la industrialització, almenys a determinades zones industrials de Catalunya.

Seguint les pautes del que hem exposat, tractarem a continuació de la problemàtica de l'ensenyament tècnic a Catalunya, a la segona meitat del segle XIX, tant en el marc legal com en el context real. Intentarem situar, en el seu punt just, la transcendència del marc legal, amb el benentès que, en el món vuitcentista de l'educació espanyola, context legal i situació real caminaven per viaranyos no sempre coincidents ni molt menys.

5.3. L'EVOLUCIÓ LEGISLATIVA DE L'ENSENYAMENT TÈCNIC A L'ESTAT ESPANYOL ENTRE 1850 I 1900

D'acord amb la metodologia general d'aquest estudi, ens limitarem a oferir, en aquest apartat, una anàlisi succinta de la legislació espanyola de caràcter general sobre ensenyament tècnic, fent especial referència a la que ha tingut incidència a Catalunya; a partir de l'anàlisi esmentada, intentarem puntualitzar que algunes qüestions de caràcter legal més específiques s'inclouran en altres apartats, especialment quan es parli de la situació real de l'ensenyament tecnicoprofessional.

En l'àmbit dels programes polítics dels governs liberals de caràcter centralitzador, en certa manera jacobí, se situen els primers intents governamentals de creació d'un ensenyament tècnic dirigit, controlat i, en bona part, gestionat per l'Estat. Aquesta nova orientació política es manifestava per mitjà dels reials decrets del 4 i 8 de setembre de 1850 que el ministre de Foment Seijas Lozano dirigia a la reina Isabel II. A partir del text d'aquests dos decrets, hom portava a la pràctica la política de supressió dels establiments docents de la JC que feia força temps que s'estava congriant.

En aquests decrets s'exposaven els motius que impulsaren l'Administració

central a fer efectiva la creació d'una estructura d'ensenyament tècnic, seguint, en certa manera, els estats industrials avançats. Hom podia llegir, entre altres coses, el següent:

Ocupado el Gobierno, hace algunos años, en la organización general de la instrucción pública, para ponerla en armonía con las necesidades del siglo, no podía olvidar uno de los ramos más interesantes en ella y el que más influencia puede ejercer en la prosperidad y riqueza de nuestra patria; no bastaba dar impulso a la enseñanza clásica y mejorar los estudios literarios o científicos, para completar la obra era preciso entre otros establecimientos importantes, crear escuelas en que los que se dedican a las carreras industriales, pudiesen hallar toda la instrucción que han de menester para sobresalir en las artes o llegar a ser perfectos químicos y hábiles mecánicos; de esta suerte se abrirán nuevos caminos a la juventud ansiosa de enseñanza y apartándolos del estudio de las facultades superiores, a que afluyen hoy en excesivo número, se dedicarán a la ciencia de aplicación, a propósito de profesionales para los cuales hay que buscar en las naciones extranjeras personas que sepan ejercerlas con todo el pleno conocimiento que exigen.¹²⁴

D'aquesta manera els estudis literaris o científics i els tècnics es posaven pràcticament en un mateix nivell, almenys en el terreny teòric; és a dir, per una banda, l'ensenyament clàssic que es cursava als instituts d'ensenyança mitjana i a les universitats del liberalisme i, per l'altra, la nova organització de l'ensenyament tècnic.

Aquestes declaracions d'intencions anaven acompanyades d'un RD que, d'acord amb l'estructura educativa que s'anava configurant des del triomf parcial o total del liberalisme, institucionalitzava l'ensenyament tècnic industrial espanyol, que, d'acord amb les concepcions de l'època —pensem si més no en l'ensenyament clàssic, com veurem més endavant—, quedava estructurat en tres nivells: elemental, d'ampliació i superior.

De moment els estudis elementals quedaven aparcats per a una ocasió millor; al final del tercer nivell, els alumnes podien obtenir el títol d'enginyer de primera, químic o mecànic, títol que en el cas dels estudis d'ampliació es denominava *enginyer de segona*.¹²⁵ El decret citat, que es considerava provisional, a

124. Cf. *Gaceta de Madrid* (4-IX-1850), p. 1-2. El ministre d'Obres Públiques, Manuel de Seijas Lozano.

125. Un RD del 6 d'agost de 1907 va canviar aquestes denominacions; els enginyers mecànics se'ls coneixerà a partir d'aleshores per *enginyers industrials* i els enginyers de segona rebran el nom de *perits industrials*. A partir de 1910 i d'acord amb un altre RD s'establiran els ensenyaments d'enginyers tèxtils.

més de l'indicat, començava a donar un caràcter civil al títol d'enginyer, que fins a aquell moment havia estat un privilegi militar, tot i que aquests estudis no havien tingut massa importància a Catalunya.¹²⁶

Els estudis de segon nivell s'havien de cursar a les ciutats de Barcelona, Sevilla i Bergara, a més de Madrid, que es reservava el tercer nivell o superior, que només es podia estudiar al Real Instituto Industrial, establert a la capital de l'Estat. Una RO del 24 de març de 1851, a la qual feia referència en el capítol 3, explicitava la creació a Barcelona de l'Escola Industrial, on els alumnes es podien matricular als cursos d'ampliació, els quals corresponien, en bona part, a les classes que s'impartien als centres educatius de la JC. Es nomenava director el prestigiós catedràtic de Química de la JC Josep Roura, que havia participat activament en les primeres proves d'enllumenat de gas que varen tenir lloc a Barcelona l'any 1827.¹²⁷

La RO esmentada fou matisada pel RD del 8 de setembre de 1851, refermat i ampliat per un altre RD del 22 de maig de 1855 que autoritzava que a Madrid, Barcelona, Sevilla, Bergara i València es poguessin establir escoles tecnico-professionals, la qual cosa reafirmava que el Real Instituto Industrial madrileny era l'únic centre on es podia cursar el grau superior de l'ensenyament tècnic.

L'organització de la nova estructura en tres graus quadrava perfectament amb la rigidesa i compartimentació per nivells del sistema educatiu considerat globalment, marc que quedava molt més explícit en el decret de 1855. En realitat, no hi havia pràcticament cap possibilitat, ni tan sols teòrica, d'ascens o de mobilitat social, ja que igual com en els graus de l'educació clàssica, hom especificava amb tota claredat els grups socials als quals anava dirigit cada un dels nivells, és a dir, les classes altes, les classes mitjanes i els «honrados artesanos», expressió que s'utilitzava en el decret esmentat de 1855 i que seria bastant corrent al llarg de tot el segle XIX.¹²⁸

Malgrat la rigidesa del decret de 1855, aquest obria un camí vers l'establi-

126. Sobre la problemàtica dels estudis tècnics i, molt particularment, de les escoles d'enginyers en aquell moment, a l'Estat espanyol, podeu veure Mariano PESET i José L. PESET, *La universidad española (siglos XVIII y XIX): Despotismo ilustrado y Revolución Liberal*, Madrid, Taurus, 1974, p. 451-460.

127. A més de la seva participació en aquestes proves, fet que li donà molta popularitat, cal assenyalar també els seus treballs sobre enologia i la invenció, el 1846, de l'anomenada *pólvora blanca*.

128. La idea d'una educació diferenciada en tres grups socials, classes altes, mitjanes i baixes, era general entre els sectors dirigents. La lluita per la igualtat d'oportunitats pertany a la història educativa del segle XX, almenys a l'Estat espanyol. Sobre l'abast del RD esmentat, vegeu Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya: 1850-inicis del segle XX*, Barcelona, L'Avenç, Col·legi d'Enginyers Industrials, 1982, p. 30-31.

ment d'un ensenyament tècnic elemental; els textos legals de 1850 i 1855, de Seijas Lozano i Lizan, respectivament, representaven un canvi determinant que no es va fer efectiu, almenys en aquests anys, per moltes i variades raons, entre les quals val la pena recordar:

- La migradesa dels pressupostos, insuficients per a tots els graus de l'ensenyament, però pràcticament nuls per a l'ensenyament tècnic, sobretot l'elemental.

- Els problemes socioeconòmics que plantejava la materialització d'aquest tipus d'ensenyament.

- L'evolució del propi context legal.

La Llei Moyano, del 9 de setembre de 1857, i d'una manera especial la reglamentació definitiva d'aquest precepte legal, que fou publicada al llarg dels dos anys següents, arraconava pràcticament els graus elemental i mitjà i s'ocupava d'una manera pràcticament exclusiva de la programació per obtenir el títol d'enginyer, carrera que s'equiparava a l'ensenyament universitari clàssic, pel qual hom exigia com a pas previ els estudis de batxillerat.

Probablement, la novetat més interessant d'aquesta llei en relació amb l'ensenyament tècnic, pel que fa a Catalunya, és la clàusula fixada en l'article 138,¹²⁹ segons el qual s'atorgaven facultats a les escoles de Barcelona, Gijón, Sevilla, València i Bergara per impartir tots els estudis d'enginyer químic i mecànic, tal com havia fet fins aleshores el Real Instituto Industrial de Madrid.

Aquest article de la Llei Moyano fou interpretat de manera restrictiva des de la capital de l'Estat; hom argumentava que el nou canemàs legal es limitava a donar més relleu als centres d'ensenyament tècnic de províncies, sense que això pretengués significar que en aquests establiments docents es pogués cursar el grau superior de l'ensenyament tècnic.

No pretenem estudiar, ateses les limitacions temàtiques d'aquest treball, la problemàtica de l'ensenyament tècnic superior al nostre país en aquests anys, molt ben plantejada, d'altra banda, en el treball de Garrabou citat en les notes anteriors; convé recordar, però, els esforços dels industrials catalans i llurs representants perquè Barcelona pogués tenir un centre d'ensenyament tècnic de nivell universitari, concretat en la carrera d'enginyer industrial.

L'aspiració catalana quedarà reflectida en un RD del 10 d'agost de 1860, segons el qual es podien seguir tots els cursos d'aquesta carrera a Barcelona, Sevilla i València, a més de Madrid. La manca d'assignació pressupostària per part

129. La interpretació d'aquesta clàusula i tot el que fa referència a la reglamentació de la Llei Moyano de 1857, aprovada l'any següent, provocà, pel que fa als estudis d'enginyeria industrial, una gran polèmica. Podeu trobar més informació sobre això a Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya*, p. 32-39.

del Govern per al manteniment de tots aquests centres educatius, explica el fet que les ciutats de Madrid, València i Sevilla es quedessin sense aquests estudis, ja que les escoles d'enginyeria industrial superior d'aquestes poblacions acabarien tancant les portes.

A Barcelona, en canvi, gràcies a les aportacions econòmiques de la Diputació, amb l'ajut de l'Ajuntament, l'Escola d'Enginyers Industrials continuà la seva tasca docent. Així, doncs, entre 1867 i 1899, aquesta Escola fou l'única de l'Estat espanyol que impartí, amb més o menys propietat, els estudis tècnics industrials de nivell superior.¹³⁰

Aproximadament, entre el principi dels anys seixanta i ja ben entrada la dècada dels vuitanta del segle XIX, la legislació espanyola sobre ensenyament tècnic industrial fou pràcticament inexistent. En relació amb aquesta qüestió convergeixen diversos factors, diferents segons les èpoques. En aquest sentit, hi tindran incidència, entre altres, les qüestions següents:

- La crisi socioeconòmica de 1866
- Els problemes de caràcter general
- L'orientació del període revolucionari que donava prioritat a l'escolarització primària i als estudis d'arrel tradicional, aspecte que tornarem a estudiar més endavant
- La manca d'interès dels governs conservadors i ultramuntans de la Restauració pel sector públic.

Cal pensar que l'Estat espanyol no actuava com un estat industrial desenvolupat, atesa la importància global de l'agricultura i en general del sector primari. Després d'un llarg parèntesi de governs del partit conservador, amb l'arribada dels liberals al poder es produiran els primers canvis legals en el terreny de l'ensenyança professional. Val la pena recordar la primera normativa amb una certa incidència social quan era ministre Eugenio Montero Ríos, pel que fa referència a la participació de l'Estat en el manteniment i la gestió de la formació tècnica de grau elemental. Recollim les paraules d'Enric Freixa, molt il·lustratives d'aquest esdeveniment.

El Decret del 5 de novembre de 1886 (Gaceta del 6) convertia l'Escola d'Arts i Oficis de Madrid en Escuela de Artes y Oficial Central¹³¹ i creava set escoles anomenades de distrito que s'establien a Alcoi, Almeria, Béjar, Gijon, Logroño, Santiago i Vilanova. No calen grans comentaris. S'establien escoles a Almeria, Logro-

130. Cf. Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya*, p. 39-43.

131. Cf. Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya*, p. 39-43.

ño i Santiago de Compostel·la i no a Barcelona, Sabadell, Terrassa, Manresa, Reus, Girona o Mataró, por no esmentar Bilbao, Saragossa o Cadis. Es veu bé que «bondad y alteza de miras» de sa Majestat afavoria principalment les clientele polítiques dels ministres de la Corona.¹³²

Més endavant, per un RD del 7 de maig de 1890, se'n creava una altra a les illes Visayas de l'arxipèlag filipí. Durant la darrera dècada del segle XIX, de grans canvis en el context industrial europeu, la nova legislació sobre ensenyament tècnic no tingué cap transcendència, llevat d'algunes normes específiques que no afectaren Catalunya.

Pel que fa referència als estudis relacionats amb la indústria de la construcció, en els capítols 2 i 3 recordava la creació de la Reial Acadèmia de Nobles Arts de San Fernando, bressol de la carrera moderna d'arquitectura; d'altra banda, també ens fèiem ressò de l'establiment per part de la JC d'una càtedra d'aquests estudis, els quals s'havien de revalidar a l'escola de l'Acadèmia de San Fernando, ubicada a Madrid.

Altrament, ens referim a la instauració dels estudis de mestres d'obra, els quals no començaren a incidir a la societat catalana fins al triomf definitiu del règim liberal, i sobretot des de la publicació de la RO del 28 de setembre de 1845, que fixava un pla d'estudis per a aquests professionals així com les seves atribucions legals.

Amb l'establiment, el 1848, de l'Acadèmia Provincial de Belles Arts de Sant Jordi, l'Escola de Llotja de la JC s'integrava, a partir de 1850, a aquest organisme de caràcter provincial. El canvi representava una modernització i racionalització de l'antiga Escola de Nobles Arts, centre que adoptava una nova organització interna, que comprenia dues seccions clarament diferenciades: el Grup d'Estudis Artístics i l'Escola de Mestres d'Obra.

Aquests dos centres foren dirigits, respectivament, per Vicenç Rodés, director de l'antiga escola de la JC, i Josep Casademunt, catedràtic responsable de les classes d'arquitectura de Llotja. Les escoles de mestres d'obra es convertiren en escoles d'aparelladors per un RD del 24 de juny de 1855; aquests establiments van ser declarats centres d'ensenyament professional per la Llei Moyano, de 1857, que rebaixava els cursos d'aquesta carrera de quatre a dos.

Per una altra banda, una sèrie de decrets posteriors limitaren les atribu-

132. Cf. Enric FREIXA I PEDRALS, *Arrels per a una Universitat*, Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya, 1986, p. 77-78. En aquest mateix paràgraf, l'autor fa referència al cas de Vilanova, que fou escollida, probablement, per la influència que tenia a Madrid el vilanoví Víctor Balaguer i Cirera.

cions que tenien els professionals del ram de la construcció. En el període revolucionari, la Llei de pressupostos de 1869-1870 va suprimir aquests estudis i el Decret del 5 de maig de 1871 declarava lliure l'exercici d'aquesta professió.

Fou precisament en aquest context de menyspreu dels estudis secundaris dels professionals de la construcció i enmig dels canvis en l'educació que generà el període revolucionari que propiciaven la descentralització a diferents nivells, que el 25 de desembre de 1868 l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi creava a Barcelona una escola d'arquitectura amb les mateixes atribucions que la de Madrid; l'Estat, seguint la pròpia tradició, se'n desentenia totalment pel que fa als capítols pressupostaris.

L'Acadèmia es dirigí a la Diputació de Barcelona, organisme que, acollint-se al Decret del 30 de juny de 1869, que es desentenia dels estudis tècnics, acordava la fundació d'una Escola Provincial Politècnica, de la qual ens tornarem a ocupar més endavant. A les diverses escoles que s'englobaven dins d'aquesta Escola Politècnica s'afegia, a manera d'assaig, l'ensenyament dels dos primers cursos de la carrera d'arquitectura, els quals començaren el 1870 amb la condició d'escola lliure.

Aquest nou centre fou suprimit el 2 de setembre d'aquest mateix any i substituït el 31 d'octubre de 1871 per la Escola Provincial Lliure d'Arquitectura, on es cursarien les mateixes assignatures que s'estudiaven a l'escola de Madrid, i que tindria la facultat d'expedir el títol d'arquitecte. El 22 de juny de 1875, ja en plena Restauració borbònica, aquesta nova escola fou declarada oficial; passà a regir-se de manera similar a la d'Enginyers Industrials, és a dir, regentada econòmicament per la Diputació, però sota la direcció administrativa i tècnica dels organismes del Govern central.¹³³

5.4. LA REALITAT SOCIOEDUCATIVA

5.4.1. LA INFLUÈNCIA DEL MÓN POLITICOLEGAL I DEL CONTEXT SOCIAL

Tot i que no hem pretès en cap moment oferir un estudi ampli sobre la legislació en el camp de l'ensenyament tecnicoprofessional, el marc exposat evidencia que no es tracta del corpus legal d'una societat en camí vers l'estadi industrial, problema que s'aguditzarà, encara més, a partir dels canvis que tenen

133. En relació amb la fundació d'aquesta escola, consulteu ESCUELA SUPERIOR DE ARQUITECTURA, *Memoria sobre la creación y funcionamiento de la Escuela de Arquitectura*, Barcelona, impremta La Renaixensa, 1896, 25 p.

lloc des de principis del segle XX. D'altra banda, cal tenir en compte el caire subsidiari de l'ensenyament públic considerat globalment, al llarg del segle XIX; aquest caràcter auxiliar era molt més evident en l'ensenyament tècnic i professional.

Malgrat que la concepció de l'Estat es basava en la centralització de les decisions en tots els terrenys, hom deixà la solució d'aquesta problemàtica a les corporacions locals i provincials, com s'explicitava en un RD del 29 de juliol de 1874 que facultava els ajuntaments i diputacions a establir ensenyaments de belles arts, agricultura, indústria i comerç de la manera que creguessin més convenient, salvant l'alta inspecció que tenien els organismes governamentals sobre la instrucció pública.

Altrament, la centralització estatal abraçava també el sistema impositor espanyol ja des del segle XVIII, factor que incidia sobre la hisenda de les corporacions públiques no estatals, les quals no es podien enfrontar amb prou fermesa a la problemàtica esmentada a causa de l'exigüitat dels pressupostos dels municipis i de les diputacions.

En relació amb la incidència del marc politicolegal sobre el context sociocultural, al marge de la configuració de l'Estat durant el segle XIX, amb mecanismes que recorden l'organització de l'Antic Règim, ens trobem amb moltes altres qüestions de caràcter social i econòmic i de recerca de solucions específiques a través de la pròpia societat catalana.

Aquesta problemàtica, especialment aguda pel que fa a la formació professional, malgrat que se'n començava a parlar i començaven a aparèixer solucions pròpies en aquesta època, no prendrà volada fins a ben entrat el segle XX; és per això que les estudiarem amb més deteniment en el proper capítol, quan tractem aquesta qüestió en el període 1900-1939.

5.4.2. LA REALITAT ESCOLAR

5.4.2.1. *Puntualitzacions prèvies*

Tal com ja havíem fet en parlar dels períodes anteriors al 1850, ens limitarem a presentar una síntesi evolutiva de la realitat escolar de caràcter general, especialment els casos més emblemàtics, sobretot si tenim en compte que no comptem amb prou estudis locals i comarcals per donar una visió global de Catalunya.

A partir d'aquestes premisses i amb el benentès que aquesta no és la finalitat d'aquest treball, ens concretarem a ressenyar, en aquest capítol i el següent,

les activitats més conegudes, sobretot de les institucions públiques catalanes, si més no perquè es tracta d'una de les qüestions més ben estudiades; ens circumscriurem, en bona part, com ja hem apuntat, a l'ensenyament tècnic elemental industrial.

5.4.2.2. *Del triomf de la revolució liberal a la creació de les escoles d'arts i oficis*

5.4.2.2.1. L'EVOLUCIÓ DE LA FORMACIÓ OBRERA A LA CIUTAT DE BARCELONA

Resulta difícil parlar de precedents anteriors a la creació, per part de la Diputació de Barcelona, de l'Escola Lliure i Provincial d'Arts i Oficis. Convé recordar, però, alguns projectes i algunes possibles experiències anteriors que es van proposar, a càrrec, generalment, de la iniciativa privada o particular.

En aquest sentit, val la pena referir-se, en primer lloc, al projecte d'establiment d'una escola d'arts i oficis patrocinada per la JC, proposta que va aparèixer al *Diario de Barcelona* del 27 de gener de 1830; si bé no hi ha constància que aquest projecte comportés cap mena de realització pràctica.¹³⁴

Malgrat tot, no es tracta pas de l'única referència sobre aquesta qüestió feta al llarg d'aquests anys, perquè el famós literat Joaquim Rubió i Ors, brillant alumne de la Càtedra d'Economia Política de la JC, proposava, a l'acte de cloenda del curs 1836-1837, les bases d'un projecte de llei per difondre la Il·lustració entre les classes proletàries. Rubió i Ors demanava que en totes les ciutats o viles d'una certa importància s'establissin escoles gratuïtes de geometria i dibuix, així com també lliçons de tecnologia, en hores fora de treball; la proposta estava pensada, sobretot, per a les ciutats industrials.¹³⁵ Eudald Jaumeandreu, catedràtic de la Càtedra d'Economia Política esmentada, precisava que Rubió i Ors havia parlat de la «utilidad y aún necesidad de erigir en España escuelas de tecnología, o sea, de elementos de artes y oficios».¹³⁶

Els projectes i l'ideari educatiu del període 1835-1837, època en què hom plantejà les reformes més radicals del liberalisme burgès, d'una manera especial

134. Com a mínim, no hem trobat cap tipus de document que pugui fer pensar en una institució d'aquest tipus.

135. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 160.

136. Cf. Arxiu JC, lligall C, caixa 133. 4.155. Jaumeandreu es tornà a referir a la inexistència d'escoles d'arts i oficis en el seu treball *Curso elemental de economía política, con aplicación de la legislación económica de España*, vol. II, 1836, p. 95.

a Catalunya, quedaren frenats o senzillament oblidats a partir de la consolidació del règim liberal.¹³⁷

Val la pena recordar, però, com ja havíem assenyalat anteriorment, que durant la dècada dels quaranta de la dinovena centúria, les escoles de la JC varen tenir més vinculació a l'aparell productiu i es dedicaren a formar, preferentment, el que podríem considerar comandaments intermedis i, en part també, dirigents d'indústria. Se'ns fa difícil preveure l'evolució de la política educativa de la JC, esgotada en part en alguns aspectes, com ja hem apuntat, sinó s'hagués produït l'absorció de les escoles a càrrec de l'Estat, organisme que posà en marxa els seus centres d'ensenyament tècnic a partir de l'estructura i del material docent dels establiments escolars de la JC.

Malgrat tot, la nova organització no va fer oblidar en cap moment l'obra d'aquella institució, que veiem contínuament recordada amb enyorança al llarg de tota la segona meitat del segle XIX, com ja havíem dit en el seu moment.¹³⁸

Com ja s'exposàvem en l'apartat que hem dedicat a l'evolució del canemàs legal, l'interès del legislador envers l'ensenyament tècnic elemental, i fins a un cert punt mitjà, s'ha de considerar pràcticament nul fins a ben entrada la segona meitat del segle XX. A la realitat, la formació professional dels obrers restava limitada al món de la fàbrica o del taller, ja que la situació laboral i les condicions de treball dels obrers i la participació dels nois i les noies al procés de producció des de ben petits, impossibilitaven no solament la formació professional, sinó també, fins i tot, l'aprenentatge, per part dels fills dels treballadors, de les quatre regles i de les beceroles de la lectura i de l'escriptura.

Hi ha moltes dades sobre la situació laboral de la infantesa a mitjan segle XIX. El fragment que reproduïm a continuació és ben expressiu en relació amb aquesta qüestió.

Quaranta i cinquanta anys enrera, las fábricas y talleres de la nostra terra ja donàvan ocupació a centenars de noys que, seguint la costum d'aquells temps, devian estar sobre la feyna de dotze a quinze horas diàrias, tancats en locals baixos,

137. Sobre el canvi de mentalitat de les classes dirigents, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «Cambios de mentalidad y educación en la sociedad urbana catalana en la primera mitad del siglo XIX», a *La Revolución Francesa y su influencia en la educación en España*, Universitat Nacional d'Educació a Distància, Universitat Complutense de Madrid, 1990, p. 330-334.

138. Convé no oblidar que tant l'obra de Ramon de Manjarrés, a partir del període revolucionari, com la trajectòria de la Diputació de Barcelona i de la Mancomunitat de Catalunya en el terreny de la formació tècnica i professional, ja en el segle XX, es consideren una continuació de l'obra educativa de la JC.

d'escassa capacitat, mal ventilats, faltats de llum y casi bé sempre humits en excès. Afegeixi's a tot això que'l tracte que en aquell temps donàvan los treballadors grans als noys y que féyan servir d'ajudants en llurs diferentas y pesadas feynas, era un tracte generalment dur, que arribava sovint a ésser brutal.¹³⁹

No volem esgotar el tema ni molt menys, sinó simplement recordar algunes de les experiències de les quals tenim constància pel que fa a la seva influència socioprofessional i sobretot perquè, segons sembla, van tenir una certa incidència no solament en l'aspecte qualitatiu sinó també quantitatiu.

D'altra banda, ens concretarem, en general, al cas barceloní. Hem de creure, segons tots els indicis, que les experiències de la capital catalana foren les úniques d'una determinada entitat, almenys amb anterioritat a la Revolució de Setembre de 1868. Malgrat que la informació sobre formació professional obrera és més aviat escassa, en el període comprès entre l'establiment d'una estructura estatal d'ensenyament tècnic i la Revolució esmentada, cal suposar que la realitat, sense ser massa esplendorosa, devia ser molt més rica del que aparenta.

Ens calen més dades per poder fer afirmacions d'una certa versemblança. Coneixem, però, una sèrie d'iniciatives de gran interès, malgrat que des del punt de vista socioeducatiu i situant-les en aquella època, les considerem més aviat centres d'ensenyament mitjà. Només cal tenir en compte que per assistir als cursos que tot seguit assenyalarem s'havien de tenir uns coneixements que no podem considerar elementals, almenys a la Catalunya de principis de la segona meitat del segle XIX.

Respecte a aquesta qüestió, convindria ressaltar, en primer lloc, l'Escola de Teoria de Teixits, dirigida per Francesc Xavier Lluch i Rafecas, que inicià una tradició acadèmica en el camp de la docència del tissatge i que és considerat el primer científic del ram tèxtil en el nostre país.¹⁴⁰

139. Cf. Ferran ALSINA, citat a Josep FONTANA, «La fi de l'Antic Regim i la industrialització. 1787-1868», p. 372.

140. Francesc Xavier Lluch i Rafecas (Vilanova i la Geltrú, 1818 - Sant Gervasi de Cassoles, 1889), des de la dècada dels trenta del segle XIX, va estudiar a Llotja, l'Escola de la JC i també a París, a l'Escola Central d'Arts i Oficis. De 1847 a 1851 fou mestre substituït de dibuix a Llotja i des d'aquell moment fins a la seva mort, catedràtic en propietat. Fou, a més, catedràtic interí de Teoria i Pràctica de Teixits a l'Escola Industrial de Barcelona a partir de 1859 i en propietat des del 1863. És autor de diverses obres sobre la indústria tèxtil d'entre les quals recordarem *Tratado teórico-práctico de la fabricación de tejidos*, en col·laboració amb Francesc Miralles (Barcelona, 1852), primera obra d'aquesta matèria publicada a Espanya. Fou autor dels retrats d'Isabel II i Alfons XII per a les exposicions de 1871 i 1877, els dibuixos dels quals es conservaven al Col·legi d'Art Major de la Seda de Barcelona.

Nogensmenys, convé tenir molt present també el centre d'ensenyament de l'anàlisi de teixits fundat el 1860 sota la direcció de Ramon Batlle, establiment que gaudí d'un gran prestigi al llarg d'una sèrie d'anys, durant els quals hi van passar al voltant de quatre mil alumnes.¹⁴¹

No podem oblidar tampoc l'Escola de Dibuix Tèxtil dirigida pels professors J. Ardit i P. Pasqual Vilaró, centre que se situava en la línia de la tradició establerta per la JC.¹⁴²

Al nostre entendre, la transcendència històrica dels centres que acabem d'esmentar, sobretot les classes de Francesc Lluch i Ramon Batlle, prové de tres qüestions:

a) Dels intents de superar el practicisme i trencar la rutina de majordoms i contramestres, que ens fa pensar, pel seu tarannà, en la pervivència de l'esperit gremial del segle XVIII, en un moment que la vella estructura gremial es començava a desmuntar.

b) De posar les bases d'una pràctica docent que esdevindrà el canemàs de la formació professional obrera, en el món tèxtil, a partir de finals del segle XIX.

c) Del fet que el seu mestratge, a través dels seus alumnes, tindrà una forta incidència a Catalunya, almenys fins al final de la Guerra Civil.¹⁴³

Totes les escoles a les quals ens acabem de referir, sempre d'acord amb el nivell de coneixements de l'època en relació amb la formació tecnicoprofessional, tal com ja indicàvem, s'haurien de considerar amb tota probabilitat, juntament amb les matèries que s'impartien a l'Escola Industrial, ensenyaments de grau mitjà, com a mínim fins al 1860; a partir d'aquesta data, les classes dirigents catalanes dedicaran molts més esforços als centres d'ensenyament tècnic superior, primer l'Escola d'Enginyers Industrials i més endavant l'Escola d'Arquitectura.

141. Ramon Batlle i Ribas (Barcelona, 1837-1906). El centre que fundà als vint-i-tres anys va contribuir poderosament al desenvolupament de la indústria tèxtil, obra que tingué continuació en molts dels seus deixebles, tant a Catalunya com a Amèrica. Fou un dels primers a estudiar els telers mecànics i va inventar la muntura catalana per al moviment dels llisos del teler. Al marge de la seva Escola, fou professor del Centre Industrial de Catalunya, de Barcelona. Va escriure diverses obres, de les quals destaquem *Fabricación de tejidos por medio de telares mecánicos* (1880) i *Formulario de mecánica aplicada a la fabricación de tejidos* (1882).

142. Trobareu també molta més informació sobre totes aquestes qüestions, consultant Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, capítol XIV, p. 535-606.

143. Una relació força exhaustiva d'aquests professors, acompanyada d'una concisa i interessant biografia professional de cada un dels deixebles de Lluch i Batlle, sobretot del primer, la podeu trobar a Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 616-626.

El fet de circumscriure l'ensenyament tècnic al grau superior, sobretot a partir de 1860, i que els estudis d'ampliació que es cursaven als instituts d'ensenyament mitjà no tinguessin res a veure amb la realitat industrial catalana, cosa que es reflectia en la baixa matrícula,¹⁴⁴ explica la preocupació de l'Associació d'Enginyers Industrials per organitzar cursos de formació obrera.

Segons Garrabou, aquesta preocupació de l'Associació d'Enginyers Industrials començaria a manifestar-se en la Junta General de 1866, on es plantejava la necessitat d'organitzar conferències per a obrers els dies festius, com es feia en altres ciutats estrangeres. De la discussió sortiren les classes que s'impartiren al llarg de 1868, abans de la Revolució de Setembre. El projecte, però, hagué de superar alguns imponderables, com és ara la manca de local, perquè tant l'Ajuntament barceloní com la Reial Acadèmia de Ciències i Arts no secundaren la iniciativa, en el cas de la Reial Acadèmia al·legant que aquestes cessions eren contràries als estatuts; finalment, l'Institut Industrial¹⁴⁵ accedí a la petició de local.

Aquestes classes gratuïtes començaren el 2 de febrer de 1868 i duraren fins al mes de maig. Tenien lloc a les nits, com tot aquest tipus d'activitats, i eren totalment gratuïtes. El programa d'aquest curs era, com podeu comprovar, a més d'interessant, força extens i se celebrava tots els dies feiners de la setmana excepte dimarts i dijous.

— Dilluns: principis de química i aplicacions industrials, a càrrec d'Antoni Sánchez Pérez.

— Dimecres: construcció de màquines i aplicació a les màquines de vapor, a càrrec de Pau Bori.

— Divendres: organització i comptabilitat industrial, a càrrec de Lluís Rouvière.

— Dissabte: explicació dels fenòmens físics, a càrrec de Ramon Altayó.

— El mes de març d'aquell mateix any s'iniciaren les classes de teoria del dibuix industrial, a càrrec d'Antoni Sans Garcia.¹⁴⁶

Aquesta iniciativa no va tenir continuació, les classes deixaren d'impartir-se el curs 1868-1869, a causa dels canvis polítics i de la difícil situació econòmica de l'Associació d'Enginyers Industrials, arrossegada, probablement, pel con-

144. Només cal consultar qualsevol memòria d'algun institut d'ensenyament mitjà de l'època, especialment de l'Institut de Barcelona, on teòricament podia haver major nombre d'alumnes d'aquesta classe, per adonar-se de l'ínfima importància dels estudis d'ampliació.

145. Sobre aquesta qüestió, podeu consultar Alberto del CASTILLO i Manuel RIU, *Historia de la Asociación de Ingenieros Industriales: 1863-1963*, Barcelona, 1963, p. 31.

146. Cf. Alberto del CASTILLO i Manuel RIU, *Historia de la Asociación de Ingenieros Industriales: 1863-1963*, p. 31.

text general. Altrament, la situació que es produeix a partir d'aquest moment explica que l'Associació d'Enginyers Industrials com a corporació, tot i continuar en la seva línia, en l'aspecte teòric, pel que fa a la formació obrera, passi un xic a segon terme, atès que hi haurà unes altres institucions que agafaran el relleu, com veurem més endavant.

Malgrat que no entrarem en detalls, perquè escapa, en certa manera, al temari que ens hem fixat, convé recordar el Decret llei del 30 de juny de 1869, del qual ja hem parlat, segons el qual se suprimien, més ben dit, deixaven de figurar en els pressupostos estatals una sèrie de centres educatius, dels quals les diputacions, si ho creien necessari, es podien fer càrrec, això sí, pagant les despeses.

Així, doncs, les escoles de Belles Arts, de Nàutica, de Mestres d'Obres, d'Aparelladors, d'Agrimensors i les càtedres de Taquigrafia, tot i ser suprimides, podien continuar la seva tasca, si les diputacions consignaven en llurs pressupostos les quantitats necessàries per al seu manteniment.¹⁴⁷

Com podeu observar, ens trobem davant d'una mostra més de les contradiccions dels polítics del període revolucionari en relació amb l'ensenyament tècnic, com ja han assenyalat diversos analistes. A la pràctica, més que no pas de *descentralització* hem de parlar de *inhibició* d'una sèrie de problemes específicament educatius.¹⁴⁸

Tornant al tema d'aquest treball, recordarem que en aquests anys hi va haver un canvi de tendència. En aquest sentit, el nebot de Pròsper de Bofarull, Ramon de Manjarrés i de Bofarull,¹⁴⁹ esdevindrà un personatge clau en el terreny de l'ensenyament tecnicoindustrial considerat en el seu conjunt.

147. Com ja havia passat moltes altres vegades, la Diputació finalment va fer-se càrrec del sosteniment d'aquestes escoles, les quals passarien a dependre d'un organisme de nova creació, l'Escola Politècnica Provincial, tot plegat aprovat en la sessió pública ordinària del 24 d'agost de 1869, organisme que seria suprimit per la Diputació el 31 d'octubre de 1871 i es faria efectiu al final d'aquell curs. Per a més detalls sobre el destí de tots aquests centres docents, vegeu Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 232-233.

148. Garrabou explica molt bé la indiferència de la burocràcia madrilenya en relació amb l'ensenyament tècnic a *Enginyers industrials, modernització econòmica i burguesia a Catalunya*, p. 38-39.

149. Al marge de les dades que oferim en el treball, heus aquí un breu apunt biogràfic. Ramon de Manjarrés i de Bofarull (Barcelona, 1827 - Sevilla, 1918) estudià, com ja hem dit, a les classes de la JC. Va obtenir el títol d'enginyer industrial a la primera promoció madrilenya d'aquesta carrera. Durant 1856-1866 fou catedràtic de la *Escuela Industrial* de Sevilla, escola on exercí la direcció entre 1863-1866. Tornà a Barcelona, on exercí una tasca cabdal en el terreny de l'ensenyament tècnic. El 1891 el trobem novament a Sevilla com a catedràtic de la Facultat de Ciències. Fou membre de diverses acadèmies científiques i publicà nombrosos treballs. (Si voleu conèixer amb més detall la seva trajectòria humana i professional, consulteu Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 224-230).

Director, en aquell temps, de l'Escola d'Enginyers Industrials i més endavant també de l'Associació d'Enginyers, era a més conscient que els estudis tècnics primaris i secundaris es trobaven en un estat quasi deplorable, especialment des del moment de la creació de l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona per una RO del 16 d'agost de 1860, centre que adoptaria oficialment el nom de *Escuela de Ingenieros Industriales* el 1867.¹⁵⁰

No ens ha d'estranyar, doncs, que el trobem com a capdavanter de diverses iniciatives que culminaren en la creació de l'Escola Lliure Provincial d'Arts i Oficis de la Diputació de Barcelona. Els precedents d'aquesta Escola, cal buscar-los en l'Escola Industrial Barcelonesa, coneguda també amb el nom de *Escuela Pública i Gratuita*, que sota el patrocini de Ramon de Manjarrés començava les seves classes el 3 de novembre de 1868, amb el suport moral però no pas econòmic de la Diputació.

Ramon de Manjarrés coneixia prou bé el funcionament de les escoles angleses de formació professional, que comptaven ja amb una tradició important,¹⁵¹ per la qual cosa era conscient que no s'hi podria equiparar i que calia començar de zero, però estava disposat a tirar endavant. Basà l'activitat d'aquest centre en tres principis bàsics:

- ensenyament popular
- llibertat, d'acord amb les concepcions de l'època¹⁵²
- descentralització.

Un dels aspectes interessants del seu projecte era la graduació dels estudis, els quals estaven concebuts per a la formació de caps de taller, contramestres i operaris. D'acord amb el projecte, que comptava amb el vistiplau del professorat de l'Escola d'Enginyers, ambdós tipus d'estudis duraven dos anys, tot i que el nivell, en cada una de les assignatures, era diferent per als caps de taller i per als operaris.

Les classes d'aquest establiment docent tenien lloc al vespre; quant a les qüestions didàctiques, Ramon de Manjarrés reprenia la tradició iniciada per la JC, mantinguda també per altres professors; pel que fa al terreny polític, la in-

150. Les condicions físiques i acadèmiques amb què es movia aquesta escola impedié que pogués ser alhora escola tècnica superior i centre de formació obrera. Així ho expressava Ramon de Manjarrés mateix en la memòria que va enviar a la Diputació abans d'establir l'escola, de la qual parlarem tot seguit. Sobre això, podeu consultar Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 199.

151. La bibliografia sobre aquesta tradició és força abundant, per això no hi insistim.

152. En el terreny polític, aquestes llibertats eren d'expressió, d'associació, de cultes, etc., i en el camp de l'ensenyament, de càtedra i llibertat per a la societat civil de fundar i regentar centres escolars, especialment de primer i segon ensenyament.

fluència de l'esperit de la Gloriosa, que havia triomfat un mes i escaig abans, resultava determinant.¹⁵³

No va tardar massa temps que el propi Govern de Madrid donés un pas endavant respecte a la formació obrera, establint, el maig de 1871, una Escuela de Artes y Oficios al Real Conservatorio de Artes, institució que s'havia fundat el 1824, però que portava una vida molt lènguia des de 1850, quan es creà a la capital espanyola l'Escola d'Enginyers Industrials.¹⁵⁴

Arran de l'establiment del centre esmentat, la Diputació de Barcelona, recollint les experiències realitzades per Ramon de Manjarrés i aprofitant el clima favorable que s'havia creat, nomenà, per un acord del 23 de març de 1872, una Comissió encarregada d'elaborar un pla d'ensenyaments lliures que aniria a càrrec de la corporació provincial; el dictamen preparat per la Comissió fou aprovat el 24 d'abril de 1873.

Aquesta Comissió decidirà la creació d'una escola d'ensenyament tecnico-professional dependent directament de la Diputació de Barcelona, la qual cosa comportava la desaparició de l'Escola Pública i Gratuïta. El cartell anunciador, que és del 15 d'octubre de 1874, detallava els programes per a operaris i capatassos; el preu de la matrícula, 5 pessetes anuals, la qual podia ser gratuïta si s'acreditaven unes condicions determinades; les característiques de l'alumnat, oficials i oients, i els exàmens i el títols corresponents.¹⁵⁵

La ferma oposició de Ramon de Manjarrés al trasllat dels estudis tècnics, és a dir, de l'Escola d'Enginyers i de la seva agregada l'Escola Lliure Provincial d'Arts i Oficis, a la Universitat literària, que s'havia inaugurat el 1873, queda perfectament reflectida en les paraules que exposem a continuació:

Urge que Barcelona tenga un edificio propio y digno para la enseñanza industrial. En un local como el de la nueva Universidad donde se van a acumular to-

153. Cf. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 196-224. L'autor ens ofereix una descripció molt detallada de la gestació d'aquesta Escola i de la seva materialització, així com també de la posició adoptada per la Diputació de Barcelona.

154. Uns anys abans, d'acord amb un Decret del 7 de novembre de 1868, s'havien creat al Conservatori de Madrid quatre càtedres nocturnes gratuïtes per a obrers. Sobre aquesta qüestió concreta, vegeu «Decret-Llei del 5-V-1871», *Gaceta de Madrid* (8-V-1871). Altrament, sobre la trajectòria d'aquesta institució i la influència que hagués pogut exercir sobre Catalunya i concretament sobre Ramon de Manjarrés, podeu consultar Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 211, 217, 227, 237, 248, 266.

155. Aquest cartell anunciador el trobareu a Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 252.

das las facultades, todas las Escuelas, y hasta la Biblioteca Provincial, es imposible pensar que dicha enseñanza adquiera el desarrollo a que está llamada.¹⁵⁶

Malgrat tot, aquestes escoles començaren la seva activitat acadèmica a l'edifici esmentat el curs 1874-1875. La Diputació de Barcelona era perfectament conscient del problema, perquè, en aquests anys, projectà un edifici al centre de Barcelona, en un xamfrà del carrer Bruc, que havia d'acollir tots els establiments docents dependents de l'organisme esmentat, entre els quals es comptaven els centres de formació professional; aquest projecte però, per causes diverses no arribà a quallar.¹⁵⁷

Així, doncs, el centre esmentat continuà a la Universitat literària. L'Escola d'Enginyers ocupà el primer pis i la d'Arts i Oficis, el soterrani. La solució no era ni molt menys idònia, atès que els ensenyaments tècnics requerien un local propi, problema que s'agreujava a causa de la insuficient capacitat del recinte universitari, que feia un xic de tapaforats de la insuficiència de l'equipament escolar públic de la ciutat comtal —pensem que l'institut de segon ensenyament i l'Escola Normal tampoc tenien un local específic.

Les limitacions d'espai condicionaren l'expansió de la nova Escola, que es veurà obligada a no ultrapassar la xifra de dos-cents cinquanta matriculats, tot i que aquest nombre no s'aconseguí fins al curs 1882-1883, amb un total de dos-cents cinquanta-vuit alumnes, molt lluny del primer curs, en què el nombre de matriculats va ser de cinquanta-nou.¹⁵⁸

La manca d'un local adient condicionava, per tant, l'expansió i la possible competitivitat amb altres centres de la mateixa categoria. El nombre d'alumnes era molt inferior al d'altres escoles, com les de Madrid, Bilbao i Donosti, per exemple. Entre el professorat d'aquest centre barceloní trobem, a més de Ramon de Manjarrés, Francesc Lluch, la qual cosa significava una victòria del di-

156. Text citat a Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 247, notes 84 i 85.

157. La Diputació havia projectat la construcció d'un conjunt d'edificis que havien d'albergar, almenys en un principi, l'Escola d'Enginyers Industrials, l'Escola d'Arts i Oficis, l'institut d'ensenyament mitjà i l'Escola Normal. Sobre aquesta qüestió, podeu consultar *Programa del concurso de proyectos para la construcción de un edificio destinado a las instituciones provinciales de Instrucción Pública. Publícase por acuerdo de la Diputación*, Barcelona, Establiment tipogràfic de Ramírez y cia., passatge d'Escudillers, núm. 4, 1877. Podeu veure també Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *L'Escola Normal de Barcelona: 1845-1972*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000, p. 70-71.

158. Cf. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 250. Gràfic sobre el nombre de matriculats en els cursos que van de 1874-1875 a 1882-1883.

rector de l'Escola d'Enginyers, que havia aconseguit, malgrat una forta oposició, que les classes de teoria de teixits que s'impartien als cursos d'ampliació de l'institut de batxillerat de Barcelona passessin a la nova Escola d'Arts i Oficis.

La major part de la resta del professorat provenia del claustre de l'Escola d'Enginyers, fet que suposava que els docents, en qualitat de professors de l'Escola d'Arts i Oficis, només cobressin una gratificació, amb la qual cosa s'aconsegua disminuir els costos. A pesar de les dificultats que planteja qualsevol tipus de valoració del professorat, les dades que tenim fan pensar que aquest col·lectiu fou força eficient, com a mínim, en els primers temps, ja que complia dos requisits essencials: capacitació acadèmica i sobretot la guia inestimable, en els aspectes humà i professional, del director de l'Escola.

Com sembla desprendre's del cartell anunciador, seguint l'exemple de l'Escola Pública i Gratuïta, al nou centre hi havia dues seccions:

- un ensenyament per a operaris
- un altre per a capatassos i caps de taller.

Cadascuna d'aquestes seccions comprenia dos cursos, tot i que en el cas dels capatassos i caps de taller el programa era força més ampli, igual que a l'altra Escola, com es desprèn de l'exemple que posem a la taula 1.

Un dels grans problemes d'aquells anys per poder portar a terme aquests programes que es concebien amb un caràcter marcadament pràctic, era la manca de tallers adequats, malgrat que els alumnes podien fer pràctiques al museu i al gabinet de l'Escola d'Enginyers. Els estudiants havien d'adquirir, per tant, la major part dels coneixements pràctics al taller o a la fàbrica.

Tot i que Ramon de Manjarrés seguia pas a pas el desenvolupament de l'Escola i fixava, a les preceptives memòries anuals que enviava a la Diputació, les seves preocupacions i suggeriments per millorar el centre, la RO del 5 de novembre de 1886 establia diverses escoles d'arts i oficis, a les quals feia referència en estudiar l'evolució legislativa, que van servir a Ramon de Manjarrés d'excusa per sol·licitar que l'Escola de Barcelona no pogués quedar endarrerida en relació amb els nous centres que s'havien d'establir, per la qual cosa va proposar la creació d'unes càtedres que, al seu entendre, resultaven imprescindibles.

La memòria explicativa del nou projecte va ser presentada a la Diputació, segons consta en un ofici del 5 de març de 1887, i aprovada a la sessió pública ordinària del 18 de gener de 1888. Com a conseqüència d'aquest acord, la Diputació mateix convocava un concurs per a la plaça de catedràtic de Conocimiento Teórico-Práctico de las Calderas y Máquinas de Vapor i una plaça d'ajudant i contramestre de la Secció de Teixits.

TAULA 1

Ensenyaments per a operaris i per a capatassos o caps de taller a l'Escola Provincial d'Arts i Oficis de la Diputació de Barcelona, en l'època de la seva fundació

<i>Ensenyaments per a operaris</i>	<i>Ensenyament per a capatassos i caps de taller</i>
<i>Primer curs</i>	<i>Primer curs</i>
Dibuix lineal	Dibuix aplicat a les arts industrials ^b
Aritmètica: es dona tot el sistema mètric ^a	Nocions de física experimental i aplicada
Geometria elemental	Ampliació d'aritmètica i elements d'àlgebra
	Nocions de geometria descriptiva
<i>Segon curs</i>	<i>Segon curs</i>
Dibuix lineal	Dibuix aplicat a les arts industrials ^c
Elements de ciències aplicades	Nocions de química o de mecànica experimental
Mecànica, física i química	Repàs d'ampliació de l'àlgebra
Aplicacions de la geometria	Aplicacions de la geometria descriptiva

a. Era relativament recent l'aplicació del sistema mètric a les escoles.

b. Aquestes classes se celebraven a l'Escola Elemental de Belles Arts.

c. L'assignatura era determinada per l'especialitat de l'alumne.

FONT: Cartell anunciador de l'obertura de l'Escola. Vegeu nota 155 d'aquest mateix capítol. (Aquests programes eren pràcticament idèntics als de l'Escola Pública i Gratuïta).

La Càtedra esmentada fou guanyada, després de la preceptiva oposició, per Josep Albert Barret i Moner, que hauria de tenir un paper destacat en la modernització d'aquesta Escola; la de contramestre, per Jaume Casas i Coll, i la d'ajudant, per Jeroni Oller i Estafà, alumne de Francesc X. Lluch i l'iniciador d'una nissaga en el camp de la teoria de teixits.

Antonio de Sánchez Pérez, nomenat director de l'Escola d'Enginyers per una OM del 6 d'octubre de 1891, la qual cosa significava que ho era també de l'Escola d'Arts i Oficis, va seguir, a grans trets, la política iniciada per Ramon de Manjarrés; Antonio de Sánchez exercí la direcció de l'Escola fins a la seva mort, decés que es va produir poc abans que aquest establiment docent es convertís, el 1913, en Escola Elemental del Treball.

De l'evolució dels continguts d'aquesta Escola a la seva reconversió el 1913, així com dels canvis quantitatius, en parlarem globalment, tot i que de manera succinta en el capítol vinent, fonamentalment per facilitar al lector una millor comprensió de la trajectòria d'aquest centre.

A pesar de tot, voldríem recordar que el nou director, amb anterioritat als canvis que s'iniciarien a principis del segle XX, continuà la reorganització de l'ensenyament de teixits iniciada per Ramon de Manjarrés el 1889, basada en la trajectòria de les escoles d'Alemanya, França i Anglaterra que havia visitat l'enginyer industrial Emili Riera, professor de l'Escola. Altrament, el 1893 Antonio de Sánchez Pérez creà una especialitat de delineants.¹⁵⁹

5.4.2.2.2. L'ESTABLIMENT D'ALTRES ESCOLES D'ARTS I OFICIS DE CARÀCTER PÚBLIC O D'INSTITUCIONS AMB VOLUNTAT DE SERVEI PÚBLIC

Malgrat el paper capdavanter i probablement precursor de la ciutat de Barcelona per establir centres de formació tecnicoprofessional, aquesta preocupació no fou un fenomen exclusiu de la capital catalana, i s'hi manifestà un interès també en altres ciutats del Principat, especialment a partir de la Revolució de Setembre de 1868.

Els estudis comarcals i locals no poden comparar-se a la bibliografia que existeix sobre la ciutat de Barcelona, però creiem que hi ha prou informació per poder copsar l'interès que mostraven diverses poblacions industrials catalanes envers la formació professional dels obrers.

L'actual situació de la investigació ens obliga a ser prudents a l'hora de fer qualsevol tipus d'afirmació; ens haurem de limitar, doncs, a una exposició abreujada i sintètica que parteix de les dades que posseïm; no és estrany, per tant, que haguessin pogut existir en algunes viles o ciutats del nostre país experiències importants sobre aquesta qüestió que no són prou conegudes.

En relació amb la qüestió que ens ocupa, es podria recordar com un dels casos pioners el de la ciutat de Sabadell, població on l'Institut Industrial, creat per al foment i la defensa de la indústria llanera, en la línia proteccionista de l'empresariat català, organitzava poc després de la seva fundació, el 1863, diverses conferències científiques i tècniques i classes de teoria de teixits.¹⁶⁰

Durant el període revolucionari es creà l'Escola Industrial i Mercantil, en realitat una continuació, pel que fa al model educatiu, de l'Institut Industrial, tot

159. Cf. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 277-278.

160. El caràcter científic dels primers temps s'aniria perdent de mica en mica fins a esdevenir una societat quasi merament recreativa. L'Institut, a partir de 1870, quedaria refós dins del Círcol Sabadellès.

i que el nou centre suposava un canvi essencial en els aspectes socials. L'Institut Industrial estava pensat per als joves dels sectors burgesos, i l'Escola Industrial i Mercantil es proposava la formació intel·lectual dels joves de la classe obrera, un xic al marge de la formació industrial.

La nova Escola s'inaugurà el primer diumenge de desembre de 1873, sota la direcció de Valentí Almirall, i arribà a adquirir un gran prestigi sociopedagògic;¹⁶¹ el seu caire renovador li suposà la supressió durant la Restauració.¹⁶² En aquesta època, excel·lí en aquest camp l'Ateneu Sabadellenc, fundat el 1880, que representà una mena d'universitat obrera.¹⁶³

Arran del Decret de 1886, repetidament citat, es creà l'Escola d'Arts i Oficis de Terrassa, l'única que mantenia l'Estat a Catalunya, d'acord amb un RD del 5 de novembre de 1888. L'agost de 1898 es va decretar una reforma i el 4 de gener de 1900 es convertí en Escola d'Arts i Indústries, i el cap de poc, com podem veure en el capítol vinent, esdevingué un dels pocs centres oficials de Catalunya d'ensenyament tecnicoindustrial de nivell mitjà.

En aquest context socioeducatiu, la Diputació de Barcelona, per un acord del 28 de juny de 1880, s'adreçava als ajuntaments de diversos municipis, caps de partit judicial, entre els quals Berga, Igualada, Manresa, Mataró, Sabadell, Terrassa, Vilafranca del Penedès i Vilanova i la Geltrú, perquè establissin escoles d'arts i oficis, amb el pertinent ajut econòmic de la Diputació.

D'acord amb les dades que hem recollit, només s'interessaren per aquesta proposta els consistoris de Sabadell i Vilanova i la Geltrú, que varen contestar el requeriment de la Diputació, el novembre i desembre d'aquell mateix any. Fixem-nos que, en general, es tracta d'ajuntaments amb una trajectòria favorable a la formació dels obrers. Més endavant, el 1886, varen acceptar aquest oferiment els ajuntaments de Terrassa, Mataró i Manresa.

En els ajuts que va aprovar la Diputació barcelonina el 1886 no figurava la capital del Vallès Occidental, malgrat l'interès de la ciutat de Sabadell per aques-

161. Per conèixer els canvis que representava aquest centre en el terreny sociopedagògic, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya: 1833-1938*, Barcelona, La Magrana, 1977, p. 83-85.

162. Almirall s'adonà ben aviat que el canvi polític no seria propici i dimití del càrrec el 13 de gener de 1875. La nova comissió local sostenia que era més important el segon ensenyament que no pas l'ensenyament tècnic i proposà la supressió de l'Escola, que es compensaria amb l'establiment d'una classe de teoria de teixits en el segon ensenyament escolari. Aquesta proposta fou aturada momentàniament per dos regidors, però el centre docent esmentat fou, finalment, clausurat el 28 de maig d'aquell mateix any.

163. Un cop creada l'Escola Industrial d'Arts i Oficis de Sabadell, el 1902, aquest Ateneu perdrà protagonisme.

ta proposta, per la qual cosa el projecte, malgrat la participació del Consistori sabadellenc, quedà apartat.

Els sabadellencs, però, no s'acabaren de rendir. El 1895 es féu un projecte molt ambiciós però sense resultats pràctics. La campanya que es va realitzar va acabar interessant una sèrie d'entitats i corporacions: el gremi d'industrials, la Caixa d'Estalvis, l'Ajuntament i l'Acadèmia de Belles Arts, que el 1902 iniciaren un projecte que desembocà en una Escola d'Arts i Oficis que es va inaugurar el 1904, com ja veurem en el capítol següent.

La Corporació municipal de Terrassa establia, quasi paral·lelament a l'oferta de la Diputació, una Escola d'Arts i Oficis que començà a funcionar el curs 1880-1881, tot i que, com ja hem indicat, no sol·licitava subvenció a la Diputació fins al 1886.

Altrament, s'establiren escoles d'arts i oficis, el 1890, a la vila de Gràcia i, el 1892, a Sant Martí de Provençals; aquests dos darrers municipis, passaren a dependre de l'Ajuntament de Barcelona el 23 d'abril de 1897, arran de l'absorció de diverses localitats del rerepaís barceloní per la capital catalana.

A finals del segle XIX i principis del segle XX es fundaren en diferents ciutats de la província de Barcelona diversos centres de formació obrera; a tall d'exemple, citarem l'Escola d'Arts i Oficis, Agricultura i Indústries de Manresa, establerta el 5 de maig de 1902, i l'Escola d'Arts i Oficis de Sabadell, de la qual ja hem parlat.

Per tancar l'apartat dedicat a la província de Barcelona, donarem una importància especial a la ciutat de Mataró, perquè la capital del Maresme representa un cas típic de preocupació per la formació professional, que arrenca ja de finals del segle XVIII. En el capítol 7 ens referirem a l'Escola de Dibuix de Mataró, de la qual sabem que continuà la seva activitat, almenys fins als anys vuitanta del segle XIX, però amb alts i baixos. Sigui com sigui, aquest centre sempre ha estat un motiu d'orgull per als mataronins. Arran dels canvis que s'havien operat a l'entorn social en relació amb el problema escolar, sabem que el 1876, el Consistori demanava que l'edifici de la Fleca, que acollia escoles públiques i classes de dibuix i música, fos exclòs d'una possible venda, sol·licitud que es féu efectiva el 13 d'abril de 1880 amb la condició que s'havia de dedicar a la instrucció pública.

El novembre d'aquell mateix any, la Diputació de Barcelona es dirigia a diversos ajuntaments, entre els quals es comptava Mataró, oferint-los una subvenció perquè establissin escoles d'arts i oficis, acord del qual ja havíem parlat anteriorment. La capital del Maresme no fou pas dels municipis que acceptés ràpidament aquest oferiment, ja que els tràmits per a tirar endavant el projec-

te foren molt laboriosos, a causa del problema de la possible adaptació de l'edifici de la Fleca; així, mentre la proposta de la Diputació es formulava el 1880, s'haurien d'esperar sis anys perquè el projecte esdevingués realitat.¹⁶⁴

La inauguració va tenir lloc el 28 de novembre de 1886, poc després d'haver acceptat la proposta de la Diputació, en un acte solemne al saló de sessions del Consistori, en el qual pronuncià un discurs l'advocat i prohoms mataroní Terenci Thos i Codina, després que el secretari de l'Ajuntament llegís els diferents acords que havien portat a l'establiment d'aquesta Escola.¹⁶⁵ Les classes no començaren fins al curs 1887-1888, tot i que fins al 18 d'octubre de 1888 no comptà amb una organització coherent. L'edifici era prou espaiós, amb tres plantes, la baixa per a l'Escola d'Arts i Oficis, la primera per a altres activitats educatives i la de dalt per a les classes de dibuix i música, que ja es cursaven a Mataró amb l'ajut del Consistori i que formarien part més endavant del nou complex educatiu. Amb tot, calia que s'efectués una reforma a fons si es volia donar un cert prestigi al centre.

La reforma fou projectada per l'arquitecte Cabanes, professor de l'Escola; les obres s'iniciaren el 1887 i varen durar fins al 1894. Els anys 1890 i 1891 va intervenir en l'execució de les dites obres Josep Puig i Cadafalch, que era fill de Mataró i arquitecte municipal des de 1889.¹⁶⁶ L'Escola constava de tres seccions: Construcció, Arts Industrials i Belles Arts. Juntament amb l'escola elemental preparatòria, hi havia càtedres d'Aritmètica, Geometria, Àlgebra, Geometria Descriptiva, Elements de Física, Química, Mecànica, Màquines i Calderes de Vapor, Dibuix Lineal i Natural, Construcció, Música.

Fins a l'entrada del segle XX, al marge de la inauguració de les obres de reforma de l'edifici, la vida de la nova Escola es va desenvolupar sense massa en-

164. La creació de l'Escola ja havia estat aprovada en una sessió del Consistori del 26 de gener de 1881. En relació amb els problemes que va plantejar l'establiment d'aquest centre, consulteu Montserrat GURRERA, «L'Escola de Dibuix de Mataró. Una institució de formació professional al Mataró del segle XIX (1815-1886)», p. 67-74; Ramon TARRÓS I ESPLUGAS, «Escola d'Arts i Oficis de Mataró. Els inicis (segle XIX) i algunes fites per a la seva història (segle XX)», a *Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, p. 351-361.

165. Es tracta d'un personatge típic de l'època. De tarannà clarament conservador, fou destituït del seu càrrec de director de l'Institut de Barcelona al període revolucionari i restituït a la Restauració. Formava part de la Comissió que va preparar la creació de l'Escola d'Arts i Oficis de Mataró, així com també de la Comissió de la Diputació, que establia subvencions als consistoris que promoguessin escoles de formació professional obrera.

166. Com ja haureu observat, i ho podreu corroborar en el capítol següent, els professors de les assignatures teòriques eren pràcticament sempre titulats de carreres tècniques superiors. En aquest cas, el director era Antoni Ferrer Arman, enginyer industrial.

trebancs ni canvis remarcables, al marge que es varen crear cattedres de Música Instrumental, Francès i Tall i Confecció.¹⁶⁷

A fora de la demarcació de la província de Barcelona, aparegueren també establiments docents relacionats amb la formació professional, el més interessant dels quals se situa a les terres de la província de Girona. En el capítol 3 ja s'havien esmentat les escoles de Nobles Arts d'Olot i de Girona i altres aspectes col·laterals. La dita Escola reorganitzava els estudis de belles arts, diferenciant escoles menors i escoles superiors; les escoles de dibuix d'Olot i de Girona, sota la denominació de *escoles menors de belles arts*, varen passar a dependre orgànicament i econòmicament de la Diputació de Girona.

En el programa d'aquests centres, hi havia una assignatura dedicada a «dibujo aplicado a las artes y a la fabricación». Segons sembla, aquestes escoles, que havien començat amb molta empena, van perdre l'impuls inicial a causa fonamentalment de dos condicionaments: manca d'una direcció adequada i migradesa de recursos econòmics.

El 1853, quan es féu pública la reglamentació de la RO de 1849, aquest precepte legal va passar sense pena ni glòria, però, ja a finals del segle XIX, la Diputació de Girona encarregà al diputat Joaquim Vayreda un Reglament per a l'Escola Menor de Belles Arts de Girona, en la sessió del dia 4 d'abril de 1891.

El famós pintor coneixia prou bé aquesta qüestió i afirmava que per al que s'anomena *pla Vayreda* s'havia inspirat en les escoles de la Diputació i l'Ajuntament de Barcelona, que coneixia amb un cert detall; suposem que es referia a Gràcia, així com també als reglaments vigents a les escoles professionals de França.

En un dels tres apartats de què constava el Reglament, hom proposava que hi haguessin dos tipus d'escoles: una de primera categoria per a la ciutat de Girona com a capital de la província i una de segona categoria per a altres poblacions, com Olot, Figueres i qualsevol que ho sol·licités.

No concebeix aquests tipus d'escoles únicament per a aquells que volen dedicar-se a les Belles Arts, sinó també per a la capacitació dels obrers dels oficis en els quals el domini del dibuix hi juga un paper preponderant.¹⁶⁸

167. Si us interessa conèixer amb més detall l'establiment d'aquesta Escola mataronina, consulteu els textos citats a la nota 164.

168. Cf. Pere PUJOLAS i MASET, «L'Escola Municipal d'Arts i Oficis de Girona (1897-1900). L'intent de crear un institut de la classe obrera», a *Moviment obrer i educació popular. VIII Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Menorca, ICE, Universitat de les Illes Balears, 1 de maig 1986, p. 59.

Els resultats d'aquest pla foren contradictoris. En el cas de Girona, l'Ajuntament no va arribar a cap mena d'acord amb la Diputació, organisme que acabà suprimint el centre esmentat, que havia sostingut fins al 22 d'abril de 1896. Aquesta Escola, però, fou restablerta l'any següent per l'Ajuntament gironí, que li donà el nom de *Escola de Belles Arts i Oficis*, sense el preceptiu ajut de la Diputació, amb el pretext que no s'ajustava a la normativa de les escoles a càrrec d'aquesta institució.

L'Escola Municipal de Dibuix que sufragava l'Ajuntament de la Bisbal fou la primera que es va afegir al pla Vayreda, per la qual cosa fou declarada per la Diputació Escola Menor de Belles Arts, el 7 de juliol de 1891, i el mes següent ho era també la d'Olot. Més tard s'hi varen afegir les de Sant Feliu de Guíxols, Palafrugell, Llagostera i l'Empordà.¹⁶⁹ Altrament, s'impartien algunes classes de formació professional a Figueres, ciutat amb una gran tradició en el terreny educatiu.

Els canvis que es produeixen uns anys més tard, especialment a l'Escola d'Arts i Oficis de Girona, i les relacions de tots aquests centres de formació professional amb la Mancomunitat i la Generalitat de Catalunya, pertanyen a la història del segle XX i s'estudiaran en el capítol vinent.

5.4.2.3. *Els centres dependents d'institucions particulars*

El concepte públic i privat que hem viscut al llarg de bona part del segle XX resulta difícil de traslladar mimèticament a la segona meitat del segle XIX, almenys en relació amb la formació professional elemental, atès que no existia pràcticament aquest tipus de formació, com ja veurem en el proper capítol, perquè hi havia molt poques possibilitats de rendibilitat econòmica en aquesta classe de centres.

Eren, doncs, uns altres tipus de motius que podien portar, com ja hem pogut intuir, quan tractàvem els centres de caràcter públic, a l'establiment d'escoles d'aquestes característiques; es podien presentar, però, motius d'ordre social que tenien sempre un substrat ideològic.

La divisió entre caràcter privat i públic quedarà molt més clara en el capítol 7, en què estudiem el període 1900-1939, i en els següents. Ens limitarem ara, per tant, a estudiar molt breument tres tipus de grups: la classe obrera, els industrials i, finalment, l'Església.

169. Cf. Pere PUJOLÀS I MASET, «L'Escola Municipal d'Arts i Oficis de Girona (1897-1900). L'intent de crear un institut de la classe obrera», p. 58-66.

En tots els grups que hem exposat, cal partir de la base que les experiències sobre el tema que es tracta en aquest treball foren molt minoritàries; en el millor dels casos, varen aparèixer en el darrer quart del segle XIX sense massa pretensions, més que res eren institucions que començaven a preparar els canvis del segle XX.

5.4.2.3.1. ELS CENTRES VINCULATS AL MOVIMENT OBRER

El naixement d'aquest moviment com a grup organitzat se situa a Catalunya al voltant de 1840. Es tracta de societats de resistència per intentar plantar cara a la precarietat que pot suposar l'atur, l'acomiadament, la manca de seguretat social..., tot plegat agreujat pel fet que el moviment es mourà quasi sempre en la clandestinitat.

Malgrat que totes aquestes qüestions van ser la base de l'associacionisme obrer, existia també la creença generalitzada que la manca d'escolarització constituïa una de les causes principals de la situació d'indefensió davant dels industrials, per la qual cosa la cultura esdevenia per als obrers un bé al qual calia accedir.

No ens ha d'estranyar, per tant, que hom intentés establir escoles per afrontar les exigències dels patrons, que pagaven als treballadors uns sous de misèria que els obligaven a treballar, en molts casos, setze hores al dia, que podien ser deu o dotze hores en el cas de les dones i els infants.

La reivindicació de l'escolarització dels infants i també dels adults, que per força haurà d'anar lligada a la jornada de vuit hores, quedava quasi sempre limitada a l'educació primària com a ensenyament terminal. Fins i tot les propostes teòriques no anaven gaire més enllà.

Altrament, si tenim en compte que fins, pràcticament, a la Revolució de Setembre de 1868 el moviment obrer va viure a la clandestinitat, hem de pensar que els ateneus obrers que es desenvolupen a partir de 1850 havien d'estar protegits per algun filantrop que els donava suport.

Es fàcil de comprendre, per tant, que la major part d'aquests ateneus, fundats, a partir més o menys de 1850, amb finalitats cooperatives i educatives, es limitessin a atorgar una importància especial a l'ensenyament de la lectura, l'escriptura, les quatre regles i poca cosa més.

El fet que, en alguns casos, com és ara l'Ateneu Català de la Classe Obrera, amb una trajectòria complexa i contradictòria, oferissin, a més, classes de dibuix i d'alguna disciplina científicotècnica durant aquests anys, a més de les d'ensenyament elemental, no era massa freqüent.

Malgrat que no resulta fàcil valorar la incidència real d'aquest Ateneu, a causa de la seva evolució ideològica fluctuant, que va d'un extrem a l'altre,¹⁷⁰ la seva trajectòria educativa tingué molta repercussió en el moviment dels ateneus catalans. D'aquests anys és interessant remarcar dues publicacions dependents de l'Ateneu, l'una fundada per Josep Roca i Roca, que va durar un any, i l'altra, que va sortir el 1891, primer mensual i després trimestral, dirigida per Rossend Arús. Tots dos personatges estaven molt relacionats amb l'obrerisme català.¹⁷¹

Totes les notícies ens porten a pensar que l'exemple dels que fundaren aquest Ateneu i d'altres similars seguia, en certa manera, la trajectòria del Foment de les Arts, creat a Madrid el 1847, i que, entre les seves funcions, es comptava la instrucció de la classe obrera.

En una línia propera, neixen, en aquests anys, diversos ateneus arreu de les zones industrials del Principat, un 30 % dels quals aproximadament estaven situats a fora de Barcelona, comptant que els municipis absorbits el 1897 formaven part de la capital catalana.¹⁷²

En primer lloc, ens referirem als que formaven part de la província de Barcelona. Com en altres poblacions, a Vilanova i la Geltrú, de la qual ens ocupàvem no fa gaire, les primeres temptatives d'escoles per a obrers daten de 1870, any en el qual es fundà un centre d'ensenyament d'aquest tipus amb fons particulars i alguna subvenció de l'Ateneu Obrer, escola que no adquirí una certa importància fins al 1877, i, des de la nostra perspectiva, el 1884, quan es van establir classes de dibuix.

A Badalona, hi van haver diverses propostes de formació obrera, fins i tot una de municipal el 1888, on es proposava que s'establís una escola similar a la

170. Fundat a Barcelona el 1861, fins al 1868 fou un ateneu moderat, entre 1868 i 1873 es mogué en el marc de la protesta i les reivindicacions socials. Amb el cop d'Estat del general Pavia desapareixerà, tot i que començarà una reconstrucció arran del Congrés Obrer de 1882 que comportava el cooperativisme, el sindicalisme i el reformisme social. El nou ateneu prendrà el nom de *Ateneu Obrero de Barcelona*, s'inaugurà el 7 de gener de 1883 i, com veurem en el proper capítol, s'anirà dretanitzant a mesura que avançava el segle XX.

171. Segons J. Termes, a l'Ateneu Català de la Classe Obrera es vincularen o impartiren classes diversos enginyers industrials: A. G. González de Meneses, Ramon de Manjarrés, Ventura Sierra, M. Gispert, C. M. Gener, R. Justo y Villanueva i l'estudiant d'enginyeria A. Torija. Cf. Josep TERMES, *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional. 1864-1881*, Barcelona, Ariel, 1972, p. 119. Vegeu també Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 535-577; Pere SOLÀ I GUSSINYER, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya. 1900-1939: L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, La Magrana, 1978, p. 48-54.

172. Vegeu una relació d'aquests ateneus a Pere SOLÀ I GUSSINYER, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya*, p. 220-224.

que existia a Vilanova i la Geltrú, proposta que a partir de 1890 va quedar arxivada en un calaix. Malgrat tot, al cap d'un temps, i sota la protecció del Foment de les Arts, s'acabarà establint una escola d'Arts i Oficis, de caràcter privat, amb un programa que comprenia la formació de diferents especialistes: operaris, caps de taller (fusters, serrallers, llauners...), encarregats d'obres, tot plegat completat amb ensenyaments tèxtils, mercantils i de llengües.

Tenim notícies de la solemne inauguració de l'Escola, que va tenir lloc el dia 24 de setembre de 1893. Tot fa pensar que l'Escola va començar amb bons auspicis, amb un programa d'actuació molt notable i un professorat, a primera vista, competent i un nombre d'alumnes satisfactori —hom parla d'uns dos-cents, una xifra potser un xic excessiva.

Desconeixem la trajectòria d'aquest centre en els dos primers cursos, però a partir de finals de 1895 no es tornen a trobar referències d'aquesta Escola d'Arts i Oficis. El més probable és que la personalitat del seu promotor i director, Paulino Llubera, tingués molt a veure amb el poc temps que van durar les classes; aquest patrocinador es presentava com a professor de l'Escola Normal i es tractava d'un personatge molt controvertit a causa del seu afany de notorietat, la qual cosa va comportar que esdevingués molt conflictiu.¹⁷³

L'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, l'Ateneu de Sants, l'Ateneu de Sant Andreu de Palomar i altres institucions paral·leles dels voltants de Barcelona, tot i projectar centres de formació professional a finals del segle XIX, van tenir incidència en el terreny de la funció acadèmica, sobretot en la història del segle XX; per tant, ens n'ocuparem quan parlem dels fets d'aquest segle.

En moltes poblacions catalanes, s'oferien classes de dibuix bastant abans de l'establiment de les escoles d'arts i oficis; a la província de Barcelona, caldria recordar el cas de l'Escola de Dibuix de Vic, fundada el 1836 i que es perpetuà fins als anys quaranta del segle passat.

Aquest centre ha exercit una influència molt beneficiosa a la comarca d'Osona. Tenim notícies que el 1881 l'Escola de Dibuix continuava funcionant, però fa tot l'efecte que no es trobava pas en un bon moment. No ens ha d'estranyar, per tant, que l'Ajuntament, el 26 de gener de 1881, acordés crear una Escola d'Arts i Oficis, la qual va començar la seva activitat el 20 d'octubre del curs 1886-1887. Val la pena remarcar que el centre esmentat va servir com a model de la creació de l'Escola de Gràcia.

Pel que fa a la circumscripció de la província de Tarragona, només ens han arribat notícies concretes de la capital provincial i de les corresponents capitals

173. Cf. Mateu ROTGER i ROSQUELLAS, *Badalona. L'escola d'ahir (1793-1939)*, Ajuntament de Badalona, 2001, p. 52-55, pròlegs de Maite Arqué, Caterina Mieras i Jordi Monés.

de les comarques del Baix i l'Alt Camp, les poblacions de Reus i Valls, respectivament.

Quant al Camp de Tarragona, el protagonisme principal recau en Reus, sense oblidar, però, la capital provincial, que tenia una tradició en aquest terreny que arrenca de finals del segle XVIII, en un moment àlgid d'aquesta capital, com ja hem vist anteriorment.

Pel que fa a aquesta problemàtica, tant la Il·lustració Obrera de Tarragona com l'Ateneu Tarragoní de la Classe Obrera foren, en el terreny de l'ensenyament elemental, institucions capdavanteres a partir de finals del segle XIX, ja que, a més d'aquest tipus d'ensenyaments, crearen escoles o classes de formació professional.¹⁷⁴ Reus, un dels centres obrers més actius de Catalunya al segle XIX, també es preocupà ben aviat de la formació professional. En aquest sentit, hem de parlar del Centre de Lectura fundat el 1859, en realitat una associació de caràcter obrer que es legalitzava amb aquest nom imprecís per evitar suspicàcies. El 21 de juliol de 1861 s'acordava la creació de diverses càtedres permanents, entre les quals n'hi havia una de Dibuix. Les dificultats derivades de la situació política de 1866, amb els sectors ultramuntans al poder, significà la clausura d'aquesta entitat al juliol d'aquest mateix any.

El triomf de la Gloriosa el setembre de 1868 possibilità la refundació del Centre de Lectura el mes següent; després de passat un temps, un cop reorganitzada la Societat, foren restablertes les classes, el setembre de 1870, que s'ampliaren a lliçons d'oficis per a menestrals, concretament de coneixements de teoria de teixits.

Alguns sectors d'aquest grup, però, a les darreres dècades del segle XIX, a través de les associacions que es van crear per defensar llurs interessos, excel·liren en aquest terreny. Tot i les vicissituds polítiques, els problemes econòmics i els projectes ambiciosos fallits, entre els quals una proposta al Consistori, el 1890, per establir una Escola d'Arts i Oficis a la capital del Baix Camp, sembla que, com a mínim, les classes de dibuix continuaren fins a finals del segle XIX, moment a partir del qual el Centre de Lectura, atent sempre a les noves coordenades, intentava fer una nova passa endavant,¹⁷⁵ com explicarem més endavant.

A la que actualment és la capital de l'Alt Camp, Valls, una població molt ac-

174. Consulteu diverses comunicacions presentades a les Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans, al III Congrés d'Ateneus, per Adelina Manuel i Nogueras, així com també la seva tesi doctoral.

175. La major part de les dades referents al Centre de Lectura de Reus s'han extret de Pere ANGUERA, *El Centre de Lectura de Reus: Una institució ciutadana*, Barcelona, Edicions 62, 1977, 218 p.

tiva a la primera meitat del segle XIX, es varen establir classes de dibuix el 1839, les quals foren clausurades el 1855 i novament restablertes el 1882. A les comarques de ponent, fins i tot a la ciutat de Lleida, capital provincial, la qüestió de l'ensenyament professional industrial no es començarà a plantejar fins a ben entrat el primer terç del segle passat; en aquestes contrades la problemàtica se centrava en la formació professional agrària, que no forma part de les nostres consideracions.

5.4.2.3.2. EL PAPER DELS INDUSTRIALS

Resulta difícil definir, des d'una òptica global, el paper dels industrials com a agents actius de la formació professional, atès que la seva acció presenta diferents vessants gens fàcils de caracteritzar en un estudi d'aquesta mena, si més no, a causa de la seva heterogeneïtat.

Ja hem pogut veure que, dins d'aquest col·lectiu, fins a ben entrat el segle XIX, hom partia de l'axioma que únicament era important l'ensenyament tècnic superior o de grau mitjà i que l'ensenyament elemental presentava més perills que no pas avantatges, com ja hem assenyalat.

Alguns sectors d'aquest grup, però, a les darreres dècades del segle XIX, a través de les diferents associacions que es van crear per defensar llurs interessos, d'acord amb el model que marcaven l'Escola d'Enginyers Industrials i l'Associació d'Enginyers, col·lectius amb molts vincles amb els industrials, començarien a formular propostes pròpies, en relació amb la problemàtica de l'ensenyament tècnic elemental, les quals arribarien a tenir un gran protagonisme al segle XX, com veurem en el capítol 6.

Altrament, no hem d'oblidar tampoc els esforços d'alguns industrials per oferir, en els seus propis centres de treball, un ajut als seus treballadors a favor d'una formació professional que anés més enllà del que podia representar una formació tècnica rutinària.

Tampoc es poden deixar de banda les accions de caràcter filantròpic, com ja hem apuntat. Més d'una vegada, a causa de les dificultats del moviment obrer per organitzar-se, l'acció benefactora d'algunes persones, entre les quals trobem industrials, resultaria determinant.

Personatges influents políticament, socialment o econòmicament donarien suport a alguns obrers, per fer possibles els seus anhels de formació tècnica i humana, tot i que s'hi barrejaven, en més d'una ocasió, uns altres mòbils, com és ara la idea que la formació professional podia ser un pas important per evitar la conflictivitat obrera.

Ens manquen estudis que ens ofereixin una visió clara i concisa d'aquesta problemàtica. Ara com ara, ens inclinem a creure que una bona part dels industrials catalans de l'època estaven més a prop de la idea de mantenir els seus treballadors a ratlla que no pas d'oferir-los directament o indirectament una formació professional millor, que podia incidir, a la llarga, en una bona concepció sobre la llibertat de treball, des de la perspectiva dels industrials, per la qual cosa hem de pensar en el caràcter primordialment filantròpic dels que impulsaven, directament o indirecta, centres de formació professional.

5.4.2.3.3. L'ACTIVITAT DE L'ESGLÉSIA

Abans de cloure aquest capítol, caldria recordar la funció de l'Església. En aquest sentit, és de sobres coneguda la nova política d'inserció a la societat que adoptarà l'Església espanyola arran de la Revolució de Setembre de 1868 i que trobà un excel·lent aixopluc per a desenvolupar-se a conseqüència de la Restauració borbònica i sobretot amb les possibilitats que va oferir la Constitució de 1876.¹⁷⁶

Una mostra d'aquesta política és l'augment extraordinari del nombre de vocacions, o si més no, del nombre de clergues, que en el conjunt de l'Estat passava de 15.093 religiosos el 1861 a 68.901 el 1910, passant per 54.738 el 1900; a partir de la segona dècada s'observa un cert estancament.¹⁷⁷

No es tractava pas d'un moviment circumscrit a l'Estat espanyol: els problemes que es varen presentar a l'Església, especialment a Itàlia, i també a França i Alemanya, expliquen les noves actituds d'aquesta corporació per afrontar el liberalisme i el socialisme.¹⁷⁸ Hi ha molta informació sobre aquest augment del nombre de clergues i dels intents del partit liberal per frenar aquesta expansió.

Entre aquestes actituds, ens interessa remarcar, per tant, la necessitat d'exercir una determinada influència sobre les classes populars, posició que queda-

176. La bibliografia sobre la posició adoptada per l'Església en aquests anys és força extensa. Altrament, la llibertat d'ensenyament proclamada en la Constitució esmentada oferia moltes possibilitats a l'Església per enfrontar-se als nous reptes.

177. Cf. Pedro CUESTA ESCUDERO, *La escuela en la reestructuración de la sociedad española: 1900-1923*, Madrid, Siglo XXI, 1994, p. 231.

178. En l'encíclica *Cum multa*, de Lleó XIII, del 8 de desembre de 1882, s'intentava encarilar la confrontació existent entre els catòlics espanyols; recordem que ja Pius IX s'havia referit a la necessitat d'unió dels catòlics. Cf. Jordi FIGUEROLA I GARRETA, *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 99-168, pròleg de Josep Fontana.

ria reflectida en l'actitud de Lleó XIII, que s'incorporava al pontificat el 1878, i d'una manera especial en la publicació de la *Rerum novarum*, el 1891, document que no fou massa ben vist per la major part de l'Església de l'Estat espanyol —recordem que només va ser publicada pel bisbe Morgades.¹⁷⁹

Una de les grans prioritats de l'Església quedarà centrada en l'educació; es tractava de recuperar la confiança dels diversos sectors socials que convivia a l'Estat espanyol: el factor primordial era la formació de les classes altes per la seva capacitat d'influir en el món polític-social, sense oblidar, però, la necessitat de recuperar la classe obrera, grup social que havia adquirit un gran protagonisme arran de la industrialització i que cada vegada s'allunyava més de l'Església.

No és estrany, per tant, que aquesta recuperació dels obrers esdevingué una de les polítiques que tenien intenció d'impulsar alguns sectors l'Església, no pas majoritaris ni molt menys;¹⁸⁰ aquesta actitud pressuposava una política escolar adequada per a aquests grups, la qual cosa implicava la creació de centres de formació tècnica elemental, dirigida fonamentalment al que podríem considerar aristocràcia obrera, tot i que la primera preocupació era l'ensenyament elemental.

Atès que la formació obrera industrial era una activitat que entrava en una segona fase, exceptuant algun cas excepcional, haurem d'esperar el segle XX per trobar alguna proposta d'un cert interès. Al segle XIX, en el millor dels casos aquest tipus de centres oferien als obrers classes de dibuix. Les propostes de l'Església, malgrat una certa unicitat, eren heterogènies, ja que barrejaven actituds individuals o fins i tot col·lectives de determinades formes d'amor al proïsme, amb clares polítiques alternatives enfront de l'impuls de les doctrines socialistes i comunistes en el terreny educatiu, però que, en l'essència, sempre tenien la caritat cristiana com a doctrina prioritària.

Respecte a aquest tipus de formació, ens farem ressò, en primer lloc i d'una manera especial, dels salesians, per la importància que van tenir i pel fet que ja adquireixen una rellevància a finals del segle XIX, tot i que l'expansió, en aquest camp, d'aquest orde religiós cal situar-la dins de la història del segle XX, per la qual cosa ens limitarem a ressenyar breument els esdeveniments més destacats relacionats amb la seva fundació.

179. Cf. Jordi FIGUEROLA I GARRETA, *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, p. 238 i s.

180. En aquest sentit, la publicació de la *Rerum novarum* donarà motius als grups reformistes de l'Església; pensem que els sectors ultramuntans es mostraran en aquests moments més papistes que el papa.

La presència salesiana a Barcelona serà determinada per la intervenció de la senyora Dorotea de Chopitea, viuda de Serra, un personatge molt carismàtic, sense oblidar Lluís Martí-Codolar, fundador del zoològic del Parc de la Ciutadella. La senyora Dorotea, poc després d'enviudar, preocupada per la formació professional dels obrers i assabentada pel seu gendre, Narcís Pascual i de Bofarull, que a Itàlia un clergue salesià, Don Bosco, havia creat uns tallers on els adolescents de condició obrera poguessin aprendre un ofici, va veure-hi una escletxa per poder satisfer els seus anhels caritatius.

Davant d'aquesta avinentesa va decidir escriure a Don Bosco. En aquesta carta, després d'explicar-li que tenia notícies de la seva casa de Torí i que s'havia assabentat de la instal·lació d'una casa a Utrera, li demanava que li enviés un prospecte del seu col·legi i les despeses que podia ocasionar fundar una escola d'aquestes característiques al voltant de Barcelona.

Els set primers salesians procedents de la casa d'Utrera, la major part italians, van arribar a Sarrià, aleshores municipi independent, el 1884. Els primers tallers —nom que s'adoptà per anomenar-los al principi— que varen crear els salesians foren els de sastreria, de fusteria i d'enquadernació i no van tardar gaire en establir-ne de sabateria i d'escultura. El més destacat d'aquests primers anys fou el naixement de la impremta, totalment consolidada el 1887, la qual es considera, segons algunes afirmacions, la primera escola d'arts gràfiques creada a l'Estat espanyol. En aquest mateix any es va establir una secció d'estudis humanístics de preparació per a la formació professional i el 1895 s'establí també un centre salesià a Sant Vicenç dels Horts.¹⁸¹

Com podeu observar, es tracta fonamentalment de tallers, atès que l'establiment d'escoles taller forma part de la història del segle XX i en parlarem, doncs, quan ens centrem en aquest segle. Val la pena precisar que eren més aviat tallers artesanals que no pas industrials.

La procedència del professorat, generalment provinent d'Itàlia, explica que aquesta segona opció no comenci a prendre cos fins al segle passat, ja que a mesura que transcorria el temps el nombre de salesians d'ascendència espanyola augmentava i, consegüentment, la creació de centres escolars no presentava tantes dificultats.

L'acció del catolicisme social en el terreny de la formació professional no es restringeix únicament als salesians ni molt menys; ens hi hem referit en primer lloc pel seu caràcter específic, en aquest cas d'un orde religiós que tenia in-

181. Podeu consultar *100 anys de presència salesiana a Barcelona-Sarrià*, Barcelona, Ediciones Don Bosco, 1984, p. 92. Cf. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 653-658.

cidència a diversos estats europeus. Com ja hem indicat a bastament, les altres propostes les deixem per al capítol 7, perquè la major part d'aquestes pertanyen a la història del segle XX, tot i que quan calgui ens remetrem a les activitats del segle XIX, durant el qual, i sobretot durant el darrer quart de segle, aquestes propostes es van centrar majorment en la creació de centres d'ensenyament elemental.

Tot i no establir, generalment, centres docents de formació obrera, en alguns casos les classes d'ensenyament elemental es completaven amb classes de dibuix o s'establien específicament aquestes classes. Potser valdria la pena assenyalar que, en el cas del bisbat de la capital catalana, van néixer algunes associacions sota l'impuls directe de la màxima autoritat eclesiàstica, la dels bisbes de Barcelona Mn. Joaquim Lluch i Garriga (1874-1877), Josep M. d'Urquinaona i Bidot (1878-1883) i Jaume Català i Albosa (1883-1899).¹⁸² Tenint en compte que aquests moviments i el paper de les institucions de l'Església considerades globalment en aquest terreny adquiriran més relleu des del començament del segle XX, els estudiarem, per tant, en el capítol corresponent al període que va del 1900 al 1939, amb el benentès que quan calgui farem referència a les activitats que s'hagin portat a terme, generalment, durant els últims anys del segle XIX, com ja hem assenyalat.

182. En el cas de Mn. Lluch i Garriga, aquest tipus d'acció pastoral, l'havia començat ja quan era bisbe de Salamanca. Arran d'aquestes accions van néixer diverses associacions catòliques del signe esmentat. En el cas de Barcelona i el seu entorn immediat, podem recordar: Instituto Catalán de Artesanos y Obreros, Amigos del Obrero, Patronato del Obrero, Sociedad Católica Centro Moral e Instructivo de Gracia, Centro Moral Eulaliense, Centro de Nuestra Señora del Carmen y San Pedro Claver, Academia de los Santos Justo y Pastor, etc. Cf. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 669-684.

6. EL PERÍODE 1900-1939 (I). EL MARC LEGAL I L'OBRA DE LES DIPUTACIONS CATALANES, LA MANCOMUNITAT I LA GENERALITAT DE CATALUNYA

6.1. ALGUNES PRECISIONS PRELIMINARS

Atès que considerem aquest període, quant a les realitzacions, un dels eixos centrals del nostre estudi, sobretot pel que fa referència al temari d'aquesta segona part, hi dedicarem dos capítols.

En el primer ens ocupem de la trajectòria de les institucions governamentals, i si tenim en compte que l'acció de l'organisme més significatiu, el Govern central, va ser pràcticament nul·la en el grau elemental de l'ensenyament tècnic, ens concentrem en les diputacions i en altres institucions que les van substituir o completar.

En el segon, parlarem de l'obra dels consistoris municipals o institucions equivalents, especialment les més representatives, en el camp de la formació obrera, així com també de les altres institucions que podríem considerar de caràcter privat i es dedicaven a la formació professional.

Malgrat que moltes de les alternatives que hom proposarà per a l'organització d'un ensenyament tècnic que respongués a les necessitats d'un Estat industrial modern, especialment des de Catalunya, a partir de començaments del segle XX, foren fruit, en bona part dels casos, de les experiències iniciades en la segona meitat del segle XIX, de les quals ens hem fet ressò en el capítol anterior, la plasmació d'aquestes propostes, però, no arribarà fins a començament del segle passat.

Tot i l'impacte que va produir en el món industrial català l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, serà la crisi colonial de 1898 la que accelerarà els processos de canvi; tot i això, aquests resultaran més aviat aparents a l'Estat, deixant de banda algunes destacades excepcions, ben al contrari del cas català, on, essencialment a les zones urbanes i en procés d'industrialització, esdevingueren una realitat ben viva.

No es tractarà únicament de la incidència de la crisi colonial —la pèrdua sobretot de Cuba afectava la indústria catalana—, sinó que es produirà una desconfiança envers la política de la Restauració que es manifestarà en tots els grups socials. El fet, probablement, més transcendent fou l'inici de l'ensorrada del caciquisme i l'aparició de nous partits polítics, en un primer estadi, a les zones urbanes del Principat, i després, al conjunt del país, els quals substituïran els partits tradicionals: conservador i liberal.

La nova situació, significativa en l'àmbit polític, econòmic i social, també tindrà influència en l'educació i, d'una manera especial, en el terreny de la formació tecnicoprofessional masculina, per la qual cosa hem cregut oportú que el període 1900-1939 formi un bloc a part pel que fa a la legislació i la realitat escolar, malgrat que en aquest segon cas, com acabem d'indicar, hi dediquem un parell de capítols.

Finalment, el darrer paràgraf que fins ara hem dedicat en cada capítol a unes conclusions, on intentem resumir tot el que hem exposat abans, no figurarà en aquest capítol 6. Les conclusions s'inclouran al final del capítol 7, atès que la realitat escolar, com ja hem assenyalat, s'estudia conjuntament en els dos capítols.

6.2. L'EVOLUCIÓ LEGISLATIVA DE L'ENSENYAMENT TECNICOPROFSSIONAL (1900-1939)

Des de principis de la vintena centúria, com podreu comprovar a continuació, el pes de la legislació espanyola en el camp de l'ensenyament tècnic i professional adquireix una dimensió totalment nova. No es tracta pas que es pugui comparar, en cap aspecte, al corpus doctrinal i, en molts casos, legal dels estats industrials europeus continentals i americans d'avantguarda, però s'evidenciarà, a partir d'aquest moment, una preocupació més gran per aquesta problemàtica.

En aquest apartat, ens referirem exclusivament a la qüestió legal; més endavant, intentarem cercar els punts de contacte entre la legislació i la realitat educativa, qüestió que, en el cas de l'Estat espanyol, no resulta gens diàfana en els diferents graus de l'ensenyament i encara molt menys en el cas de la formació professional.

El nou Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts es creà per mitjà de dos RD, del 31 de març i del 18 d'abril de 1900, normativa legal que, al marge d'altres qüestions, posava sobre la taula els diversos problemes que plantejava l'ensenyament tècnic. El conservador Manuel García Alix, el primer dels ministres

d'Instrucció Pública, trencava amb la tradició del seu partit, que deixava l'educació a les forces del mercat. García Alix va plantejar una reforma general de l'ensenyament, de la qual feia temps que es parlava, amb la particularitat que s'incloïa l'ensenyament tècnic. El nou ministre manifestava una nova sensibilitat envers la problemàtica d'aquest tipus d'ensenyament.

En relació amb aquest punt, García Alix proposava un pla global d'ensenyança tècnica, el qual havia de comprendre des de la formació de l'obrer fins a la de l'enginyer superior; la polèmica sobre aquesta qüestió i molt especialment el canvi de Ministeri no afavoriren les intencions del nou ministre, tot i que conduí a l'aprovació d'un RD el 17 d'agost de 1901. Malauradament, la seva bona disposició no trobà continuïtat en els seus successors.

La nova organització de l'ensenyament tècnic fou promulgada pel ministre que el va substituir, l'advocat liberal Álvaro de Figueroa y Torres, comte de Romanones,¹⁸³ reforma que quedà limitada únicament a l'ensenyament elemental i mitjà, fet que explica, en bona part, que el Decret esmentat no fos massa ben vist per pràcticament ningú. Arran d'aquesta reforma, s'establiren els instituts generals i tècnics, amb preocupacions sobretot econòmiques, amb un batxillerat més orientat que no pas abans cap a les matèries científicotècniques, i es crearen, a més, escoles elementals d'indústries.¹⁸⁴

Al marge del que s'ha indicat fins ara, el Decret fixava la creació d'escoles superiors d'indústries a la capital, Alcoi, Béjar, Gijón, Cartagena, las Palmas i Terrassa i, més endavant, a Vigo, Vilanova i la Geltrú i València, a les quals s'han d'afegir les escoles superiors d'arts industrials establertes als instituts de segon ensenyament de Barcelona, Còrdova, Granada, Lleó, València, Saragossa, Sevilla i Toledo.

Enmig d'aquest maremàgnum de denominacions, ja per si mateix prou complicat, que dificultava saber si es tractava d'una escola de grau mitjà o elemental, el legislador va acabar de complicar les coses fins a arribar a situacions invertebrants.

Aquesta situació quedà solucionada, en part, almenys en relació amb les denominacions contradictòries, amb la publicació del RD de Julio Burell Cué-

183. Aquest RD fou publicat en el núm. 231 de la *Gaceta de Madrid* dos dies més tard. Quant a Álvaro de Figueroa y Torres, comte de Romanones, nomenat ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, el 6 de març de 1901, esdevindrà un dels polítics més influents del Partit Liberal, sobretot després de la mort de Canalejas.

184. Aquests instituts, que es regien pel Reglament del 29 de setembre de 1901, a més del batxillerat, tenien encomanats els estudis elementals i, en alguns casos, superiors del magisteri i els elementals d'indústria, comerç i belles arts, que foren suprimits el 1903 i 1904. El magisteri fou definitivament separat d'aquests instituts per un Decret del 30 d'agost de 1911.

llar de 18 de juny de 1910, completat amb un altre del 16 de desembre del mateix any de Julio Burell que fixava un reglament orgànic, d'acord amb el qual les escoles elementals d'ensenyament tècnic recuperaven el nom tradicional de *escoles d'arts i oficis*, i les superiors, és a dir, les d'ensenyament tècnic mitjà, rebien el nom de *escoles industrials*.

Arran del RD del comte d'Esteban-Collantes del 18 d'agost de 1915, les escoles d'arts i oficis es van reorganitzar de nou i es van classificar en tres grups: artísticointerindustrials, tecnicointerindustrials i professionals; la vigència d'aquest Decret va durar poc temps i fou novament implantat el pla Burell de 1910 per un RD del 10 de juliol de 1916, normativa que continuà vigent fins a l'aprovació de l'Estatuto provincial de 1925.

Caldrà esperar, doncs, el període de la dictadura de Primo de Rivera perquè la legislació sobre l'ensenyament tecnicoprofessional comenci a tenir una certa racionalitat i un cert gruix; cal precisar, però, que aquests estudis, a mitjan març de 1924, passaven a dependre del Ministeri de Treball, Comerç i Indústria que s'havia creat l'any 1920, poc abans del cop d'Estat, amb la qual cosa l'ensenyament passava a dependre de dos ministeris.

Aquesta modernització de la base legal, almenys en comparació amb èpoques anteriors, comportava, com a contrapartida, que les decisions estiguessin més centralitzades, seguint la tradició de l'Estat espanyol al llarg del segle XIX i la major part de la vintena centúria, actitud que el Govern de Madrid no ha acabat de superar mai del tot.

L'aprenentatge industrial, l'ensenyament tècnic, l'orientació professional i altres qüestions col·laterals formaven part de l'òrbita legislativa a partir del RD del 22 d'octubre de 1924. En relació amb aquesta qüestió, caldria remarcar la promulgació de l'Estatuto provincial, ja citat, l'articulat del qual fixava les obligacions i les atribucions que havien d'assumir les diputacions provincials en el terreny de l'ensenyament tècnic i professional. En aquest context va tenir incidència el llibre segon del Codi del Treball, promulgat el 23 d'agost de 1926, que regulava el contracte d'aprenentatge.¹⁸⁵

Serà, sobretot, al llarg de 1928 quan s'acabarà de fixar una legislació que en els seus trets essencials es perpetuarà al voltant de trenta anys. He de parlar en primer lloc de la creació, per un RD del 3 de novembre, del Ministeri d'Economia, del qual passaven a dependre les escoles d'Enginyers Industrials,

185. Aquest contracte, fixat en el Codi del Treball, en els articles que van del 57 al 139, distingia entre les disposicions anomenades *fonamentals* (tit. 1r) i les *reglamentàries*, i considerava en cada una, separadament, tot allò que feia referència a les parts contractants, els deures i drets, i la forma, rescissió i terminació del contracte.

així com el canvi de denominació del Ministeri de Treball, que des d'aquest moment es dirà *Ministerio de Trabajo y Previsión*, una de les direccions generals del qual era de la de l'Ensenyament Professional, en la qual estava vinculada César de Madariaga, un dels especialistes espanyols de més renom en aquest camp.

Referent als canvis legislatius, resulta significatiu el RD del 21 d'agost, publicat a la *Gaceta de Madrid* el 28 de desembre d'aquest mateix any, que donava forma legal a l'Estatuto de la Formación Profesional, i el RD del 14 de desembre, que regulava l'ensenyament tècnic superior.

D'acord amb el nou corpus legal, la formació tecnicoindustrial estarà integrada pels estadis següents:

- la formació obrera de l'oficial i del mestre industrial,
- la formació artesana,
- la formació professional de perit i enginyer industrial,
- la formació tècnica d'ampliació i investigació sense massa especificacions.

Aquesta formació, segons els nivells o segons els casos, podia ser a càrrec de l'Estat, totalment o parcialment, de les diputacions provincials, dels ajuntaments, de les mancomunitats i d'altres tipus de corporacions públiques.

Pel que fa a les escoles del treball per a oficials i mestres industrials, les antigues escoles d'arts i oficis, el legislador establia diferents nivells:

- preaprenentatge,
- aprenentatge de l'oficial,
- formació professional del mestre obrer,
- ensenyament de caràcter auxiliar o d'ampliació,
- com a complement d'aquests nivells, s'establia el reaprenentatge per canvi d'ofici voluntari o forçat.¹⁸⁶

Pel que fa referència a l'aprenentatge o la formació professional del mestre industrial, hom preveia tres possibilitats:

- formació escolar completa diürna,
- formació mixta regulada, que consistia en el fet que l'empresa concedís a l'aprenent dos dies complets a la setmana per poder assistir a les classes de l'escola professional,
- formació mixta lliure, on l'aprenent se sotmetia a les clàusules del contracte d'aprenentatge, treballant l'horari normal i anant als vespres a l'Escola del Treball per tal de rebre un ensenyament complementari.

186. Es tractava més aviat d'un projecte teòric que no pas d'una voluntat pràctica, ja que aquest reaprenentatge no es va realitzar, que sapiguem, enlloc del nostre país.

Tot continuà pràcticament igual durant l'any i escaig de la dictablanda i fins i tot al llarg del període republicà 1931-1936, en el qual, malgrat l'existència d'un clima social propici i, d'una manera especial, del zel mostrat per determinades persones, els canvis legislatius s'han de considerar irrelevants, i creiem que no només per les dificultats polítiques, econòmiques i socials.

Enmig del desert del període 1930-1936, destaquen solament alguns decrets promulgats en els primers temps, publicats entre el setembre de 1931 i el març de 1932, d'acord amb els quals es reintegrà l'ensenyament tecnicoprofessional al Ministeri d'Instrucció Pública i es regulà novament el contracte d'aprenentatge, tal com especificava la Llei del 21 de novembre de 1931 referent al contracte de treball.

Convé recordar, a més, altres mesures legislatives, com és ara el Decret del 8 de juny de 1931, segons el qual es creava una Comissió per estudiar fórmules per a la formació dels professionals dels comandaments tècnics intermedis, preludei d'altres reformes possibles; tot plegat no va tenir cap mena d'incidència pràctica, a pesar dels esforços desplegats per la Comissió esmentada i l'abnegat treball que, segons sembla, van realitzar els seus integrants.

També podríem parlar d'un Decret de la Presidència del Govern del 10 de febrer de 1932, publicat a la *Gaceta de Madrid* del 13 de febrer de 1932, d'acord amb el qual s'establia una Direcció General d'Ensenyament Professional i Tècnic. Ben poca cosa venint d'una República autoanomenada *dels treballadors*.

Un interès especial, però, adquireix la legislació de la Generalitat republicana durant el període de la guerra de 1936-1939, a través del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada), que, d'acord amb el Pla d'aquest organisme, va aprovar un Pla General d'Estudis Industrials el 16 d'octubre de 1936, elaborat per la sotsponència d'ensenyaments industrials.

Recordem que l'organigrama del Pla preveia un sistema no ben bé igual, però força semblant a la LOGSE, amb una escolaritat obligatòria fins als quinze anys, amb la novetat d'un període dedicat a l'orientació professional. Acabada la dita escolaritat, els alumnes passaven a un politècnic bàsic d'adaptació per a seguir els estudis corresponents.

Aquest Pla, com veurem més endavant, recollia, en certa manera, les propostes que ja havien fet alguns organismes vinculats a la burgesia industrial des de principi de segle, és a dir, la idea de la unificació dels ensenyaments tecnicoindustrials per possibilitar una continuïtat en els estudis, des de la formació de l'obrer fins a la de l'enginyer, ara, però, sense l'existència d'una estructura educativa dual, difícil de superar.

Les dificultats per al seguiment del Pla van fer que es comencessin a posar en marxa plans parcials, sobre els quals ens tornarem a referir a l'hora de

parlar de l'obra específica de la Generalitat en el terreny de la formació professional.

Es tractava d'adaptar al nou projecte centres que estaven ja en funcionament. La manera més corrent d'adaptació al Pla s'aconseguia, generalment, amb un procediment similar al que el Pla del CENU preveia per a les escoles primàries. L'Ajuntament on s'ubicava el centre sol·licitava del Departament de Cultura el reconeixement com a escoles de formació professional politècnica, d'acord amb el Pla General, i el Departament esmentat assumia una tasca de control administratiu, tècnic i pedagògic del centre.¹⁸⁷

6.3. LA REALITAT SOCIOEDUCATIVA

6.3.1. LA INFLUÈNCIA DEL MÓN POLITICOLEGAL I DEL CONTEXT SOCIAL

Malgrat els canvis, fins i tot qualitatius, que va experimentar la legislació de l'Estat espanyol en la matèria estudiada, a partir de principis del segle XX, hem pogut adonar-nos de les seves limitacions; no ens hem d'estranyar, per tant, que arribem a la conclusió que aquesta legislació les línies essencials de la qual acabem de resumir no satisfieia, ni molt menys, les necessitats d'una societat industrial desenvolupada.

Si hom realitza una anàlisi cronologicocomparativa del canemàs legal de l'Estat espanyol i el de la majoria d'estats industrials, en relació amb l'ensenyament tecnicoprofessional, podrà comprovar que, en les nostres latituds, s'observa un retard força considerable en aspectes essencials, per exemple, en el vincle que ha d'existir entre l'ensenyament tecnicoprofessional i el procés productiu.

Ja assenyalàvem en el capítol anterior que el problema no es limitava únicament a les derivacions de la configuració de l'Estat, sinó que es presentaven a més altres factors de caràcter econòmic i social que incidien fins i tot en la relació entre el món legal i el món real; en aquest sentit, cal recordar que no s'arribà, ni molt menys, a fer efectiva la legislació espanyola, totalment insuficient en el terreny que estudiem.

187. El Decret de creació del CENU es promulgà el 27 de juliol de 1936. Respecte a totes aquestes qüestions, podeu consultar GENERALITAT DE CATALUNYA, *Projecte d'ensenyament de l'Escola Nova Unificada*, 1936, 40 p.; Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la Guerra Civil: EL CENU*, Barcelona, Barcanova, 1982, p. 60-64.

Com ja hem apuntat, cal tenir present la poca rendibilitat, des del punt de vista econòmic, de l'ensenyament tècnic elemental, a causa de la gran diferència que existeix entre uns alts costos d'implantació i de manteniment i els possibles ingressos de matrícula, per exemple, molt escassos a causa de la composició social de l'alumnat.

En el nostre cas específic, com a mínim en aquest període i en l'anterior, la situació de l'ensenyament professional s'havia agreujat a causa de la inhibició quasi total de l'Estat en el camp que ens ocupa, com mostra la taula 2. Si reflexioneu sobre aquestes dades, us adonareu que reflecteixen clarament la política educativa del Ministeri, poc interessada per la formació professional.

TAULA 2
Percentatges^a dels pressupostos dels diferents nivells de l'ensenyament en relació amb el total del pressupost del Ministeri d'Instrucció de l'Estat espanyol^b entre 1902 i 1915

Any	Pressupost total PTA	Primari	Secundari	Tècnic	Universitari	Professional
1902	43.360.110	62 %	8,5 %	2,8 %	8,2 %	1,7 %
1904	45.644.810	61 %	8,1 %	3,2 %	9,4 %	1,6 %
1906	46.415.255	60 %	8,4 %	3,6 %	9,2 %	1,9 %
1907	48.539.356	57 %	7,9 %	3,9 %	10,6 %	2,1 %
1908	51.606.776	57 %	7,9 %	3,9 %	10,6 %	2,1 %
1909	52.351.347	58 %	7,5 %	3,8 %	10,2 %	2,3 %
1911	58.524.586	52 %	7,0 %	3,8 %	10,3 %	2,0 %
1913	62.711.373	58 %	8,1 %	4,3 %	10,2 %	2,5 %
1915	74.355.985	54 %	7,0 %	4,1 %	8,9 %	2,5 %

a. Observeu que la suma total dels diferents percentatges està lluny del 100 %.

b. Aquest Ministeri també era de Belles Arts.

FONT: MIPBA, *Anuarios estadísticos*.

D'altra banda, com pot deduir-se del que hem dit anteriorment, la iniciativa privada no tenia al·licients per invertir, com passava almenys en el cas de l'ensenyament primari i secundari clàssic, a les zones urbanes de Catalunya, la qual cosa significava que resultava difícil eixugar, com a mínim en part, el dèficit escolar de l'ensenyament tècnic elemental.¹⁸⁸

188. En diferents obres de l'autor d'aquest treball, queda clarament reflectida la importància de la iniciativa privada al Principat, a l'ensenyament primari i secundari, especialment a la província de Barcelona.

Les societats occidentals, almenys amb anterioritat al final de la Segona Guerra Mundial, no han atorgat la importància que es mereixien les ensenyances tecnicoindustrials, almenys en comparació als esforços que s'han dedicat a altres nivells de l'ensenyament. D'entre els molts factors que han incidit en la formació professional obrera, voldríem recordar d'una manera especial el fenomen del desenvolupament de les forces productives, que plantejarà la necessitat d'introduir canvis en l'estructura de l'ensenyament professional i sobretot d'afrontar la resistència dels sectors socials en conflicte.

A tot això cal afegir a més la posició de la societat considerada en el seu conjunt, que, en general, no ha valorat prou aquest sector de l'ensenyament per diverses causes, entre les quals l'herència històrica. La subsidiarietat de l'Estat —el Govern central continuà, a grans trets, la política del segle XIX— va obligar cada vegada més les institucions catalanes a intentar atenuar en la mesura del possible el dèficit generat per l'acció d'un Estat que no ha exercit, almenys fins fa molt poc temps, la funció que altres estats de la mateixa àrea geogràfica han realitzat; d'altra banda, el problema s'agreujava a causa de les limitacions presupostàries de les institucions autòctones esmentades.

Com ja veurem en l'apartat vinent, a l'actuació de la Diputació de Barcelona, que ja tenia un paper determinant en el segle passat, caldrà sumar-hi la participació en aquests anys de la Mancomunitat i de la Generalitat de Catalunya. Altrament, no podem oblidar, ja ho veurem en el proper capítol, els ajuntaments, sobretot de les zones urbanoindustrials, els quals continuaran sent fonamentals, amb la qual cosa es podrà satisfer des dels estaments públics, com a mínim en una part, la demanda de mà d'obra qualificada que generava el procés d'industrialització.

En relació amb aquesta qüestió, l'any 1933, de les seixanta-una escoles d'ensenyament públic tècnic i comercial, només nou depenien de l'Estat, com podeu comprovar en la taula 3.

Hom no pot oblidar tampoc que l'acció de l'Estat, al marge de la seva poca importància percentual, restava circumscrita, en el cas que ara ens ocupa, a l'ensenyament tècnic superior i, en menor grau, mitjà i era pràcticament nul·la en el terreny de l'ensenyament tècnic de grau elemental, com haureu pogut observar en la taula 2.

La taula 3 fa referència a l'ensenyament públic; en aquestes dades no consten els centres dependents de la iniciativa particular o privada, sobretot important en el camp de l'ensenyament comercial, però també força significativa en el terreny de l'ensenyança tècnica elemental. En aquesta qüestió, hem de parlar tant de l'Església com de les entitats i corporacions vinculades directament o indirectament al món industrial, associacions patronals i moviment obrer, espe-

TAULA 3
*Nombre d'escoles públiques tècniques i comercials
a Catalunya l'any 1933*

<i>Dependents de la Generalitat i els ajuntaments</i>				<i>Dependents de l'Estat</i>			
	<i>Barcelona</i>	<i>Resta Catalunya</i>	<i>Total</i>	<i>Barcelona</i>	<i>Resta Catalunya</i>	<i>Total</i>	
Agricultura	3	—	3	—	—	—	
Indústria i							
Construcció	6	17	23	3	2	5	
Comerç	2	1	3	1	—	1	
Arts	6	2	8	—	—	—	
Femenines	8	—	8	1	—	1	
Altres	5	—	5	7	2	9	
Total	30	20	50	7	2	9	

FONT: Generalitat de Catalunya.

cialment aquest darrer, per mitjà d'ateneus o centres similars vinculats o no als sindicats obrers, aspectes que estudiarem, tot i que de manera esquemàtica, en un altre apartat.

La preferència dels organismes estatals per l'ensenyament tècnic superior i mitjà és fàcilment comprensible si tenim en compte que el comportament de l'Estat espanyol no s'ajustava a les premisses d'una societat en fase de desenvolupament industrial. Els diferents organismes governamentals necessitaven eines per controlar allò que feien les diputacions, els ajuntaments i la iniciativa privada, la qual cosa només es podia fer efectiva amb tècnics de grau superior o mitjà; en canvi, la idea d'impulsar l'ensenyament tècnic segons les necessitats de la indústria no es considerava un problema d'Estat.

Heus aquí, per tant, que això que anomenem *cultura de peatge* no és únicament i exclusiva una característica relacionada amb determinades expressions culturals vinculades, generalment, a la nostra història, literatura, llengua, i al nostre dret, base de les reivindicacions del moviment catalanista, sinó que es tracta d'un concepte d'un abast molt més ampli, on hem d'incloure, entre altres qüestions, l'educació en els seus diferents graus i vessants i, d'una manera especial, l'ensenyament tecnicoprofessional.

Precisament, una de les intencions d'aquest treball és mirar d'explicar el sentit i l'abast d'aquesta cultura de peatge en el terreny de la formació obrera, la qual cosa no implica, però, que incidim també en l'anàlisi de les limitacions de la societat catalana, més enllà de les dificultats pressupostàries de les institucions del país abans esmentades i, en general, de la nostra societat civil, al marge dels condicionaments estatals.

6.3.2. LA REALITAT ESCOLAR

6.3.2.1. *Puntualitzacions prèvies*

Com heu pogut comprovar en el paràgraf anterior, l'Estat deixà a les mans de les diputacions i en segon terme dels ajuntaments la creació i gestió dels centres de formació professional obrera, que exercien, fins a un cert punt, un determinat control sobre aquestes escoles.

Ens limitarem en aquest capítol, com ja hem assenyalat, als organismes públics que podem considerar Estat. En aquest sentit, seguint les pautes marcades en el capítol 5, atorgarem una especial importància a la continuació de l'activitat de les diputacions, especialment la de la Diputació de Barcelona, tant pel que fa relació a la seva actuació a la capital catalana com a la resta de poblacions de la província de Barcelona, limitant-nos, tal com assenyalàvem en el capítol anterior, a la formació obrera de les indústries tradicionals: tèxtil, mecànica i elèctrica.

Som conscients de la importància de la indústria de la construcció, especialment a les zones urbanes i particularment a Barcelona, però creiem que es tracta d'un cas a part que mereix un estudi especial que no forma part de les nostres coordenades, amb el benentès, però, que en moltes escoles d'arts i oficis es cursaven especialitats relacionades amb la construcció.

Quant a la ciutat de Barcelona, parlarem especialment de l'obra de l'Escola Lliure i Provincial d'Arts i Oficis, l'evolució de la qual conduí a la creació de l'Escola del Treball de la Diputació de Barcelona, en el marc d'una reforma global de l'ensenyament tecnicoprofessional que es començarà a plantejar pràcticament i teòricament a partir de 1900.

Al marge del desenvolupament de l'obra esmentada, dirigirem la mirada vers altres escoles i projectes que tenen lloc en aquests anys, principalment en relació amb les activitats realitzades per la Mancomunitat (1914-1923) i la Generalitat de Catalunya (1931-1938) en la formació obrera.

6.3.2.2. *Les institucions públiques catalanes*

6.3.2.2.1. MARC GENERAL

Se'ns fa difícil parlar d'un marc global català, tenint en compte el pes decisiu de la capital catalana i d'algunes poblacions industrials de la seva zona d'influència directa. Altrament, convé que ens aturem a pensar en el que representava la divisió provincial política i administrativa, almenys pel que fa a les institucions públiques. Recordarem, en relació amb aquest afer, que políticament, almenys en teoria, no hi havia pràcticament diferències entre Barcelona i la resta de capitals provincials catalanes.

D'acord amb el que acabem d'apuntar, no ens ha d'estranyar que l'obra de la Diputació de Barcelona sigui decisiva durant la major part del temps. Els problemes derivats de la divisió provincial van trobar una solució parcial i intermitent gràcies a la Mancomunitat i la Generalitat.

D'aquesta manera, les diputacions van estar vinculades, però no totalment absorbides, aproximadament una tercera part d'aquest període, a organismes supraprovincials, als quals ens referirem més endavant. Altrament, en parlar dels ajuntaments en el capítol vinent, estudiarem també les realitzacions directes o indirectes de les diputacions de Girona i, en menor grau, de la de Tarragona, ja que la diputació de Lleida va viure un xic al marge d'aquesta problemàtica.

En primer lloc, un dels trets definitoris de l'obra dels organismes esmentats en el paràgraf anterior ha estat que creguessin que l'ensenyament tecnoprofessional s'ha de considerar un tot. Ja a finals del segle XIX, es feien públiques les primeres propostes de reforma global d'aquest tipus d'ensenyances, projectes que no tingueren pràcticament incidència sobre la realitat socioeducativa. En aquest sentit, recordarem la conferència que va pronunciar el periodista terrassenc, republicà federal de signe catalanista, Josep Roca i Roca, l'any 1882,¹⁸⁹ on plantejava el problema derivat de la indefinició d'aquests estudis, en el marc d'un cicle sobre arts i oficis organitzat pel Foment de la Producció Espanyola, associació que, juntament amb l'Institut del Foment del Treball Nacional, constituirà el Foment del Treball Nacional, l'any 1889.

Altrament, convé que no us oblideu de les preocupacions de tot tipus relacionades amb el món industrial, generades per l'Exposició Universal de 1888,

189. Aquest autor va practicar la sàtira política, especialment a la *Campana de Gràcia*, de la qual va ser director, i a l'*Esquella de la Torratxa*.

la incidència de la qual es manifestarà en la creació, per exemple, de l'Escola d'Arts i Oficis de la vila de Gràcia, impulsada per la Sociedad Económica Graciense de Amigos del País.¹⁹⁰

Malgrat tot, el problema de l'ensenyament tecnicoprofessional no esdevindrà motiu de reflexió social, pensant en realitzacions pràctiques i immediates de gran abast, fins a principis del segle XX, enmig de l'impacte produït per la crisi de 1898, preocupació que té com a eix central la Diputació, el centre neuràlgic del país.

6.3.2.2.2. L'OBRA DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA A LA CAPITAL CATALANA (1900-1923)

Referent a l'obra d'aquest organisme, resulta si més no significatiu l'informe presentat a la Diputació de Barcelona pel diputat Jaume Garriga el 20 de juny de 1900, on es plantejaven reformes profundes a l'Escola Provincial d'Arts i Oficis, centre que es considerava de qualitat millorable i amb un nombre d'alumnes totalment insuficient; aquestes propostes es basaven en la trajectòria, en aquest camp, dels països industrials d'avantguarda, com ja assenyalàvem en el capítol anterior. La subsidiarietat de l'Estat, que continuà, a grans trets, la política del segle XIX, obligà cada vegada més les institucions catalanes a intentar eixugar, en la mesura del possible, el dèficit generat per l'acció d'un Estat que no havia exercit la seva funció en aquest terreny.

Com ja veurem en el capítol 7, a l'actuació de la Diputació de Barcelona, que ja havia exercit un paper decisiu en el segle XIX, caldrà afegir la d'alguns ajuntaments catalans, d'una manera especial el de la capital catalana, que s'hi va trobar directament implicat, arran de l'absorció dels municipis limítrofs.

Durant la darrera dècada del segle XIX, hom manifestava un interès remarkable envers les actuacions que es realitzaven en alguns estats en el camp de la formació professional obrera; en relació amb aquest punt, excel·liren alguns professors de les escoles tecnicoprofessionals que s'havien establert des de la Revolució de Setembre de 1868, aspecte estudiat en el capítol anterior.

D'altra banda, coincidint amb les preocupacions del ministre García Alix, a les quals ja ens hem referit, el 15 de juliol de 1900 el Foment del Treball Nacional elaborava una memòria, redactada, en les seves línies mestres, per l'en-

190. Cf. Arxiu Municipal de Gràcia.

ginyer Josep Albert Barret, professor de l'Escola Provincial d'Arts i Oficis, en la qual també col·laboraren Josep Mestres, Joaquim Alorda, Jaume Garriga, Lluís Ferrer i Vidal i Lluís Tintorer.¹⁹¹

En aquesta memòria, molt detallada sobretot pel que fa a la situació de la formació professional a Europa i Amèrica, hom proposava, entre altres coses, la separació dels estudis artístics dels industrials, tot dividint aquests darrers en:

- primaris (obrers)
- mitjans (obrers especialitzats, contramestres, tècnics)
- superiors (directors i enginyers).

El Pla Barret preveia un ensenyament de caràcter pràctic basat en l'escola taller i la gratuïtat o gairebé la gratuïtat dels estudis. Tant l'informe Garriga com el del Foment del Treball presentaven com a model les *half time schools*, escoles teorico-pràctiques d'ensenyament total. Hom preveia la possibilitat que els alumnes poguessin cursar tots els graus de l'ensenyament, des de l'elemental al superior, de tal manera que l'obrer pogués assolir, en determinats casos, el títol d'enginyer.¹⁹²

El projecte Barret no s'arribà a materialitzar perquè el Ministeri d'Hisenda no va acceptar un impost específic per poder-lo finançar. Aquesta memòria cal considerar-la, però, la base de l'obra de la Diputació de Barcelona i de la Mancomunitat de Catalunya en aquest terreny, trajectòria que començava a prendre cos amb l'aprovació del RD del 30 de març de 1904.¹⁹³

Arran d'aquest Decret es constituïa el Patronat de l'Escola Industrial de Barcelona, organisme que presidí el president de la Diputació mateix. És de sobres coneguda la transcendència del treball d'aquest Patronat i sobretot de les seves realitzacions, especialment des del moment que Prat de la Riba fou nomenat, el 1907, president de la Diputació de Barcelona; no cal, per tant, que tractem, almenys en detall, d'aquesta qüestió una vegada més.

Al marge de la conceptualització sobre la globalitat de l'ensenyament tèc-

191. No va ser l'únic projecte preparat durant aquests anys, però ens referim a aquest, perquè va tenir més transcendència. Si us interessa conèixer amb més detall aquesta qüestió, vegeu Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, p. 171; Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 281 i s.

192. Pel que fa a les relacions de la Diputació de Barcelona amb el Govern central en aquests anys, podeu veure Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV: *Ensenyament tècnic-industrial, tècnic-manual i d'arts i oficis*, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1981, p. 18-24.

193. A la bibliografia, s'inclouen treballs que estudien l'obra del Patronat abans i després que Prat de la Riba fos president de la Diputació.

nic, de la qual quedarien exclosos els estudis d'enginyer, que al cap d'un temps passaren a dependre totalment de l'Estat, el Patronat tingué sobretot la virtut d'adquirir, el 1906, l'antiga fàbrica Batlló. De fet, es tractava d'un emplaçament idoni per instal·lar l'Escola Industrial projectada per la Diputació; a partir de l'any següent, el Patronat començaria a preparar-se per anar substituint les velles instal·lacions situades a la Universitat literària, en condicions, com ja hem manifestat, molt precàries.¹⁹⁴

Així, doncs, el Patronat, en col·laboració amb la Diputació, iniciava el trasllat d'alguns centres de l'Escola Provincial, per exemple, la instal·lació a Can Batlló de l'ensenyament de la filatura de cotó i de la secció completa de tissatge, els cursos 1909-1910 i 1910-1911, respectivament.

Paral·lelament, ja es preparaven les instal·lacions per acollir els tallers del ram de l'aigua, tintoreria, aprestos i estampats, per completar el cicle de la indústria tèxtil i el Laboratori d'Estudis Superiors de Química, centres que, en l'estudi teòric i sobretot pràctic, podem considerar que eren dels millors d'Europa de la seva època. En realitat, es tractava d'un primer pas, perquè la Comissió Provincial, en una sessió del 13 de juliol de 1910, segons un acord que es va prendre en la sessió pública de l'11 d'octubre del mateix any, es comprometia a traslladar, com més aviat possible, a Can Batlló totes les instal·lacions de l'Escola d'Arts i Oficis i algunes de les càtedres de l'Escola d'Enginyers Industrials.

D'aquests anys, destaquem també la creació d'uns nous estudis vinculats a una indústria que acabava de néixer, l'automobilisme. Aquestes classes es van dur a terme amb l'ajut de la Hispano Suïssa, que s'havia establert a Barcelona el 1904. La Comissió Especial de Nous Serveis va acceptar aquesta iniciativa el 26 de juliol de 1907; les classes teòriques se celebrarien a l'Escola d'Arts i Oficis i les pràctiques, a l'empresa esmentada.

Una altra qüestió que cal tenir present és que es posava en marxa una reforma programàtica que afectava una part important dels estudis: a més dels dos cursos tradicionals de caràcter general per a capatassos o encarregats de taller i operaris, es va establir un grup de tres cursos per a teixidors i una sèrie d'ensenyaments per a diferents especialitats, de les quals recordarem: tintorers, manyans de màquines, electricistes, delineants, capatassos d'obra, així com

194. Durant un temps es traslladà a un altre local, però el remei era pitjor que la malaltia i l'Escola tornà a la Universitat. Finalment, el vell anhel es feia realitat. De mica en mica, la Universitat anava recuperant la seva funció en l'àmbit local. El 1909 l'Escola Normal es traslladava a l'antiga Facultat de Medicina, que també tenia nou local, i, d'altra banda, com hem apuntat, els estudis tecnicoprofessionals trobaven una nova seu.

també les classes d'automobilisme ja citades, al marge de les de francès i economia social.¹⁹⁵

Hem intentat ressenyar breument els canvis qualitius que tenen lloc els primers anys de la creació del Patronat; pel que fa al terreny quantitatiu, la incidència queda clarament reflectida en l'augment de la matrícula, que s'expressa en la taula adjunta, matrícula que fins aleshores no havia ultrapassat pràcticament mai els dos-cents cinquanta alumnes.

TAULA 4
*Nombre d'alumnes matriculats i nombre d'examinats i percentatges
a l'Escola Provincial d'Arts i Oficis de 1907 a 1913*

<i>Curs</i>	<i>Alumnes matriculats</i>	<i>Alumnes examinats</i>	<i>Percentatges</i>
1907-1908	510	213	41,76 %
1908-1909	552	242	43,84 %
1909-1910	556	222	39,92 %
1910-1911	528	201	38,06 %
1911-1912	630	217	34,44 %
1912-1913	487	198	40,65 %

FONT: *Actuació de la Diputació Provincial des de l'any 1907*, foli 60, ADPB, lligall 3408, any 1916, núm. 13, citat a Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones*, p. 296.

Aquestes dades van ser trameses a la Diputació per Paulí Castells.¹⁹⁶ Alberdi mateix, probablement amb tota la raó, és del parer que aquestes xifres són un xic exagerades. Sobta el baix percentatge d'examinats, almenys en comparació amb la nova Escola, com podreu comprovar en la taula 5, però hem de pensar que el nombre d'examinats era quasi equivalent al d'aprovat, perquè el de suspesos era pràcticament nul.

195. Vegeu sobre tots aquests canvis Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 290-301.

196. Cf. *Actuació de la Diputació Provincial des de l'any 1907*, foli 60, ADPB, lligall 3048, any 1916, núm. 13, citat també a Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 296 i nota 296.

Els estudis tècnics elementals, base de les nostres reflexions, tardaren encara uns anys a adaptar-se a la nova organització, la qual cosa es començava a produir el dia 1 d'octubre de 1913, quan la vella Escola Provincial es va convertir en Escola Elemental del Treball.

Malgrat tot, durant el curs 1913-1914 encara es va impartir a l'Escola d'Enginyers, a la plaça Universitat; per tant, hom haurà d'esperar el 29 de maig de 1914, data de la inauguració del nou edifici, per iniciar una nova etapa. L'Escola del Treball estava emplaçada als terrenys de Can Batlló, al carrer d'Urgell, número 187, i estava formada per tres cossos d'edifici amb una extensió de 3.225 m².¹⁹⁷

En l'ensenyament professional, concretat en aquest estudi en el grau tècnic elemental, l'obra de la Diputació de Barcelona a la capital catalana tindrà el seu màxim exponent en el que serà l'Escola Elemental del Treball, continuadora de l'Escola Provincial i Lliure d'Arts i Oficis, més endavant, el 1920, Escola del Treball.

Tot i que existeix una àmplia bibliografia sobre aquesta Escola,¹⁹⁸ cal tenir presents alguns aspectes determinats de la trajectòria d'aquesta institució, si volem comprendre el marc general de la formació professional a Catalunya en aquests anys, atès que, en certa manera, aquest establiment docent va esdevenir una espècie de centre model.

En realitat, no podem parlar de l'Escola del Treball, que amb penes i treballs s'ha perpetuat fins als nostres dies sota diferents denominacions, fins a la inauguració del nou edifici, ja que abans es tractava d'un altre centre. Malgrat tot, al marge de comptar amb unes instal·lacions molt més àmplies i modernes, en un primer moment, l'Escola continuà la vella trajectòria, els estudis continuaven essent nocturns, als vespres de set a nou, els cursos dividits en dos quadrimestres i el cost de la matrícula a l'abast de tothom.

Els càrrecs directius de secretari, Antoni Ferran, i de director, Paulí Castells, eren els mateixos de l'Escola d'Enginyers Industrials, amb la qual cosa l'Escola del Treball i, per tant, el grau elemental de l'ensenyament tècnic es continuava considerant una branca sense pes específic en el context global d'aquest tipus d'ensenyament.

197. Les edicions del matí i vespre de *La Veu de Catalunya* de divendres 29 de maig es feien ressò d'aquest esdeveniment, recordant que en pocs dies s'havia constituït l'Assemblea de la Mancomunitat, s'havien inaugurat la Biblioteca de Catalunya, les oficines i la Biblioteca del Consell d'Investigació Pedagògica i s'havia posat la primera pedra del monument a mossèn Cinto.

198. Sobre aquesta qüestió, podeu consultar, especialment, MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada: Anys 1914-1923*, I: *Organització i administració general de la Mancomunitat*, II: *Cultura i instrucció*, III: *Agricultura*, Barcelona, agost 1923, p. 297-334.

D'altra banda, els dos professors anomenats tenien una mentalitat d'estructura educativa tradicional, és a dir, consideraven, fonamentalment, que existia una gradació d'importància en els estudis i, a més, que els centres d'ensenyament eren uns simples expenedors de títols, sense lligam amb la realitat circumdant. No entrava, doncs, en els seus càlculs la importància específica que els projectes de reforma anteriors atorgaven al contacte permanent amb el mercat de treball, una de les grans preocupacions, especialment en l'ambient esmentat, criteri que estava molt lluny de les coordenades dels nous gestors, que concebien les institucions educatives, com hem apuntat, al marge del món social.

Uns anys més tard, sota la pressió de la Diputació barcelonina, l'Escola Elemental del Treball va aconseguir independitzar-se totalment. El 21 de març de 1917 era nomenat director Josep A. Barret, professor de matemàtiques i d'enginyeria, que va iniciar una reforma de l'Escola des de les pròpies arrels; la nova direcció, que basava la seva actuació en el projecte de principis de segle, no va tenir temps de tirar endavant les seves propostes perquè va durar molt poc temps, ja que el 8 de gener de 1918, Barret era assassinat en circumstàncies misterioses.¹⁹⁹

Després de la seva mort, la direcció va recaure en Ferran Tarragó, més somiatruïtes que altra cosa. La seva manca de tacte el va obligar a dimitir aquell mateix any. Hi ha, però, un aspecte positiu en el seu mandat, i és la creació de l'Associació d'Estudiants, que, com veurem, destacaria més endavant.²⁰⁰ El Consell de Pedagogia, organisme del qual depenia l'Escola, davant del fracàs de la direcció de Ferran Tarragó, va nomenar Rafael Campalans i Puig, conseller d'Ensenyament Tècnic, amb caràcter transitori fins que, demostrada la seva capacitat per dirigir l'Escola del Treball, fou nomenat director;²⁰¹ es tractava d'un jove enginyer industrial d'idees socialistes a qui Prat de la Riba havia encarregat, el 1914, l'organització dels serveis d'obres públiques de la Mancomunitat.

199. Les causes d'aquest assassinat, que va causar una gran commoció, encara no han estat totalment aclarides. Les autoritats varen fer recaure la responsabilitat als sindicalistes, en canvi aquests varen fer responsables del crim un grup d'agents alemanys que actuava a Barcelona en contra dels industrials catalans que treballaven per als aliats.

200. Segons afirma A. Galí, Tarragó no era el més indicat per ocupar aquest càrrec, però ningú volia afrontar aquesta responsabilitat. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, 1a part, p. 296.

201. L'Escola del Treball, segons un acord de la Diputació de Barcelona del 8 de juliol de 1918, funcionà amb règim provisional fins al 23 de setembre de 1920, quan Rafael Campalans fou nomenat oficialment director.

Durant els anys que Campalans exercí la direcció de l'Escola²⁰² es portà a terme una ampliació de l'espai útil, una readaptació programàtica i una reestructuració de l'organigrama intern. Campalans era auxiliat en la direcció per Josep Serrat i Bonastre, que ocupava el càrrec de degà, i per Pau Vila, que exercia la secretaria de l'Escola.

Al marge de tot això, hi ha el paper exercit en aquests anys per la recentment creada Associació d'Estudiants, que s'organitzarà a través d'un grup d'alumnes i exalumnes a partir de 1918, els quals no solament intervenien en les tasques de govern de l'Escola, sinó que publicaven, a més, la revista *Cultura i Treball*, que era el seu portaveu i que té un gran valor per conèixer els anhels de la joventut obrera de l'època.²⁰³

Es triava amb molta cura el professorat, el qual estava format per catedràtics de les escoles tècniques superiors, per personalitats destacades del món de l'enginyeria i de l'arquitectura i per alguns llicenciats, generalment de ciències. Els trets més destacats de la trajectòria d'aquesta institució són:

- Els vincles entre la teoria, el dibuix i les pràctiques, considerats la base de l'ensenyament, la qual cosa, seguint els exemples de Barret, requeria magnífics tallers per intentar donar noves solucions a la qüestió de l'aprenentatge i del preaprenentatge.

- L'ensenyança cíclica, graduada i especialitzada; les aules de dibuix, els tallers i els laboratoris.

- La preocupació per l'eficàcia educativa, agermanant la formació tècnica i la formació humana.

- Els viatges d'estudis, les beques per a estudis superiors, la importància atorgada a la biblioteca.

Altrament, un dels fets destacables d'aquesta època és la utilització del català com a llengua vehicular de l'ensenyament. No podem tampoc oblidar l'establiment de l'escola preparatòria, un tipus de centre que es generalitzà en diverses institucions no solament de l'Escola de la Diputació de Barcelona; aquesta escola preparatòria, sota la direcció de Pau Vila, possibilità que els xicots comencessin els seus estudis professionals amb un mínim bagatge acadèmic. L'Es-

202. La bibliografia sobre l'obra de Campalans a l'Escola del Treball és força extensa. És molt interessant consultar la valoració d'Alexandre Galí a *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, 1a part, p. 197-200, si més no perquè es tracta d'un contrincant polític.

203. A més de *Cultura i Treball*, butlletí informatiu dels estudiants de l'Escola del Treball de la Diputació de Barcelona, val la pena assenyalar que la vetlla del cop d'Estat de Primo de Rivera, l'Associació tenia dos-cents cinquanta socis i una cinquantena d'exalumnes, agrupats en les seccions d'Esport, Fotografia, Excursions, Cultura, Biblioteca, etc.

cola del Treball, després d'un cert període de rodatge, quedarà organitzada de la manera següent:

— Secció preparatòria instituïda el 1919, els estudis de la qual calia cursar-los prèviament. En aquesta Secció hi havia cursos d'estiu i cursos d'hivern.

— Secció de formació professional, que incloïa les especialitats de mecànica i metal·lúrgia, electrònica, química aplicada, indústries tèxtils, art de la construcció, idiomes —francès i anglès— i carrosseries; començà la seva activitat el 1920. Convé precisar que la major part d'aquests ensenyaments tenien subespecialitats.

Quan els alumnes ho aprovaven tot se'ls atorgaven matrícules gratuïtes, als estudiants que tenien qualificació d'excel·lents se'ls facilitava material escolar de franc i, finalment, es podien concedir beques per cursar estudis superiors força generoses: 200 pessetes mensuals durant quatre anys; el 1922 se'n van concedir set.

Un cop havien finalitzats els seus estudis, els estudiants havien de fer una revàlida per obtenir el títol. Uns altres aspectes remarcables foren els viatges de fi d'estudis, la biblioteca, les conferències sobre humanitats i altres qüestions.²⁰⁴ Tots aquests canvis s'expliquen, especialment, per l'augment gradual dels pressupostos; altrament, el fet de poder comptar amb unes noves instal·lacions incidia sobre el nombre d'alumnes, sobretot pel que fa a les matrícules, sense oblidar el percentatge d'alumnes examinats, que continuava sent baix, però normal per a aquest tipus de centres. En la taula 5 podreu observar els augments esmentats.

Tot i que us oferim un paràgraf procedent d'una font teòricament laudatòria, de fet, es tracta d'un text propagandístic de la trajectòria de l'Escola del Treball en els deu primers anys i fa l'efecte que tot el que s'afirma és rigorosament cert.

Així aquella Escuela Libre Provincial de Artes y Oficios, instal·lada modestament i amb estretons, gràcies a l'esforç d'aquests deu darrers anys per part de la Diputació de Barcelona, primer, i de la Mancomunitat de Catalunya, després, ha vingut a ésser l'Escola del Treball que disposa de vint-i-dues aules per les classes orals, quatre grans sales per Dibuix amoblades amb utilatge modern, demés dels tallers, obradors i laboratoris per les pràctiques de cada ensenyament, i que acull anyalment més de mil tres cents alumnes obrers, comptant per la formació cultural i tècnica d'aquesta massa escolar, amb quaranta-sis catedràtics, dos professors repetidors,

204. Si voleu conèixer amb més detall els plans d'estudi, l'organització, etc., consulteu MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada: Anys 1914-1923*, p. 299-332; MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'Escola del Treball. L'Escola del Treball és la universitat del poble*, Barcelona, 1922, 24 p.

TAULA 5

Evolució de les partides pressupostàries destinades a l'Escola del Treball de Barcelona, del nombre d'alumnes que es matricularen i del percentatge d'examinats d'aquesta mateixa Escola, entre els cursos 1913-1914 i 1922-1923

Anys	Pressupost en PTA			Nombre matrícules			Alumnes examinats	
	1	2	3	4	5	6	7	8
1913-1914	58.000	—	58.000	282	—	282	134	48 %
1914-1915	85.000	71.000	156.000	345	—	345	168	47 %
1915-1916	88.000	100.000	188.000	395	—	395	201	51 %
1916-1917	108.000	100.000	208.000	474	—	474	215	45 %
1917-1918	110.000	100.000	210.000	576	—	576	250	43 %
1918-1919	118.000	100.000	218.000	657	603	1.260	327	50 %
1919-1920	177.000	133.000	310.000	783	531	1.314	430	55 %
1920-1921	204.000	70.000	274.000	772	580	1.352	541	45 %
1921-1922	279.900	30.000	309.900	723	594	1.317	516	73 %
1922-1923	340.760	33.000	373.760	822	737	1.559	570	69 %

1) Ordinari 2) Extraordinari 3) Total 4) Cursos tècnics 5) Altres 6) Total de cursos 7) Nombre absolut d'alumnes examinats 8) Percentatge

FONT: MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada: Anys 1914-1923*, p. 299.

quatre professors auxiliars, set auxiliars tècnics i deu contramestres, demés dels professors extraordinaris i de dotze mestres pels cursos preparatoris.²⁰⁵

6.3.2.2.3. L'OBRA DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA A LA CAPITAL CATALANA (1923-1930)

Arran del cop d'Estat de Primo de Rivera, es produí un canvi d'orientació total, especialment a partir de principis de 1924, a conseqüència del famós afer Dwelshauvers, que significà l'acomiadament d'uns cent cinquanta professors de l'Escola Industrial, vint-i-nou dels quals formaven part del cos docent de l'Escola del Treball.²⁰⁶

Suprimint el Consell de Pedagogia, organisme del qual depenia, com ja hem indicat, tota l'obra educativa de la Diputació de Barcelona i de la Mancomunitat

205. Cf. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada: Anys 1914-1923*, p. 298.

206. Entre els professors acomiadats de formació professional hi havia càrrecs directius de l'Escola: Rafael Campalans, Josep Serrat i Bonastre i Pau Vila.

després, com veurem, i destituït Rafael Campalans, fou nomenat director Antonio Robert Rodríguez. La nova reglamentació reflectia la centralització i el control estatal característics d'aquell moment. El projecte escolar que s'havia basat en la idea que els estudis havien d'estar d'acord al mercat de treball, fet que comportava que els coneixements signifiquessin quelcom més que no pas un títol, experimentà un gir de cent vuitanta graus i tornà als esquemes tradicionals; arran de la nova legislació, se'ns definien dos tipus d'estudiants: els diürns i els nocturns.

Hom donarà preferència, d'acord amb les concepcions del directori, als alumnes diürns, per la qual cosa aquestes classes estaran molt més sotmeses al control de l'Estat, en contraposició a les classes nocturnes, considerades de segona categoria, que gaudien de més autonomia.

La manca de realisme de les autoritats —els cursos de nit foren molt més concorreguts— va permetre que l'Escola pogués continuar almenys en part el camí iniciat el 1917.²⁰⁷ Els cursos d'humanitats i altres activitats de caire cultural foren suprimides, sense que es programés cap altre tipus d'alternativa amb un mínim d'incidència real; els cursos d'ampliació previstos pel legislador varen quedar, d'altra banda, en no-res. Els documents de l'època, tant de caire intern com extern, a partir sobretot del febrer de 1924, fan entendre clarament la ideologització, que es podria resumir en els trets següents:

— Ideologització espanyolitzant que comportava directament la politització de l'Escola, la qual presentava una rememoració de l'Espanya imperial, especialment l'Amèrica espanyola, un precedent del que, durant l'època franquista, rebrà el nom de *Hispanidad*.

— Caràcter que podem considerar feixista, que hom pot entreveure en el sentit corporativista que hom donarà a l'harmonia entre el capital i el treball, si pensem en paràmetres de l'època, tot i que cal precisar que el corporativisme no era un invent de la dictadura de Primo de Rivera, com veurem en el capítol 8.²⁰⁸

— Necessitat de substituir l'antic professorat per personal docent i administratiu addicte, fet molt més perceptible a l'Escola Industrial de Barcelona que en altres centres públics no estatals.

— Necessitat també de comptar amb el suport dels estudiants, per la qual cosa se'ls prometia la lluna, amb la contrapartida de la integració al nou sistema, la qual cosa comportava la domesticació de l'Associació d'Estudiants, que perdien els seus òrgans d'expressió.

207. Aquesta qüestió es tracta més àmpliament a Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, 1a part, p. 184-188.

208. Les evidències en relació amb aquesta qüestió són múltiples i quedaran prou clares pel que fa a l'Escola del Treball.

Aquesta darrera circumstància, que en realitat plantejava una presa de posició determinada, afavorí, sigui en un sentit o en un altre, la ja assenyalada politització. El 1928, per possibilitar la materialització de l'Estatut de Formació Professional, els nous dirigents varen establir el Real Politécnico Hispano-Americano, organisme que s'havia de regir per mitjà del Patronat Local de Formació Professional, el qual no tingué pràcticament temps per posar-se en marxa.

Com a novetats que val la pena remarcar d'aquests anys, recordarem, entre altres coses:

- l'augment del pressupost destinat a viatges d'estudi, en realitat més turístics que no pas de pràctiques,
- la importància que començarà a adquirir l'esport,
- la creació de residències d'estudiants.²⁰⁹

Abans de tancar l'estudi del període anterior a la proclamació de la República, voldríem remarcar, si bé ja hi ha quedat en part implícit, la diferència entre el període de Barret i Campalans i els anys de la dictadura de Primo de Rivera, en relació amb els pressupostos del capítol de despeses, aspecte que queda clarament reflectit en el paràgraf que es reproduïx a continuació, tot i que cal precisar que durant la dècada dels vint començà a aparèixer el fenomen de la inflació.²¹⁰

Resum: Despeses de la Diputació 3.010.855,75 pessetes, més les despeses de la Mancomunitat 1.969.046,33 feien un total de 4.979.902,08 pessetes. Les quals repartides en els catorze anys que aquestes Corporacions van actuar fan una mitjana de 355.700 pessetes cada any. Amb aquesta quantitat van ésser adquirides per al patrimoni de la Diputació les 5/6 parts del terreny i edificis de la finca Batlló, o sigui una propietat que a raó de 4 pessetes el pam que era el preu mínim que es pagaven l'any 1924 els terrenys d'aquells voltants constituïen un actiu a favor de la Diputació de vora 5.000.000 de pessetes, i van ésser creades totalment amb cabals de les nostres Corporacions, quatre escoles d'oficis d'art, una Escola d'Agricultura, quatre escoles professionals diverses, un gran Laboratori d'Assaigs i Condicionament i van ésser copiosament subvencionades quatre escoles tècnico-industrials més. Tot això amb la corresponent adaptació d'edificis i la creació de múltiples serveis annexes.

209. Sobre el caràcter monumentalista de la residència d'estudiants de l'Escola Industrial de Barcelona i l'adaptació que se'n féu més endavant, consulteu la nota 210.

210. Sobre aquesta qüestió hi ha una àmplia bibliografia. Pel que fa al món de l'ensenyament, podeu consultar, a tall d'exemple, una bona part dels treballs que facin referència als projectes i als plans d'execució dels primers grups escolars del Patronat Escolar de l'Ajuntament de Barcelona.

En comparació amb aquestes dades, la suma dels pressupostos de la Diputació de Barcelona del període primoriverista i del pressupost extraordinari de l'any 1931 per pagar els deutes contrets en l'època dictatorial pujava a 6.096.320,40 pessetes, o sigui, 1.016.053,33 pessetes per any.

Com podeu veure a continuació, aquestes despeses no tenien res a veure amb les veritables necessitats de l'Escola. A més de satisfer els deutes dels anys anteriors, en aquest pressupost figurava:

- una subvenció a l'Escola d'Enginyers Industrials dependent de l'Estat per iniciar la instal·lació dels laboratoris d'electrotècnia i química dins del recinte del Real Politécnico Hispano-Americano,

- un auditorium,

- la Residència d'Estudiants, de la qual tornarem a parlar,

- l'acabament dels edificis del Real Politécnico Hispano-Americano.

L'autor d'aquestes ratlles, del qual hem manllevat totes aquestes xifres, afirma també:

No creiem que calgui fer la comparació amb el capítol de les despeses de les nostres corporacions de règim popular. Es fa tota sola. Cal només recordar que amb aquesta quantitat [fa referència als sis milions i escaig de pessetes suara mencionades] l'única creació nova que es va fer va ésser la fastuosa i desorbitada Residència d'Estudiants. En canvi, van quedar hipotecats els terrenys que la Diputació popular havia passat a la Dictadura lliures de tot gravamen.²¹¹

Durant el període de l'anomenada *dictablanda*, el Real Politécnico Hispano-Americano fou suprimit, com ja hem assenyalat, en canvi, el Patronat Local de Formació Professional es va mantenir, tot i que el protagonisme d'aquest organisme va passar a segon terme.

En aquest temps, Campalans fou restituit en el seu càrrec; d'aquest any i escaig, abans de la proclamació de la República, destacarem la reorganització de la Secció Preparatòria i les reformes que es portaren a terme a la Residència d'Estudiants. Pel que fa als alumnes, s'observa una creixent politització, tendència que s'aguditzarà al llarg del període republicà.

Altament, Alexandre Galí precisava que, en acabar la dictadura i a conseqüència del nomenament com a director de la Residència de Miquel Ferrà i després d'Antoni Sbert, que tenia més mà esquerra, ambdós mallorquins i grans co-

211. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, 1a part, p. 108.

neixedors de la residència madrilenya de Ríos Rosas, les coses varen seguir per un altre camí.

Sbert la primera cosa que va fer va ésser reduir i concentrar l'espai. Per això quan es va crear l'Escola Normal de la Generalitat no va tenir cap inconvenient a cedir per aquesta institució tota la planta baixa i el primer pis de l'edifici. Ell, amb el segon pis i el pis supletori del cos central, en tenia ben bé prou i en aquesta tercera part dels locals primitius va organitzar la Residència a la mida justa del que necessitava. Així va poder governar-la amb llibertat involucrant-la en la xarxa de l'Institut d'Acció Social i Universitària, fins en va treure uns certs fruits, com ho demostrin les publicacions que va iniciar a semblança de la Residència d'Estudiants de Madrid.²¹²

6.3.2.2.4. L'OBRA DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA FORA DE LA CAPITAL I LA DE LES ALTRES DIPUTACIONS CATALANES

La Diputació de Barcelona a fora de la capital es va limitar a les subvencions que oferia a algunes de les escoles municipals d'arts i oficis que s'havien creat des de finals del segle XIX, subvencions que ja s'iniciaren, en aquell moment, com vàrem veure en el capítol 5.

Arran d'aquesta política, es feren efectius ajuts específics a les escoles de Terrassa i Mataró, els quals s'ampliaren als primers anys del segle XX als municipis de Sabadell (l'any 1902), Manresa (el 1903), Vilanova i la Geltrú (el 1904) i a l'Escola d'Arts i Oficis de Badalona (el 1916); a partir de l'època de la dictadura de Primo de Rivera hom subvencionà també l'Escola de Granollers. Estudiarem aquests centres específicament en l'apartat dedicat als ajuntaments catalans.

Pel que fa a les altres diputacions catalanes, ens circumscriurem pràcticament a la Diputació de Girona, a la qual ja fèiem referència en el capítol anterior. Les escoles menors de belles arts, ja estudiades, en el període 1900-1920 continuaven depenent de la Diputació de Girona fins a aquest darrer any, que passaren a dependre de la Mancomunitat, com veurem en l'apartat següent, però durant la dictadura de Primo de Rivera, amb la supressió de la Mancomunitat, una vegada més estaran sota la tutela de la Diputació.

No hi ha massa dades sobre el funcionament d'aquests centres. Olot continuà sota la direcció de Josep Berga i Boix, amic íntim de Vayreda, que ja exercia des de 1877; l'escola d'Olot fou una de les primeres que havia trencat amb

212. Cf. Alexandre GALI I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, 1a part, p. 263-264.

l'academicisme.²¹³ Pel que fa a les de Sant Feliu de Guíxols i de la Bisbal, les paraules d'Alexandre Galí són ben colpidores:

El pla que figura l'any 1923 en l'Obra realitzada no responia a la realitat de la tasca que en aquesta data es feia en les dites escoles.

Almenys els directors de les escoles de Sant Feliu i la Bisbal coneixien bé els mètodes moderns i els sabien aplicar amb més o menys encert.²¹⁴

Ignorem si les escoles de Palafrugell, Llagostera i Puigcerdà no funcionaven prou bé o si, simplement, Galí no les va conèixer amb profunditat (en tornarem a parlar en l'apartat vinent). Sembla, però, que, al seu entendre, les coses no anaven massa fines.

Quant a l'Escola d'Arts i Oficis de Girona, ja indicàvem en el capítol anterior que el 1897 va passar a dependre de l'Ajuntament gironí, per la qual cosa ens n'ocuparem en l'apartat dedicat als consistoris de fora de la capital catalana.

6.3.2.2.5. LA TRAJECTÒRIA I L'OBRA DE LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA EN EL CAMP DE L'ENSENYAMENT TÈCNIC ELEMENTAL (1914-1923)

En l'obra de la Mancomunitat, en relació amb l'ensenyament professional, es poden establir quatre períodes clarament diferenciats:

— 1r període (1914-1917). Històricament, no té cap mena d'incidència perquè no hi ha cap realització concreta, però, a l'hora de la veritat, la seva transcendència és extraordinària, perquè és el moment que es va plantejar tota la política de la Mancomunitat.

— 2n període (1917-1920). S'inicien els primers projectes que s'havien preparat durant el període anterior; es tractava sempre, però, de noves activitats que no recollien el propòsit fundacional de la Mancomunitat com a Diputació única.

— 3r període (1920-setembre 1923). El nou organisme començarà a ac-

213. Cf. *Directors de l'Escola, obres i etapes*, Olot, 1983, catàleg editat per l'Ajuntament d'Olot en motiu de l'exposició del mateix títol, citat a Pere PUJOLAS i MASET, «El pla de Joaquim Vayreda per a la reforma de les escoles de Belles Arts dependents de la Diputació de Girona (1891)», a *Moviment obrer i educació popular: VIII Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, p. 62 i nota 23.

214. Cf. Alexandre GALÍ i COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre v, 2a part: *Ensenyament tècnico-artístic i moviment artístic*, 1982, p. 70-81, on es parla de totes aquestes escoles.

tuar al Principat com a organisme supraprovincial, tal com preveia el Decret de Mancomunitats del desembre de 1913.

— 4t període (setembre 1923-abril 1924). Malgrat que continuava existint l'organisme supraprovincial, els nous governants de la dictadura de Primo de Rivera preparaven el retorn a la situació anterior al desembre de 1913, període que ja hem estudiat anteriorment en l'apartat dedicat a la Diputació de Barcelona.

a) 1r període (1914-1917): època de projectes

Tot i que, com ja hem assenyalat, el treball fou molt important en el primer dels períodes indicats, la gran quantitat de projectes i propostes plantejats havia originat un cert desconcert administratiu a causa de la complexitat que anava adquirint el nou organisme, la qual cosa implicava la necessitat d'organització i racionalització de tots els projectes que s'havien esbossat, i a la vegada s'havien de posar les bases per a dur-los a terme.

A proposta del diputat senyor Albert Pereña es va crear una Secció Tècnica, acceptada pel Consell Permanent de la Mancomunitat, sota la presidència d'Enric Prat de la Riba, el 21 de març de 1917,²¹⁵ organisme que, entre altres coses, s'havia de fer càrrec de tots els assumptes relacionats amb la Instrucció Pública.

Per posar en marxa aquesta nova Secció, calia obrir un concurs per a la plaça de director, càrrec que va recaure en Eugeni d'Ors, segons un acord del Tribunal, que el va nomenar per unanimitat el 28 de juny d'aquest mateix any. La trajectòria d'Eugeni d'Ors com a responsable màxim de la Instrucció Pública de la Mancomunitat ha estat molt discutida, així com la seva dimissió.²¹⁶

En el cas concret que ens ocupa, la Mancomunitat va aprovar, a l'Assemblea General del 30 de novembre de 1917, un projecte específic per a la creació d'escoles locals d'indústria, com podeu veure un nou tipus d'activitat; es tractava, en realitat, d'un complement del que s'havia aprovat el novembre de l'any anterior en relació amb l'establiment d'escoles locals de comerç.²¹⁷

215. Cf. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *Consell Permanent*. Actes, gener-desembre 1917; *Report del Consell Permanent a l'Assemblea*, Barcelona, maig de 1917, p. 41-42, 221-227.

216. Resulta difícil, atesos els condicionaments ideològics, polítics i personals que van marcar aquesta trajectòria i la pròpia dimissió, emetre un judici sobre la seva obra, en alguns aspectes extraordinària, però no massa reeixida, segons sembla, en el cas concret de l'educació tècnica elemental.

217. Cf. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada: Anys 1914-1923*, p. 335-359.

b) 2n període (1917-1920): inici de les realitzacions

El projecte esmentat preveia l'establiment d'aquest tipus de centres a les poblacions que llurs consells municipals ho sol·licitessin. L'ensenyament havia de comprendre tres estadis:

1. un complement a l'escola primària
2. una formació tècnica general
3. una preparació específica.

El contingut de la formació tècnica es basava sobretot en:

- uns coneixements mínims de determinades ciències pures o experimentals
- la tecnologia de l'ofici
- el dibuix i les pràctiques de taller.

D'acord amb l'especificitat de l'ensenyament tècnic elemental, s'exigien als locals unes condicions específiques que havien de garantir els municipis. La concessió del permís corresponent, l'havia d'atorgar el Consell Permanent de la Mancomunitat, després de la sol·licitud prèvia corresponent i la preceptiva memòria presentada pel municipi i l'informe tècnic de la Direcció General d'Instrucció Pública de l'organisme esmentat.

Per exercir la docència en aquests centres, es requeria una titulació universitària o equivalent, com ja hem assenyalat, i a més, els professors de les escoles d'ensenyament professional havien de rebre una formació pedagògica específica, d'acord amb allò que estava preceptuat per a tot el cos docent, vinculat als centres dependents de la Mancomunitat de Catalunya i de la Diputació de Barcelona.²¹⁸ Cada escola havia de comptar, com a mínim, amb quatre professors, que cobrarien 2.500 pessetes anuals,²¹⁹ a més dels preceptius mestres de pràctiques, que podien ser professionals d'ofici. El pla feia referència també a l'establiment d'escoles especials.

La política municipal de la Mancomunitat en el camp de la formació professional es limità al projecte d'escoles locals d'indústries establertes per un acord de l'Assemblea de la Mancomunitat del 30 de novembre de 1917, que tenia en compte el desig de les localitats, la limitació dels seus mitjans i el fet que els beneficis d'aquesta política poguessin ser aprofitats per les classes socials més humils.²²⁰

A l'hora de la veritat, pràcticament cap municipi de Catalunya es va acollir a aquest projecte, la qual cosa fa pensar que les propostes de la Mancomunitat

218. Una funció dels estudis normals era, precisament, la formació pedagògica d'aquests professionals.

219. Cf. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada: Anys 1914-1923*.

220. Cf. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada: Anys 1914-1923*, p. 335.

no tenien en compte la realitat socioprofessional dels ajuntaments del Principat ni la pròpia realitat catalana; el projecte que intentava unificar els currículums de les diferents escoles existents i de les de possible nova creació, com que no es plantejà en un sentit globalitzador que incidís sobre tots els sectors implicats, no aconseguí, ni molt menys, els seus objectius.

Entre les poques realitzacions que portà a terme la Mancomunitat en aquest terreny, cal tenir en compte la població de Canet de Mar, l'Ajuntament de la qual sol·licità a la Mancomunitat que establís una escola de teixits de punt, ja que aquesta indústria havia adquirit un gran desenvolupament a la comarca. Precisament, la creació de l'Escola de Teixits de Punt de Canet de Mar, sobre la qual no insistim perquè va esdevenir una escola tècnica de grau mitjà, fou un dels fets més destacats de l'obra de la Mancomunitat de Catalunya en el terreny de la formació tecnicoindustrial, amb la particularitat que es va fer a fora de la capital catalana.²²¹

A més, seguint la política que ja havia iniciat la Diputació de Barcelona, la Mancomunitat va donar suport econòmic a una sèrie d'escoles que ja tenien una certa experiència des de finals del segle XIX o principis del segle XX, que ja funcionaven en algunes poblacions industrials i de les quals ens tornarem a ocupar més endavant. Ara simplement les recordarem: Escola d'Arts i Indústries de Sabadell; Escola d'Arts i Oficis, Agricultura i Indústries de Manresa; Escola d'Arts i Oficis de Terrassa; Escola Industrial de Vilanova i la Geltrú; Escola d'Arts i Oficis de Mataró; Escola Municipal d'Arts i Oficis de Badalona, i Escola de Teixits de Badalona.²²²

D'altra banda, ateses les limitacions jurídiques, econòmiques i estructurals de la Mancomunitat, resultava pràcticament impossible emprendre un pla general. Davant d'aquesta situació, la institució esmentada optà per l'establiment d'una xarxa informativa que arribés a tots els racons de Catalunya a través del servei postal, tot i que hom era conscient que es tractava d'una solució transitòria i molt discutible.²²³

221. Canet de Mar fou una de les primeres poblacions on funcionaren màquines de vapor per a la indústria tèxtil i també des d'un primer moment hi hagué producció en l'especialitat de gènere de punt, concretament mitges i faixes de seda. A principis de segle XX l'expansió del gènere de punt fou vertiginosa, fet que explica que la Mancomunitat creés a aquesta localitat la primera escola tècnica de gènere de punt. La bibliografia sobre la trajectòria professional d'aquest centre és molt extensa i no forma part dels nostres interessos concrets; a tall d'exemple, referent a la creació d'aquest centre, podeu consultar MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada: Anys 1914-1923*, p. 337-343.

222. Cf. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada: Anys 1914-1923*, p. 344-359.

223. En aquells anys, va ser una sortida corrent per intentar estendre la cultura fora de la capital catalana.

Aquesta xarxa es concretà sobretot en l'extensió de l'ensenyament tècnic, en realitat, formació professional per correspondència. La Mancomunitat va escollir per dirigir aquesta nova institució Cèsar Molinas i Opisso, que seria substituït el 1921 per Arnau Margarit. Segons el projecte inicial, es preveien sis seccions, però a l'hora de la veritat se circumscriví a la Secció d'Electricitat.

Tot i que ja ens hem ocupat de les activitats d'ensenyament tècnic elemental durant la dictadura de Primo de Rivera, val la pena remarcar en aquest moment que l'activitat esmentada fou suspesa, amb excepció de la publicació de textos iniciada en el període anterior, tasca que s'encarregà al Polytechnicum Postal, creat el 1924, però que responia a uns altres interessos.²²⁴

c) 3r període (1920-1923): la Mancomunitat amb plena capacitat

Establerta ja la plena activitat, és a dir, l'absorció, almenys teòrica, de gran part de l'obra de les diputacions, la Mancomunitat va procurar anar un xic més enllà del que havia fet aleshores com a corporació i com a representant de les diputacions catalanes.

Amb tot, probablement per manca de temps, els anhels quedaren a mig camí de les realitats. En aquests anys, el Consell de Pedagogia, ja depenent de la Mancomunitat, òrgan definidor de la política educativa, com hem apuntat no fa gaire, va procurar situar-se en el centre del procés d'extensió del món de la formació professional, per mitjà de conferències, cursets, exposicions... Aquesta política pressuposava establir bones relacions amb tots els sectors implicats, tant públics com privats, amb la intenció de mirar d'establir una determinada col·laboració i sobretot que totes les entitats implicades donessin un pas endavant.

Cal tenir en compte, però, el contacte que la Mancomunitat va establir amb les escoles menors d'Arts i Oficis i Belles Arts de Palafrugell i Sant Feliu de Guíxols i les escoles menors de Belles Arts de la Bisbal, Llagostera, Puigcerdà i Olot, totes en el territori de la província de Girona, a les quals ens hem referit en el capítol anterior i l'actual.

Tots aquests establiments docents depenien dels ajuntaments respectius i s'havien desenvolupant sota la protecció i inspecció de la Diputació de Girona, fins al moment del traspàs a la Mancomunitat de les institucions de cultura de les diputacions. No es pot afirmar taxativament que aquestes institucions depenguessin completament de la Mancomunitat, però en rebien una subven-

224. La diferència essencial en relació amb el període anterior és el canvi de llengua d'aquests textos. Serà arraconat el català i s'utilitzarà el castellà, aspecte que tractarem amb un cert detall en el capítol 12.

ció i eren obligades a remetre a la institució supraprovincial una Memòria anual. El traspàs a la Mancomunitat no significà cap canvi, perquè s'adoptà el mateix reglament que tenien quan estaven sota la dependència de la Diputació de Girona.

La visita que varen fer a aquestes escoles Alexandre Galí i Rafael Campalans —ja ens hem referit al primer d'aquests dos personatges— els va portar al convenciment de la necessitat d'una reforma en profunditat i de l'extensió d'aquest tipus d'escoles arreu de Catalunya. En realitat, la missió fonamental de les escoles ja existents i de les que hom pensava establir de nou era

laborar per elevar la capacitat cultural, tècnica i artística i la formació general humana de les noves generacions, constituint centres d'educació complementària i preprofessional orientats per llur futura conversió en Escoles Elementals de Treball.²²⁵

El projecte preveia un pla de funcionament i d'adaptació de les escoles menors d'arts i oficis per convertir-les en escoles d'arts i indústries, comptant, però, amb la participació dels consistoris respectius. Altrament, s'havia projectat la creació de quatre noves escoles menors; en un primer moment, ho havien demanat Ripoll i Manlleu. Tots aquests projectes, preparats per un equip que dirigia Campalans, foren aprovats pel Consell Permanent en la sessió del 26 de setembre de 1923, quan ja s'havia produït el cop d'Estat de Primo de Rivera. Tot plegat, com es fàcil imaginar, no va passar de l'estadi de projecte.²²⁶

6.3.2.2.6. LA TRAJECTÒRIA I L'OBRA DE LA GENERALITAT REPUBLICANA EN EL CAMP DE L'ENSENYAMENT TÈCNIC ELEMENTAL (1923-1939)

Com a pas previ a l'estudi d'aquest període, cal recordar, encara que sigui de manera molt succinta, que després de tres dies de la proclamació de la República catalana dins de l'Estat federal espanyol el 14 d'abril de 1931, s'avortava aquest intent i es ressuscitava la vella institució de la Generalitat, que tindria

225. Cf. Article 1r del Reglament elaborat pel Consell de Pedagogia.

226. Cf. MANCOMUNIDAD DE CATALUÑA, *Consejo Permanente*, Actes, f. 21-27. L'acta està redactada en castellà. Segurament té a veure amb el fet que feia quinze dies del cop d'Estat de Primo de Rivera.

les atribucions de l'antiga Mancomunitat fins que s'aprovés a les Corts espanyoles un estatut d'autonomia específic per al Principat.

Així, doncs, ens tornem a situar al setembre de 1923, amb un nou organisme que tornarà a recuperar, per a l'ensenyament tècnic, tots els centres educatius, consells, patronats..., que fins a l'any 1923 depenien de la Mancomunitat de Catalunya.

Abans, però, d'entrar en l'estudi de l'evolució dels centres esmentats és bo indicar, com ja assenyalàvem en referir-nos a la legislació, que la República, al marge de qüestions de detall, no va canviar pràcticament res del context legal de la formació professional, fet que contrasta amb els intents d'evolució de la Generalitat durant el període de la Guerra.

En relació amb l'Escola del Treball, la nova situació derivada de la proclamació de la República determinà que el Patronat continués amb les mateixes atribucions i, molt particularment, que el director i el secretari de l'Escola del Treball fossin nomenats pel Ministeri, la qual cosa significava que l'Escola perdria una bona part de l'autonomia que havia tingut durant l'època de la Mancomunitat.

El nou sotsdirector, Ramon Casanovas i Degollada, que havia estat secretari durant els anys de la dictadura de Primo de Rivera, fou en realitat director a partir dels primers dies de la República, ja que les diverses responsabilitats polítiques assumides per Rafael Campalans²²⁷ d'ençà de la proclamació del nou règim obligaren Ramon Casanovas a prendre decisions per evitar un buit de poder.

Arran de la tràgica mort del líder socialista, ofegat, a l'estiu de 1933, mentre es banyava a la platja de Torredembarra, Ramon Casanovas fou nomenat director de dret amb totes les prerrogatives del càrrec.

Ja hem assenyalat anteriorment que, per poder comprendre l'obra de Rafael Campalans en el camp de la formació obrera, no se'ns acudeix res millor que reproduir la valoració que en va fer, des del mateix moment de la seva integració a l'Escola del Treball com a director provisional, un home contrari a les seves idees polítiques i un gran crític de l'obra de les institucions públiques catalanes en el terreny de l'ensenyament tècnic.

Era l'interí que no tenia res a perdre ni guanyar i podia actuar, per tant, amb un desinterès absolut. Campalans va saber aprofitar els avantatges d'aquesta entrada els quals sumats al seu prestigi personal aviat el van fer amo de la situació. El seu encert,

227. Recordem que, el juliol del 1923, havia estat un dels fundadors de la Unió Socialista de Catalunya. En aquests anys fou conseller d'Instrucció Pública del Govern provisional de Catalunya (1931), redactor de l'Estatut de Núria i diputat per Barcelona a les Corts constituents.

però, va ser un altre. Ell ideològicament i políticament era socialista, però també era pedagog. El seu encert, doncs, va ésser que davant dels alumnes el socialista resolgués que l'obra educadora que havia de fer a l'Escola del Treball no havia d'ésser socialista sinó pedagògica i per això va llençar els estudiants i la seva associació a una tasca de *self-government* com la que aleshores es preconitzava en l'ensenyament general: el primari —una altra vegada l'acostament als mètodes de l'ensenyament primari— i el secundari. En el camp lliure de l'autoformació, els estudiants havien de col·laborar, millor dit, havien de poder actuar amb la màxima llibertat. Com més s'esmercessin en aquestes activitats constructives, més disciplinats i engrescats col·laborarien a les tasques generals de l'Escola; més acabadament es formarien i d'una manera més fonamentada es podria considerar l'ideal d'una col·laboració total dels alumnes, àdhuc en la part estrictament pedagògica i especialment administrativa de l'elaboració dels plans i dels programes. En l'aire sedant de la Mancomunitat aquest ideal semblava que es pogués assolir, però després de la demagògia dictatorial, no tan sols el somni es va fer irrealitzable, sinó que el mateix Campalans va quedar inutilitzat per a tornar a endegar les masses obreres de la seva Escola cap al bon camp.²²⁸

L'herència de Campalans era molt difícil de superar, sobretot per a un home complidor del deure, amb ganes de fer les coses com manen els cànons, però sense massa ambició, i sobretot un individu, almenys en teoria, ideològicament neutre en un moment políticament delicat.

Ja en el capítol específic de les novetats, deixant a una banda el fet que no es registraren novetats en el capítol d'obres i sense oblidar el protagonisme que tornaran a adquirir els estudiants,²²⁹ hem de destacar com a fets remarcables del període republicà:

- una renovació important de l'utillatge de tallers i laboratoris,
- l'establiment d'una escola de cinema,
- l'organització dels cursets d'aviació introduïts per Campalans,
- l'organització tècnica i esportiva del vol amb vela, a càrrec de Marià

Fayé,

— l'auge que adquiriren els campaments d'estiu que tenien lloc a Riells del Fai, colònies que ja havien existit, en el període de la Mancomunitat, però que no donaren resultats pràctics; el clima sociocultural de l'època de la República ajudava la realització d'aquest tipus d'activitats.²³⁰

228. Cf. Alexandre GALI I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya*, llibre IV, p. 168-169.

229. La situació política afavoria aquest protagonisme dels alumnes que anava més enllà de la problemàtica interna de l'Escola.

230. En relació amb l'activitat de l'Escola del Treball de Barcelona, durant el període comprès entre 1931 i 1936, podeu consultar la bibliografia, on hi ha molts textos que hi fan referència.

Finalment, recordarem que el març de 1934 va aparèixer el primer número de *Noticiari Tècnic i Informatiu*, que, segons Alexandre Galí, era una publicació massa modesta.

La difícil situació de la Guerra, fonamentalment a partir del curs 1938-1939, no afavorí els plans de reforma que teòricament tenien un caràcter global, dels quals ens ocuparem més endavant, però cal tenir en compte que els cursos de l'Escola del Treball es varen realitzar, segons sembla, amb força normalitat, com m'ha confirmat personalment algun testimoni.²³¹

La trajectòria de l'Escola del Treball de Barcelona i de la seva antecessora, l'Escola Provincial i Lliure d'Arts i Oficis, constitueixen casos especials que surten de la normalitat, per la qual cosa no ens donen una visió general. Malgrat tot, s'han de tenir en compte, des d'una perspectiva globalitzadora, a causa de la seva significació, considerada des de dues vessants, com a deganes i exemples.

En relació amb el que acabem de dir, les seves activitats acadèmiques, socials, culturals, tingueren una incidència remarcable en el desenvolupament d'altres establiments docents d'ensenyament tecnicoprofessional que sorgiren a Catalunya des de finals del segle XIX fins al 1938.

Només cal que consulteu la taula 7 per adonar-vos que l'Escola del Treball absorbia una bona part del pressupost de la Generalitat destinat a l'ensenyament tecnicoprofessional.

Altrament, durant el període republicà fou restablerta l'Extensió d'Ensenyament Tècnic, amb la mateixa concepció de l'època de la Mancomunitat, tot i que va rebre el nom de *Ensenyament Postal de la Generalitat de Catalunya* i va ampliar el nombre de seccions a quatre: tecnologia mecànica, gramàtica catalana, tecnologia elèctrica i ensenyaments agrícoles.

El fet més rellevant d'aquesta renovada institució fou l'abast de la seva activitat editorial amb la publicació de cinquanta-nou textos. Al marge d'un treball tecnicodidàctic molt acurat, no podem negligir l'aspecte lexicogràfic, en el qual va col·laborar de manera decisiva Pompeu Fabra. Recordem que l'ordenador de la nostra llengua era enginyer industrial i que a més de la seva experiència com a professor de l'Escola d'Enginyers Industrials de Bilbao, exercí durant un cert temps la docència en el camp de l'ensenyament tecnicoprofessional, si més no com a director de l'Escola d'Arts i Oficis de Badalona. Aquests llibres, a més d'iniciar una tradició, en certa manera conceptualment interrompuda, a casa nostra d'aquest tipus de textos en la llengua del país, re-

231. El senyor Ramon Gomà, alumne de l'Escola en aquella època, m'ha parlat d'aquesta qüestió. També opina que el nou Pla de l'Escola del Treball estava inspirat en la nova Escola Politécnica de l'URSS.

presentaven una autèntica novetat a la península Ibèrica en el terreny metològic.²³²

Quant a altres vessants de la formació professional obrera, la Generalitat republicana, en el període 1931-1936, es limità en bona part a la potenciació i millora dels centres que ja existien durant l'època de la Mancomunitat, ja que el poc temps que durà l'Estatut i els retards en els traspassos de serveis impediren que s'emprengués una operació de llarg abast.

Els centres de la província de Girona que havien estat sota la dependència de la Diputació de Girona i de la Mancomunitat de Catalunya, als quals cal afegir els de Banyoles i Ripoll, passaren a càrrec de la Comissaria Delegada de Girona, en col·laboració amb els consistoris respectius; aquest nou organisme, els primers temps del Govern provisional, fixava els projectes per a les terres de les comarques del nord-est català:

Les escoles de Belles Arts i Oficis de la Bisbal, Sant Feliu de Guíxols i Palafrugell i les de Belles Arts de Llagostera, Olot, Banyoles, Ripoll i Puigcerdà, [...] és d'esperar que quan hagi estat aprovat l'Estatut de Catalunya, aquestes escoles i d'altres que se n'establiran a les Comarques Gironines, rebran tot l'impuls de la moderna pedagogia en la cultura artística i de perfecció de l'art manual, d'acord amb els avenços de la mecànica i emmotllant-se a les especialitzacions de les indústries comarcanes, millorant-se aquella magnífica disposició de l'obrer català a excel·lir en la seva formació artística i professional.²³³

No tenim massa notícies del funcionament d'aquestes escoles, pensant sobretot en els anhels expressats per la Comissaria Delegada. Més aviat sembla que no es van fer efectius. En aquesta línia d'activitats a fora de Barcelona, potser valdria la pena recordar l'impuls que van rebre els patronats locals de formació professional, establerts per la dictadura de Primo de Rivera, i la creació de l'Escola Paisatgística d'Olot i l'Escola Taller de Tarragona.

No es pot obviar, però, l'avantprojecte de l'ensenyament tècnic i professional elaborat pel Consell de Cultura que preveia la creació de centres d'en-

232. La claredat en l'exposició i la preocupació per fixar conceptes fonamentals que es va portar a terme en aquests textos, representà un avenç extraordinari. Acabada la Guerra (1936-1939), les existències que hi havia d'aquests textos foren venudes, segons sembla, a preu de paper. Així ho afirma Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, 1a part, p. 222-223.

233. *La Generalitat de Catalunya a les comarques gironines. Obra republicana. Report de la Comissió Delegada*, Girona, Tallers Gràfics de la casa d'assistència i ensenyament, 1932, p. 15, citat a Pere PUJOLÀS I MASET, «El pla de Joaquim Vayreda per a la reforma de les escoles de Belles Arts dependents de la Diputació de Girona (1891)», p. 62, nota 24.

senyament tècnic mitjà de caràcter industrial a Girona, Reus i Lleida. A més, s'obrí una informació pública sobre l'ensenyament tècnic en general, que es concretava, primordialment, en una enquesta que es va trametre a totes les poblacions catalanes de més de quatre mil habitants; en aquesta enquesta, que contestaren vuitanta-cinc municipis dels cent quaranta-un que van ser consultats, hom demanava els oficis que els alumnes escollien després de sortir de l'escola primària, les institucions privades que treballaven en aquest camp i les aspiracions locals.

Tot i la importància de les limitacions ja apuntades per la Generalitat republicana, en aquest terreny les mancances no s'expliquen únicament per la política del Govern català, sinó, com tantes vegades ha passat i passa, per la conflictivitat de les relacions amb el Govern central. Respecte a aquest punt, resulten significatives les paraules del conseller de Cultura de la Generalitat Bonaventura Gassol al Parlament català, poc abans del cop d'Estat del 18 de juliol de 1936.

Aquest projecte constitueix la inquietud més gran que jo tinc des que estic a la Conselleria. No s'ha pogut realitzar per tots aquells inconvenients que he insinuat parlant d'altres ensenyaments. Em refereixo als lligams que tenim amb Madrid, lligams que han d'acabar, n'estic segur, convencent els nostres germans i fent-los tornar més comprensius, perquè vegin de donar-nos el que ens toca. I perquè vegin que aquí, d'una manera especial en aquestes Escoles del Treball i d'Ensenyament Tècnic en les que hem d'intervenir nosaltres directament. La nostra té un caràcter especial, els ensenyaments que hem de donar, tècnics, tenen també un caràcter especial. Hi ha comarques nostres on les Escoles del Treball haurien d'especialitzar-se. Jo, l'altre dia, vaig veure amb una pena que em trencava el cor, l'Escola Industrial de Vilanova, on vaig veure una magnificència de màquines i d'instruments parats. I és que des de Madrid no comprenen, pel caràcter que té la nostra terra, que funcionin totes aquestes màquines, de cosa tèxtil, que ells no senten ni comprenen com sentim i comprenem nosaltres. Jo m'he cansat de portar peticions a Madrid, de portar projectes i decrets, i fins i tot, de tenir promeses. I no vull fer cap retret, no m'escauria ara fer-ne des d'aquest banc, però si fer-ne un plany. Fent-lo aquí, sé que quan calgui fer-lo altra vegada tindrè darrera meu l'ajut de tots els Diputats que ara m'escolten. Aquestes institucions sols les podem portar com cal els catalans, perquè les sentim i coneixem les necessitats a les quals responen.²³⁴

234. Cf. DOG, 30-VI-1936, p. 4806-4810. Text reproduït a GENERALITAT DE CATALUNYA, II: *La política cultural. El bilingüisme. L'ensenyament. El patrimoni. La cultura popular*, Barcelona, Undarius, 1977, p. 110, edició a cura de Mercè Rossell.

Caldria precisar que, durant el període republicà, l'ensenyament tècnic de grau mitjà i elemental representà aproximadament de mitjana, un 30 % del pressupost total del Departament de Cultura i, en una bona part de tots aquests anys, més d'un 50 % del que es dedicava a institucions educatives, com es pot comprovar en la taula 6.

En realitat, no es tractava d'una política preconcebuda sinó d'una adaptació a les possibilitats legals que oferia l'Espanya republicana. Recordem que la Generalitat havia heretat la major part de les atribucions de l'antiga Mancomunitat en el camp de l'ensenyament tècnic, fet que contrastava amb l'ensenyament primari i secundari, on aquestes atribucions eren de moment més teòriques que altra cosa, a causa de la lentitud en els traspassos de serveis.

TAULA 6

Pressupostos de les diferents seccions del Departament de Cultura i del global de la Generalitat de Catalunya en els anys 1933, 1934 i 1936, amb expressió dels percentatges de cada en relació amb el total del Departament

	1933	Perc. %	1934	Perc. %	1936	Perc. %
Organització del Dpt.	63.750	2,51	102.705	2,69	387.000	6,69
Enseny. superior i Serv. Cient.	269.200	10,59	625.480	16,50	1.322.884	22,86
Enseny. tècnic i profess.	920.125	36,19	1.217.296	32,10	1.461.358	25,26
Enseny. primari i secundari	284.000	11,16	336.750	8,88	423.900	7,33
Ensenyament del català	79.750	3,14	63.250	1,67	66.375	1,15
Biblioteques i arxius	350.357	13,78	490.312	12,93	667.912	11,54
Museus i Belles Arts	177.500	6,98	311.602	8,22	630.719	10,19
Altres	398.000	15,65	644.971	17,00	825.916	14,27
Total Pressupost Cultura	2.542.682		3.791.736		5.786.064	
Total Pressupost Generalitat	32.869.419		63.811.188		771.749.621	

Dins del Pla global del CENU, com ja hem assenyalat anteriorment, es promulgà el Pla General d'Estudis Industrials, que responia a una determinada filosofia, tal com expressava el doctor en ciències exactes i enginyer industrial Estanislau Ruiz Ponseti.²³⁵ L'aleshores director de l'Escola Industrial i del Treball explicava que el Pla pretenia ordenar els ensenyaments técnico-

235. Cf. Estanislau RUIZ I PONSETI, «L'ensenyament tècnic-industrial a Catalunya», *Nova Iberia*, núm. 3-4, Comissaria de Propaganda de la Generalitat de Catalunya.

TAULA 7
Pressupost de l'ensenyament tècnic i professional

	1933 Total	1934 2n semestre	1936 2n semestre
Patronats locals de FP	370.586	185.293	235.293
Escola del Treball	835.450	420.150	530.689
Escola d'Art i Of. i Menors d'A.	53.700	27.250	34.250
Escola Teixits Canet de Mar	125.100	99.800	81.320
Escola taller de Tarragona	—	—	43.000
Laboratori d'assaigs	146.900	—	—
Extensió d'ensenyament tècnic	44.500	22.750	31.325
Escoles tècniques i professionals de nova creació	—	40.500	19.100
Ensenyaments per a la dona	83.240	53.450	60.850

FONT: GENERALITAT DE CATALUNYA, II: *La política cultural. El bilingüisme. L'ensenyament. El patrimoni. La cultura popular*, edició a cura de Mercè Rossell, Barcelona, Undarius, 1977, V. apèndix estadístic. Aquestes dades s'han confegit a partir de *Projecte de Llei de pressupostos per a 1933. D. sessions 29-XII-1933*, p. 191-200; *Llei de pressupostos per al segon semestre de 1934*, annex 1 al núm. 191; *Llei de pressupostos per al segon semestre de 1936*, annex 1 al núm. 244. (Només hem recollit les dades de les institucions i escoles que es tracten en el llibre).

industrials, d'acord amb una orientació totalment distinta, basada en tres paràmetres:

1r. Que els obrers que iniciaven els seus estudis a l'Escola del Treball poguessin continuar-los ininterrompudament a l'Escola Industrial, amb l'ajut econòmic pertinent de la Generalitat.

2n. Que els directors d'indústries, l'equivalent als perits industrials de l'estructura educativa de l'Estat, es poguessin convertir en enginyers especialitzats, tot defugint el caràcter enciclopedista que fins a aquell moment havien tingut els estudis d'enginyer industrial.

3r. Que aquests darrers estudis s'adaptessin contínuament a les necessitats de la indústria, la qual cosa pressuposava una reorientació dels tècnics superiors, que podien diversificar-se en tècnics especialitzats i tècnics de caràcter més general. La concreció d'aquest Pla es va retardar molt, per la qual cosa s'iniciaren una sèrie de projectes de caràcter més concret. En aquest sentit, cal tenir en compte diverses iniciatives d'un cert interès, tot i que les circumstàncies de la guerra i la manca de temps limitaren l'actuació de la Generalitat, impulsora o col·laborada en les activitats que assenyalarem a continuació.

Entre aquests projectes, esmentem el Pla d'Ensenyament de l'Escola del Treball de Barcelona aprovat el 19 de setembre de 1937, amb la intenció d'aplicar-lo a partir del curs 1937-1938; aquest Pla determinava les diferents especialitats possibles, en realitat una àmplia gamma adaptada a les possibilitats de l'economia.

Hom preveia especialitats de tres, quatre i cinc cursos, respectivament. En el primer cas, els alumnes es preparaven per a dibuixants de teixits. Pel que fa a les especialitats de quatre cursos, hi trobem la preparació per a mestres fusters, ebenistes, modelistes, mestres industrials de filatura i tissatge, picapedrers, marbristes, guixaires, estucadors i oficis artístics.

Finalment, les especialitats que duraven cinc cursos eren les següents: mestres industrials, manyans de forja i mineria, calderers, especialistes en motors d'explosió i dièsel, màquines de vapor, aviació i químics, tèxtils, electricistes i mestres d'obra.

A títol simplement de recordatori, ens referirem a la reorganització que es portà a terme a l'Escola de Teixits de Punt de Canet de Mar, amb un pla d'estudis que preveia dos tipus d'ensenyament: estudis tècnics complets i preparació per al perfeccionament professional.

Altrament, cal tenir present la reorganització de l'Escola Industrial de Terrassa, per poder-la adaptar a les característiques formulades en el Pla General en relació amb els centres de formació professional politècnica, en aquest cas concret, primordialment com a Escola Superior i Secundària.

Figueres comptava, des de feia temps, amb una modesta Escola Municipal de Dibuix, la qual fou convertida el 1933 en una Escola del Treball d'una gran projecció. Durant el període revolucionari, aquesta Escola viurà una gran transformació fins al punt d'esdevenir un apèndix de la Universitat Industrial de Barcelona, tal com preveia el Pla General. En aquest centre, en el curs 1937-1938, hi havia les seccions següents:

— Escoles d'Arts i Oficis, Comercial i de Belles Arts; quant a la Secció d'Arts i Oficis, hi havia especialitats per a electricistes i mecànics, que constaven de quatre cursos, i per a químics, paletes, fusters i d'arts gràfiques, que comprenien tres cursos.

— Escola Professional de la Dona, de la qual ja parlarem en el capítol 11.

— Uns estudis universitaris on s'impartien els tres primers cursos d'enginyeria industrial, centre en què fins i tot es va promoure la publicació de textos científics.

A Sabadell, seguint la seva pròpia tradició industrial, hom potencià l'Escola Tèxtil, a la qual s'havia d'ingressar després d'haver rebut unes nocions de cultura general. La finalitat del centre era proporcionar un ensenyament teoricopràctic als obrers. Aquests estudis constaven de tres cursos comuns a totes les especia-

litats i a continuació dos cursos més per arribar a ser expert en filats i tres cursos per a les branques de teixits i tintoreria.

A la capital de l'Urgell, segons s'especificava en el DOG del 17 d'octubre de 1937, s'establí el politècnic elemental de Tàrraga, que havia de comprendre:

- un politècnic bàsic,
- un institut escola,
- una escola de comerç amb un programa de tres cursos,
- una escola d'arts i oficis que era una continuació, en realitat, de la que

ja impartia classes des de 1930.

Ens fa l'efecte, tot i que no ho coneixem prou bé, que aquest politècnic no va arribar a funcionar, com a mínim, totalment; no ens consta tampoc que tingués una incidència real, amb l'excepció de l'Escola d'Arts i Oficis, de la qual parlarem més endavant.

Com a cloenda d'aquest apartat, ens ocuparem dels canvis que s'operen durant la tardor de 1937 a l'antiga Escola Municipal gironina de Belles Arts, que va ser autoritzada per la Generalitat a esdevenir escola de formació professional politècnica,²³⁶ d'acord amb el Pla General; amb la creació d'aquest centre, es feia efectiva una vella aspiració del poble.

A Girona capital, d'altra banda, es va presentar un projecte d'escola professional proletària dirigida a ambdós sexes. Fins a l'època de la Guerra la coeducació a l'escola primària no va ser efectiva i en el terreny de la formació professional obrera constituïa una novetat total.

Tots els canvis que s'havien produït en aquests anys en relació amb l'educació femenina, com ja veurem en el seu moment, es dirigien a crear carreres més qualificades però només per a noies; així, doncs, fins aleshores les noies no s'havien matriculat en les escoles de formació professional obrera, tradicionalment reservades gairebé només als xicots.

Hom preveia ensenyaments de comerç, oficis, arts, educació domèstica, a més de l'apartat d'humanitats, en la línia del que ja havia fet la Diputació, la Mancomunitat, la Generalitat, l'Ajuntament de la capital catalana i altres municipis del Principat.

Tots aquests projectes, alguns dels quals esdevingueren realitat, passaren a millor vida arran del triomf dels *nacionales* a la Guerra; no es tractava simplement de la implantació d'una nova política educativa, sinó del retorn a vells esquemes que ja havien quedat totalment superats.

236. Sobre totes aquestes qüestions podeu consultar Enriqueta FONTQUERNI i Mariona RIBALTA, *L'ensenyament a Catalunya durant la Guerra Civil: EL CENU*, apartat 3.4. «Plans d'estudis específics. Adaptació d'escoles professionals».

7. EL PERÍODE 1900-1939 (II). LES ALTRES INSTITUCIONS PÚBLIQUES I PRIVADES QUE DONEN SUPORT A L'ENSENYAMENT PROFESSIONAL

7.1. CONSIDERACIONS PRÈVIES

Al llarg de l'estudi de les diferents institucions públiques que podríem considerar organismes provincials, regionals, nacionals o estatals, ens hem referit més d'una vegada a la importància que adquirí la formació professional de caràcter públic arreu de Catalunya, al marge dels organismes esmentats.

En aquest sentit, adquiriran un protagonisme evident els municipis catalans considerats en conjunt, tot i que en l'estudi, per consideracions òbvies, ens limitarem als més destacats, o si més no més coneguts, concretament als ajuntaments de Barcelona i a alguns dels que foren absorbits el 1897, Badalona, Figueres, Girona, Mataró, Reus, Sabadell, Tarragona, Terrassa i Vilanova i la Geltrú. Altrament, en aquest capítol, ens ocuparem també de la participació en l'obra de la formació professional d'altres grups socials, des de l'Església fins al moviment obrer, incloent-hi no solament l'activitat acadèmica sinó també altres aspectes que tenen relació amb la formació professional industrial, tal com ja hem fet en estudiar les èpoques anteriors.

7.2. L'OBRA EN EL CAMP DE L'ENSENYAMENT TÈCNIC ELEMENTAL DE LES INSTITUCIONS PÚBLIQUES CATALANES NO ESTUDIADES EN EL CAPÍTOL ANTERIOR

Coneixem la importància quantitativa de tots aquests centres, generalment a càrrec dels consistoris municipals, però no existeix prou informació per valorar l'abast i la transcendència de cada un dels centres i arribar, a partir d'aquest coneixement, a conclusions d'una certa entitat. Recordem, com ja havíem indi-

cat, que el 1933 existien seixanta-un centres públics, un percentatge important dels quals formaven part d'aquests grups.

A partir d'aquestes premisses, ens concretarem a aquells centres que, segons tots els indicis, assoliren un nivell més alt o tingueren més transcendència en general o en el medi social pròxim. Aquest estudi comprendrà dos grans apartats:

a) La trajectòria de les escoles de formació professional de l'Ajuntament de Barcelona i els seus precedents.

b) Les altres escoles públiques de formació obrera.

7.2.1. ELS PRECEDENTS I L'OBRA DE L'AJUNTAMENT DE BARCELONA EN EL TERRENY DE LA FORMACIÓ PROFESSIONAL

Com en el cas de la Diputació de Barcelona, la bibliografia sobre la trajectòria de l'Ajuntament de Barcelona en el camp de la formació professional és força extensa, tot i que encara hi ha algunes llacunes; ens limitarem a assenyalar únicament els trets més característics i rellevants.²³⁷

L'obra de l'Ajuntament de la capital catalana en el camp de la formació professional obrera té uns precedents en la trajectòria d'alguns dels consistoris de les poblacions que foren absorbides per Barcelona el dia de Sant Jordi de l'any 1897, concretament els ajuntaments de Sants, Gràcia i Sant Martí de Provençals, sobretot els dos últims.

Aquestes dues darreres poblacions experimentaren un creixement demogràfic espectacular al llarg de la segona meitat del segle XIX,²³⁸ com a conseqüència del procés d'industrialització; la nova situació comportarà una sèrie de problemes socials i d'infraestructura, entre els quals l'urbanisme, la sanitat i l'educació.

No ens ha d'estranyar, per tant, ateses les necessitats d'escolarització de les poblacions industrials, que s'establiessin en aquestes viles diversos centres públics i privats d'ensenyament, tot i que aquests no arribaren a eixugar el dèficit de places escolars.²³⁹ Entre els nous establiments docents trobem les escoles d'Arts i Oficis creades a Gràcia i Sant Martí de Provençals el 1890 i 1892, respectivament, com ja havíem assenyalat abans.

237. El caràcter d'aquesta obra ens obliga a ser molt esquemàtics en totes aquestes qüestions.

238. Per exemple, la vila de Gràcia passà de 17.147 habitants el 1857 a 61.935 el 1897, amb la qual cosa esdevingué la segona ciutat de Catalunya. Pel que fa a Sant Martí de Provençals, el 1787 tenia 1.715 habitants i el 1910, 67.677.

239. Respecte a l'evolució de l'ensenyament primari de la vila de Sant Martí de Provençals en aquests anys, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «Poble Nou. 1865-1987. Una aproximació a l'ensenyament», *Icària. Papers de l'Arxiu Històric del Poble Nou*, núm. 6 (any 2002), p. 4-13.

Pel que fa a la vila de Gràcia, seguint les passes de la ciutat de Barcelona, ja en el període revolucionari (1868-1874), aparegué el primer intent de crear una escola per a obrers, tot i que s'haurà d'esperar l'època de la Restauració perquè s'estableixin classes de música, gimnàstica, tall i confecció i dibuix. Aquestes últimes es poden considerar un precedent de l'Escola Municipal d'Arts i Oficis de Gràcia.²⁴⁰

L'Exposició Universal de Barcelona de 1888 va posar sobre la taula diversos problemes inherents a la industrialització, d'una manera particular la formació professional. Enmig d'un context general de preocupació per aquest problema, la Sociedad Económica Gracienense de Amigos del País, fundada el 1881, presentava un dictamen a l'Ajuntament de Gràcia, a finals de l'any 1889, proposta que acabaria donant fruits.

L'Escola d'Arts i Oficis de Gràcia fou inaugurada oficialment el 15 de novembre de 1890 i les classes començaren tres dies més tard. El local de l'Escola estava situat al carrer de l'Àngel, núm. 12, al costat del carrer Gran de Gràcia, fou traslladat a l'edifici de Can Trilla, al carrer Gran de Gràcia, núm. 177, fins que l'any 1909 s'instal·là definitivament al carrer del Marquès de Santa Anna, avui barriada de Sarrià-Sant Gervasi, el primer que reunia les condicions requerides per un centre d'aquestes característiques.

Els estudis anaven dirigits a caps de taller, contramestres, constructors i maquinistes. L'horari de les classes era de set a nou del vespre. Aquests estudis tenien caràcter teoricopràctic, constaven de quatre cursos i estaven dividits en tres seccions: arts industrials, construcció i belles arts i estudis complementaris; aquesta secció s'incorporà més endavant.

Hom exigia al professorat de l'Escola el títol d'enginyer industrial o d'arquitecte i les classes pràctiques es feien, generalment, al lloc de treball. L'alumnat fou molt nombrós, exceptuant els dos primers anys; per exemple, el curs 1896-1897 la xifra de matriculats era de tres-cents seixanta-dos alumnes.²⁴¹

L'Escola Municipal d'Arts i Oficis de San Martí de Provençals fou aprovada per aquest Consistori el 1892 i les classes començaren el dia primer de març de l'any següent. Els problemes derivats de la manca d'un local prou adient foren continus, fins que el curs 1912-1913 s'inaugurà l'actual local del carrer Ro-

240. Sobre aquesta qüestió hi ha molta bibliografia i es conserva molt material en diferents arxius municipals. A tall d'exemple, es pot consultar, a més, Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 352-398 i s.; Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escuelas profesionales municipales: 1890-1990*, Ajuntament de Barcelona, 1991, 163 p.

241. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escuelas profesionales municipales: 1890-1990*, taula 4.4, p. 88.

gent. La influència directa o indirecta de l'Escola de Gràcia, tant en el tipus de professorat com en el reglament, en els programes, en el sistema de reclutament del professorat... fou determinant. Però en cap moment ni els pressupostos ni el nombre d'alumnes van ser comparables al centre gracienc, fet que incidí en la seva evolució posterior. El nombre de matriculats fou sempre inferior a dos-cents alumnes.²⁴²

Els estudis, que en un principi estaven pensats per a directors de taller, tant a Gràcia com a Sant Martí de Provençals eren molt variats i complets, d'acord amb el nivell dels estudis, i s'atorgà des d'un primer moment una importància preferent al dibuix. A Sant Martí, a l'hora de la veritat, però, l'ensenyament oficial restà limitat als cursos de capatàs, i es deixà de banda el de director de taller. Així, doncs, el curs 1896-1897 s'impartia oficialment el grau de capatàs, que constava de tres anys i uns ensenyaments lliures, amb una secció industrial i una altra artística.

Com es desprèn de les memòries d'aquestes escoles i d'altres de Catalunya, generalment dels informes anuals dels secretaris, el professorat estava molt al corrent del moviment europeu i americà d'avantguarda en el camp de la formació professional.²⁴³

L'obra de l'Ajuntament de Barcelona en el terreny de la formació professional al llarg del segle XIX s'ha de considerar pràcticament nul·la, ja que el Consistori barceloní partia de la base que la Diputació ja satisfesia les necessitats de la ciutat. Fou, doncs, per la via indirecta que el Consistori de la capital catalana s'integrà en el món de la formació professional obrera.

Així, per tant, l'absorció dels municipis veïns produïda a conseqüència del RD del 23 d'abril de 1897 situava els responsables del Consistori barceloní en una disjuntiva totalment diferent, en relació amb la problemàtica que ens ocupa; l'Ajuntament de la capital catalana es veia obligat a complir amb unes obligacions que, fins aleshores, no havien format part de la política municipal de la ciutat comtal, atès, com ja hem apuntat, que aquesta formació a la ciutat de Barcelona era a càrrec de la Diputació.

Aquesta situació explica que, en els primers temps, hom es limités a complir l'expedient i prou; es tractava únicament de facilitar la continuïtat de les classes que s'impartien a les escoles d'Arts i Oficis de Gràcia i Sant Martí de

242. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, taula 4.7, p. 93.

243. Seria interessant consultar els arxius i analitzar la bibliografia de diverses poblacions industrials del Principat, per tal de conèixer l'abast d'aquest corrent d'avantguarda, molt més important del que hom acostuma a creure, com ja hem indicat en un altre moment.

Provençals. Els canvis es manifestaran sobretot en la denominació i en l'orientació general.²⁴⁴

Els vaivens polítics que viuran les corporacions públiques catalanes a partir de començaments del segle XX, d'una manera especial els municipis, incidirà en diversos sectors de l'activitat ciutadana. Aquests canvis, sobretot els d'ensenyament i cultura comportaren la democratització de la vida pública. El nou rumb politicosocial abraçarà fins i tot la formació professional dels treballadors industrials, a partir, més o menys, de 1907. Les primeres propostes per a l'establiment d'escoles d'arts i oficis a les barriades populars barcelonines apareixeran com una forma pacífica de lluita contra la marginació socioeconòmica que patien els barris obrers. La conflictivitat social i política d'aquells anys afectarà directament el desenvolupament normal de l'activitat de l'Ajuntament barceloní, aproximadament entre 1908 i 1912, per la qual cosa els tràmits per ampliar l'oferta d'ensenyament professional foren lents.

El nou rumb que prengué la política educativa en aquest sector de l'ensenyament no començarà a donar fruits, doncs, fins al 1912; durant aquest any van néixer paral·lelament l'Escola Municipal d'Arts del Districte V, barri xinès, i l'Escola Municipal d'Arts del Districte VII, barriada de Sants, nucli urbà que tenia una tradició en l'àrea de l'ensenyament professional bastant abans de la seva integració a la ciutat comtal.²⁴⁵

En aquests anys es va establir també un centre d'aquestes característiques a Sarrià, tot i que tingué una vida molt curta, perquè quan la capital catalana absorbia, el 1921, la vila de Sarrià, aquesta escola ja havia deixat d'existir. La integració d'aquesta vila a la capital no significà cap mena de canvi.

Als centres citats s'han d'afegir les institucions municipals de formació professional femenina, d'una manera especial l'Escola Municipal de Labors i Oficis de la Dona, inaugurada el mes de maig de 1913, institucions que estudiarem en el capítol 11. Al llarg de tots aquests anys, el Consistori barceloní es limitava al finançament de les escoles i a un cert control econòmic i de gestió; en canvi, eren les escoles mateix que formulaven els reglaments, preparaven els programes i tenien cura de l'organització interna.

Es va crear la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, organisme que aprovava la seva reglamentació el 21 de juny de 1917 i molt particu-

244. En aquest sentit, s'observa més interès envers els ensenyaments tecnicoartístics; d'acord amb aquest criteri, aquests centres de formació professional es diran, a partir d'aquest moment, *escoles municipals d'arts* dels districtes VIII i X, Gràcia i Sant Martí, respectivament.

245. A la bibliografia hi ha força informació sobre les activitats que es realitzaren a l'exvila de Sants en relació amb la formació professional.

larment de les escoles municipals barcelonines de formació professional obrera. L'Assessoria Tècnica d'aquesta Comissió elaborà un pla que va rebre el vistiplau, a la sessió ordinària municipal del 6 de novembre de 1918.

En aquest pla es fixava el camp d'acció de l'Ajuntament de Barcelona en l'esfera de l'ensenyament tècnic. Hom tractava de cercar punts d'entesa entre les diverses corporacions públiques perquè cada una assumís un determinat paper, tot reservant a les entitats municipals l'ensenyament tecnicoelemental, que era, de fet, el paper que ja havia exercit el Consistori barceloní. Com a suport del pla, l'Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura presentà una relació sobre l'estat de l'ensenyament a les escoles d'arts de l'Ajuntament de la capital catalana, acompanyat d'un informe del seu col·laborador a la secció d'ensenyament tècnic, on es concretava l'experiència viscuda en un viatge d'estudis realitzat a França i Suïssa per conèixer l'organització de l'ensenyament tècnic primari en aquelles contrades.

Quant a l'apartat referent a l'estat de la formació professional a la ciutat de Barcelona, l'informe es concretava sobretot a fer:

- una avaluació del cens obrer en les diferents branques de la indústria,
- un inventari de les necessitats de la capital del Principat en el terreny de la formació professional,
- una anàlisi de les causes que limitaven l'assistència als centres d'ensenyament tècnic primari de la ciutat.

En aquest informe es tractava també d'altres qüestions; no hi insistim perquè presenten un interès menor des de la nostra perspectiva.

En relació amb les experiències suïsses i franceses sobre la problemàtica general europea de l'ensenyament professional, centrada fonamentalment a París, resulten força interessants algunes de les conclusions del col·laborador de l'Assessoria Tècnica sobre la conceptualització de la formació professional que es movia al voltant de tres eixos:

- a) la preparació manual
- b) l'ensenyament tècnic propi de cada ofici
- c) la formació general i cívica.

Les reflexions sobre aquests problemes i, especialment, les conclusions de l'informe eren determinades per les possibilitats d'aplicació de les noves experiències a les nostres latituds. Hom analitzava en aquest informe el paper del taller com a mitjà de formació professional i la incidència de la nova organització industrial, fonamentalment l'aparició de la producció en sèrie.

És evident que els redactors de l'informe, en relació amb el segon dels punts apuntats, pensaven especialment en les grans indústries. La nova situació provocava que el sistema tradicional d'aprenentatge dels oficis comencés a en-

trar en crisi, per la qual cosa hom proposava noves vies alternatives. A partir del marc esbossat, es plantejaven sistemes alternatius a les fórmules que s'havien utilitzat fins aleshores en la major part dels casos, és a dir, el taller escola i l'escola taller. En el context industrial català de l'època, cap de les dues solucions satisfia totalment les necessitats del mercat de treball, almenys considerant-les com a sistemes tancats.

El sistema del taller escola observava la formació de l'aprenent sobre la base de la pràctica de l'ofici que es realitzava en el taller, reforçada per un contracte d'aprenentatge que garantís i facilités una formació teòrica o teoricopràctica. Aquest tipus de formació requeria una formació prèvia al taller o, en el millor dels casos, una formació simultània; aquesta solució presentava problemes de caràcter sociocultural i avantatges de tipus econòmic, com a mínim a curt termini.

La fórmula escola taller, l'adoptada avui a l'Estat espanyol, consisteix a substituir l'aprenentatge pràctic del taller per la formació en un centre educatiu destinat a aquesta funció. Té l'avantatge que proporciona una formació integral, en el marc de la qual l'habilitat manual, els coneixements teòrics i la instrucció general formen part d'un tot.

Tenint en compte les condicions específiques de la ciutat de Barcelona en aquell moment determinat, la Comissió de Cultura, a partir de l'anàlisi esmentada, es decantarà per la primera solució per raons òbviament socioeconòmiques,²⁴⁶ amb la particularitat que es feien alguns retocs per evitar els desavantatges d'aquest sistema.

D'aquí nasqueren les escoles complementàries d'oficis, que intentaven aprofitar les millors condicions econòmiques i pràctiques que oferia el taller, amb el complement, però, d'un programa acadèmic teoricopràctic concebut des d'una òptica cíclica i globalitzadora, per tal de donar als alumnes un ensenyament integral, en la línia del que es començava a fer a l'Escola del Treball de Barcelona, aspecte que ja hem tractat.

Seguint aquesta conceptualització, la Comissió de Cultura, a través de l'Assessoria Tècnica, proposava per a l'ensenyament tècnic elemental un programa que s'orientava vers tres direccions:

1. El trànsit de l'escola primària als tallers d'indústria, per mitjà de la insauració del preaprenentatge.
2. L'alternança de la pràctica del taller amb la formació teoricopràctica dels centres de formació professional.

246. En relació amb aquest problema, podeu consultar AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Institucions d'ensenyament tècnic primari*, Barcelona, Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i cia., 1918.

3. La possibilitat de creació d'escoles d'aprenentatge complet per a determinats casos i per a especialitats concretes.

En el primer cas, hom partí de la base que els alumnes s'havien d'encaminar cap als oficis manuals i subalterns. La funció del preaprenentatge se centrava, fonamentalment, en la potenciació conjunta de les aptituds manuals i intel·lectuals. Cal precisar que, en el programa educatiu global de la Comissió de Cultura, s'atorgava, a partir d'aleshores, una gran importància a l'escola primària dirigida a les classes populars.²⁴⁷

El caràcter teoricopràctic de la segona etapa explica la nova denominació de *escoles complementàries d'oficis* (ECO), en consonància amb la funció que se'ls havia assignat a partir de la nova reglamentació; per moltes i variades raons, aquest canvi d'orientació no trobà l'acollida que hom esperava, com veurem més endavant. Altrament, d'acord amb l'entorn polític de l'època, les escoles rebien denominacions específiques.²⁴⁸

Finalment, la possibilitat d'establir veritables escoles taller per a casos determinats no passà, segons sembla, d'un primer estadi de simple proposta. El pla tenia un caràcter sociourbanístic, com en el cas de l'ensenyament primari, la qual cosa volia significar que hom projectava estendre aquestes escoles a altres barriades obreres, així com l'adequació del conjunt a la realitat industrial de la capital catalana.

A partir, doncs, d'aquestes premisses, hom proposava l'establiment d'una escola complementària d'oficis d'especialitat metal·lúrgica al Poblenou, d'unes classes del ram tèxtil a l'escola de Sant Martí de Provençals i, finalment, d'una escola comercial i una altra d'arts i construcció en una zona cèntrica.

El pla fixava, a més, l'horari, l'orientació pedagògica, la metodologia, la reglamentació de les funcions del professorat i tot allò que feia referència a la reorganització de les escoles; cal insistir, novament, en el fet que l'ensenyament es va concebre de manera cíclica.

La formulació programàtica s'havia preparat tenint en compte l'estudi crític dels programes que havien regit en el període anterior, en els quals hom trobava a faltar una formació humanística primordialment cívica, capaç de desvetllar en els alumnes una consciència i un sentit de dignitat professional i d'amor a la professió.

247. Recordem que, dins d'aquesta potenciació de l'escola primària, hi tenia un paper important la formació dels obrers de les ECO, considerades, en el pla orgànic, el darrer graó de la formació impartida a les escoles tècniques i professionals dependents de la Diputació i la Mancomunitat.

248. L'Escola de Gràcia s'anomenarà ECO Abat Oliva; la de Sant Martí, ECO Francesc Aragó; la de Sants, ECO Arnau de Vilanova, i la del barri xinès, ECO Narcís Monturiol.

D'altra banda, també s'insistia en la necessitat de superar el «cientifisme» excessiu, en el cas de les matemàtiques i de l'àlgebra, per posar un exemple; també es remarcava la importància del dibuix, proposta que no constituïa pas cap novetat perquè ja era, en realitat, la base primordial del programa de les primeres escoles d'arts i oficis.

Per tal d'adequar l'ensenyament professional a les necessitats de la indústria moderna i partint d'una anàlisi prèvia de la realitat, el pla proposava que els alumnes, un cop superada l'etapa de preaprenentatge, estudiessin tres cursos d'acord amb el programa següent:

— En un primer estadi, l'orientació curricular perseguia una formació humanista, social i científica.

— En segon terme, el programa es dedicava fonamentalment a la formació tècnica general.

— Finalment, en el darrer curs s'adquiria una formació específica d'acord amb les necessitats particulars de cada districte.

El pla fixava l'horari de les classes, que, d'acord amb la tradició, seria de set a nou del vespre, així com també els dies lectius, la duració de les vacances... Les lliçons de dibuix formaven part del programa de cada un dels cursos, tenien una duració de dues hores i totes les altres, d'una hora. Es dedicava, principalment, la primera meitat del curs a l'ensenyament general i la segona meitat, a les disciplines directament relacionades amb l'ofici que es volia aprendre.

Respecte a les qüestions metodològiques, hom creia que calia superar les classes merament expositives, per la qual cosa es recomanava al professorat que s'utilitzessin sistemes que fessin factible l'ensenyament actiu, en una paraula, la participació dels estudiants, essencial en un ensenyament de les característiques de la formació professional.

Aquesta racionalització del disseny curricular derivava cap a un major control i una centralització política més gran, que es reflectia, sobretot, en la unificació dels Estatuts de les diferents escoles. La realitat va quedar molt lluny de les intencions.²⁴⁹ Ni la creació de noves escoles ni el reciclatge del professorat, imprescindible per fer efectiu el pla, es portaren a terme. D'altra banda, va disminuir el nombre d'alumnes, sobretot als darrers cursos, la qual cosa fa pensar que els obrers no devien estar preparats per poder assimilar els programes dels cursos superiors.²⁵⁰

249. Encara que els tècnics que elaboraren el pla només pretenguessin, segons afirmaven, una racionalització del sistema, el professorat no ho creia així, i a la llarga les escoles varen perdre la seva autonomia.

250. Cf. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 506-514.

Amb tot, el professorat sembla que va interioritzar la filosofia del pla i fins i tot va fer noves propostes dins aquesta filosofia, sobretot perquè el neguitejava la lentitud amb què es portava a la pràctica. Així, doncs, la quasi totalitat dels docents proposava a l'Ajuntament, el 1923, que es fessin efectius els punts següents:

- La posada en marxa dels cursos diürns de preaprenentatge per a nois de dotze a catorze anys, sobretot tenint en compte que els cursos de vespre requerien una base sòlida que la major part dels obrers no posseïen.

- La reforma real dels cursos pròpiament complementaris per a alumnes de catorze anys o més.

- Una política de premis i beques més substancial que la que hi havia hagut fins aleshores, així com l'establiment de cursos de formació a l'estranger.

- L'augment del nombre d'escoles com més aviat millor, tal com preveia el pla.

- Una política que donés suport, des de l'Ajuntament, a mètodes de relació i d'intercanvi entre les empreses i l'Institut d'Orientació Professional, així com la creació de patronats amb representació obrera i d'industrials de barriada, com s'intentava a Sants.

- Finalment, hom feia referència també a la potenciació de les biblioteques dels centres educatius, dels programes de visites, de les conferències sobre temes d'interès...²⁵¹

Catalunya viu en aquests anys moments de tensió i canvi que presenten un gran interès; així, doncs, creiem que, per poder comprendre millor el projecte de l'Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura, convé tenir molt present la situació sociopolítica i cultural del Principat, sobretot de la ciutat, que intentarem resumir tot seguit.

En l'àmbit sociopolític, ens trobem:

- dins del marc de la crisi de 1917, un context que tingué derivacions polítiques,

- davant de la problemàtica de la indústria catalana al final de la Primera Gran Guerra europea, l'aparició d'un procés inflacionari,

- amb l'inici de la campanya a favor de l'autonomia.

En el terreny sociocultural, en aquests anys:

- començava una important reforma de caràcter pedagògic a l'Escola Elemental del Treball i s'iniciaven les tasques del II Congrés Universitari Català,

- es plantejaven, a més, diverses reformes sobre noves bases conceptuais que afectaven la problemàtica educativa en general i la de l'ensenyament pro-

251. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, 1a part, p. 123-129.

fessional en particular, com constatarem també en estudiar la formació professional en altres ciutats catalanes.

Amb el cop d'Estat de Primo de Rivera del setembre de 1923, l'Ajuntament democràtic fou substituït per persones addictes al nou règim i pertanyents, bastants, a la Unión Monárquica, l'únic partit acceptat per la dictadura. El nou Consistori, com ja hem vist quan hem tractat la Diputació, canvià radicalment la seva política, fonamentalment en el terreny de la cultura i l'ensenyament, canvi que es féu perceptible d'ençà del gener de 1924, data a partir de la qual s'accentuà la politització i es prohibí completament, a partir del mes següent, la utilització del català en l'Administració municipal.²⁵²

Quant a l'estructura interna de l'ensenyament professional, es va mantenir l'organització anterior. Altrament, no s'observen canvis ni en el professorat ni en els llocs de direcció de les escoles ni en la manera de denominar-les. El control esdevindrà fonamentalment ideològic, com es pot comprovar consultant els exàmens de cultura general dels alumnes de l'Escola del Treball que optaven a premi, en els quals s'observen especials referències a l'Hispanidad.²⁵³ Altrament, s'accentuaren els tràmits burocraticoadministratius.

A grans trets, la política de control i de repressió que s'exercí sobre les escoles de formació professional de l'Ajuntament barceloní no es pot comparar a la que van patir els centres que depenien de la Diputació de Barcelona.²⁵⁴

Amb la caiguda de la dictadura, atesa la desorientació dels partits polítics, no es començarà a notar un retorn a la normalitat fins a l'inici del curs 1930-1931. Les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 donaren la victòria, a les grans ciutats espanyoles, als partits republicans i en el cas català, al nou partit de Macià i Companys, Esquerra Republicana de Catalunya: dos dies després es proclamava la Segona República espanyola. El partit esmentat governà a Catalunya, i concretament a la ciutat de Barcelona, durant tot el període republicà, amb l'excepció de l'època del bienni negre.²⁵⁵ Com apuntàvem en parlar de la legislació d'aquest període, els dirigents republicans es varen limitar a fer alguns retocs concrets en l'estructura legal de l'ensenyament tecnicoprofessional crea-

252. Hi ha força bibliografia sobre aquests fets. A tall d'exemple, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 52-53.

253. La repressió s'estengué arreu de Catalunya. Consulteu sobre això Josep M. ROIG I ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, 679 p., pròleg de Josep Benet.

254. Amb la caiguda del dictador, el gener de 1930, fou restablert l'Ajuntament de 1923.

255. Durant el bienni radical cedista, popularment *bienni negre*, la catalanització de l'Administració municipal va experimentar una sotragada, tot i que no té res a veure amb la persecució del període de la dictadura de Primo de Rivera.

da durant la dictadura de Primo de Rivera; aquest aspecte incidí directament o indirectament en la política del Consistori barceloní.

Malgrat que l'Estatut que finalment s'aprovà, amb menys atribucions que l'Estatut de Núria en l'ensenyament, no satisfieia les aspiracions catalanes, el Consistori de la capital catalana, en canvi, amb la restitució, el 1930, del Patronat Escolar de Barcelona, adquirí moltes atribucions en l'escola primària, que, en realitat, ja tenia abans del setembre de 1923.

Això explica, com a mínim en part, que Esquerra Republicana de Catalunya, partit majoritari a l'Ajuntament de Barcelona i a la Generalitat, dirigís tots els esforços cap a la millora de l'ensenyament elemental. Les autoritats republicanes dedicaren una atenció especial al Patronat Escolar de Barcelona, que tenia com a funció essencial la potenciació de l'escola primària.

Aquesta preocupació determinà, al nostre entendre, que l'ensenyament professional fos relegat a un segon terme o, simplement, que la inajornable reforma d'aquest ensenyament, és a dir, la recuperació i l'actualització del pla de 1918, es deixés per a més endavant; els vaivens polítics, i d'una manera especial, la guerra dels tres anys, varen representar un fre als canvis i originaren que la reforma mai s'arribés a portar a terme.

Malgrat tot, estructuralment, l'ensenyament complementari fou sempre considerat un escenari independent, en el marc de les diverses reformes que es realitzaren a la Comissió de Cultura i a la seva Assessoria Tècnica. Resulta ben evident que les diferents vicissituds polítiques del període republicà no ajudaren a fer efectiva la necessària reestructuració de la formació professional.

Altrament, els canvis del període de la guerra, organitzatius i legislatius, a causa de l'excepcionalitat d'aquesta època, tampoc es deixaren notar; cal precisar, d'altra banda, que els canvis en el professorat, sigui per motius polítics sigui per incorporació al servei, no afavorien els intents i projectes de reforma que hom volia iniciar.

Entre les novetats del període republicà, destacarem:

— La regularització administrativa, tant de caire intern com extern, de les escoles municipals de formació professional.

— L'aprovació, el maig de 1935, d'unes noves bases per a la concessió de premis i d'un augment del nombre de beques.

— Les circulars del període de guerra per intentar evitar les nombroses faltes d'assistència, sobretot del professorat.

En aquests anys adquiriran una importància especial, a l'Ajuntament de Barcelona, dues qüestions que resulten significatives en qualsevol dels graus, nivells i especialitats de l'ensenyament.

Tot i que hi tornarem a insistir en el capítol corresponent, no volíem pas

passar per alt la normalització lingüística iniciada al període 1918-1923, que s'havia començat a recuperar tímidament l'any 1930, la qual assolirà unes cotes molt més altes durant l'època republicana, amb l'excepció, almenys en part, del bienni negre. En aquest punt no tot eren flors i violes, perquè després del 6 d'octubre de 1934 hi ha un cert intent de bilingüisme en la comunicació interna del Consistori barceloní, situació que desaparegué després de la victòria del Front d'Esquerres a les eleccions del febrer de 1936.

Hom atorgarà importància al vincle entre la societat i l'escola, a través dels intents d'integració a la intensa vida cultural del país en aquells anys, potenciat tant des dels ajuntaments com des de la Generalitat.

7.2.2. L'OBRA DELS AJUNTAMENTS CATALANS MÉS SIGNIFICATIUS I ALTRES ORGANISMES PÚBLICS O PRIVATS

Ens referirem de manera especial a l'obra d'alguns ajuntaments de ciutats industrials catalanes, les quals, generalment, mostraren un interès pregon pel problema de la formació professional. Al marge de les ciutats que comptaven amb centres de formació tecnicoprofessional de grau mitjà, com és ara Terrassa i Vilanova i la Geltrú, aspecte que compta ja amb una valuosa bibliografia,²⁵⁶ us oferirem una sèrie de dades de ciutats industrials, on el grau elemental de la formació professional adquirí una certa rellevància.

Al marge de les suara citades, que encapçalen el nostre estudi, hem de parlar també de les escoles d'Arts i Oficis i centres equivalents de Badalona, Sabadell, Manresa, Mataró, Girona, Tarragona i Reus; caldria afegir-hi Figueres, però ja n'hem parlat suficientment quan ens hem referit a les diputacions i institucions col·laterals. A partir d'aquestes dades i de referències a algun altre cas, intentarem fer un esbós general de la formació professional a les ciutats del Principat.

Terrassa

Com ja indicàvem en el capítol anterior, l'Escola d'Arts i Oficis de Terrassa començà a funcionar el curs 1880-1881. Des que es fundà, el seu objecte principal fou la formació d'obriers i artesans, essencialment mitjançant la pràctica, pensant sobretot en l'aplicació immediata, sense oblidar, però, l'adquisició dels coneixements científics indispensables aplicables als oficis respectius.

Després d'un curs preparatori, es cursaven durant dos anys estudis de muntador electricista i mecànic, i coneixements teòrics tèxtils i comerç. Les clas-

256. Sobre això podeu consultar la bibliografia que s'inclou al final de l'obra.

ses tenien lloc de vuit a deu del vespre, s'exigia l'edat mínima de dotze anys per ingressar-hi i s'havia de satisfer una mòdica quota d'ingrés.

Acabats els estudis, es lliurava als alumnes un certificat d'aptitud, després d'unes proves amb un tribunal format pel professorat de l'assignatura, un altre docent de l'Escola i un representant del Consistori. El Patronat de l'Escola Superior d'Indústries, juntament amb la Comissió Municipal d'Instrucció Pública, tenia cura de les missions de control i d'inspecció. La matrícula fou força nombrosa, i en l'època que ara estudiem, hi havia entre dos-cents i cinc-cents alumnes.²⁵⁷

Vilanova i la Geltrú

Com ja sabeu, la característica principal de l'Escola és el fet que s'hi cursaven estudis de peritatge industrial, avui *enginyer tècnic*.²⁵⁸ Malgrat tot, al marge dels estudis oficials, l'Escola tenia establerta una secció d'ensenyaments per a obrers en la qual podien ingressar a partir dels dotze anys, després d'aprovar unes proves d'ingrés. La dita secció estava dividida en dos nivells: secció d'aprenentatge i cursos de perfeccionament.

A la secció d'aprenentatge es preparava tècnicament els aprenents dels oficis de fuster i serraller muntador. L'Escola lliurava un certificat oficial de l'especialitat als alumnes que aprovaven totes les assignatures.

El segon grup d'ensenyaments anava dirigit als obrers que ja eren oficials en la seva especialitat i que tenien necessitat d'una cultura professional orientada cap al millorament dels oficis respectius. Les especialitats cursades eren les següents: muntador mecànic, muntador electricista, pràctic tèxtil i pràctic filador.

Per a aquests cursos, hom aprofitava, en general, el mateix professorat de l'Escola de Perits Industrials, condició que també es donava a l'Escola de Terrassa, les quals, doncs, podien comptar amb un professorat teòricament més qualificat que les altres escoles catalanes d'arts i oficis.

Badalona

En el proper capítol, quan tractem la relació entre formació professional i societat, observarem que la preocupació d'algun prohoms de Badalona per aquesta

257. En relació amb els primers anys d'aquesta escola, cf. *Escuelas elementales y superiores de industrias de Terrasa*, Terrassa, impremta Ventayol, 1904, 171 p.

258. ESCUELA SUPERIOR DE INGENIEROS DE VILLANUEVA Y LA GELTRÚ, *Enseñanzas elementales y superiores. Estudios extraoficiales. Condiciones para cursarlos*, Barcelona, 1905, 20 p.; *El setanta-cinquè aniversari de l'Escola Industrial de Vilanova i la Geltrú*, Escola Universitària d'Enginyeria Tècnica, 1977.

qüestió arrenca ja de molt abans que aquest tipus de formació comencés a generalitzar-se. Altrament, com ja vam indicar en el capítol 4, aquesta ciutat de la comarca del Barcelonès, de manera privada, ja es va interessar per algun projecte d'aquesta índole i, d'una manera especial, per la creació d'una escola d'arts i oficis que fou molt conflictiva, fonamentalment a causa de la idiosincràsia del seu fundador.

Podria haver escollit altres ciutats com a exemple de ciutat industrial, al marge de la capital catalana que hem estudiat ja amb una certa extensió, i com a exemple dels interessos i les realitzacions que es varen portar a terme al Principat a favor de la formació obrera. M'he decidit per la ciutat de Badalona per tres raons fonamentals:

— pel fet de ser la població on vaig néixer i he passat tots els meus dies fins avui, per la qual cosa conec força millor la seva història cultural i educativa. Fins i tot he conegut directament o he sentit a parlar de primera mà dels protagonistes que sortiran en aquest apartat.

— perquè la seva evolució en aquest terreny resulta molt interessant i reflecteix el que va passar en moltes poblacions industrials del nostre país.

— finalment, perquè gràcies al treball pacient del mestre badaloní del pla professional de la República, Mateu Rotger i Rosquelles, comptem amb una gran quantitat d'informació de tots els graus i nivells de l'ensenyament de la nostra ciutat, i també de la formació professional.²⁵⁹

Començarem, primerament, per la fundació de l'escola teoricopràctica de teixits, que es pot considerar el precedent del que seria l'Escola d'Arts i Oficis de l'Ajuntament de Badalona, com comprovarem a continuació, centre auspicat i dirigit per Pau Rodon i Amigó.²⁶⁰

259. A més del text citat de Mateu Rotger, cf. *Escola de Teixits de Badalona: Pau Rodon i la seva obra. Homenatge dels alumnes en el XVII aniversari de la fundació de l'Escola*, Barcelona, tipografia Emporium, 1924. D'altra banda, el senyor Bargalló treballa sobre el senyor Pau Rodon, la figura més emblemàtica de la formació professional a Badalona.

260. Pau Rodon i Amigó (Badalona, 1870-1950). Als quinze anys s'havia diplomà a l'Escola Provincial d'Arts i Oficis. Treballà com a dibuixant a diverses sederies i fou director d'una empresa tèxtil en la qual aplicà algunes de les seves patents. Mentre treballava a la Colònia Güell publicà la seva primera obra tècnica sobre lligaments, la primera escrita en la nostra llengua. Fou després professor de la Colònia esmentada i exercí la docència, a més, de les escoles de Teixits i d'Arts i Oficis de Badalona, a la Unió Industrial de Barcelona, al Foment del Treball Nacional, a la Casa Provincial de Caritat, al Centre de Dependents de Terrassa, a l'Escola del Treball de Barcelona i a l'Ateneu Politècnic de la capital catalana. La seva producció bibliogràfica és molt extensa tant en català com en castellà, i les seves obres han estat traduïdes a diversos idiomes. Fundà la revista *Cataluña Textil* i, juntament amb el seu fill Camil, formà una valuosa biblioteca especialitzada de més de tres mil volums, que els seus hereus han llegat a principis de la dècada dels noranta del segle xx a l'AHCB.

Després d'un període de gestació, els estudis d'aquesta Escola iniciaren l'activitat el 16 d'octubre de 1907, els cursos duraven tres anys, les classes tenien lloc de vuit a nou del vespre i les pràctiques es realitzaven en una mena de tallers que comptaven amb maquinària moderna.²⁶¹

El professorat, deixant a una banda el mestratge de Pau Rodon, sobretot a mesura que passaven els anys, fou molt qualificat. Arran d'aquesta inauguració la premsa badalonina es congratulava que els joves badalonins no haguessin de traslladar-se a la capital per estudiar teoria, pràctica i dibuix de teixits a l'Escola Provincial d'Arts i Oficis.

Resulta difícil situar-se a la Badalona de principis del segle XX. La qüestió és que Pau Rodon perseguia, fonamentalment, segons sembla, que la seva Escola fos subvencionada o passés a ser escola municipal; no és estrany, per tant, que sol·licités i aconseguís diversos ajuts de la Diputació de Barcelona; a causa d'això fou molt criticat pels sectors conservadors badalonins, que l'acusaven d'actuar per interès propi, i ell afirmava, en canvi, que volia que els estudis fossin gratuïts, almenys per als alumnes més necessitats.²⁶²

El paràgraf que reproduïm a continuació procedeix d'un periòdic vinculat a la Lliga Regionalista, el qual ens mostra el que representava aquesta escola per a la nostra ciutat; pensem que aquest mateix partit, poc temps després, el criticaria pels motius suara adduïts.

A l'entrar en l'escola de teixits del nostre particular amic en Pau Rodon, es queda un verdaderament admirat d'obra tan magna i més s'hi queda al preguntar, quins són els medis de que s'ha valgut en Rodon per obra tal, hi troba per resposta les paraules «sols en Rodon».

Ell ha omplert per si sol, un buit que hi havia a Badalona, la ciutat pot dir-se avui que es dedica amb més escala a l'art fabril, ell n'ha omplert el buit, logrant crear un verdader estol de teixidors.

En Rodon, ha lograt treure de la rutina a majordoms i contramestres fent homes de vertader just dintre l'art on viuen.²⁶³

Rodon, però, somiava, com ja hem apuntat, amb la municipalització de la seva Escola, que abraçés un camp més ampli i que es convertís en una escola d'arts i oficis; no és estrany que primerament intentés la formació d'un Patronat mu-

261. Per conèixer amb un cert detall com era l'Escola de Teixits de Badalona, en el moment de la seva fundació, podeu consultar *El Eco de Badalona* (19 octubre 1907), reproduït a Mateu ROTGER I ROSQUELLAS, *Badalona. L'escola d'ahir (1793-1939)*, annex 20, p. 401.

262. Tot i que no el podem considerar un revolucionari ni molt menys, des de molt jove es mostrà favorable a la secularització de la vida pública en tots els sentits, la qual cosa li creà una determinada animadversió per part dels sectors badalonins més conservadors.

263. Cf. *Sol Ixent*, portaveu del Centre Regionalista (16 setembre 1911).

nicipal que establís aquest centre, que fou constituït i aprovat en el Reglament del 14 d'octubre de 1912.

Novament, l'oposició dels sectors conservadors féu ajornar la creació de l'escola esmentada; en canvi, donaren suport a l'Escola d'Arts i Oficis de l'Ateneu Obrer, que fou inaugurada el 18 d'abril de 1915 en l'antic local de la Sucre-ra, amb una capacitat per a sis-cents alumnes, amb la presència d'Eduardo Dato, en aquell moment primer ministre del Govern de Madrid.²⁶⁴

Finalment, el 3 d'octubre fou inaugurada l'Escola d'Arts i Oficis municipal, instal·lada al carrer Reial, núm. 145, avui *Francesc Layret*. El primer director de l'Escola fou Pompeu Fabra, tot i que al cap d'uns anys la direcció del centre fos exercida per l'enginyer industrial Àngel Sampere, que continuà en aquest càrrec fins al final de la Guerra. En el mateix edifici trobarem provisionalment l'Escola de Teixits de Pau Rodon, que hi quedarà integrada definitivament el curs següent, de la qual escola ja ens hem ocupat en aquest mateix apartat.

El curs preparatori, sota la direcció d'Artur Martorell, amb la col·laboració del també professor de l'Escola del Treball de Barcelona Marcel·lí Antich,²⁶⁵ es cursava, majoritàriament, al matí i hi havia un curs especial de gramàtica dos vespres a la setmana.

A l'Escola d'Arts i Oficis d'aquesta ciutat de la costa, als vespres es cursaven estudis que duraven tres anys per a fusters, paletes i per manyans, al marge dels estudis per a dependents mercantils i ensenyament per a modistes, de les quals ja parlarem. Més endavant es van introduir estudis per a treure's el carnet de xofer.

A l'Escola de Teixits trobàvem cursos de teixidors pràctics, teixidors teòrics, dibuixants de teixits i preparadores tèxtils. Amb la instauració de la dictadura de Primo de Rivera, l'Escola d'Arts i Oficis s'anirà adaptant a la nova legislació. A principis de setembre de 1925, va tenir lloc la creació de l'Escola Elemental del Treball,²⁶⁶ i a la vegada s'establí una Junta local d'ensenyament industrial per regir el centre.²⁶⁷

264. Com és lògic suposar, a la premsa badalonina hi ha molta informació sobre la visita del primer ministre a Badalona. En el proper apartat es parla d'aquest esdeveniment i de l'obra de l'Ateneu Obrer de Badalona.

265. L'autor d'aquest treball ha parlat a bastament d'aquest mestre, una de les figures cabdals de la renovació pedagògica al nostre país i de la florida intel·lectual a Costa Rica.

266. Es tracta de la presentació que la Comissió de Foment va fer al Consistori de la readaptació per fer efectiu el RD del 31 d'octubre de 1924 que obligava totes les ciutats de més de vint mil habitants a establir una Escola Elemental del Treball. La citada moció va ser presentada el 26 de maig de 1925 i aprovada el 9 de juny de 1925.

267. És interessant comprovar la constitució d'aquesta Junta, un organisme totalment burocràtic, similar als que es constituïren durant el franquisme. En relació amb totes aquestes qüestions, cf. Mateu ROTGER I ROSQUELLAS, *Badalona. L'escola d'ahir (1793-1939)*, p. 178-179.

D'altra banda, per adaptar-se a aquesta legislació es va constituir, el 1928, el Patronat Local de Formació Professional, que va continuar funcionant durant el període republicà. Una altra de les característiques d'aquesta època foren els actes d'homenatge a les autoritats locals, provincials i estatals. Badalona no fou una excepció ni molt menys. El professorat i l'alumnat del centre de formació obrera varen retre un homenatge a l'alcalde Sabaté el 27 de desembre de 1925, segons sembla, organitzat per l'alcalde mateix.

No podem silenciar tampoc les despeses de l'Estat, interessat per diverses i variades raons en l'obra pública, inclòs l'equipament escolar, despeses que afectaren també l'Escola Elemental del Treball, que s'instal·là en un edifici totalment remodelat inaugurat el 29 de desembre de 1927 pel ministre de Treball, el terrassenc Eduard Aunós, novament ministre d'aquesta cartera als primers temps del franquisme.²⁶⁸

No n'hi havia prou amb la remodelació de la seu de l'Escola Elemental del Treball, perquè amb aquesta inversió no se solucionaven els problemes; calia que el pressupost anual destinat al centre fos més generós, fet que no es va produir, com veurem a continuació.

Cita, com un fet anòmal, el que l'Estat aportés menys ajuda econòmica a l'Escola elemental del Treball —*organismo oficial, con intervención del Ministerio del Trabajo*—, que a l'antiga Escola Municipal d'Arts i Oficis, organisme purament local; doncs si a aquesta la subvencionava amb 6.000 pessetes anuals, a la del Treball, els anys 1926 i 1927 la va ajudar amb una aportació de 3.500; l'any 1928 no li va donar res, i de manera excepcional, el 1929, la va subvenir amb 10.000 pessetes.²⁶⁹

Deixant a una banda el que hem indicat fins ara, no podem oblidar que l'Escola badalonina, a més de les activitats de formació professional industrial, incorporà noves especialitats, algunes de les quals, com ara els estudis comercials, la preparació per al batxillerat o classes per a noies, surten de les coordenades d'aquest estudi.

Durant la República, tenint en compte que es tractava d'una escola conso-

268. Citat a Mateu ROTGER I ROSQUELLAS, *Badalona. L'escola d'ahir (1793-1939)*, p. 163. La dictadura, a més de l'Escola Elemental del Treball, va construir a Badalona dos grups escolars. La política d'obres que es va projectar i realitzar en aquests anys es concreta sobretot en la canalització de la Riera d'en Folch, al centre mateix de la ciutat, que va desaparèixer a la primera rierada.

269. Cf. Mateu ROTGER I ROSQUELLAS, *Badalona. L'escola d'ahir (1793-1939)*, p. 196. Aquest autor fa referència a un article publicat a *El Eco de Badalona* (27 setembre 1930). Vegeu també *El Eco de Badalona* (31 desembre 1927), citat a Mateu ROTGER I ROSQUELLAS, p. 190.

lidada i sota dependència de l'Estat, les preocupacions dels edils badalonins i de la societat en general anaven per uns altres camins: la millora de l'escola primària, aconseguir un institut d'ensenyament mitjà —que s'inaugurà el curs 1933-1934—, la consolidació de l'Escola Municipal de Música...

Malgrat tot, val la pena remarcar que, en aquest període, en algunes classes hi havia coeducació i que l'any 1937, en plena Guerra Civil, s'establí una classe per a inadaptats físics, al marge dels cursos per obtenir el carnet de conduir, que van adquirir més importància que en èpoques anteriors.²⁷⁰ Com a aspecte negatiu, recordarem que els professors de l'Escola, a causa de l'augment de matrícula, reclamaven, ja des de 1932, que es construís un nou pavelló, però aquesta petició no va obtenir cap mena de resultat.

Tornant a la matrícula, cal assenyalar que un dels fets més destacats d'aquesta Escola és el nombre d'alumnes que hi cursaven estudis. A tall d'exemple esmentarem que a finals de la dictadura de Primo de Rivera, època de la qual tenim constància de la dita matrícula, ultrapassava els cinc-cents alumnes, tenint en compte que feia uns anys que ja no hi havia l'Escola de Teixits; en aquest cas, la matrícula hauria estat molt més gran. Aquesta xifra, però, s'anà incrementant, ja que, segons dades de 1932, superava els sis-cents alumnes.²⁷¹

Mataró

En el capítol anterior ens referíem als primers quinze anys d'activitat de l'Escola d'Arts i Oficis de la capital del Maresme, en realitat al període que el centre s'acabà afermant. Tot i que falten estudis per conèixer amb un cert detall la seva evolució fins al final de la Guerra Civil, intentarem oferir quatre pinzellades en relació amb els esdeveniments més destacats.

Com a la major part d'escoles d'aquest tipus a càrrec dels consistoris municipals, la seva evolució va estar condicionada per les dificultats de les arques dels ajuntaments, la qual cosa obligava al Consistori a fer mans i mànigues per assegurar el funcionament regular de l'Escola.

L'arribada al poder municipal del Partit Republicà Radical, el 1910, en una època que aquest partit adquirí una certa preponderància en les ciutats industrials del rerepaís barceloní, va significar un canvi total d'orientació a l'Escola d'Arts i Oficis de llarg abast. Foren acomiadats tots els professors i el claustre es renovà totalment i es nomenà un comitè de reorganització. Aquest comitè va crear, el 1911, un patronat que s'encarregava també de l'administració de l'escola.

270. Aquests estudis eren poc freqüents en aquella època, perquè hi havia molt pocs cotxes.

271. Cf. Mateu ROTGER i ROSQUELLAS, *Badalona. L'escola d'ahir (1793-1939)*, p. 169 i 214.

Aquesta situació va durar fins al 1914, quan els canvis polítics i la situació econòmica van provocar la dimissió en bloc del patronat.

No sembla que l'Escola anés gaire més enllà de fer la viu-viu, però els nous aires que es respiraven, des del moment que la Mancomunitat de Catalunya va assumir totalment les seves competències, expliquen que el Consistori mataroní sol·licités una subvenció a l'organisme esmentat, tot i que fa l'efecte que no feia altra cosa que seguir un costum ja establert, perquè aquest centre havia rebut més d'un ajut de la Diputació de Barcelona.

Els canvis legislatius que varen tenir lloc durant la dictadura de Primo de Rivera originaren la creació d'un patronat per adaptar-se a la nova situació legal. Durant la República, com ja hem explicat en parlar d'altres poblacions, no es va produir cap mena de canvi significatiu, al marge d'algunes qüestions, com és ara la renovació del professorat. Finalment, durant el període de la conflagració bèl·lica, se sol·licità la creació d'un observatori meteorològic, seguint les preocupacions de l'època. També caldria recordar les preocupacions per la introducció de la llengua catalana en les institucions d'ensenyament tècnic, aspecte que estudiarem en el capítol 12.

Sabadell

Superats tots els entrebancs que es presentaren a finals del segle XIX per establir a la capital vallesana una Escola d'Arts i Oficis, com vàrem veure en el capítol 5, aquesta institució esdevingué un dels centres més representatius de la ciutat de Sabadell, que havia de competir amb el centre d'ensenyament tècnic secundari i superior de la veïna Terrassa. El 1910 va inaugurar un magnífic edifici modernista que avui és propietat de la Caixa de Pensions. Altrament, el 1928, com ja veurem en el capítol 9, l'Escola va acollir un Institut d'Orientació Professional vinculat al centre barceloní.²⁷² En parlar de la Diputació de Barcelona i de les altres institucions públiques del país, ja indicàvem uns altres aspectes de l'activitat d'aquest centre.

D'altra banda, no podem oblidar que a Sabadell, com a la majoria de ciutats industrials catalanes, malgrat la importància de l'Escola d'Arts i Oficis, la formació professional es cursava també a moltes altres institucions patronals, obreres i de l'Església i, d'una manera especial, al lloc de treball.

Per comprendre l'abast de la importància quantitativa d'aquest centre, hem de tenir en compte que hi assistien alumnes des dels nou anys fins als trenta-vuit, tot i que les edats en les quals la matrícula era més gran oscil·lava

272. Cf. Ramon TARRÓS I ESPLUGAS, «Escola d'Arts i Oficis de Mataró. Els seus inicis (segle XIX) i algunes fites per a la seva història (segle XX)», p. 358-361.

entre els catorze i els disset anys. A la taula següent us oferim les dades del curs 1930-1931.

TAULA 8
*Nombre d'alumnes que estudiaven a l'Escola Industrial de Sabadell
el curs 1929-1930*

Alumnes de curs preparatori	142
Alumnes de secció industrial	147
Alumnes de secció comercial	80
Alumnes de secció d'arts i oficis	35
Alumnes de secció varis	48
Alumnes de secció classes diürnes	161
Total	613

FONT: *Escola Industrial d'Arts i Oficis de Sabadell. Ressenya de la solemne sessió inaugural del curs 1930-1931*, Sabadell, impremta de Joan Sallent. (Estadístiques p. 17-24). Hi ha també ressenyes de sessions inaugurals dels cursos 1927-1928, 1932-1933, 1933-1934 i 1935-1936.

Manresa

Quan l'Estat va suprimir els instituts locals de segon ensenyament, a finals del segle XIX, Manresa va quedar òrfena de tota mena d'ensenyances al marge de l'ensenyament primari. Fou aleshores que, amb l'ajut de la Diputació de Barcelona, el 9 de maig de 1902, com ja apuntàvem en el capítol anterior, es va crear l'Escola d'Arts i Oficis, d'Agricultura i Indústries, que amb alts i baixos va funcionar al llarg de tot el període que comprèn aquest capítol, i va esdevenir el centre capdavanter de l'activitat educativa a la capital del Bages, com mostren els actes solemnes que tingueren lloc arran de les inauguracions de curs, d'algunes de les quals comptem amb publicacions força interessants.²⁷³

Girona

Com explicàvem en el capítol 5, després d'una sèrie de vicissituds, finalment el 1902, es creà una comissió que estudià l'establiment d'una Escola d'Arts

273. A tall d'exemple, recordarem ESCUELA DE ARTES Y OFICIOS, AGRICULTURA E INDUSTRIAS DE MANRESA, *Memoria del curso 1911/1912 por D. Narciso Vidal y Puig. Extracto del discurso de gracias de F. Francisco Llatjós Perramon*, Manresa, impremta de San José, 1913.

i Oficis dependent del municipi gironí. Als anys següents, sobretot a partir de la segona dècada del segle passat, apareixeran diverses propostes:

— La primera, el 1912, de reorganitzar l'Escola perquè esdevingués provincial.

— Una altra, el 1914, que feia referència a la creació d'una escola tècnica general; es tractava d'una proposta molt interessant, a la qual donaven suport personatges molt coneguts com Rafael Masó; Joaquim Font i Fargas, professor de la Normal, i Josep Estalella, aleshores catedràtic de l'Institut.

— En el projecte de 1917, es tractava d'adaptar l'Escola de Belles Arts a les escoles d'arts i indústries dels programes oficials, aspectes ja estudiats en parlar de la Mancomunitat. A l'hora de la veritat aquestes propostes tingueren poca incidència. Finalment, el 1924, hi hagué un nou projecte d'Escola Elemental de Treball i Cultura que comportava una reorganització de l'ensenyament del dibuix, projecte que només funcionà des del curs 1927-1928 fins a la proclamació de la República i sense massa suport econòmic.

En el període republicà, l'Escola Municipal de Belles Arts prengué una gran volada amb la incorporació d'ensenyaments de caràcter tecnicoindustrial i amb noves matèries d'ensenyament artístic, i fins i tot de solfeig. La matrícula d'aquest centre fou força nombrosa: en algunes especialitats va arribar, fins i tot, a més d'un centenar d'alumnes. Ja durant la Guerra, el curs 1937-1938, com hem apuntat anteriorment, va néixer l'Escola Municipal de Belles Arts i Preparació Professional, que era l'aplicació de l'acord de l'Ajuntament gironí de l'agost de 1937; en aquests anys, es dóna, a més, una gran importància als aspectes culturals.²⁷⁴

Tarragona

Al marge de l'interès que havia mostrat la ciutat de Tarragona per l'ensenyament tècnic i professional, ja des de principis del segle XIX, hi ha diverses iniciatives, al llarg dels primers trenta anys del segle XX. De totes les iniciatives d'ensenyament professional que es van portar a terme, val la pena no oblidar la que s'inicià durant la dictadura de Primo de Rivera, una època, com ja hem indicat, en què tingueren lloc algunes realitzacions al Principat, aprofitant la nova legislació laboral que s'implantava a l'Estat durant els anys dictatorials.

L'enginyer Ramon Barbat i Miracle va proposar l'establiment d'una Escola del Treball a Tarragona, molt ben acollida per la Federació Obrera Local, que aconseguí que el Centre Catòlic Social Obrer del carrer Armanyà cedís una sala a l'Escola del Treball, amb el vistiplau del cardenal Vidal i Barraquer.

274. Si voleu conèixer amb més detall aquesta qüestió, consulteu Salomó MARQUÈS I SUREDA, *De l'Escola de Dibuix a l'Escola Municipal de Belles Arts*, Ajuntament de Girona, 1990.

Les classes varen començar el curs 1928-1929 i varen continuar en l'edifici del bisbat fins al curs 1930. A partir d'aquest moment, l'Escola fou traslladada a les antigues cotxeres del tramvia del carrer Jaume I. L'any següent, el de la proclamació de la República, es va col·locar la primera pedra de l'edifici de l'avinguda President Companys, que des dels anys trenta ha continuat fins als nostres dies.

Reus

Continuant el que ja esmentàvem en el capítol 5, les activitats capdavanteres, pel que fa a la formació dels obrers, a la ciutat de Reus venien per la trajectòria del Centre de Lectura, que es podia considerar, com ja indicàvem aleshores, una mena d'Ateneu Obrer.

El Centre de Lectura, però, ja des de principis del segle XX, prenia una gran volada i esdevenia de mica en mica un dels centres culturals de primera línia del Principat, més enllà de la formació professional. Malgrat tot, les classes per a obrers continuarien impartint-se, si bé cal considerar-les una activitat més; en relació amb aquest punt, és interessant recordar que les activitats del Centre es dividiren, el 1908, en set seccions, una de les quals era la d'arts i oficis i estudis socials, amb una gran càrrega històrica, però, en el fons, va passar a ser una de tantes.

La nova situació política incidí molt directament en el Centre, fet que es manifestava en els problemes derivats de la discussió de la problemàtica religiosa; en les ànsies de democratització; en la culturalització, que comportava comptar amb una bona biblioteca;²⁷⁵ en la penetració del catalanisme polític, i la consegüent catalanització de la vida societària del Centre, aspecte que tractarem de manera específica en el capítol 12.

Davant dels nous reptes que es plantejaven al Centre, els directius s'adonaren ben aviat que resultava totalment necessària la construcció d'un nou local; la seva gestació fou molt laboriosa, especialment a causa del finançament, però finalment la nova seu de la societat fou inaugurada el 30 d'octubre de 1921.

Quant als aspectes més relacionats amb la formació obrera, el fet de seguir la política iniciada al segle XIX sense massa canvis va originar diverses queixes, que generaren algunes propostes; la més significativa, la formulada en la reunió del 15 de gener de 1928, que anava signada per onze socis, entre els quals hi havia Josep Iglésies i Josep Recasens, sobre el tema que ens ocupa, indicava que les

275. Actualment, la biblioteca del Centre de Lectura és considerada una de les millors de Catalunya, al marge d'algunes biblioteques públiques i alguna molt especial de particular.

ensenyances fossin de tipus complementari i que es creés d'una vegada l'escola industrial i de comerç. No sembla, però, que la proposta reeixís.

L'esdeveniment més destacable d'aquell període fou l'organització del Primer Congrés d'Ateneus, que va tenir lloc al Centre de Lectura de Reus. Jaume Simó i Bofarull, que havia estat nomenat president del Centre, el dia 31 de gener de 1911, va mostrar, des d'un primer moment, un interès pregon per promoure aquesta efemèride molt criticada per alguns estudiosos, com veurem en el capítol proper, on es tracta amb una certa extensió d'aquest Congrés.²⁷⁶ El fracàs o semifracàs dels congressos de Reus i Vilanova i la Geltrú són més aviat una qüestió de context i no pas d'organització, com podreu comprendre més endavant.

7.3. L'OBRA D'ALTRES INSTITUCIONS CATALANES ESPECÍFIQUES

La divisió entre institucions públiques i privades no era prou nítida, en realitat és una qüestió que afecta qualsevol nivell de l'ensenyament espanyol, amb l'excepció del superior, almenys en aquells anys, per la qual cosa més que de *institucions privades* caldria parlar de *grups* o institucions que no depenien directament o indirecta d'institucions públiques, tot i que en podien rebre subvencions. Gairebé sempre aquestes institucions tenien un caràcter benèfic, filantròpic, caritatiu, ideològic, o simplement eren sense afany de lucre.

En aquells moments, l'ensenyament professional no resultava rendible, atesa la poca entitat econòmica o financera dels seus beneficiaris, fet que ens explica el caràcter d'aquestes institucions, malgrat que en algun cas hi podia haver, de manera implícita o explícita, algun interès econòmic o politicoideològic a mitjà o llarg termini.

En aquest sentit, podríem parlar dels mateixos tres grans grups dels capítols anteriors.

— El moviment obrer, considerat en un sentit global, que a causa de la insuficiència de l'oferta pública buscava les seves pròpies solucions, tot i que en general atorgava més importància a la instrucció elemental, atesa la baixa taxa d'escolarització i els alts índexs d'analfabetisme.

— Els industrials, que necessitaven mà d'obra qualificada —ja hem vist que tenien incidència en l'obra de les institucions públiques catalanes—, però que

276. Totes les dades sobre Reus han estat extretes de Pere ANGUERA, *El Centre de Lectura de Reus: Una institució ciutadana*.

també els interessava la formació dins de la pròpia empresa, del qual aspecte tenim molt poca informació.

— L'Església, que, al marge de la seva funció benèfica, veia en l'educació, i d'una manera particular, en la formació professional, una via per recuperar la classe obrera, que cada vegada s'allunyava més de la religió catòlica.

7.3.1. EL MOVIMENT OBRER

Abans d'entrar en aquest apartat, voldríem remarcar que molts dels ateneus i associacions obreres eren, en realitat, entitats amb una activitat educativa, que tenia, evidentment, un paper remarcable, i societats d'esbarjo on les seccions de teatre, biblioteca, jocs i en alguns casos esports, en una paraula, la vida societària, constituïen una de les seves raons de ser.

Ja en el nostre tema d'estudi, seguint una tendència que s'iniciava a finals del segle XIX, amb l'entrada del segle XX es produïren canvis essencials en la política de formació professional de les associacions vinculades al moviment obrer.

Per una banda, moltes poblacions que havien intentat crear centres de formació professional aconseguiran que s'estableixin escoles d'arts i oficis municipals amb ajuts de les diputacions, de la Mancomunitat o de la Generalitat, com hem vist.

Per una altra banda, el nombre d'ateneus obrers o institucions similars augmentarà extraordinàriament, i molts dels que ja existien, que oferien als seus socis classes d'ensenyament elemental per als infants dels associats, començaran a organitzar estudis nocturns per a obrers, amb classes específiques de formació professional.

Finalment, apareixeran, tot i que en nombre limitat, una sèrie d'associacions vinculades al moviment obrer que organitzaran centres de formació professional, amb un caire totalment professionalitzat.

En el capítol 5 ja ens referíem a l'evolució de l'Ateneu Obrer de Barcelona, que va anar derivant cap a posicions cada vegada més conservadores, posició que es manifestà clarament a partir del 12 de setembre de 1912, quan passava a ser controlat per la burgesia catòlica, posició refermada el 1915, quan l'Ateneu es declarava apolític, que en determinats moments era sinònim de *conservador*. Una mostra evident d'aquesta actitud és que continuarà existint acabada la Guerra i no desapareixerà fins al 1964.

És possible que aquesta evolució s'expliqui, en bona part, per problemes de caràcter econòmic que obligaven a acceptar la ingerència dels sectors abans es-

mentats. Respecte a aquest punt, resulta significatiu que, a més dels socis, pràcticament tots obrers, hi havia socis protectors, membres d'honor, així com un tracte especial a les autoritats. Cal precisar que, malgrat aquests ajuts, mai va comptar amb local propi, mentre que molts ateneus o institucions similars pensen que sí ho van aconseguir.²⁷⁷

Com en molts altres ateneus, l'activitat educativa presentava dues vessants. Les escoles diürnes, generalment per a fills dels socis, escoles primàries elementals i escola de vespres, amb un programa de formació professional, a la qual, el 1915, es van incorporar unes classes de dibuix aplicat a les arts.

Com ja hem indicat, molts dels ateneus que van néixer a la ciutat de Barcelona a finals del segle XIX i principis del segle XX seguien l'exemple de l'Ateneu Obrer de Barcelona organitzant classes diürnes i nocturnes, d'acord amb l'esquema que hem esbossat. Les classes de formació professional que s'oferien, segurament per satisfer la demanda, eren dibuix lineal, teoria de teixits i mecànica, per aquest ordre.

Entre els ateneus barcelonins i associacions similars que seguien les passes de l'Ateneu Obrer de Barcelona, sense que, en cap moment, assolissin la importància de l'Ateneu, citarem a tall d'exemple:

— L'Ateneu Obrer de Sant Andreu de Palomar, que s'havia fundat l'1 d'octubre de 1885, el qual estava situat al carrer Major de Sant Andreu, núm. 7. Les associacions d'obriers de la població li donaren suport, seguint el model de l'Ateneu Obrer de Barcelona. S'hi donaven classes de teoria i dibuix de teixits. El 1937 es va convertir en Escola Municipal Ateneu Obrer i preparava els alumnes per poder examinar-se a l'Escola de Terrassa.

— El Foment Industrial, fundat el 1885, el qual, a partir del curs 1908-1909, va establir classes de teoria i pràctica tèxtil, que van ser ampliades al cap d'un temps amb classes de dibuix i mecànica.

— L'Ateneu Obrer Republicà Autonomista del districte VII. Situat a Hostafrancs, fou autoritzat el 15 d'agost de 1895, però no començà la seva activitat escolar diürna i nocturna de classe de dibuix i d'altres fins al 1906.

— L'Ateneu Obrer de Gràcia, fundat el 1894, que va aprovar el seu Reglament 1897, en l'article 1r del qual precisava que l'Ateneu «tiene por objeto la instrucción ilimitada de la clase obrera».

— Les escoles catalanes del districte II, que tenien una secció primària diürna i una secció tecnicoprofessional nocturna dedicada preferentment al tèxtil. El seu lema explica el seu tarannà i un xic el propi de l'època, el qual es resumia en

277. Respecte a aquesta qüestió, vegeu Pere SOLA I GUSSINYER, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya*, p. 48-54.

«Autonomia-Treball-Germanor». Altrament, entre 1909 i 1923 el centre publicà una revista que ens ofereix moltes dades de l'activitat interna, on es trasllueix la ideologia reflectida en el lema.

Al marge dels centres indicats, que tenien un cert gruix, n'hi havia molts altres; alguns dels més coneguts els indiquem a continuació, amb el benentès que la seva trajectòria en el camp de la formació professional s'ha de considerar més aviat limitada:

— L'Ateneu de Sants, establert el 1865, però fins al 1908 no es produeix cap fet destacable des de la nostra perspectiva.

— L'Ateneu Obrer Martinenc, fundat el 1908, que es limitava fonamentalment a oferir classes de dibuix.

— L'Ateneu Republicà del districte VII, fonamentalment un centre familiar, instructiu i recreatiu, però que tenia classes diürnes i nocturnes.

— L'Ateneu Obrer de les Corts de Sarrià, fundat el 1884; tots els seus associats eren obrers, però la seva activitat en el camp de l'ensenyament tècnic era poc important.

— El Círculo Industrial, fundat el 1908, que va realitzar algunes activitats d'ensenyament professional poc rellevants.

— El Centre Popular Catalanista de Sant Andreu de Palomar, amb classes diürnes i nocturnes, on es cursaven, des de 1909, algunes matèries de formació professional.

També podríem citar l'Alianza Industrial, fundada el 1887; el Progreso Industrial, fundat el 1892; el Foment Martinenc; el Camp de l'Arpa, fundat el 1879, que des de 1911 atorgava ajuts per poder ingressar a l'Escola d'Arts i Oficis; l'Ateneu d'Hostafrancs de la classe obrera, de 1895, oferia classes; l'Associació Instructiva Obrera de les Corts, on s'oferien classes de dibuix i tall i confecció, i, finalment, l'Ateneu Enciclopèdic del districte VII, les Corts, fundat el 1909, on s'ensenyaven alguns oficis relacionats amb les arts del llibre.

Heus aquí una relació dels ateneus barcelonins o dels municipis que s'integraren el 1897 a la capital catalana. En realitat, però, totes les poblacions industrials del país comptaven amb ateneus obrers que tenien com a activitat principal l'ensenyament, o bé primari per als seus fills o bé per al seu perfeccionament professional.²⁷⁸

Aquesta florida d'ateneus originaria que cerquessin alguna manera de mancomunar-se; d'aquesta idea va néixer la creació, el 1905, de la Unió o Federació

278. Tots els ateneus citats, així com d'altres que no figuren en la nostra relació, els podeu trobar als treballs de Ramón Alberdi i Pere Solà, repetidament citats.

d'Ateneus Obrers i més endavant l'organització de congressos d'ateneus, dels quals ens ocuparem en el capítol vinent.

Considerem força més interessants, des del nostre punt de vista, els centres obrers que es van proposar fer un treball que anés més enllà de la simple opció caritativa o testimonial; en aquest sentit, com a cas emblemàtic, ens referirem especialment a la Unió Industrial.

La Unió Industrial, amb una idea de centre de formació professional especialitzat, va néixer el 1904. L'apartat *b* de l'article 2n del seus Estatuts deia que la seva finalitat era: «El adelanto y progreso de sus socios por medio de la enseñanza y divulgación aplicada al arte industrial».²⁷⁹

La Unió va iniciar les seves classes el curs 1904-1905. La classe inaugural va ser a càrrec de Massó i Llorens, un personatge que va dedicar la seva vida al seu país i a la classe obrera.²⁸⁰ A més de Massó, com a professors destacats recordarem Pau Rodon i el farmacèutic i llicenciat en ciències fisicoquímiques Josep Agell i Agell.²⁸¹

Els estudis que s'oferien poden considerar-se gratuïts, ja que la quota de matrícula era ínfima. Comptava amb ajuts de l'Estat i alguna vegada de l'Econòmica Barcelonesa d'Amics del País. Tot i que el nombre de socis s'acostava al mig centenar, la matrícula era més aviat reduïda, ja que no arribava als cent alumnes. Altrament, publicava una revista, *Unión Industrial* (1906-1911), que en la seva segona època (1912-1916), es deia *La Industria*.²⁸²

L'amplitud i la complexitat de la seva oferta queda clarament explicitada en la taula que adjuntem a continuació.

279. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 625.

280. Sobre les activitats d'aquest prohoms, podeu veure Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, pàgines diverses.

281. Josep Agell i Agell (el Masnou, 1882-1973) fou fundador i director de diverses revistes professionals. Presidí diferents corporacions científiques i fou un dels impulsors del desenvolupament de la química industrial a l'Estat espanyol.

282. Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 607-639.

TAULA 9

Matèries, horari i nombre d'alumnes admesos a les classes de les escoles professionals de la Unió Industrial

	<i>Nombre d'hores</i>	<i>Duració del curs</i>	<i>Nombre d'alumnes</i>	<i>Supressió curs</i>
<i>Classes de nit</i>				
Teoria de teixits 1a p.	1,5 h setmanals	de l'1-X al 15-VI	40 màxim	Menys de 10 al.
Teoria de teixits 2a p.	1,5 h setmanals	de l'1-X al 15-VI	40 màxim	Menys de 10 al.
Pràctiques amb telers	18 h setmanals	de l'1-X al 15-VI	Sense limitació	Sense limitació
Dibuix en quadrícula	1,5 h setmanals	de l'1-X al 15-VI	Sense limitació	Sense limitació
Mecànica aplicada				
al teler	3 h setmanals	de l'1-X al 15-VI	Sense limitació	Sense limitació
Dibuix aplicat al teixit	10 h setmanals	de l'1-X al 15-VI	25 màxim	Menys de 5 al.
Aerografia (classes				
nois i noies)	3 h setmanals	un mes ^a	15 màxim	Menys de 3 al.
Aerografia curs complet	6 h setmanals	tres mesos ^a	15 màxim	Menys de 3 al.
Aerografia, socis UI	6 h setmanals	de l'1-X al 15-VI	15 màxim	Menys de 3 al.
Química tèxtil	4 h setmanals	de l'1-X al 15-VI	20 màxim	Menys de 5 al.
Mecànica i àlgebra	3 h setmanals			
(2 tornos)		tres mesos assig. ^a	20 màxim	Menys de 5 al.
Filatura de cotó	2 h setmanals	de l'1-X al 15-VI	20 màxim	Menys de 5 al.
Dibuix industrial	2 h setmanals	tres mesos ^a	6 màxim	Menys de 2 al.
Electricitat	2 h setmanals	de l'1-X al 15-VI	20 màxim	Menys de 3 al.
Arxiu tècnic	10 h setmanals			
Arxiu tècnic (dissabte)	2 h setmanals			
<i>Classes de dia</i>				
Teoria de teixits (dg.)	2 h setmanals ^b	de l'1-X al 15-VI	20 màxim	Menys de 5 al.
Conf. sobre història				
i art tèxtil	1 mensual			
Visites a fàbriques (dg.)	1 mensual			
Visites a museus (dg.)	1 mensual			
Laboratori de Química	10 h setmanals ^c			
(feiners)	(2 tornos)	de l'1-X al 15-VI	Sense limitació	Sense limitació
Tecnologia tèxtil				
(diumenge)	1 conf. mensual	de l'1-X al 15-VI	Sense limitació	Sense limitació
Visites industrials	1 mensual			
Filatura de cotó ^c	10 h setmanals	de l'1-X al 15-VI	Sense limitació	Sense limitació
Arxiu tècnic (dg.)	2 h setmanals			

a. Podia començar-se una nova matrícula per a aquell curs.

b. Només per a alumnes de fora de Barcelona.

c. Els alumnes pagaven una quantitat d'acord amb el professor.

FONT: Adaptació de *La Industria* (octubre 1915), reproduït en el quadre 38 de Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona: 1875-1923*. (Vegeu també quadre 37).

En la relació que hem ofert no figuren dos dels centres obrers més emblemàtics de la ciutat de Barcelona: el CADCI (Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria), atès que la seva activitat educativa estava dedicada al món mercantil, i l'Ateneu Enciclopèdic Popular, el centre cultural obrer més important de la capital catalana, però que en l'aspecte escolar no fou massa remarcable i es limità a algunes classes de dibuix industrial.²⁸³

Tot i que una bona part dels centres obrers es trobaven a la ciutat de Barcelona, com ja vèiem en el capítol 5, a la majoria de les poblacions industrials catalanes, al marge de les escoles dependents de les institucions públiques, de les quals ja ens hem ocupat, hi havia associacions obreres.

Malgrat que la funció socioeducativa anés variant a mesura que passava el temps, no es produeixen grans canvis pel que fa a la fundació de nous centres obrers, per la qual cosa, en referir-nos a continuació a les activitats de formació professional obrera realitzades a fora de Barcelona, hem de recordar novament d'entrada molts dels centres dels quals ja havíem parlat en el moment d'ocupar-nos d'aquesta qüestió, en el capítol 5.

Pel que fa a la zona d'influència de la capital catalana, podríem parlar novament de Badalona i, concretament, del seu Ateneu Obrer, fundat a finals del segle XIX, que, com ja hem assenyalat, es dedicava preferentment a la instrucció dels obrers i dels seus fills, en classes de dia i de nit, tot i que a partir del setembre de 1910 obria unes classes nocturnes de dibuix lineal, a les quals l'any següent assistien vint-i-tres alumnes; també hi havia classes de tinguda de llibres.

A partir de 1914 es començarà a parlar de la creació d'una escola d'arts i oficis perquè els fills dels obrers poguessin fer tota l'escolaritat des del parvulari fins a l'obtenció d'una qualificació professional en el mateix centre, que fou inaugurat el 18 d'abril de 1915, com ja hem indicat, pel primer ministre Eduardo Dato.

En la nova escola, situada a l'antiga Sucrera, a més de les classes nocturnes que s'havien ofert fins aleshores, hi havia classes de matemàtiques, química, física, modelatge en fang, ceràmica i teoria de teixits. El nombre d'alumnes de les classes de formació professional se situava al voltant d'un centenar, amb un total, entre classes diürnes i nocturnes, d'uns sis-cents alumnes, nois i noies. Amb la creació de l'Escola d'Arts i Oficis municipal, l'escola de l'Ateneu, en el terreny de la formació professional, va passar un xic a segon terme.²⁸⁴

283. No cal insistir en la trajectòria d'aquestes dues institucions, que tenen una bibliografia molt àmplia.

284. En la premsa badalonina hi ha moltes referències sobre aquest Ateneu, des de la seva fundació el 1884 fins a la seva desaparició arran del triomf de las tropes nacionals el 1939. Hi ha també algun estudi d'alumnes del professor Pere Solà sobre aquest Ateneu.

7.3.2 LA PATRONAL, ELS INDUSTRIALS I LA FORMACIÓ PROFESSIONAL

La participació dels industrials en el terreny de la formació professional fou totalment decisiva, tot i que la seva activitat en aquest terreny fou quasi sempre indirecta, tant com a propulsors de les realitzacions que van portar a terme en les institucions públiques catalanes, com també en alguns ateneus que tenien el suport econòmic i fins i tot moral d'institucions patronals, del món empresarial en general o, simplement, d'un filantrop industrial.

La conflictivitat social del període que estudiem explica que la política en relació amb la formació professional de les institucions suara esmentades no fos uniforme ni molt menys: malgrat que, en essència, les finalitats, en el cas de la problemàtica obrera, fossin les mateixes, les diferències se centraven sobretot en qüestions de tàctica i estratègia; val a dir, però, que a la pràctica resultaven molt importants.

Precisament, l'actitud davant de la formació professional divergia entre els industrials entre si i entre les organitzacions patronals mateix. Mentre que alguns continuaven aferrant-se a la idea d'uns obrers amb poca qualificació professional, uns altres creien que la dita qualificació podia actuar en diversos fronts, aspecte aquest últim que estudiarem amb més detall en el capítol següent, però del qual ara avancem alguns trets:

- En un sentit social, mitigant la conflictivitat obrera, per mitjà de facilitar una certa integració de determinats obrers als objectius de l'empresa.
- En un sentit polític, perquè la integració d'un grup d'obers podia frenar la unitat de la classe obrera en benefici dels patrons.
- En un sentit econòmic, perquè una major qualificació dels treballadors generaria més productivitat, que podia fins i tot augmentar els beneficis de les empreses, encara que aquestes es veiessin obligades a augmentar els salaris dels obrers qualificats.

7.3.3. EL PAPER DE L'ESGLÉSIA

En el capítol 5 assenyalàvem que la Revolució de Setembre de 1868 havia convençut l'autoritat eclesiàstica de la necessitat de recuperar la classe obrera.

Entre les associacions catòliques que impulsaren activitats relacionades amb la formació professional, moltes establertes ja a finals del segle XIX, val la pena tenir presents:

- L'Institut Català d'Artesans i Obrers, fundat el 14 de juny de 1876 pel bisbe de Barcelona Joaquim Lluch i Garriga, associació que aconseguí subven-

ció de les autoritats i la legalització. Oferia classes de dibuix general i d'aplicació a les arts industrials als nois i als homes, i de tall i confecció a les noies i a les dones. La seva activitat continuà fins al 1908, que va desaparèixer.

— Poc després, el 6 de febrer de 1879, el bisbe de Barcelona fundava l'entitat Amics dels Obrers, amb una activitat similar a l'anterior.

— Enumerarem a continuació una sèrie d'associacions que varen actuar a la ciutat de Barcelona i que varen tenir, des de la nostra perspectiva, una importància relativa, exceptuant les dues primeres: Centro Moral e Instructivo de Gracia, Centro Moral Eulaliense, Centro de Nuestra Señora del Carmen y San Pedro Claver, Academia de los Santos Justo y Pastor, Centro Católico Obrero de San Vicente de Paul i escoles catalanes del Temple de la Sagrada Família, molt importants pel que fa a l'ensenyament primari.

N'hi havia algunes d'específicament femenines, a les quals ens referirem en el capítol 11.

Com ja havíem fet en el capítol 5, dedicarem una atenció especial a l'obra dels salesians, tot i que altres ordes, com és ara els jesuïtes, no s'han de desestimar; els salesians donaven una preferència al treball pràctic, d'aquí el nom de *tallers* de les seves classes, tot i que per evitar confusions hom parlava genèricament de *escoles professionals salesianes*. Una de les primeres preocupacions d'aquesta orde fou la preparació de docents per exercir com a mestres de formació professional.

Per a la formació d'un mestre de taller salesià, es començava per l'aprenentatge de l'ofici concret al qual havia de dedicar la docència. Paral·lelament, tenia lloc el postulantat, després el noviciat, tot plegat completat amb dos anys de perfeccionament.

No es creia necessari enviar-los a estudiar en un centre de formació tecnico-professional, en canvi s'atorgava molta importància a la publicació de textos, a través de les Ediciones Don Bosco, que el 1928 ja havia publicat cent quaranta llibres, tres-cents el 1970.

Hom començava per especialitats que no requerien molta inversió, encara que, en aquesta època, els oficis que s'ensenyaven al centre de Sarrià i en general a les escoles professionals salesianes eren més artesanals que no pas industrials.

L'evolució del nombre d'alumnes que es formaven professionalment a Sarrià queda reflectida en la taula 10.

Al marge d'aquestes dades, sabem que el nombre d'alumnes va anar creixent, tot i que lentament, perquè, tenint en compte que en el menjador hi havia quatre-cents vuitanta llocs amb bancs fixos, el curs 1935-1936 es van haver d'afegir algunes cadires a l'extrem dels bancs.²⁸⁵

285. Cf. *100 anys de presència salesiana a Barcelona-Sarrià*, p. 49.

TAULA 10

Evolució del nombre d'alumnes que assistien a les escoles dels salesians de Sarrià, en el primer terç del segle XX^a

<i>Any</i>	<i>Estudiants^b</i>	<i>Artesans^c</i>	<i>Total</i>
1900	200	150	350
1919	186	172 ^d	358
1926	237 ^e	263	500

a. Les xifres totals de finals del segle XIX no concorden, van de 320 a 400.

b. Denominació dels alumnes d'ensenyament general.

c. Denominació dels alumnes d'ensenyament professional.

d. Repartits de la manera següent: serralleria i mecànica, 56; fusters, 36; arts del llibre, 31; sastres, 17; sabaters, 13; escultors i dauradors, 10, i tallistes, 9.

e. Nombre aproximat.

FONT: Francesc VARELA, «Nombre global d'alumnes», a *100 anys de presència salesiana a Barcelona-Sarrià*, p. 49.

Altrament, cal recordar que l'orde salesià fundà altres col·legis a Catalunya, com és ara el Col·legi del Sant Àngel de Barcelona, establert el 1889; la Parròquia de Santa Eugènia del Ter de Girona, creada el 1891; el Col·legi Sant Antoni de Pàdua de Mataró, de 1905, i l'Escola Professional salesiana de Sant Vicenç dels Horts, fundada el 1895, l'única d'aquella època que es dedicava a la formació professional.

Totes aquestes activitats, en les diferents escoles professionals salesianes, prendran una gran volada durant el franquisme, aprofitant unes condicions més favorables per a les escoles dependents d'ordes religiosos.

8. ENSENYAMENT TECNICOPROFESSIONAL I SOCIETAT A CATALUNYA (1850-1939) (I)

8.1. PRECISIONS PRELIMINARS DE CARÀCTER GENERAL

Dividim aquesta qüestió en dos capítols clarament diferenciats: en el primer s'estudia la relació que s'estableix entre els grups socioprofessionals i la formació obrera i en el segon, una sèrie de diferents aspectes que s'engloben en un marc que podríem considerar supraestructural, amb el benentès que l'estudi se circumscriu a la formació professional masculina, atès que, en el període que estudiem, les diferències entre gèneres són molt superiors a les similituds.

8.2. ASPECTES GENERALS DEL NEXE GRUPS SOCIOPROFESSIONALS - FORMACIÓ OBRERA

Tot i que ja s'ha tractat en els capítols 5 i 6, recordarem algunes qüestions que ens ajudin a comprendre millor el tema que estudiem a continuació. Atès que el 1850 neix l'estructura d'ensenyament tècnic de l'Estat espanyol, iniciem aquest capítol a partir d'aquesta data i el cloem amb el final de la Guerra (1936-1939), moment en el qual es produeix un tall molt important.

La unificació de l'ensenyament, el 1900, en un sol Ministeri representà una racionalització important, malgrat que aquesta solució no va ser definitiva, perquè durant el segle XX els ensenyaments tècnics dependran, una altra vegada, en més d'una ocasió de dos o tres ministeris. Com ja hem indicat, no podem parlar de legislació d'un cert gruix, referent a la formació professional, fins a la dictadura de Primo de Rivera, corpus que es perpetuarà, en essència, en el període republicà. Aquesta nova legislació, tot i el canvi que representava en l'Estat, tampoc satisfia les aspiracions del Principat, a causa de la seva departamenta-

lització, politització partidista i concepció gens clara del binomi taller escola o escola taller, del qual ja hem parlat en capítols anteriors, i sobretot per la centralització de les decisions.

Altrament, les flagrants mancances legislatives fins a l'època suara esmentada eren reflex del poc interès envers la problemàtica de la formació professional. Tot això quedava clarament reflectit a l'hora de proposar formulacions teòriques o d'iniciar realitzacions pràctiques. Com ja hem pogut observar, el nombre d'escoles de formació professional dependents de l'Estat fou irrisori. També hem vist que, tot i les deficiències pressupostàries, els catalans, amb l'ajut de la societat civil, havien establert un sistema paral·lel que, tot i les seves limitacions geogràfiques, satisfieia, almenys en part, les necessitats socioculturals en aquest terreny.

Tal com proclamaven els burgesos liberals a l'inici de la industrialització, preocupats únicament per l'ensenyament elemental de les classes populars, els anarquistes mateix, malgrat les proclames teòriques a favor de l'educació integral, a l'hora de la veritat, en els seus centres escolars, no anaven gaire més enllà d'una educació elemental.

Pel que fa al poder establert, els governants de la capital espanyola no ajudaven a millorar aquest context, si tenim en compte que vivien bastant al marge de les necessitats de la societat, ja que es limitaven a establir escoles primàries per a un nombre totalment insuficient de nois i encara menys de noies. Amb aquest panorama d'una instrucció primària deficitària, base primigènia per a uns estudis de formació professional, resultava difícil que algú s'interessés realment per oferir als obrers places de formació professional, tot plegat agreujat perquè, en moltes zones, sobretot rurals, fins i tot a Catalunya, la demanda d'escolarització, a causa de la realitat social, era més aviat escassa.

Aquest marc no és pas que experimenti un canvi de cent vuitanta graus, però sembla força evident que agafa un altre caire i s'observa una nova manera de veure l'educació i concretament la formació professional obrera, a partir de la Revolució de 1868 i encara més des de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, la qual cosa comportarà nous projectes i experiències amb vista al futur. Sabem que molts professionals catalans, generalment enginyers, coneixien les institucions d'educació professional, especialment franceses i britàniques, amb una experiència de molts més anys.

No ens atrevim pas a afirmar que aquests professionals haguessin creat un estat d'opinió socialment favorable a la formació dels treballadors, però les coses anaven canviant, malgrat que amb molta lentitud. L'interès social envers aquesta problemàtica no podia comparar-se amb el que estava passant a l'altra banda dels Pirineus, però és evident que no es pot menystenir.

Respecte a les dades quantitatives dels centres públics, fa l'efecte que es poden obtenir amb una certa fiabilitat, tot i que requeriria un treball monogràfic acurat, sempre comptant amb el suport d'estudis de caràcter local, que fins fa ben poc han negligit l'evolució de l'ensenyament professional. Ben al contrari, únicament coneixem, i de manera incompleta, les xifres dels centres privats de més projecció, amb una determinada matrícula; el seu nombre i la seva funció, més aviat pensada per a l'ensenyament elemental, dificulta la quantificació de l'alumnat en el nostre cas concret, amb l'excepció d'alguns dels centres de les zones industrials, especialment de Barcelona.

Quant als aspectes qualitatius, podem fer una reflexió similar: una bona part dels centres públics, no tots, responien a uns mínimes exigències, en canvi, la major part dels centres privats presentaven moltes deficiències, tant des del punt de vista infraestructural com des de la perspectiva metodològica. L'oferta privada, exceptuant alguns casos concrets, no resultava massa rendible a causa de la necessitat d'unes inversions excessivament elevades, per la qual cosa aquesta oferta era molt limitada i, generalment, com dèiem, de poca qualitat.

El paper gens negligible però contradictori dels ateneus, ja des de mitjan segle XIX i sobretot arran del semifracàs dels congressos, a la segona dècada del segle passat, derivà conscientment o inconscient cap a un replantejament de la política escolar dels ateneus i associacions similars, especialment a partir de la proclamació de la II República espanyola, tot i que valorar els resultats de la nova situació no resulta gens fàcil, si tenim en compte la limitació en el temps.

Al marge del món específicament educatiu, que viu el seu moment gloriós durant el primer terç de la vintena centúria i una mica més enllà, convé recordar que aquesta realitat queda també inclosa en altres paràmetres: ideologia educativa dels diversos grups i estaments socials que estudiem en altres apartats d'aquest treball, com el mercat de treball, el binomi oferta demanda, els canvis tecnològics, la internacionalització del comerç, el paper de l'orientació professional...

No podem oblidar tampoc els diversos projectes formulats des de principis del segle XX fins a pràcticament la vetlla del cop d'Estat de Primo de Rivera; el nou règim polític significà un pas enrere, amb la qual cosa totes les propostes es convertiren en lletra morta. Superada la dictadura primoriverista, sobretot durant la República, s'inicia un nou període de projectes, i fins i tot algun canvi de caràcter legal, molt insuficient, però; cal recordar el nou contracte d'aprenentatge que facilitava la formació obrera, en un primer estadi, a l'empresa. En l'època de la Guerra, els projectes de modernització de la formació professional per vincular-la a l'ensenyament tècnic mitjà i fins i tot superior, a través de l'ensenyament polítècnic, no tingueren temps de materialitzar-se.

8.3. PROCÉS EVOLUTIU DE LA FORMACIÓ PROFESSIONAL

Atesa la complexitat de la relació de la formació professional i la societat i la diversitat de qüestions que queden circumscrites en aquesta relació, ens referim, en aquest apartat i els següents, al paper que han tingut els diferents grups socioprofessionals, deixant de banda els altres aspectes que directament o indirectament estan vinculats amb aquesta problemàtica, amb el benentès que ens ocupem sobretot dels grups i/o persones dels quals comptem amb fonts d'informació més completes i fidedignes.

Ens trobem, en realitat, davant d'una problemàtica que exigeix que ens plantegem diverses qüestions. Hi ha, per exemple, determinats problemes que, des d'un bon començament, cal emmarcar en un context global, malgrat que en els apartats següents tinguem en compte, a més, l'òptica particular.

Un estudi de caire socioideològic, cal enquadrar-lo en el context de l'evolució de les idees al llarg del temps, fins i tot en el nostre cas, que es tracta solament d'una primera aproximació al problema. No podem perdre de vista les dificultats que presenta un estudi de caràcter cronològic, ja que ens trobem amb unes determinades èpoques en les quals la informació és molt escassa. A més, el procés que estudiem només es manifesta externament en alguns sectors socials, quasi sempre minoritaris.

El procés evolutiu d'aquestes concepcions, a grans trets, s'ha de situar en el marc del desenvolupament de les forces productives, partint de la base que ens enfrontem davant de característiques comunes a tots els països industrialitzats, però amb importants variants, la qual cosa se'ns posa de manifest en el fet que els diferents estadis no es corresponen cronològicament, si estudiem els diferents estats i/o zones industrials comparativament.

Malgrat que les generalitzacions no són sempre recomanables, en relació amb aquests estadis, sembla evident que s'evidencia un desfasament entre estats i fins i tot entre zones d'un mateix Estat, com en el cas espanyol. En l'àmbit polític, però, hi ha una certa consonància amb el propi desenvolupament industrial de cada Estat, el qual no se'ns presenta solament en el terreny de les realitzacions de tipus pràctic, sinó que també té incidència en el camp de les idees i dels projectes sobre formació tecnicoprofessional en general i obrera en particular.

Podem parlar, per exemple, d'una qüestió molt ben estudiada en el cas francès, aplicable, en part, a l'evolució de la formació tecnicoindustrial a Catalunya. Atesa la importància dels condicionaments socials, cal considerar que la preocupació envers l'ensenyament tècnic començà, generalment, pel grau superior i després s'atengué el grau mitjà, i continuà més endavant l'interès per la formació professional obrera.

Fa l'efecte que no es tracta únicament d'una conseqüència del procés d'industrialització pròpiament dit, ni molt menys, sinó que hi té també un paper fonamental la pròpia organització social del capitalisme industrial. En el nostre cas, podem observar, especialment en el període que estudiem, que se segueix la línia apuntada.

Al segle XVIII, l'ensenyament de caire utilitari impartit a les escoles de la Junta de Comerç es dirigia primordialment a la formació de personal de direcció o altament qualificat en el terreny tecnicoartístic, en el context del desenvolupament de les forces productives en l'etapa preindustrial; a l'inici de la industrialització, pels voltants dels anys quaranta de la dinovena centúria, la preocupació se centrà en la formació de quadres intermedis.

Ja ens hem referit en algun moment a alguns projectes d'aquells anys de possible creació d'escoles d'arts i oficis, propòsits que no varen passar de projectes; hom hagué d'esperar una cinquantena d'anys perquè es fessin efectius.²⁸⁶ És possible que aquest ajornament es pugui explicar, hi tornarem a insistir, a partir de la idea que el procés evolutiu esmentat, és, en realitat, una conseqüència de les condicions de treball imposades pel capitalisme industrial. L'horari de treball, que podia arribar a les setze hores al dia, impossibilitava als obrers la formació professional i fins i tot l'educació primària; pensem, a més, que a finals del segle XIX molts infants podien treballar fins i tot deu hores diàries o més.

El procés de formació obrera de major o menor qualificació, estudiat pel que fa als establiments docents de la Junta de Comerç, quedà totalment desvirtuat a partir del moment de l'absorció per part de l'Estat dels centres tecnico-professionals esmentats. Des d'aleshores, però, s'inicià un altre tipus de procés que mostra millor encara l'orientació citada.

Les associacions industrials i empresarials catalanes posaren primer èmfasi en l'ensenyança tècnica de grau mitjà, i des del moment que la legislació va possibilitar l'establiment de la carrera d'enginyer industrial a Barcelona, els seus interessos se centraren fonamentalment en l'ensenyament tècnic superior; les preocupacions envers la formació professional vindran un xic més tard.

Pel que fa a l'ensenyament tècnic elemental dels obrers catalans, reglat o no reglat, hom podria parlar de tres fases, que segueixen també un procés de dalt a baix. Aquesta evolució, d'acord amb criteris cronològics, es pot dividir en tres etapes:

286. Ernest Lluch fa unes consideracions sobre la relació entre l'absència d'escoles politècniques i el desenvolupament del saint-simonisme que ens poden ajudar a entendre el fracàs de la creació d'escoles d'arts i oficis. Cf. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*, p. 343.

— En un primer estadi, que s'allargarà pràcticament fins a la segona meitat del segle XIX, la formació dels obrers del Principat es realitzava, generalment, a la fàbrica o al taller, amb tots els inconvenients que això comporta. Amb anterioritat a aquesta època, qualsevol tipus de formació en l'àmbit industrial havia estat rutinària. Els coneixements, doncs, es transmetien de generació en generació.

— En una segona fase, que s'inicia aproximadament el 1868 i que es perllongarà fins no fa massa, apareixerà la formació mixta, és a dir, aprenentatge de l'ofici a la fàbrica o al taller, refermat per la formació teoricopràctica que es facilitarà fora de la jornada laboral, al vespre, en els centres d'ensenyament professional, en les escoles d'arts i oficis.²⁸⁷

Cal tenir present que, en aquesta segona fase, les primeres escoles d'aquest tipus anaven dirigides, primordialment, a la preparació d'encarregats i capatassos, és a dir, comandaments intermedis; més endavant aparegueren centres que, en els primers cursos, formaven operaris i, en un segon nivell, capatassos i encarregats o equivalents. Les conseqüències que es derivaren de l'evolució d'aquesta fase conduiran al plantejament, ja a principis del segle XX, de la disjuntiva taller escola, formació mixta o escola taller, preferentment als centres d'ensenyament, que podem considerar un preludi de la tercera fase.

Hi ha un aspecte d'aquesta segona fase que, al nostre entendre, pel seu doble caràcter, científic i social, mereix un tractament a part i s'escau estudiar-lo específicament, i és el component d'integració dels obrers industrials al sistema; més endavant, ens referim al que aleshores s'entenia per *psicotècnia*, una aplicació de la psicologia al camp industrial.

— En el darrer estadi, a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta del segle XX, que no formen part de les reflexions actuals, l'ensenyament professional s'ha integrat de ple a l'estructura educativa científicoliterària, així com també a l'ensenyament postobligatori.²⁸⁸

Tenint en compte les diverses activitats públiques i privades en el nostre territori a finals del segle XIX, els industrials no estaven massa interessats en la pre-

287. En el cas de la formació en la indústria tèxtil, les classes apareixen amb anterioritat a aquesta data. En ambdós casos, però, estaven més a prop d'una formació de grau mitjà que no pas elemental.

288. Podem avançar, però, que la situació actual, derivada, en bona part, de la LGE, l'hem de considerar una mena d'escola taller plenament assumida, fet que ha generat una aguda polèmica, sobretot durant el període de discussió i aprovació de la LOGSE. A l'hora de la veritat, d'aquí a uns quants anys, ja veurem com quedarà tot plegat, sobretot si pensem en l'acceleració dels canvis en el terreny de la innovació tecnològica i, d'una manera especial, si tenim en compte que hi ha molts estats industrials desenvolupats que no apliquen pas el mateix sistema.

paració de l'obrer i tampoc en la formació i sobretot contractació del personal qualificat, tècnics superiors i de grau mitjà, si això havia d'implicar un augment directe o indirecte dels costos, sobretot a curt termini. En el cas de la formació tècnica elemental, l'interès era encara menor, perquè, al seu entendre, més qualificació, a curt o mitjà termini, havia de comportar més salari.

Resulta evident que la majoria dels industrials preferien un obrer o obreira que treballés moltes hores amb salaris baixos que no pas un obrer qualificat amb salaris dignes que treballés menys hores. No es tractava pas d'una posició específica dels industrials catalans, perquè en altres països hi havia també molts industrials o associacions patronals que pensaven i feien el mateix.

Caldria veure, més enllà de la intuïció, quines foren les causes que determinaren el viratge de les associacions industrials capdavanteres vers una nova orientació de la formació professional obrera a finals del segle XIX. Malgrat que hi ha diverses respostes a aquesta qüestió, són molts els analistes que només en donen dues, que potser, en el moment de concretar-les, es complementen l'una amb l'altra.

En primer lloc, una resposta interessada, des de la perspectiva social, a partir de pressuposar l'existència de dos sectors de la classe obrera que calia evitar que formessin una pinya comuna, per la qual cosa era necessari que els anomenats *miserables* continuessin si fa o no fa com abans; el canvi, doncs, afectaria sobretot els sectors més qualificats, que, a través de la seva formació en centres escolars especialitzats, podien constituir un fre a les creixents reivindicacions obreres que es produïren arran de la crisi de la febre d'or, amb l'agreujant de l'emigració de la població de la ruralia a les ciutats industrials a causa de la fil·loxera.

En segon lloc, una resposta als problemes derivats dels canvis tecnològics que s'evidencien clarament arran de l'Exposició Universal de 1888,²⁸⁹ els quals obligaven a un replantejament de la qualificació de la mà d'obra, la qual cosa es manifestava a través del fet que, a més d'alguns professors que demanaven canvis en la política de formació professional, els exigien també dirigents d'indústria situats en llocs d'una certa influència sociolaboral.

289. L'Exposició, tot i que va tenir un ressò important, cal pensar que, sense massa suport oficial, fou més aviat de segona categoria, en comparació amb l'Exposició de París de l'any següent. Cf. Francesc CABANA I VANCELLS, «L'Exposició Universal de Barcelona 1888», a *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2000, p. 134-137.

8.4. ELS GRANS GRUPS SOCIOIDEOLÒGICS I L'ENSENYAMENT PROFESSIONAL

8.4.1. PLANTEJAMENTS GENERALS

Precisats alguns dels aspectes de caràcter més o menys global, ens interessen també, d'una manera especial, els protagonistes de la formació professional, tant en les seves accions individuals com de grup. En aquest sentit, constatem que la relació que es va establir entre ensenyament técnico-professional i societat quedava limitada a uns grups molt determinats de protagonistes, i, per tant, el nostre coneixement queda circumscrit a un percentatge ínfim de la societat; és possible, per tant, que la problemàtica fos molt més complexa de com la vaig intentar presentar a l'hora d'estudiar la Junta de Comerç.²⁹⁰

Atès que el nostre coneixement provenia quasi sempre de fonts escrites, era, lògicament, limitat, perquè venia, en bona part, determinat pel baix nivell d'escolarització, la qual cosa significava que hi havia uns grups que ja quedaven marginats pel simple fet de no saber escriure i, per tant, no haver-nos pogut llegir el seu pensament i les seves experiències laborals.

La revolució industrial, directament o indirecta, ens situa en uns paràmetres sociolaborals i socioeducatius completament diferents. Resulta ben evident que, com a conseqüència del naixement del moviment obrer, apareixien diversos ateneus obrers o associacions similars preocupats per l'escolarització primària, però també per la formació professional de primer nivell.²⁹¹

La política de la Diputació de Barcelona a favor de l'establiment de diverses escoles d'arts i oficis a la província responia, ben segur, a una determinada demanda social que es produïa a diverses poblacions industrials. En aquest paràgraf, però, volem indicar que l'interès envers aquesta problemàtica començava a sortir del redós tancat en què havia estat encerclat; així, doncs, tenim més facilitats d'informació, però ens trobem amb una societat molt més complexa que ens planteja molts interrogants. El cas de Badalona que ara us oferim no devia ser, ni molt menys, aïllat, i resulta significatiu, ja que aquest escrit de 1880 prové d'un sacerdot.

290. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, p. 291-292.

291. Pel que fa a l'evolució dels ateneus a partir de mitjan segle XIX, hi ha una extensa bibliografia; en el cas que estudiem, ens interessen de manera especial les obres d'Alexandre Galí i de Pere Solà.

Vist lo gran nombre de fábricas que nostra vila conta y la varietat d'industrias en ella establertas considerém molt necessari l'establiment d'escolas ahon es dongués ensenyansa especial sobre la teoria de filats y teixits, d'agricultura, física y química que tan contribuirían a son desentrotllo y prosperitat.²⁹²

Encetem la problemàtica de la relació entre la societat i l'ensenyament professional en el període que engloba aquest treball, amb tota mena de dubtes, si pensem que pràcticament no hi ha estudis que valorin aquesta qüestió en el cas específic de la societat catalana, tant si la considerem parcialment com globalment.

Aquesta situació ens obliga a unes determinades limitacions, per la qual cosa en aquest treball ens concretarem a posar sobre la taula alguns problemes més o menys coneguts i altres que hem pogut estudiar, tenint present, en les nostres conclusions i fonamentalment en la nostra anàlisi, la metodologia utilitzada, en general, per la historiografia francesa i/o britànica.

En el període que pretenem valorar, dins el concepte genèric de societat, hi tindran cabuda grups socials que no concorden exactament amb els estudiats en altres treballs, centrats en l'etapa preindustrial,²⁹³ d'una manera especial els socioprofessionals, que tractem a continuació, sectors que ens interessin primordialment per la funció que han exercit i per l'actitud que han adoptat davant dels problemes que presenta l'ensenyament tecnicoprofessional.

El caràcter de síntesi d'aquest treball i la seva orientació general ens obliga a concentrar la nostra atenció en dos grans grups a l'hora d'estudiar la problemàtica socioideològica de l'ensenyament professional: les classes dirigents i les classes subalternes.

Malgrat tot, som conscients de les limitacions d'aquesta divisió i sobretot de l'heterogeneïtat de cada un dels dos grups citats. Atenent un altre punt de vista, també podem parlar d'una altra divisió en dos grans grups: els que s'interessaven per la formació professional, de fet, una minoria, i la resta, que la ignoraven, tot i que hi podia haver algun grup que feia veure que s'interessava per la problemàtica. Pel que fa als que, al marge de les administracions catalanes, mostaven interès envers la formació obrera, hom pot parlar de tres grans sectors: els industrials, l'Església i el moviment obrer.

Els dos primers no presentaven pràcticament divergències en relació amb les propostes teòriques, tot i que hi havia diferències en la gestió d'establiments

292. Cf. Mn. Jaume SOLA I SERIOL, «Millores de Badalona». Guanyador del premi convocat per *El Eco de Badalona* en motiu de la Festa Major de Badalona de 1880.

293. La revolució industrial canvià radicalment les relacions de producció, amb la formació del que anomenem *classes socials*.

docents, ja que en el primer dels casos aquesta gestió podia ser directa o indirecta a través de l'Administració, i en el cas de l'Església els centres eren regentats directament per aquesta corporació.

Les propostes del tercer sector tenien diversos punts de coincidència amb les que plantejaven els industrials o l'Administració pública, malgrat que en relació amb diversos punts, el moviment obrer i els partits de l'esquerra parlamentària eren molt més radicals, sense soscar, però, en molts casos, l'essència del sistema industrialista burgès.

Malgrat les diferències que existeixen entre ambdós grups, com podrem comprovar a continuació, en relació amb la problemàtica que ens interessa, ens trobem amb una característica que resulta comuna en ambdós grups, la qual se'ns manifesta a través de la major o menor preocupació, envers l'ensenyament professional.

Calia fer aquesta precisió, perquè la societat catalana considerada globalment, en la major part de les èpoques, s'ha interessat relativament poc per l'ensenyament professional, més o menys reglat, sense que això vulgui indicar que s'ha despreocupat totalment de la formació professional obrera; aquest aspecte també està inclòs en el meu estudi.²⁹⁴ Partint, doncs, d'aquestes premisses dividirem les nostres reflexions en tres apartats:

- Les classes dirigents catalanes interessades per la formació professional obrera reglada.

- Les classes subalternes catalanes preocupades per aquesta formació.

- Pistes que ens ajuden a comprendre el desinterès d'un percentatge important de la societat catalana en la formació professional obrera, més enllà de la formació específica a la fàbrica o al taller.

8.4.2. LA CLASSE DIRIGENT CATALANA I L'ENSENYAMENT PROFESSIONAL

Caracteritzar la classe dirigent catalana, especialment en el període que estudiem en aquest capítol, resulta força complex, malgrat el recurs fàcil de circumscriure aquest concepte al grup que forma la burgesia industrial, encara que hi englobem, tot i que en menor grau, el capital financer. Tenint en compte que ens limitem a l'estudi de la formació industrial, la burgesia comercial tampoc entra en aquest apartat, especialment en els anys tractats. D'altra banda, aquest

294. La importància que adquirir l'aprenentatge dels diferents oficis a l'obrador, al taller o a la fàbrica mostra que hi ha hagut, històricament parlant, un determinat interès social envers la formació professional, generalment al marge de l'ensenyament reglat.

grup no es pot considerar homogeni en cap moment, amb el benentès que les institucions representatives de la burgesia industrial que neixen a finals del segle XIX, però que es consoliden els primers decennis del segle XX, no sempre reflecteixen els interessos i el pensament d'aquest grup, si el considerem com a col·lectiu, sobretot en les èpoques de més conflictivitat laboral.

Al marge d'això, creiem que dins del concepte *burgesia industrial*, hem d'incloure, a més, les persones més o menys relacionades amb aquest sector socioeconòmic en el món específic de la producció, així com també l'elit professional o intel·lectual que, des de llocs de decisió política, social o econòmica, han manifestat un interès per l'ensenyament professional que s'ha traduït en un programa concret d'actuació.

En el sector esmentat tenen també cabuda les associacions industrials i empresarials, primordialment el Foment del Treball Nacional i les corporacions antecessores, malgrat que som conscients de la diversitat de llurs interessos;²⁹⁵ els dirigents de les institucions públiques catalanes, pràcticament en totes les èpoques; les associacions i els col·legis professionals, d'una manera especial l'Associació o Col·legi d'Enginyers Industrials; el professorat dels centres docents tècnics i professionals, especialment els caps visibles...²⁹⁶

Com podeu observar, es tracta d'una llista força incompleta d'allò que podem considerar *clases dirigents*. Uns i altres, els que formen part de la nostra classificació i els que no, poden quedar integrats, amb els matisos que vulgueu, en aquest concepte global de *grup dirigent català*. Altrament, en l'apartat vinent també deixarem de banda un sector important de les classes subalternes.

Aquestes corporacions defensaren, d'una manera especial al llarg del segle XIX, el dogma intocable, al seu entendre, de la llibertat de treball, tant pel que fa a la relació entre el capital i el treball, com en la possible participació de l'Estat en aquest conflicte. En relació amb aquest darrer punt, segons els industrials catalans, l'Administració s'havia de concretar a

295. En el període 1917-1923, altres associacions patronals van tenir més protagonisme que el Foment, però en el cas concret de la formació professional, el Foment fou el grup que sempre va portar la veu cantant. En relació amb la qüestió d'aquest protagonisme, podeu veure Soledad BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya: Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, 400 p.

296. Com ja hem pogut observar, es tracta de persones i de grups socioprofessionals més que no pas de sectors vinculats a interessos sociopolítics. En la major part d'escoles de formació professional, per ser professor de les classes teòriques s'havia d'estar en possessió del títol d'enginyer industrial i a falta d'aquest, del de llicenciat en ciències. Cf., a tall d'exemple, Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, apartats específics dedicats a les diferents escoles.

fomentar y proteger directa o indirectamente la producción nacional al compás de un progresivo desarrollo, dando estabilidad a leyes protectoras, facilidad a los medios de transporte y verdadero desarrollo a la fuerza productiva del país; salvando obstáculos, precauciones inútiles, trabas vejatorias en todos los órganos de la máquina administrativa del Estado.²⁹⁷

La doctrina de la llibertat de treball, ateses les circumstàncies del mercat laboral, afavoria clarament els capitalistes per sobre dels treballadors, que es veien obligats a treballar moltes hores al dia, condició que frenava la pròpia extensió de l'escolarització de nivell primari i, conseqüentment, el desenvolupament de la formació professional obrera.

En aquest mateix context, cal situar el treball femení i l'infantil, que incidia en la contractació i en el baix nivell de salaris. Atès que els infants de les classes populars s'incorporaven a la producció des de molt petits, en la major part dels casos no podien assistir a l'escola, fet que corroboren els anuaris estadístics i altres informacions socioestadístiques.²⁹⁸

La percepció sobre la funció del treball femení des del punt de vista social i ideològic, i la seva incidència en la formació professional, presenta uns trets característics totalment diferents, que no formen part d'aquest estudi.

Referent al problema de la llibertat de treball, resulta difícil treure conclusions fiables; des d'una perspectiva específicament historicosocial, els estudis que s'han realitzat fins ara amaguen, en general, pressupostos ideològics. Cal pensar que ens trobem davant d'una situació complexa, on les posicions maniquees no ens ajuden a conèixer tota l'extensió del problema.

Malgrat que no hi ha massa referències específiques sobre la posició dels industrials catalans en relació amb aquesta qüestió, hi ha prou indicis per comprendre que es comportaven exactament com els empresaris francesos, que s'oposaven a la formació dels obrers perquè això podia incidir en el nombre d'hores de treball i en l'augment de l'escala de salaris, com a mínim abans que es comenci a plantejar la qüestió social a la dècada dels vuitanta del segle XIX.²⁹⁹

Els canvis que s'observen a finals d'aquest segle i principis del segle XX ens mostren que el dogma de la llibertat de treball, almenys des de la perspectiva

297. Cf. Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya*, p. 241.

298. Hi ha molta informació sobre aquesta qüestió, però no sempre és fiable. Es pot assegurar, malgrat tot, que l'analfabetisme, a les zones obreres de les ciutats industrials, era molt alt.

299. Si partim d'un plantejament global de la problemàtica social, cal no oblidar que el moviment obrer català, tot i que la major part del temps a la clandestinitat, ja s'havia organitzat a la dècada dels quaranta del segle XIX i que Les Tres Classes de Vapor, el primer sindicat obrer, naixia el 1868.

dels enginyers industrials, començava a presentar algunes esquerdes; no es tractava pas d'unes consideracions de tipus moral, sinó de la por que s'instal·lessin indústries en altres zones de l'Estat, com mostren aquestes reflexions, en les quals, sense qüestionar ni molt menys l'essència del dogma, s'afirmava:

Pero si es digna de todo respeto y consideración la libertad industrial no debe serlo hasta el punto de que, por ignorancia en muchos casos o por un egoismo absurdo en otros, sea un menoscabo de la seguridad e intereses de tercero, pues entonces la intransigencia del vecindario y de los operarios producirían aún mayores males que la emigración de la industria.³⁰⁰

Comparativament amb França, en el cas català, el problema s'agreujava perquè no existia el contrapès d'un Estat industrial, que es veia, en bona part, obligat a regular les condicions de treball dels obrers, de les dones i dels infants. Com a mal menor, l'any 1883 es va establir la Comisión de Reformas Sociales, que va començar a fer propostes sobre les condicions laborals dels obrers i altres qüestions coetànies; més endavant, com a *Instituto* s'encarregaria de les lleis i l'execució de problemes del treball; aquest institut constava, a més, de diverses seccions tecnicoadministratives.³⁰¹

La Comisión Provincial de Barcelona d'aquest organisme va trametre un qüestionari a les institucions patronals i obreres, en un moment de crisi social que començava a manifestar-se clarament el 1884, a partir del qual podem conèixer el pensament d'alguns sectors de la classe dirigent catalana en relació amb la formació professional, que se'ns manifesta de manera poc concisa; altrament, la seva vinculació amb la realitat concreta no queda massa clara.³⁰² La major part de grups vinculats a la classe dirigent catalana proposaven l'extensió de l'escola-

300. Cf. «Dictamen emitido por esta corporación acerca del nuevo proyecto de ordenanzas municipales», RTI (gener 1890) —òrgan de l'Associació d'Enginyers Industrials de Barcelona (1880-1916)—, citat a Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya*, p. 269.

301. L'any 1883 Segismundo Moret va crear la Comisión de Reformas Sociales, precedent de l'Institut de Reformas Sociales, creat per Francisco Silvela l'abril de 1903, recollint un projecte de José Canalejas de l'any anterior. L'Institut, com la Comissió, depenents del Ministeri de la Governació, fou aprovat per una RO del 23 d'abril de 1903, Reglament del 15 d'agost de 1903; col·laborà en l'elaboració de la legislació social; descans dominical, 1904; en la creació de l'Institut Nacional de Previsió, 1908; tribunals industrials, 1908-1912; llei de vagues, 1912; etc. Quan es va establir, el 1920, el Ministeri de Treball, aquest organisme es convertí en òrgan consultiu; la dictadura de Primo de Rivera el va dissoldre el 2 de juny de 1924.

302. Si us interessa conèixer la resposta de diferents associacions catalanes al qüestionari, cf. Ramon CASTERAS, *Actitudes de los sectores catalanes en la coyuntura de los años 1880*, Anthropos. Editorial del Hombre, 1985, p. 309-493, pròleg d'Antoni Jutjar.

rització primària, la qual cosa no implicava la creació de centres de formació professional obrera de caràcter reglat, sinó simplement la formació *in situ* a les fàbriques o als tallers.

Ja des de finals de la dècada dels vuitanta i a mesura que avançava la dels noranta del segle XIX, es comencen a notar canvis en les orientacions de les classes dirigents; les referències en les actes, declaracions... de les associacions industrials sobre l'ensenyament professional, tot i ésser escasses, seran cada vegada més freqüents. En aquesta qüestió, van tenir a veure diversos factors de caire intern i extern que no es poden negligir, dels quals recordarem quatre exemples significatius:

— L'impacte de l'Exposició Universal de 1888 en tot el món industrial i en el de la formació obrera en particular. Només cal repassar la bibliografia per adonar-se que a la dècada dels noranta es va donar un pas important a les zones industrials en el terreny de la formació professional dels treballadors.³⁰³

— La constitució, l'any següent, del Foment del Treball Nacional, fet que comportarà, si més no, més diafanitat de les propostes dels organismes de la burgesia en el cas que ens ocupa, tot i que, ja anteriorment, s'observava alguna preocupació en aquesta direcció.

— La crisi del mercat colonial, que portarà a replantejar el món industrial de les grans potències i que, directament o indirectament, afectà el nostre país, agreujat, en el cas de l'Estat espanyol, per la pèrdua de les colònies el 1898.

— La internacionalització del comerç s'accentuà a conseqüència del problema del mercat colonial.

Tots aquests factors no es poden negligir si volem entendre les propostes del Pla Barret, en una paraula, el projecte presentat pel Foment de Treball al Govern de Madrid, document que, juntament amb d'altres, com el de l'Associació d'Enginyers Industrials, es fan públics a l'estiu de 1900.³⁰⁴ Altrament, cal reflexionar sobre la relació de cada un dels factors abans esmentats amb l'evolució industrial catalana i la necessitat imperiosa de canvis estructurals que preocupaven els sectors més conscienciats de l'empresariat català, que veien que s'estava perdent un xic el tren de la història.³⁰⁵

303. Entre 1880 i principis del segle XX, s'establiren centres de formació obrera, públics o privats, o reberen un nou impuls els ja existents, arreu de les zones industrials de Catalunya.

304. En fem un resum més endavant. Si us interessa conèixer els documents amb més detall, cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, p. 171; Ramón ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*, p. 281 i s.

305. La situació política que portarà a una certa conscienciació de la burgesia catalana degué exercir un paper important, ja que feia temps que s'estava congriant una resposta a la inoperància del Govern central.

Dels documents citats i sobretot dels punts de contacte que presentaven, hom pot treure conclusions respecte a les preocupacions en el terreny de la formació professional d'un sector influent de la classe dirigent catalana. Heus aquí els punts de coincidència:

— La necessitat urgent d'una reforma en profunditat de l'ensenyament tecnicoprofessionat en qualsevol dels graus, tenint en compte la seva poca importància quantitativa, la manca d'instal·lacions adequades i, a grans trets, el fet d'haver ofert, fins aleshores, un ensenyament d'una qualitat qüestionable.

— D'altra banda, es parla de millorar la cultura tècnica, fins a aquell moment molt rudimentària, per tal de situar la indústria catalana, com a mínim en el marc europeu, a un nivell de competitivitat que aleshores no tenia.

— Per posar remei a aquesta situació, hom proposava, finalment, l'establiment d'una escola industrial moderna que, en el grau elemental, es podria organitzar sobre la base de les *half time schools* americanes.³⁰⁶

La Diputació barcelonina era l'organisme que havia de crear aquesta nova institució educativa, comptant amb la col·laboració de les corporacions locals a més de l'Estat, que exerciria les funcions d'inspecció i de control, segons expressava el diputat provincial Joan Garriga. L'Informe Barret era molt més ambiciós que les altres propostes, ja que abraçava tots els graus de l'ensenyament industrial. Al marge dels intents de racionalització de l'estructura de l'ensenyament tècnic, el projecte del Foment del Treball es caracteritzava, primordialment, per una sèrie de qüestions que intentarem resumir a continuació:

— L'Informe prenia com a base la separació dels diversos graus de l'ensenyament; atorgava més importància a l'ensenyament industrial que a l'agrícola, fet comprensible, ja que es tractava d'un pla elaborat per un col·lectiu industrial tècnic i professional.

— Proposava la unificació, o el desdoblament, de l'Escola d'Arts i Oficis i Belles Arts, un centre docent que amb els canvis que s'estaven produint no tenia massa raó d'existir, amb la qual cosa es proposava l'establiment de l'Escola Lliure Provincial d'Arts i Oficis.³⁰⁷

— Eliminava els títols, ja que es prioritzava el saber real per sobre del sa-

306. A la bibliografia de finals del segle XIX i principis del segle XX, les referències a aquest tipus d'escoles són molt freqüents, però això no indica que les idees subjacents es posessin en pràctica.

307. Observem que encara no s'havia superat del tot la terminologia del segle XVIII. D'altra banda, Prat de la Riba es mostrava més aviat favorable al desdoblament. Cf. Enric PRAT DE LA RIBA, *Memòries*, p. 13, citat a Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, p. 7.

ber reglat per mitjà d'un sistema d'avaluació; en aquest context, es donava gran importància a l'adaptació al medi socioindustrial.

— Establia la figura del professor contractat.

L'Informe precisava, amb molt més detall que no pas la proposta que havia fet el diputat Garriga, la qüestió del funcionament de les escoles teoricopràctiques, veritables escoles taller. Convé no oblidar tampoc que l'Informe Barret, i en menor grau el document elaborat pel diputat provincial esmentat, basaven les seves propostes en un estudi de l'orientació teoricopràctica de l'ensenyament professional als diversos estats industrials.

L'interès envers el que es feia a fora no constituïa cap novetat, ja que, des de feia un bon grapat d'anys, els professors de les escoles d'arts i oficis es feien ressò, en els informes anuals dels centres, de les innovacions que s'experimentaven arreu d'Europa i Amèrica en el terreny de la formació professional; s'estudiava, sobretot, el vincle entre la pràctica i la teoria, l'organització escolar, la didàctica en general, la metodologia en les diferents disciplines i la pràctica de taller.³⁰⁸

Malgrat que l'Informe Barret no es va fer efectiu a causa de l'oposició del Ministeri d'Hisenda, que no va acceptar la fórmula de finançament, aquesta proposta es convertí en la base de la política d'ensenyament tecnicoprofessional de la Lliga Regionalista encapçalada per Prat de la Riba.

La significació del document del Foment del Treball anava més enllà de les propostes d'una nova organització de l'ensenyament tecnicoprofessional, ja que s'inseria també en el context de les relacions entre capital i treball. De manera implícita o explícita, segons els casos, els representants de la burgesia industrial plantejaven noves fórmules que reflectien, com a mínim en part, els canvis del capitalisme a l'Estat, que s'havien produït, primerament, als Estats Units i, més endavant, a Europa.

En realitat, el nou rumb que s'observa en el terreny de l'orientació professional es pot considerar una conseqüència de les noves condicions del mercat i del desenvolupament de les forces productives, les quals exigien una major qualificació dels treballadors; altrament, ens trobem davant d'una nova proposta que intentava suavitzar les relacions entre el capital i el treball, sense que canviessin en essència les relacions de producció.

Hi va tenir una incidència directa o indirecta el taylorisme, batejat amb el nom de *organització científica del treball*, que podríem resumir com a 'conjunt de tècniques utilitzades per augmentar la productivitat industrial', tot i que ha-

308. Es tracta dels col·lectius de professors de les escoles d'arts i oficis a finals del segle XIX, com ja explicàvem en el capítol 5.

gués estat discutida l'efectivitat a l'hora de posar-les en pràctica, aspecte que estudiem amb més detall més endavant.³⁰⁹

D'altra banda, els canvis tecnològics determinaren que un grup influent dels industrials del país i de la classe dirigent en general comencessin a superar la vella idea que una major qualificació condueix únicament a una reivindicació d'augment de salari; en aquest nou estadi, l'ensenyament professional, com qualsevol grau del sistema educatiu, es concebrà com una de les formes positives d'integració al sistema burgès, especialment dirigit als sectors menys radicals del moviment obrer.

Aquesta concepció quedarà plenament explicitada en el pensament pràctic, tot i que en el nostre cas estigui molt més ben expressada en els seus col·laboradors, la qual cosa es manifestarà de manera evident en el programa polític de la Diputació de Barcelona i de la Mancomunitat de Catalunya, el qual influència, a més, l'obra de l'Ajuntament de Barcelona, en el camp de l'ensenyament professional, programa que recollí també en part la Generalitat republicana.

Dins del context de l'ideari de la Catalunya civil noucentista, aquest reformisme fou acceptat, en les seves línies mestres, per sectors amb pes sociopolític dins de la burgesia industrial, des de principis del segle XX i fins i tot en el període 1917-1923, malgrat les reserves durant els anys esmentats de grups importants de l'empresariat català, preocupats fonamentalment pels guanys a curt termini i especialment per preparar una estratègia de caire policial enfront de les reivindicacions obreres.³¹⁰

Altrament, com ja apuntàvem en l'apartat anterior, aquest pensament no quedarà circumscrit a Prat de la Riba i la Lliga Regionalista en general, perquè serà diàfanament exposat en el Pla de Reorganització de l'Ensenyament Tecnicoelemental aprovat pel Consistori barceloní el 6 de novembre de 1918.³¹¹

En aquella època, la Casa Gran de la capital catalana es governava d'acord amb una política de consens, almenys en el terreny cultural i educatiu, entre la Lliga Regionalista i el Partit Radical Republicà de Alejandro Lerroux i que el veritable artífex d'aquesta política, Manuel Ainaud, responsable de l'Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura, provenia del nacionalisme republicà.

309. Basat en les idees de Frederick W. Taylor, començades a exposar a finals del segle XIX, adquiriren relleu internacional arran de la publicació de *The Principles of Scientific Management* el 1911.

310. L'actitud d'un sector significatiu de l'empresariat català en aquest període està molt ben estudiada a Soledad BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya: Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*.

311. Cf. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Institucions d'ensenyament tècnic primari*, p. 8-61.

Cal tenir en compte, a més, que el pla del Consistori barceloní, al marge de reflectir l'interès d'una bona part dels responsables de la política de les institucions catalanes en el terreny de la formació professional en aquells anys, atorgava una importància determinant a la formació general i a l'educació cívica.

Aquest tipus d'educació estava concebut, en bona part, com una mena d'integració al sistema social establert, a través del coneixement del paper de les institucions socials, polítiques i econòmiques, en un nou marc que té molt poc a veure amb el que passava vint anys abans, fent abstracció, però, de l'essència de la problemàtica sociolaboral del país en aquell moment determinat. Aquesta concepció queda clarament expressada en el paràgraf següent:

Referint-se a la manera d'entendre les correnties polítiques i socials dels jocs d'idees que en cada moment assenyalen l'orient de la nau de la nació, convé que especialment que en ço que es refereix a legislació i conflictes obrers, els alumnes adquireixen nocions el més fonamentadament possible respecte als principis d'economia política que aclareixen la intervenció del treball i els altres factors de producció en la creació de riquesa, amb la particular participació de cada un d'aquests i llur justa remuneració, així com de les mides positives que regulen diversos casos i circumstàncies de la vida professional, com les limitacions en la jornada de treball, del treball de les dones i els infants, el contracte de treball, els tribunals industrials, etc. Convindrà també en aquest ensenyament passar en revisió les diverses institucions encaminades a fomentar el benestar i a assegurar l'obrer contra casos fortuïts de desgràcia, com caixes d'estalvi, de pensions per la vellesa, d'asseguraments, de socors mutus, cooperatives de producció, de consum, sindicats professionals, etc., etc.³¹²

Per aconseguir tots aquests objectius calia fer una aposta clara a favor del preaprenentatge, que adquirirà una gran importància, a partir de la segona meitat del segon decenni del segle XX, determinada, en bona part, per la poca preparació acadèmica dels alumnes que es matriculaven a les escoles de formació professional.³¹³

D'altra banda, associacions empresarials d'arreu d'Europa i Amèrica consideraven que una política, més o menys generosa, en el camp de la formació professional podia tenir un paper decisiu per a la integració dels treballadors a l'Estat industrial burgès.

312. Cf. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Institucions d'ensenyament tècnic primari*, p. 154.

313. Artur Martorell, en una conferència a Mataró el 1917, es referia a la falta de continuïtat entre l'ensenyament primari i la formació professional, idea que l'any següent fou recollida per l'Ajuntament barceloní. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «L'educació de joves i adults», a *Artur Martorell un educador del nostre temps*, Generalitat de Catalunya. Ajuntament de Barcelona, 1994, p. 48.

Aquesta concepció constitueix un tret característic de tota la classe política dirigent catalana, al llarg del període 1900-1936, de la Lliga Regionalista a Esquerra Republicana de Catalunya, fins i tot d'alguns sectors influents d'Unió Socialista de Catalunya. Amb això no pretenem indicar, ni molt menys, que no hi hagi diferències entre les diverses formacions polítiques, sinó precisar, simplement, que les divergències es manifestaven primordialment en la manera de gestionar i organitzar l'Estat liberal i no pas en les qüestions que podríem considerar essencials; quan parlem de les propostes de les classes subalternes, tornarem a insistir sobre aquesta problemàtica.

No es tractava d'un problema circumscrit a Catalunya, ja que la classe dirigent catalana, com ja hem apuntat, no feia altra cosa que reflectir allò que es coïa als països industrials avançats, com es pot veure analitzant les actes del Segon Congrés Internacional d'Ensenyament Tècnic celebrat a Barcelona l'any 1933. En aquest Congrés hom incidia d'una manera especial en el paper de l'educació cívica en l'ensenyament professional, un xic en la línia de les propostes de l'Ajuntament de Barcelona, l'any 1918.

En el terreny social, hom partia de la base del caràcter d'educació completa, professional, cívica i humana de la formació professional obrera, així com també de la seva missió moral i social. En l'àrea sociopolítica, es parlava de la necessitat de l'expansió de la formació professional com a mitjà per afavorir l'extensió de les classes mitjanes i com a garantia d'ordre i estabilitat per a la societat.

En relació amb aquest darrer punt, el director en aquell moment de l'Escola Industrial de Terrassa afirmava que:

*a) A les escoles tècniques, caldrà formar ciutadans conscients i no simplement tècnics, únicament instruments de producció; b) Les solucions variaran per cada país i s'hauran d'adaptar a les modalitats dels establiments d'ensenyament. En la major part dels casos, caldrà crear organitzacions esportives i teatrals on l'alumne pugui trobar el complement social d'instrucció que necessita. [...] Les escoles tècniques poden contribuir a apaciguar els esperits en la lluita de classes. [...] La inhibició de les escoles tècniques en totes aquestes qüestions és sens dubte una posició molt còmoda, però no pot ésser encoratjada.*³¹⁴

Altrament, la trajectòria de les classes dirigents resulta difícil de comprendre sense estudiar l'acció i el pensament d'una sèrie de professionals que, des de dins o des de fora de les escoles de formació professional, han lluitat per posar-lo a l'alçada dels països d'avantguarda.

314. Cf. M. ROSICH, «Resumé du rapport», a II Congrés Internacional d'Ensenyament Tècnic, vol. 2, Barcelona, 1934, p. 84, traducció catalana del francès.

A partir de la revolució industrial, la història de la formació obrera no es pot entendre sense penetrar en l'ideari dels enginyers industrials, Barret, de Manjarrés, Serrat i Bonastre, Tallada, Pi i Sunyer, Campalans..., i en el camp tèxtil dels Lluch, Barriga, Oller, Rodon, Blanxart i molts d'altres que han quedat en l'anonimat, tots ells preocupats per l'ensenyament tecnicoprofessional. Tot i les diferències substancials en relació amb la seva filiació politicoideològica, el pensament educatiu dels Tallada, Barret i Blanxart en contraposició a les concepcions més progressistes dels Serrat i Bonastre, Rodon, Pi i Sunyer, Campalans..., presenta força coincidències; no podem oblidar que l'ideari dels tècnics configura el pensament de les classes dirigents catalanes i s'integra en el marc de les seves pròpies contradiccions.³¹⁵

En general, com ens mostra Garrabou, quan parla de la posició dels enginyers industrials a finals del segle XIX, els tècnics adoptaren, en general, una posició clarament reformista, més o menys decidida, segons els casos, en el sentit que la formació professional és l'únic mitjà vàlid per alliberar el proletariat, ja que no té cap mena de sentit que les classes oprimides puguin esperar cap tipus de millora d'una revolució social. Els mots dirigits als obrers que reproduïm a continuació són el reflex d'un sentiment força generalitzat entre els tècnics superiors i mitjans de finals del segle XIX.

El estudio del dibujo les ha de reportar más bienes y más facilidades de todo género que el manejo de las armas; que las lecciones de profesores entendidos en el arte que cultivan o quieren cultivar, les ha de producir más ventajas positivas que los discursos con que se les llena la cabeza de teorías que ellos no entenderán, y que dicho sea de paso, tampoco entiende muchas veces el que se los dedica; y por ultimo la instrucción y el trabajo son el camino menos espinoso para llegar a la felicidad, y para que puedan ser verdaderamente útiles a sus semejantes.³¹⁶

Amb tots els matisos que vulgueu, aquestes paraules de finals del segle XIX, ampliades a un ventall curricular més extens, expressen el pensament d'una majoria dels tècnics preocupats per la formació professional al llarg del període que

315. Caldria portar a terme un estudi específic referent al pensament educatiu dels individus citats durant el període 1900-1936, però tenim moltes pistes que ens porten a pensar que, tot i les diferències, hi ha certes similituds en el seu pensament.

316. Cf. F. BALAGUER, «La especialidad en el trabajo industrial», *La Gaceta Industrial*, núm. 185 (1869), citat a Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya*, p. 288. En relació amb la simbiosi que es pot establir entre una bona part dels enginyers industrials i la Patronal, podeu veure també Soledad BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya: Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*, p. 85-91.

ara estudiem, ideari que incidia en els sectors politicoeconòmics més conscients de la classe dirigent catalana.

Finalment, voldríem concretar el que podríem considerar reformisme, pel fet que una part important dels enginyers, als quals ens hem referit, puguin també considerar-se reformistes en relació amb la conflictivitat obrera. El cas de Barret i la importància que tingueren més endavant, durant la guerra dels tres anys, alguns dels enginyers esmentats ens fan pensar que es tractava, no en tots els casos, però, d'un reformisme que era tal, si considerem el moviment obrer en conjunt.

Malgrat que es tracta d'unes manifestacions un xic a cop calent, després de la vaga general de 1902, les afirmacions de Josep Albert Barret ens donen moltes pistes sobre el suposat reformisme de determinats grups socioprofessionals, que anava específicament dirigit a un sector minoritari de la classe obrera.

Los anarquistas, destructores por atavismo, se revuelven furiosos y crueles contra esos aborrecidos enemigos y pretenden llegar a la felicidad suprema cimentándola sobre los sangrientos despojos de la actual sociedad. [...] Por la exageración de sus doctrinas, por lo repugnante e inmoral de sus procedimientos, son y serán como enemigos mortales de las modernas sociedades, cuyos esfuerzos colectivos para perseguirlos como a fieras sin entrañas, acabarán por reducirlos a la impotencia.³¹⁷

Tot i que aquesta idea no es pugui generalitzar, en el sentit que els enginyers utilitzessin sempre aquest tipus de llenguatge per referir-se al sector més important de la classe obrera catalana, l'opinió sobre els anarquistes era, entre aquest grup en general, molt crítica. El reformisme dels enginyers industrials i d'alguns empresaris implicava, primordialment, com ja hem apuntat, la integració al sistema sociopolític i sociolaboral dels obrers més qualificats.

8.4.3. EL CAS ESPECÍFIC DE L'ESGLÉSIA

Malgrat que no es puguin fer paral·lelismes amb la posició politicoideològica que adopta l'Església davant dels problemes dels altres sectors de l'ensenyament, hi ha qüestions que presenten un denominador comú: l'establiment de centres independents regentats per la dita corporació, al marge de les institucions públiques. Amb tot, l'Església s'ha d'incloure dins del grup que podem considerar classe dirigent, tot i la seva especificitat.

317. Cf. «Perfil biogràfic d'alguns dels protagonistes de l'organització patronal», a Soledad BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya: Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*, p. 327-362.

Algunes de les associacions catòliques creades a finals del segle XIX i principis del segle XX, tal com ja hem apuntat, impulsaren activitats que comprenien classes de dibuix i altres matèries per a la formació dels obrers. Com ja explicàvem foren els salesians els que destacaren en aquest terreny.

Les concepcions de l'Església en relació amb la formació dels obrers quedaven molt ben reflectides en les directrius establertes pel IV Capítol General Salesià de 1886, l'últim presidit per Sant Joan Bosco, el qual és força explícit en relació amb els objectius de l'orde en el terreny de la formació professional.

La finalitat que es proposa la Societat Salesiana en acollir els joves aprenents és formar-los de manera que al moment de deixar les nostres cases havent acabat l'aprenentatge, hagin après un ofici per a guanyar-se honradament la vida, s'hagin educat bé en la religió i tinguin la cultura tècnica pròpia de la seva condició. Per tant cal cuidar les tres dimensions en la seva educació: la religiosa i moral, la intel·lectual i la professional.³¹⁸

Per completar aquesta visió sobre la finalitat dels ensenyaments de l'Església, la senzilla literatura de la *Revista Popular* ens mostra l'ideal de l'obrer cristià de l'època, d'altra banda ben expressiu, com podem veure en els fragments següents, almenys pel que fa referència a determinats sectors.

Pedro es un honrado trabajador a quien me encuentro casi cada tarde, al salir él de su taller y al volver yo de mis ordinarias ocupaciones. Pedro tiene algunas letras, aunque pocas, y algunos cuartos, aunque más escasos todavía que sus letras. Éstas se reducen a la primera enseñanza regularmente aprendida en la escuela, y, aquéllos al modesto jornal de unos cuantos reales que gana en su oficio de tejedor. Buena cosa fuera tener algo más de lo uno y de lo otro; pero (lo que dice él) para sabios y para ricos ha criado pocos Nuestro Señor. Y bien se puede ser feliz en este mundo y en el otro sin haber escrito jamás libro alguno, ni haber tenido gran capital. Además de que, no es poco saber, conocer a Dios y entender su ley y practicar sus mandamientos como buen cristiano; ni es poco poseer dos brazos que valen como la mejor finca y salud y robustez con que hacerlos productivos, y una mujer como Joaquina, prudente, hacendosa, económica y temerosa de Dios, en cuyas manos vale cada real una peseta, y cuatro hijos como cuatro soles, que todos juntos componen un delicioso hogar que parece por lo risueño una antesala del paraíso.³¹⁹

318. Cf. *100 anys de presència salesiana a Barcelona-Sarrià*, 1984, p. 43.

319. Cf. *Revista Popular*.

8.4.4. LES CLASSES SUBALTERNES CATALANES ENFRONT DE L'ENSENYAMENT PROFESSIONAL

Si considerem aquestes classes grups dependents, de la mateixa manera que hem equiparat les classes dirigents a grups dominadors, les classes subalternes, especialment en el període que presentem, comprendrien la pagesia, el proletariat i bona part de les classes mitjanes. D'altra banda, cal tenir present que l'estructura de les classes socials, primordialment en una societat industrial, ha estat essencialment dinàmica.

Pel que fa a les classes subalternes, no podem parlar de grups homogenis ni molt menys, ja que la tendència a l'heterogeneïtat, tant a la segona meitat del segle XIX com al principi del segle XX, va ser força important. Convé, doncs, tenir presents aquestes dues qüestions a l'hora d'estudiar la relació existent entre aquests grups socials i l'ensenyament professional.

Partint de la idea que els treballadors industrials, com ja hem apuntat, constitueixen el grup més important del que considerem classes subalternes, cal precisar que des dels inicis de la industrialització, hi havia opinions clarament diferenciades en aquest grup social que eren determinades, en gran part, per la situació laboral i salarial, tendències que s'explicitaran quan es plantegi la necessitat d'organitzar-se per defensar llurs drets, dins i fora del lloc de treball.

Aquesta problemàtica s'agreuja per les dificultats sociopolítiques que s'hauran de superar per arribar a aconseguir la legalització de les primeres associacions i sindicats; aquesta diferenciació es manifestarà també en la posició del moviment obrer enfront de la formació professional. No hem d'oblidar que, fins a ben entrat el segle XX, cal descartar una part significativa del proletariat com a integrant de la formació professional, atès el baix percentatge d'escolarització primària d'aquest grup social, sobretot si tenim en compte que l'alfabetització, com ja hem dit, era una condició indispensable per ingressar en un centre d'ensenyament professional.

Així, doncs, la situació socioeconòmica i les condicions de la classe obrera catalana marginaven la major part dels treballadors com a beneficiaris de l'educació, els quals amb prou feines aprenien a llegir i escriure, en molts casos a l'escola d'adults, situació que explica les escasses possibilitats d'una escolarització que se circumscriu, com a mínim, a l'escola primària i que, en la mesura del possible, continués amb la formació professional com a ensenyament terminal.³²⁰

320. No és difícil de comprendre aquesta afirmació, tot i que en el segle XIX l'aprenentatge o la capacitació d'algun ofici es realitzés sense aquest requisit, ja que, a causa de la situació socioescolar de la classe treballadora, la formació dels obrers quedava circumscribida a allò que aprenien a la fàbrica.

La preocupació dels dos grans sectors socialistes pel tema que ens ocupa es dirigirà majorment a assegurar una mínima escolarització als sectors marginals, a causa de la situació de l'Estat espanyol, que obligava a aquests sectors a integrar-se, des de molt joves, al procés productiu.

En el marc del context suara indicat, no ens ha d'estranyar, per tant, que els grups més radicals de l'obrerisme català, d'una manera especial el moviment llibertari que controlava una part important dels obrers que estaven sindicats, no mostrés massa interès per l'ensenyament professional, ni a finals del segle XIX ni al llarg de les primeres dècades del segle XX,³²¹ probablement per dues raons que exposarem a continuació.

En primer lloc perquè el projecte educatiu anarquista, exemplificat en la proposta de l'estudiant barceloní d'origen andalús, Trinitat Soriano, al Congrés Obrer de Saragossa de 1870, es basava en l'ensenyament integral. Es tractava, en realitat, d'una juxtaposició entre l'ensenyament teòric i el pràctic, per superar la divisió entre treball manual i intel·lectual i la contraposició entre escola utilitària i escola intel·lectualista, fruit de la divisió classista de la societat. La concepció de l'ensenyament integral era un anhel de tots els pensadors llibertaris des d'Owen a Kropotkin passant fonamentalment per Bakunin.³²²

Aquesta alternativa resulta difícil de valorar, des del moment que se situava al marge de les coordenades de l'estructura educativa tradicional, que concebia l'ensenyament professional com l'etapa terminal de la formació obrera, en el millor dels casos. És totalment lògic, doncs, que hom es dirigís, primordialment, cap a l'enfortiment de les escoles racionalistes, integrades, en molts casos, a diferents ateneus obrers, en el fons un moviment de nivell primari, malgrat que el seu programa polivalent, almenys en teoria, recollís en certa manera la idea ja anunciada de l'ensenyament integral.³²³

La política dels sectors marxistes, generalment el PSOE, anava especialment dirigida a treballar per a la construcció d'un aparell escolar estatal modern, en la línia, en certa manera, del programa de la III República francesa, que l'Es-

321. A mesura que avançava el segle XX, alguns teòrics llibertaris s'interessarien per la formació professional obrera, però sempre amb limitacions perquè aquestes concepcions no formaven part del canemàs bàsic de l'ideari anarquista.

322. Cf. Anselmo LORENZO, *El proletariado militante. Origen del sindicalismo. Memorias de un internacional*, vol. II, Tolosa, Editorial del Movimiento Libertario Español. CNT en Francia, 1947, p. 23-26, 1a ed. de 1901.

323. En els estudis que ens parlen de l'activitat de les escoles del moviment llibertari, la idea d'ensenyament integral exposada per diferents teòrics al llarg del segle XIX no acaba de quallar, especialment a mesura que avançava el segle XX. En realitat, es tractava de centres d'ensenyament primari, on les ciències experimentals ocupaven un lloc més destacat que en les escoles tradicionals.

tat espanyol oligàrquic no havia construït, malgrat les seves promeses recollides, fins i tot en el canemàs legal. Tot i que no comptem amb dades estadístiques de la procedència social de l'alumnat de les escoles professionals industrials —certament, ens calen estudis monogràfics sobre aquesta qüestió—, hem pogut recollir força informació directa o indirecta, més completa en el període 1900-1939, per tal d'oferir un panorama global d'aquesta problemàtica, encara que només sigui com a possible hipòtesi de treball.

Cal puntualitzar que aquest estudi s'ha plantejat a partir de certes limitacions, ja que es concreta a la societat urbanoindustrial, la qual cosa implica no incloure la ruralia en les consideracions que plantegem, amb les conseqüents derivacions de caràcter territorial.³²⁴

Així, doncs, en una primera època, que hem de situar a finals del segle XIX i principis de la vintena centúria, aquests alumnes havien de procedir d'alguns sectors de les classes mitjanes o, en el millor dels casos, d'allò que podríem considerar aristocràcia obrera; els pares d'aquests alumnes enviaven llurs fills als centres de formació professional amb la idea que esdevinguessin operaris, encarregats i fins i tot petits empresaris, idea que va resultar vigent al llarg de tot el període que estudiem en aquest treball.³²⁵

A mesura que ens endinsem al segle XX, augmentarà el percentatge de fills d'obriers i, conseqüentment, disminuirà el nombre d'alumnes provinents de les classes mitjanes, fet molt més perceptible a partir de la segona meitat del segle passat; en aquests anys, el darrer grup social, d'acord amb les pròpies possibilitats individuals, s'anirà integrant a les carreres de grau mitjà i superior.

Les associacions obreres reformistes ja mostraven interès per la formació professional obrera a finals del segle XIX. Es podria parlar de la resposta al qüestionari plantejat per la Comisión de Reformas Sociales el 1883, per part del Centre Industrial de Catalunya, organisme format per artesans i obrers, facultatiu de tota classe d'arts i oficis de transformació. Heus aquí un fragment representatiu de la posició de l'associació esmentada.³²⁶

324. Ens movem en el terreny de les conjectures, però partint de la base que en les zones rurals no existien pràcticament escoles públiques de formació professional industrial, cal pensar que tampoc n'hi havia de privades.

325. Ens manquen estudis estadístics, com a mínim globals, d'aquesta problemàtica, però tenint en compte la baixa escolarització en el nivell primari dels fills de la classe obrera no qualificada, el més probable és que els alumnes de les escoles de formació professional no procedissin dels grups esmentats.

326. En relació amb aquesta associació, consulteu Ramon CASTERAS, *Actitudes de los sectores catalanes en la coyuntura de los años 1880*, p. 101-137.

Las enseñanzas técnicas de las escuelas de artes y oficios serían mucho más concurridas si estuvieran organizadas en la forma teoricopráctica que la experiencia viene demostrando; sin embargo todos los días salen nuevas inteligencias de estos centros instructivos que prestan valiosos servicios al progreso industrial [...] y los libros y periódicos que son populares a las clases obreras de Barcelona y sus pueblos comarcanos, son aquellos que proporcionan instrucción práctica para ser buenos oficiales en su trabajo artístico e industrial, y los periódicos que defienden sus intereses políticos como ciudadanos y sus intereses económicos como trabajadores.³²⁷

La potenciació de l'ensenyament professional s'inclourà, com ja hem vist, en el programa d'actuació de les classes dirigents catalanes, sobretot a partir de principis de la vintena centúria, i començarà a tenir un gran ressò cap als anys vint entre els sectors obrers que tenien accés a la formació professional.

L'interès dels sectors reformistes envers la formació professional, però, es manifestarà ja amb anterioritat a la data citada, com es palesa en l'organització i sobretot el temari dels dos congressos d'ateneus celebrats, el 1911 i el 1912, a Reus i a Vilanova i la Geltrú, respectivament. En realitat es tractava de buscar una sortida a la crisi d'aquestes entitats que s'havien desenvolupat, majoritàriament, a la segona meitat del segle XIX³²⁸ i donar un contingut social a una sèrie d'iniciatives que fins aleshores havien actuat de manera desordenada, amb diferències essencials entre les diferents propostes.

El primer d'aquests congressos el va organitzar el Centre de Lectura de Reus, l'ànima del qual va ser Jaume Simó i Bofarull, president aleshores de la benemèrita entitat, el qual es va preparar amb molta cura, tot i que, segons Alexandre Galí, les coses no van estar a l'alçada de les intencions.

El quadre de les comissions amb presidents honoraris i efectius, vicepresidents i secretari, era veritablement apoteòsic. Aquell magnífic foc d'encenalls que a penes va deixar rastre però, tingué poquíssim interès en ell mateix.³²⁹

En aquest congrés, celebrat el 1911, es decidí delegar l'Ateneu de Vilanova i la Geltrú per organitzar el segon congrés, que va tenir lloc el 25, 26 i 27 de

327. Cf. Ramón CASTERAS, *Actitudes de los sectores catalanes en la coyuntura de los años 1880*, p. 402-403.

328. Cf. Pere SOLA i GUSSINYER, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya*, p. 220-224.

329. Cf. Alexandre GALÍ i COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre X: *Institucions de cultura popular*, Fundació Alexandre Galí, 1983, p. 213.

maig de l'any següent. Tant Alexandre Galí com Pere Solà són del parer que aquests congressos no van ser ni molt menys cap èxit. Segons afirma A. Galí,

la proposició de Pau Vila, esborrant el mot Ateneu,³³⁰ deixava sancionada la liquidació d'unes institucions al moment de les quals ja era cancel·lat. Però no foren tan sols els ateneus allò que es liquidà. El mateix concepte d'institucions de cultura amb la seva vaguetat, amb la seva diversitat, amb la seva extensió en la Catalunya del 1912 ja desbordava els límits de tot congrés.³³¹

Altrament, com molt bé apunta Pere Solà, una iniciativa tan heterogènia des de la perspectiva politicosocial, entre les entitats que hi participaven —hi trobem des de grups clarament reaccionaris fins a sectors que podem considerar que estaven a l'altre extrem—, no podia constituir un èxit, com a mínim, pel que fa a l'operativitat de les discussions i de l'acord en les conclusions.

La mateixa diversitat de condició i orientació ideològica de les entitats, corporacions i associacions presents al Congrés de Vilanova feia impossible la definició d'una via d'intervenció clara: monàrquics i republicans, catòlics i aconfessionals, capitalistes i socialistes s'obstaculitzaven i es neutralitzaven els uns als altres.³³²

L'afirmació d'Alexandre Galí i els suggeriments de Pere Solà, tot i correspondre en bona part a la realitat d'aquell moment, poden tenir diverses lectures. El congrés va reflectir quelcom del que estava passant en aquells moments, la ja anunciada crisi del model dels ateneus obrers.

Allò que ja no quedava tan clar eren les possibles propostes, d'entre les quals, a tall d'exemple, es pot recollir l'expressada pel vicepresident del congrés de Vilanova i la Geltrú, pel que feia a l'extensió de les escoles de formació professional.

Aixís en mon pobre concepte, sobren, sobretot a Barcelona, escoles primàries mantingudes per societats, cooperatives de reduït nombre de socis, centres polítics desconeguts, per sa petitesa, associacions de vàries classes que porten una vida molt migrada, destinant una part de son pressupost, ridícolment insignificant, a ensenyar als fills dels socis. Compteu com han d'anar mestres, alumnes i locals! Un hi arriba

330. En el congrés fou aprovada una proposta de l'eminent geògraf que deia així: «4t i últim Que per ésser més extensiu es doni als següents Congressos nostres, el títol de Congrés de Cultura Popular Catalana». Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre x, p. 224.

331. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre x, p. 224.

332. Cf. Pere SOLÀ I GUSSINYER, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya*, p. 68.

a enyorar aquelles tenebroses escoles públiques que avui s'anomenen «Nacionals» i que, lo mateix en ciutats que en pobles totes poden a urinari. En canvi ens falten arreu escoles professionals, si humils, força interessants i que, foren, moltes d'elles socialment reproductives. En els pobles, les típiques de sa petita indústria o de sos arts manuals; que, en gran majoria van desapareixent per manca de conreuadors.³³³

Aquesta crisi es palesarà sobretot en el fet que després del de Vilanova i la Geltrú no se celebrarà cap altre congrés d'ateneus, tot i que ciutats com Badalona, a través de Pau Rodon i Amigó, s'havien interessat per organitzar el tercer, que no va tirar endavant, ja que els grups conservadors del Consistori badaloní s'hi van oposar perquè el possible organitzador del congrés no combregava amb les seves idees.³³⁴

Així, doncs, després del congrés de Vilanova, les coses ja no serien com abans: a mesura que avançava el temps, només subsistirien les escoles primàries de determinats ateneus,³³⁵ i com a contrapartida l'interès per la formació professional, vinculada directament o indirectament a l'escola elemental, prendrà una nova volada.³³⁶

Un dels exemples més representatius del reformisme obrer foren els alumnes i exalumnes de l'Escola del Treball de Barcelona, els quals, tot i donar essencialment suport a les normes de l'Administració, exigien que es fessin efectives un nombre determinat de mesures que, incidint sobre la demanda, obliguessin a ampliar la capacitat de l'oferta.

A finals de la segona dècada i principis de la tercera del segle XX, les associacions d'alumnes i exalumnes de les escoles professionals encetaren debats sobre els drets laborals i educatius dels obrers, en relació amb la formació professional, debats que mostren, en general, una orientació socialdemòcrata o, potser més ben dit, tradeunionista; aquesta polèmica, que quedarà ajornada durant la dictadura de Primo de Rivera, es reprendrà amb força i amb més abast territorial durant el període republicà.³³⁷

333. Cf. Francesc RIPOLL, «Discurs del vispresident D.», a *Segon Congrés d'Ateneus i Associacions de Cultura*, Vilanova i la Geltrú, 1913, p. 52.

334. Al marge de les qüestions de caràcter polític, que tingueren un paper decisiu, ben segur que es barrejaven, en aquesta decisió, problemes de caràcter personal, enveges, etc.

335. Andreu Nin, que va escriure diversos articles sobre pedagogia a *El Poble Català* entre el juliol i el setembre de 1912, també havia qüestionat l'estat i el funcionament d'aquests centres. Amb el temps, passaren pel sedàs i només continuaren, en general, les escoles que responien a una mínima qualitat escolar i pedagògica.

336. La idea que la formació professional havia de constituir una fase terminal de l'ensenyament de molts obrers s'anà obrint camí a mesura que avançava el segle XX.

337. Aquest pensament queda reflectit, als anys vint, en la revista *Cultura i Treball* i en el període 1931-1935 en el *Butlletí de la Federació d'Alumnes i Exalumnes de l'Escola del Treball*.

Aquest pensament social reformista quedaria molt més ben expressat al llarg de l'etapa republicana, sobretot en el període 1931-1936 i d'una manera molt especial en el I Congrés de la Federació Obrera Cultural, constituïda per exalumnes de l'Escola del Treball i que recollia l'ideari de Rafael Campalans, Carles Pi i Sunyer, Joan Fronjosà, i en el I Congrés d'Educació Social, on Estanislau Ruiz i Ponseti expressà una sèrie d'idees que foren recollides pels joves pertanyents al moviment esmentat.

A continuació intentarem concretar totes aquestes reivindicacions, les quals, sense sortir del marc general establert per les classes dirigents catalanes, pretenien donar una orientació més decidida per estendre l'oferta d'ensenyament professional. Les institucions públiques catalanes havien creat una sèrie de centres d'educació professional que satisfien, en certa manera, la demanda social, tot i que aquesta demanda estava per sota de les necessitats, ja que les condicions socials no ajudaven a una plena assumpció de l'oferta per part dels propis obrers.

Aprofitant, doncs, la importància que anirien adquirint, concretament al Principat, els instituts d'orientació professional, que assoliren un alt nivell, hom preconitzava l'exigència d'un certificat emès per aquests instituts com a requisit previ per a poder matricular-se a l'Escola del Treball, poc després que aquesta escola hagués sofert una profunda transformació.

Tenint en compte, probablement, el semifracàs de les propostes de l'Ajuntament de Barcelona de 1918, en la línia de la política de caràcter orientatiu, s'insistia en la necessitat de facilitar una preparació tècnica intensiva i gradual per tal de no carregar massa uns alumnes que arribaven a l'escola fatigats del treball de cada dia.

La situació social general no afavoria aquest tipus de formació mixta taller escola, per la qual cosa se sol·licitava que s'apliqués una política que donés facilitats per a seguir els cursos de formació professional, fet que significava que s'havien d'iniciar una sèrie de canvis relacionats directament o indirectament amb el problema que ens ocupa, d'entre els quals els més significatius creiem que són:

— Una reforma legislativa que regulés i limités l'horari dels aprenents, amb el benentès que no es tractava únicament de regular i limitar l'horari laboral, sinó de procurar alguna mena de retribució perquè aquests aprenents no perdessin poder adquisitiu.

— Altrament, calia potenciar una política de transports gratuïts per als estudiants que treballaven lluny dels centres de formació professional, així com també l'organització de cooperatives obreres de material escolar mentre aquest no fos gratuït.

— Hom proposava també ampliar el pressupost del sector públic en aquest terreny, amb el consegüent augment del nombre de les beques i de la dotació econòmica perquè els estudiants poguessin cursar estudis de nivell mitjà o superior, especialment en el cas dels alumnes que haguessin acabat els estudis de contramestre a l'Escola del Treball, aspectes que, a més de l'augment dels pressupostos, requerien noves formulacions legals.

— No es tractava únicament de facilitar l'accés a la formació professional, ja que calia sobretot una culturalització de les classes treballadores amb la promoció de biblioteques que, almenys en un primer moment, havien de tenir caràcter circulant,³³⁸ política que s'havia de completar amb l'extensió de tota classe d'activitats culturals i lúdiques.

— S'insistia, a més, en la necessitat de dinamització dels grups culturals entre els treballadors i en l'adopció de mesures perquè els obrers poguessin intervenir en els organismes directius de la cultura del país, fet aquest darrer que es vinculava amb la idea d'introduir les ciències socials en els centres de formació obrera.³³⁹

Tenint en compte que no hi va haver temps per fer efectives les propostes dels grups esmentats, no podem fer valoracions de les discussions socials i fins i tot parlamentàries que tot això va provocar, sobretot si pensem que des d'alguns sectors foren acusades de demagògiques.³⁴⁰

8.4.5. LA SOCIETAT CATALANA CONSIDERADA GLOBALMENT I L'ENSENYAMENT PROFESSIONAL

Malgrat les diferències entre els grups estudiats fins ara, com hem pogut veure o intuir, presentaven tots ells un denominador comú, el seu interès envers la formació professional obrera; hem de considerar que es tractava de sectors francament minoritaris en percentatge, fins i tot a les zones industrials. Per tant, el conjunt de la societat catalana, en qualsevol moment de la seva història industrial, no ha valorat pràcticament mai l'ensenyament professional, tot i que a finals del segle passat les coses van començar a canviar. En relació amb aquest aspecte, les paraules de Carles Pi i Sunyer escrites el 1923 són ben significatives.

338. Cf. PRIMER CONGRÉS DE LA FEDERACIÓ OBRERA CULTURAL, intervencions diverses.

339. Cf. PRIMER CONGRÉS DE LA FEDERACIÓ OBRERA CULTURAL, intervencions diverses.

340. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, p. 197-200.

Contrasta el volum el que aquí s'ha publicat referent a l'obrerisme econòmic i polític, amb l'escrit sobre el tema fonamental de la cultura del poble. Hi ha hagut en aquest punt un mancamen col·lectiu: entitats patronals, sindicats obrers, nuclis intel·lectuals —exceptuant nobles intents isolats i de poca extensió— no han emprès cap acció per resoldre aquest problema; les solucions, per tant, forçosament incompletes, han sorgit espontàniament, sense un corrent d'opinió que imposés, des de les nostres institucions polítiques —Mancomunitat i Ajuntament—, les úniques que seriosament se n'han preocupat tot i no estar voltades de l'atmosfera espiritual que constitueix un constant estímul de millorament.³⁴¹

Aquestes paraules reflecteixen no solament una època sinó pràcticament més d'un segle, fent les matisacions que calgui en cada moment determinat. Malgrat tot, aquest desinterès no s'ha de considerar total en l'espai i en el temps; des d'aproximadament els anys noranta del segle XIX fins a un període que va més enllà del final de la Guerra (1936-1939), moltes famílies de les classes subalternes urbanes catalanes feien el possible perquè els seus fills aprenguessin un ofici industrial o comercial, amb la capacitat teòrica precisa, obtinguda, generalment, en classes de nit.

Deixant a una banda la desídia de molts pares i les condicions socials i laborals suara assenyalades que impediien que molts xicots poguessin matricular-se a l'ensenyament professional, n'hi havia molts que aprenien l'ofici a la fàbrica mateix i adquirien nocions teòriques en acadèmies o centres equivalents i fins i tot en el nucli familiar o similar.

Respecte a la capacitat teòrica, podem esmentar els casos del ram metal·lúrgic, on els obrers qualificats acostumaven a tenir nocions de dibuix i de mecànica, i el del camp del tissatge, on s'adquirien els rudiments de la teoria de teixits i algunes nocions de mecànica i dibuix, al marge totalment dels cursos de les escoles de formació professional, als quals ens hem referit repetidament.

341. Cf. Carles PI I SUNYER, *Per la cultura obrera: L'acció de les nostres escoles professionals*, Barcelona, Agrupació d'Alumnes i Exalumnes de l'Escola Municipal d'Arts del Districte VIII, 1923, p. 5.

9. ENSENYAMENT TECNICOPROFESSIONAL I SOCIETAT A CATALUNYA (1850-1939) (II). LA PROBLEMÀTICA SUPRAESTRUCTURAL

9.1. ABAST I LIMITACIONS D'AQUESTA PROPOSTA

Com ja apuntàvem, els temes tractats en el capítol anterior no recullen totes les qüestions relacionades amb el lligam entre societat i ensenyament tecnicoprofessional, per la qual cosa completem aquest vincle amb l'estudi d'altres temes que ens poden ajudar a completar la posició dels diferents grups sociopolítics i socioprofessionals respecte a la problemàtica de la formació obrera.

A grans trets, es tracta de veure la incidència directa o indirecta del context general del món de la producció industrial (canvis tecnològics, mercat de treball, relació oferta-demanda, moviment científicopedagògic...) sobre la formació professional. Tots aquests temes resulten difícils de caracteritzar. És molt possible que el títol que hem fet servir no inclogui, ben segur, totes les qüestions, però ens ha semblat que pot resultar prou explicatiu. Altrament, queden molts problemes que es deixen de banda, al marge que els aspectes que estudiem necessitarien un tractament molt més ampli. Tenint en compte, però, les característiques d'aquest llibre, ens fa l'efecte que aquest títol respon suficientment al contingut del capítol.

Les condicions socioeconòmiques i polítiques canviants i, especialment, el desenvolupament gradual de les forces productives, d'una manera directa o indirecta, sempre presents, incideixen en la relació dinàmica que s'estableix entre la formació professional i l'evolució socioeconòmica.

9.2. CANVIS TECNOLÒGICS I FORMACIÓ PROFESSIONAL

9.2.1. INCIDÈNCIA DELS CANVIS TECNOLÒGICS AMB ANTERIORITAT A LA REVOLUCIÓ INDUSTRIAL

D'antuvi convé precisar que algunes de les qüestions de les quals ens ocuparem a continuació ja han estat tractades en capítols anteriors, especialment en el capítol 1 i el 4. Abans d'entrar, per tant, en el camp específic d'estudi d'aquest capítol, per tal de completar alguns aspectes, voldríem precisar, a partir de noves dades, tot i que de manera succinta, la relació que s'estableix, al nostre país, entre l'evolució socioeconòmica des de mitjan segle XVIII i una sèrie de qüestions del món del treball; ens referim, de fet, al mercat laboral i al binomi oferta-demanda, aspectes que ja hem estudiat, però sempre val la pena tornar-hi a incidir, atès que les dites relacions gairebé mai no queden prou ben explicades.

Ja hem avançat que l'existència d'un mercat, més o menys complex, es desenvolupa molt abans de l'època en la qual iniciem aquest estudi, tot i que no podem oblidar que, a partir aproximadament de la segona meitat del segle XVIII, aquest mercat, com a conseqüència dels canvis que tenien lloc a la nostra societat, abraçarà aspectes fins aleshores pràcticament desconeguts. En relació amb aquesta problemàtica, cal recordar que, al marge de l'economia marítima, que havia adquirit un desenvolupament certament important, sobretot durant la baixa edat mitjana, el mercat interior quedava molt limitat per les traves del sistema feudal, que, amb retocs més o menys importants, s'havia perpetuat al llarg del temps.

Contràriament, l'evolució socioeconòmica de la segona meitat del segle XVIII tindrà conseqüències directes sobre el mercat esmentat, el qual veurà l'aparició de nous productes de venda i la possibilitat d'eixamplar el seu radi geogràfic d'acció, amb la qual cosa podrem començar a parlar d'un mercat català en el qual els models d'intercanvi, i el que més endavant es considerarà binomi oferta-demanda, adquiriran una nova dimensió.

A més d'aquesta mutació general que es produeix internament i externament, creiem que caldria tenir en compte, a més, determinats aspectes, alguns de caràcter general i d'altres més específics, els quals resulten molt indicatius dels canvis que es produïen en aquells moments. Heus aquí, a tall d'exemple, alguns d'aquests canvis.

En relació amb qüestions de caràcter general, podríem referir-nos a l'augment demogràfic, que, amb més o menys intensitat, es produeix a tot Catalunya, però que era realment significatiu en les comarques on es generaven canvis

socioeconòmics, i especialment on es començava a viure l'etapa preindustrial que culminarà més endavant amb la industrialització pròpiament dita.³⁴²

Com a casos més específics, tenim la incidència d'una renovació de mètodes i d'utillatge, que dona els seus primers passos en el món tècnic en el terreny eminentment pràctic, però no pas rutinari, que quedava reflectit en l'interès per conèixer i donar a conèixer nous oficis, però que no trigarà a manifestar-se en el terreny de la reflexió teòrica; en aquest sentit, com ja hem pogut veure en els primers capítols, hi tindrà un paper important la Junta de Comerç, sense oblidar, però, les noves acadèmies com la de Medicina i la de Ciències Naturals i Arts, especialment la darrera en el cas que en ocupa.

Aquesta reflexió, considerada globalment i en qüestions específiques, com és ara la millora de la producció agrícola o industrial, adquireix una rellevància notable, però a nosaltres ens interessa primordialment per dues qüestions:

— D'una banda, les discussions que s'entaulen sobre la nova estructura industrial; hom parla de la necessitat de superar, especialment en l'àmbit intern, la idea que el treball no ha d'estar pensat únicament per a un consum immediat, sinó fonamentalment per a la venda. Recordem que, pel que fa a les relacions exteriors, aquesta concepció ja era força corrent.

— De l'altra, es començarà a establir, especialment en diverses especialitats de la mecànica, una relació entre l'activitat pràctica i la reflexió teòrica, que, en més d'un cas, donarà bons resultats.

Tot i haver-ne parlat a bastament, tornarem a insistir en l'impacte directe i indirecte de la Il·lustració, especialment del grup que encapçalava l'anomenat *despotismo ilustrado*, i en la seva actitud quasi iconoclasta envers l'organització gremial tradicional. Ja hem indicat, d'altra banda, les diferències que s'observen en el cas català, en el qual la ductilitat d'adaptació d'aquestes organitzacions era molt superior a la dels grups castellans, per exemple, que eren el punt de mira dels dirigents de la monarquia espanyola.³⁴³

Malgrat aquesta major capacitat d'adaptació dels gremis catalans, especialment de diversos agremiats a títol individual, l'organització com a grup no va ser, en general, prou capaç, com ja havíem apuntat, de satisfer les necessitats generades per la nova estructura productiva. Pensem, si més no, en l'obertura envers Europa i en tot el que això significava, primordialment en tot el que fa referència a noves professions i noves tècniques de treball desconegudes fins aleshores a les nostres latituds.

342. La informació sobre els canvis demogràfics, fins i tot locals i comarcals, és molt extensa.

343. En relació amb aquesta problemàtica, consulteu Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*.

L'obrador, ja ho dèiem, no podia competir, a mig i llarg termini, amb la manufactura; altrament, no hem d'oblidar que, a través de la nova estructura, s'estableixen noves formes de producció que incidiran en l'estructura familiar, que, d'una manera o una altra, es veia implicada en el nou entramat productiu. A les ciutats industrials, homes, dones, joves... entraran a treballar en els nous centres de producció, però ens trobem, a més, que hi ha dones, que, generalment, des de la pròpia llar, en comptes de treballar per al consum propi, passen a satisfer encàrrecs de les noves manufactures, la qual cosa significa l'inici del final del sistema de producció tradicional.

Finalment, en aquest preàmbul introductori, recordarem —ja ens hi havíem referit anteriorment— l'evolució del binomi oferta-demanda, que presenta diverses formes i limitacions en el seu pas de l'etapa preindustrial a les diverses fases que presenta la industrialització a Catalunya.³⁴⁴

Com ja hem apuntat en un altre moment, el concepte de formació tècnico-professional ha evolucionat a mesura que avançava la industrialització; en un primer moment, la formació tècnica i la formació professional tenen molts punts en comú, almenys fins a mitjan segle XIX.³⁴⁵ Aquestes diferències s'accentuen, d'aleshores ençà, amb la qual cosa se'n anirà configurant un ensenyament tècnic mitjà i superior i una formació professional totalment diferenciats, amb el benentès que és precisament aquesta darrera a la qual hem dedicat, fonamentalment, la nostra recerca.

Al marge dels problemes que plantejà l'establiment de les primeres fàbriques accionades per la màquina de vapor,³⁴⁶ amb la industrialització, malgrat el poc interès dels industrials per la formació professional en una primera etapa, s'acabarà establint, des de finals del segle XIX, una nova relació entre el mercat de treball i la formació professional que esdevindrà més diàfana, com a mínim pel que fa a determinades indústries, nova situació que influenciarà també el binomi oferta-demanda.

344. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «Cambios de mentalidad y educación en la sociedad urbana catalana en la primera mitad del siglo XIX», a *La Revolución Francesa y su influencia en la educación en España*, p. 325-354.

345. Per comprendre aquesta qüestió, vegeu Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*.

346. Els episodis de la crema de convents i la crema de fàbriques el 1835 i el problema de les selfactines uns anys més tard retardaren la generalització de la industrialització, que no es produirà d'una manera sostinguda fins a ben entrada la dècada dels quaranta del segle XIX. Respecte al poc interès dels industrials envers la formació professional fins a ben entrat el segle XIX, podeu veure Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*, epíleg, p. 291-307.

Només cal recordar el que aprenien els operaris o contramestres futurs en els tallers o les fàbriques. És ben evident que la formació que oferien les escoles d'arts i oficis o centres equivalents, o els propis centres de producció, era determinada, potser molt més que en el cas dels tècnics mitjans i superiors, per la realitat que es vivia a les fàbriques. Hi havia, doncs, una certa relació entre l'oferta dels diferents tipus de centres i la demanda del món industrial, aspecte que s'intentarà racionalitzar, com veurem.³⁴⁷

Recordem que una de les diferències essencials entre els professionals que lluitaren per la creació de l'Escola Industrial de Barcelona i el professorat tradicional de les escoles tecnicoprofessionals, o més concretament els dirigents del període de la dictadura de Primo de Rivera, pel que fa als plans d'estudi, era que en el primer cas, hom pretenia adaptar els programes a la demanda del mercat de treball i en el segon s'oferia als estudiants uns programes, generalment preestablerts, relacionats o no amb les demandes, d'acord amb les concepcions de l'ensenyament tecnicoficial de l'Estat espanyol.³⁴⁸

En relació amb aquesta qüestió, no podem oblidar —hi tornarem a insistir més endavant— els esforços de l'Institut d'Orientació Professional i els organismes que el van precedir, els quals van exercir un paper essencial en la contractació laboral i en l'estudi del mercat de treball, i fins i tot van oferir pautes per conèixer la situació econòmica del país.³⁴⁹

Ja hem manifestat, en més d'una ocasió, que en l'etapa preindustrial i en la primera època de la industrialització, la formació professional havia estat, generalment, rutinària,³⁵⁰ al marge quasi sempre dels canvis tecnològics que s'estaven produint, malgrat que a partir de finals del segle XIX, s'observen noves perspectives d'aquesta problemàtica; recordem, sobretot, en l'àmbit polític català, la Revolució de Setembre de 1868, i en el terreny de la tècnica, l'Exposició Universal de 1888.

Tant si es vol com si no, a pesar que en el cas de la industrialització catalana la necessària renovació de l'utilatge es va quedar a mig camí, els canvis foren

347. Sobre els intents de configurar un binomi oferta-demanda durant aquests anys, en parlem més endavant, en estudiar les institucions que precediren l'establiment de l'Institut d'Orientació Professional i la trajectòria d'aquest Institut.

348. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, p. 188. Sobre aquesta problemàtica en el període primoriverista, cf. p. 92-106, 182-192.

349. Cf. Conrad VILANOU *et al.*, «De la fisiologia a la psicotècnica. Emili Mira i la constitució de la psicopedagogia com a disciplina científica», a *Emili Mira: Els orígens de la psicopedagogia a Catalunya*, Universitat de Barcelona, Facultat de Pedagogia, 1998, 165 p.

350. Si pensem en els baixos percentatges d'escolarització a les barriades obreres, hem d'arribar a la conclusió que la formació era rutinària, fet prou conegut per tot tipus de referències.

prou remarcables i incidiren, amb més o menys intensitat, en la necessitat de formació de mà d'obra qualificada, fet que, a partir més o menys d'aquesta època, inclourà, com ja hem dit en alguns casos, la formació de capatassos i operaris.³⁵¹ En l'apartat de la modernització industrial es barregen dues qüestions:

— Els avenços tecnològics que es produeixen sobretot des de mitjan segle XIX, especialment a partir dels anys vuitanta del segle XIX.

— Amb una relació més o menys directa amb la qüestió anterior, aquests canvis determinen que la indústria de transformació, la metal·lúrgica, la química i algunes altres comencin a competir amb la indústria tèxtil fins aleshores l'única indústria d'una certa importància a Catalunya.³⁵²

Altrament, aquesta diversificació s'eixampla a causa de l'entrada de capital internacional a Catalunya, conseqüència de l'inici de la lluita pel mercat mundial entre les grans potències europees, a les quals s'afegiran els Estats Units a mesura que avanci el segle XX. L'entrada d'aquest capital comportarà un canvi important en l'oferta de productes de la indústria catalana; dels nous tipus d'indústria recordarem l'automobilística, la producció d'energia hidroelèctrica, a més de la modernització de la indústria tèxtil i l'aparició de la indústria del gènere de punt. Més endavant també hi haurà canvis remarcables a la indústria alimentària.³⁵³

La majoria de canvis tecnològics tenien més incidència en la mà d'obra altament qualificada, tècnics superiors i mitjans, però aquesta nova situació requeria també un nou tipus de formació professional. Apareixien nous oficis, d'una manera especial en el ram de les indústries mecànica i elèctrica, els obrers de les quals rebien inicialment formació *in situ*, però ben aviat es va veure que calia, a més, que s'apreguessin les noves tècniques als centres de formació professional, que canviaren substancialment la seva oferta quantitativa i qualitativa.³⁵⁴ Finalment,

351. A tall d'exemple es podria parlar de l'evolució de les escoles professionals de Gràcia i Sant Martí de Provençals, creades el 1890 i el 1892, respectivament. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 80-102.

352. Tot això es produeix enmig de molts fracassos i contradiccions. Cf., a tall d'exemple, Jordi NADAL, *Moler, tejer y fundir: Estudios de historia industrial*, Barcelona, Ariel, octubre 1992, p. 142-154.

353. Entre les empreses amb capital estranger que s'instal·len a Catalunya a finals del segle XIX i principis del segle XX, recordarem: Solvay, 1863; Crèdit Lyonnais, 1888; Fabra i Coats, 1903; Hispano Suïssa, 1904; Siemens, 1910; Barcelona Traction, Light and Power; Surera Internacional, 1912; Osram, 1914; Suro Armstrong, 1916; Pirelli, 1917; Fiat Hispànica, 1919; Ford Motor Ibèrica, 1920; Nestlé, 1920; Martini Rossi, 1920; Ciba, 1921, i Philips Ibèrica, 1926. Cf. Joan ROCA I ALBERT, *L'organització de l'espai a Catalunya*, 2a ed., ICE, Universitat Autònoma, 1987, 312 p.

354. Hi ha molta informació i bibliografia sobre els canvis que s'operen en aquest terreny a partir de 1880, aproximadament.

ens farem ressò dels fenòmens més o menys permanents, sobretot l'escassa importància atorgada pel conjunt de la societat catalana a la formació tècnica i professional, d'una manera especial a l'ensenyament que podríem considerar més o menys reglat, com ja havíem dit.

9.2.2. ELS CANVIS TECNOLÒGICS I D'ORGANITZACIÓ DE LA PRODUCCIÓ AL SEGLE XX

Al marge del que s'ha indicat, no hem d'oblidar l'impacte que produeix, en el conjunt de la indústria, sobretot la mecànica, l'aparició del taylorisme als Estats Units, a finals del segle XIX, aspecte que incidia d'una manera especial en les cadenes de producció i, lògicament, en la nova situació sociolaboral dels capatassos i dels operaris.

Aquestes noves propostes originaran, fins i tot a Catalunya, que alguns sectors del capitalisme industrial comencessin a interessar-se per l'organització científica del treball com una manera d'augmentar la productivitat³⁵⁵ i per la psicotècnica, de la qual parlarem més endavant, incidint en la seva vessant d'afavorir l'estabilitat social. Del taylorisme es va començar a parlar a finals de la primera dècada del segle passat; les primeres notícies són, segons sembla, de 1909, data a partir de la qual alguns empresaris s'hi mostraren interessats. El cas més emblemàtic fou el de L. Leprevost, enginyer director d'una de les grans fundicions d'acer de Barcelona, el qual parlava amb gran admiració de les teories del *The Principles of Scientific Management*.³⁵⁶

Tot i que estem parlant de sectors minoritaris, les noves idees tingueren un cert ressò a Catalunya, malgrat l'oposició del moviment obrer, a causa sobretot de les seves concepcions quasi exclusivament mecàniques. A casa nostra, però, la idea de les cadenes de producció en sèrie no passà de l'anàlisi teòrica. Malgrat tot, el taylorisme no va trigar a difondre's, entre 1914 i 1916, a través d'exposicions i síntesis, de comentaris crítics, i a partir de 1918, a través de la traducció d'obres de Taylor.

La sensibilitat que existia a Catalunya en relació amb l'organització científica del treball es manifestà en la teoria en els articles que va publicar Valentí

355. Basat en les idees de Frederic W. Taylor, es tracta d'un sistema d'organització del treball que estudia els processos de treball, cronometrant els temps d'execució i oferint incentius a la productivitat, sistema que portarà a les cadenes en sèrie.

356. Tot i que abans de la publicació d'aquesta obra es coneixien a Europa el principis del taylorisme, les necessitats creades per la Primera Guerra Mundial n'acceleraren la difusió, així com les crítiques sobre la fatiga física i moral.

Camps el 1914 i en els de Tallada, en el *Butlletí del Museu Social*, així com en les primeres traduccions de l'obra de Taylor, en les crítiques al sistema, a càrrec de Cebrià de Montoliu, el 1916, en la seva obra *El sistema Taylor y su crítica*,³⁵⁷ i més endavant en les precisions de Josep Mallart, que contraposava la visió d'un enginyer enfront a la d'un pedagog.³⁵⁸ Com a colofó ens referirem a l'obra de Josep M. Tallada *L'organització científica de la indústria*, publicada el 1922, on resumia el problema des d'un punt de vista totalitzador que intentava incloure els dos aspectes de la qüestió: l'home i la màquina.³⁵⁹

També arribarà el moment d'aplicar el taylorisme, d'una manera més o menys completa, en algunes indústries de Catalunya, entre els anys 1915 i 1920.³⁶⁰ Els industrials, malgrat les contradiccions politicosocials i els possibles enfrontaments amb els sindicats, acceptaven, en bona part, els plantejaments tayloristes, que eren considerats des de la vessant de la racionalització.

En realitat, l'orientació professional pren carta de naturalització arreu del món, com un dels components de l'organització científica del treball; fins i tot al nostre país, hom arribarà a plantejar la creació d'una oficina d'orientació sobre la problemàtica de l'organització científica del treball, aspecte que tractarem en un dels propers paràgrafs.

Hom observava, amb molt menys esperit crític, especialment des del punt de vista català, el fenomen de la revisió del taylorisme, sobretot des del moment que fou replantejat per l'aplicació de la psicologia a les relacions industrials, a càrrec d'Elton Mayo, a partir de 1930, aplicació que tendia a cercar la integració del treballador a l'empresa, una concepció que quadrava amb les idees d'alguns sectors de l'empresariat català.

Els nous plantejaments de la divisió del treball i la nova organització de la indústria acceleraven la interiorització de la crisi de l'aprenentatge, si més no a causa de la desaparició de moltes professions tradicionals, la qual cosa portava a una nova concepció de l'aprenentatge, així com a la revalorització de les noves professions que aniran sorgint.

357. Es tracta d'una excel·lent introducció al taylorisme i d'una crítica basada en la repressió física i psicològica que podia representar l'organització científica del treball.

358. Tallada, que juntament amb Montoliu fou un dels introductors del taylorisme, havia publicat, ja el 1915, «La productivitat de la mà d'obra» al *Butlletí del Museu Social*.

359. Cf. *El factor humano en la organización del trabajo*, Madrid, 1923.

360. Entre les indústries que, a la segona dècada del segle XX, aplicaren, en major o menor grau, el taylorisme, recordarem Pere Reig i Fill, dedicada a la construcció de mobles i decoració; Viuda Moya, una fàbrica de caixes de cartró i articles de reclam, i A. Elizalde, fàbrica d'automòbils.

Davant d'aquests fets cal preguntar-se: Aquests mals —la producció en sèrie— ¿són una senzilla repercussió dels mètodes moderns de treball contra la qual no sigui possible reaccionar restaurant la institució de l'aprenentatge, per haver esdevingut aquest inútil per suprimir a la màquina tot valor de formació professional?

La suposició que la màquina faci inútil la formació professional és del tot errònia. Com més perfeccionada sigui la màquina, més necessari és que sigui hàbil l'obrer que la maneja.

Així, doncs, els mètodes moderns de treball no suprimeixen la valor professional: tot el que poden fer és canviar la formació professional d'acord amb el major ús de les màquines-eines, però sense destruir la valor inclús de la formació manual. En el que més han influït és a dificultar la formació professional dels obrers a què abans la mateixa indústria proveïa. Per això avui creix l'interès de les escoles professionals i dels tallers d'aprenentatge, que, en prova del que acabem de dir, són els mateixos directores de grans indústries els que els institueixen al costat de llurs tallers de producció, o bé per a la formació de nous operaris els fan passar una temporada pràcticament igual a la durada de l'aprenentatge per tots els tallers. Alhora se'ls instrueix en aquests establiments en disciplines teòriques de valor tècnic, així com moralment i civícamen.³⁶¹

Hi ha molts altres aspectes relacionats amb els canvis tecnològics i el seu impacte en el món industrial, però que no tenen massa vinculació, almenys directa, amb la formació professional. Se'ns acudeix, a tall d'exemple, la qüestió de la innovació tecnològica, que, en el període que estudiem, queda explicitada en el nombre de patents industrials, les quals van tenir al Principat més incidència del que hom, generalment, creu.³⁶²

9.3. L'ORIENTACIÓ PROFESSIONAL

L'evolució de la psicologia al llarg de la segona meitat del segle XIX va permetre que, a principis del segle XX, es comencés a desenvolupar la psicometria per valorar la intel·ligència i les aptituds individuals, fet que facilità l'aplicació

361. Cf. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Institucions d'ensenyament tècnic primari*, p. 72-73.

362. En relació amb les patents, podeu veure Patricio SAÍZ GONZÁLEZ, «Patents i innovació tecnològica al segle XIX»; José Maria ORTIZ VILLAJOS, «Patents i innovació tecnològica a Catalunya 1882-1935», a *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2000, p. 27-41.

d'aquests coneixements a la psicologia industrial i, indirectament, a l'orientació professional, perquè els treballadors escollissin l'ofici més adequat.³⁶³

L'estudi de l'orientació professional, al qual dediquem aquest apartat, presentava dues vessants que poden considerar-se complementàries, atès que podia interessar, més o menys segons els casos, els dos sectors de la producció, els obrers i els empresaris.

a) Per una banda, l'aplicació al món del treball de les descobertes de la psicologia facilitava als interessats, almenys teòricament, eines per a una bona elecció de la professió que havien d'exercir en el món del treball.

b) Per l'altra, els empresaris, si comptaven amb personal amb aptituds per exercir la seva feina, podien millorar el rendiment de l'empresa i a la vegada, com ja hem indicat en més d'una ocasió, es podia donar un sentit completament nou a les relacions entre el capital i el treball.

Així, per tant, com a simbiosi de les necessitats d'ambdós grups, es tractava que els industrials poguessin comptar amb treballadors preparats i que els obrers coneguessin el treball més adequat a les seves aptituds manuals i intel·lectuals, per la qual cosa es requeria la intervenció de diversos professionals: estadistes, sociòlegs, metges, psicòlegs, antropòmetres. Amb tot, a l'hora de la veritat, les coses eren força més complexes.

A aquesta problemàtica, primer dirigida específicament a l'orientació professional, s'hi afegirà la qüestió de la selecció professional, amb el benentès que aquesta selecció interessava preferentment els empresaris.³⁶⁴

Malgrat que continuen existint diverses mancances en aquest terreny, l'extensa bibliografia referent a aquesta qüestió, tant pel que fa a la seva evolució a Catalunya com a la resta de l'Estat, fa que remetem el lector, en més d'una ocasió, a la bibliografia, que ens servirà de base, com hem fet amb altres qüestions, per elaborar una mena de síntesi, on remarcuem, simplement, els trets més característics de l'aplicació d'aquesta especialitat al Principat.

Ja hem pogut veure en més d'un treball l'interès d'alguns sectors influents del país envers la formació professional i també pel coneixement de la realitat social, premissa bàsica per iniciar una organització del treball moderna, la qual constituïa, d'acord amb el pensament d'aquests sectors, un dels punts de la regeneració nacional, moral i social del país.

363. En aquest terreny el fet més significatiu d'aquests anys fou, el 1905, l'elaboració, per part d'Alfred Binet i Théodore Simon, d'una escala que expressava l'edat mental i el coeficient intel·lectual, el primer test mental aplicat als establiments docents del moviment de l'Escola Nova.

364. Aquest tema el tractava José GERMAIN, «La orientación y selección profesional», *Revista de Pedagogía* (Madrid: Instituto Psicotécnico de Madrid), any X (gener 1931), p. 25-31.

Fruit de l'interès envers la moderna organització del treball, a la qual ja ens hem referit, hom va crear, entre 1907 i 1917, una sèrie d'organismes, generalment vinculats a les institucions polítiques catalanes de l'època, en els quals, sota la direcció de la burgesia liberal, trobarem polítics de diverses tendències, des de la Lliga al Partit Radical sense oblidar el nacionalisme republicà.

L'any 1907, a partir d'una proposta que va fer l'advocat i sociòleg Ramon Albó a l'Ajuntament i la Diputació de Barcelona, es començà a parlar de la creació d'un nou organisme, el Museu Social, el qual es materialitzaria l'any següent. Albó, seguidor de les doctrines de Le Play, partidari d'una societat basada en el respecte al decàleg, a la tradició i als costums establerts, propugnava, a través de la revista *Aurora Social* (1907-1908), un sindicalisme catòlic seguint un corrent que arrenca, a l'Estat espanyol, de l'impacte de la Revolució de Setembre de 1868 i que troba la seva màxima expressió en el pontificat de Lleó XIII.

La incidència de la nova conjuntura a Catalunya, almenys pel que fa als sectors més conscients del camp catòlic, queda molt ben definida en el paràgraf següent:

L'acceptació del món modern, la necessària regeneració religiosa de la societat, l'esforç de mobilització constant del catolicisme, la presència directa de l'Església en sectors, com els obrers, per exemple, on mai havia entrat.³⁶⁵

Amb aquest Museu, que començà a funcionar el 1909, sota la direcció de Josep M. Tallada i Paulí, enginyer industrial i advocat,³⁶⁶ hom es proposava estimular i fomentar qualsevol iniciativa a favor de la classe obrera i donar a conèixer una sèrie de paràmetres socioestadístics a través de l'establiment d'una Secció d'Estadística que, a partir de 1913, publicaria un *Anuari d'Estadística Social de Catalunya*, que es proposava estudiar:

a) La situació del mercat de treball, la distribució de la població obrera per indústries, la situació laboral al camp i a les grans ciutats, l'abast i el contingut de les vagues a Catalunya, el treball de la dona, l'atur forçós...

b) Les condicions de vida dels obrers, la importància del treball a domicili, especialment de les dones, els índexs mensuals del cost de la vida a la ciutat

365. Jordi FIGUEROLA I GARRETA, *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, p. 708.

366. Josep M. Tallada (Barcelona, 1884-1946) fou un dels economistes més prestigiosos del nostre país; defensava el liberalisme heterodox que incorporés alguns aspectes del socialisme. Diputat de la Lliga Regionalista el 1932, col·laborà amb el govern de Burgos. Consulteu, a més, notes 358 i 359.

de Barcelona amb quadres sobre preus a l'engròs, la relació entre la renda i el lloguer dels habitatges, el preu de les subsistències, la importància de l'associacionisme obrer, les assegurances...

Finalment, es creava la Secció d'Informació, anomenada *Secretariat Popular*, pensada per oferir assistència tècnica a tots aquells que ho sol·licitessin, sense oblidar les relacions que s'establien amb institucions estrangeres de la mateixa tendència. De l'establiment del Museu Social, se'n derivà, el 1912, el naixement d'una Borsa de Treball. Aquest organisme tenia com a missió principal combatre l'atur forçós, satisfent gratuïtament les ofertes i demandes dels patrons, obrers, empleats..., d'ambdós sexes, i facilitant la col·locació amb les mínimes molèsties possibles.

Aquesta no era pas la seva única funció, ja que en tenia d'altres: classificacions professionals i estadístiques, elements indispensables per estudiar el mercat de treball, i el coneixement de la situació econòmica del país. Entre els anys 1912 i 1915 va rebre cinc mil demandes anuals de treball, un 40 % de les quals, aproximadament, va satisfer.³⁶⁷

Altrament, el 1914, aprofitant que el Secretariat Popular es trobava completament desbordat, es va fundar el Secretariat d'Aprenentatge, que sota la protecció de la Mancomunitat, s'organitzà d'acord amb les pautes que seguia el centre de Bèlgica, considerat un dels més avançats de l'Europa d'aquell temps, el qual va assumir, a través de la coordinació dels centres ja existents, les seves funcions i les va ampliar en alguns aspectes.

Les limitacions d'aquest Secretariat van originar que el 30 de novembre de 1917 es decidís transformar-lo, per la qual cosa es va encarregar a Josep Ruiz i Castellà³⁶⁸ que redactés un projecte per a una nova entitat, que fou aprovada l'any següent. En realitat, es tractava de fer efectiva la nova corporació, que rebia el nom de *Institut d'Orientació Professional* (IOP), per la qual cosa es publicaren cent mil exemplars d'un fullet on s'explicava el projecte de funcionament i les directrius concretes de posada en marxa, assumint la història de les institucions que havien precedit aquest Institut. Constava de diverses seccions:

— La d'informació, que donava a conèixer el Secretariat i intentava obtenir el màxim d'informació possible de l'individu que calia orientar.

367. Cf. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Guia de les institucions científiques i d'ensenyança*, Barcelona, Publicacions del Consell de Pedagogia, 1916.

368. L'advocat Josep Ruiz i Castellà havia estat becat per la Diputació de Barcelona, el 1909, per anar a estudiar a l'estranger les institucions d'orientació professional. Va exercir un paper destacat en l'Institut d'Orientació Professional, del qual més endavant fou director, i al Segon Congrés Internacional de Psicotècnia celebrat a Barcelona el 1921.

— La medicoantropomètrica, que detectava les capacitats i incapacitats físiques per portar a terme una tasca determinada.

— La psicomètrica, que estudiava les aptituds psíquiques i mentals i determinava les aptituds globals del subjecte, i donava una orientació general sobre el grup d'oficis que més s'adaptaven a cada persona.

No es tractava simplement d'un canvi tecnicorganitzatiu, sinó que el nou Institut partia d'una altra filosofia social. Fins aleshores, el Secretariat havia rebut la seva orientació del catolicisme social, com ja heu pogut veure.³⁶⁹ El nou IOP estarà més vinculat al taylorisme, al qual ens referirem no fa gaire; la nova actitud quedarà reflectida en la progressiva pèrdua d'influència del director del Secretariat Cebrià de Montoliu, molt crític, com ja hem dit, amb les noves concepcions sobre organització científica del treball.³⁷⁰

Tornant novament a l'IOP, els inicis foren més aviat vacil·lants; no ens ha d'estranyar, doncs, que el director sol·licités finalment l'ajut de l'Ajuntament de Barcelona. Fou precisament Manuel Ainaud, personatge clau de la política educativa de l'Ajuntament de Barcelona en aquells anys, com ja se sap de sobres, que va intervenir per tal de reordenar aquest centre, que sota el nom ja indicat de *Institut d'Orientació Professional*, es va establir el 20 de setembre de 1918 i començava la seva activitat l'any següent, al carrer de Sant Honorat, número 5, principal, de Barcelona.

L'Institut estava regit per una Junta de govern i un consell tècnic format per Manuel Ainaud, Francesca Bonnemaïson, Josep M. Tallada, Ferran Tarragó i Josep Ruiz i Castellà; fou constituït en servei públic, vinculat a la formació professional, per orientar els individus d'acord amb les seves característiques i aptituds. Aquesta institució, seguint els passos del Secretariat d'Aprenentatge, constava de cinc departaments: Servei d'Informació, del qual depenien les publicacions *Butlletí*, *Anuari*, *Memòries...*; secretaria; Servei d'Estadística; laboratori mèdic i antropomètric; laboratori psicomètric, i biblioteca.

El Servei d'Estadística disposava d'un cens de la població en edat d'apren-

369. Caldria estudiar les implicacions socioideològiques, perquè la personalitat, la formació i les concepcions socioideològiques de personatges com Ramon Albó, Josep M. Tallada, Cebrià de Montoliu i Josep Ruiz i Castellà diferien en més d'un aspecte.

370. Cebrià de Montoliu (Ciutat de Mallorca, 1873 – EUA, 1923), urbanista i advocat, introductor del pensament urbanista anglosaxó de finals del segle XIX. Bibliotecari del Museu Social, 1908; promotor i secretari de l'associació cívica Ciutat Jardí, 1912, i de la revista *Civitas*, 1911-1919, òrgan d'expressió de l'associació esmentada que preconitzava la descentralització de Barcelona i la reintegració del treball humà en la natura. Davant de l'escassa influència de les seves propostes marxà als Estats Units el 1920. Consulteu, també, les notes 357 i 358. Pel que fa a l'àmbit educatiu, havia estat president de la Institució Horaciana d'Ensenyança.

dre un ofici, així com també de les necessitats de mà d'obra de les empreses, i estava dirigit per Agustí Granada; els laboratoris antropomètric i psicomètric estaven sota la direcció dels doctors Lluís Trias de Bes i Emili Mira, respectivament, que va tenir una funció fonamental, com veurem tot seguit;³⁷¹ finalment, el Servei d'Informació era a càrrec de Josep Barbey.

La importància que va adquirir aquest centre la corroboren els intercanvis internacionals; els membres de l'Institut col·laboraren en la consolidació dels congressos internacionals de psicotècnia, com veurem en el seu moment. D'altra banda, visitaren l'Institut psicòlegs i pedagogs de fama mundial, com és ara Pieron, Claparède, Bovet, Vasconcelos, Myers...

El testimoni de Josep Mallart³⁷² que us oferim a continuació, referent a aquesta qüestió, és força representatiu i ens dóna a entendre el prestigi que va adquirir el centre.

Es la institución de Orientación Profesional más completa de la que tengo noticia, sin duda la mejor de Europa. Aquí se atiende a los factores sociales como a los psicológicos y fisiológicos del problema. Hemos de tener aquí la II Conferencia de Psicotecnia.³⁷³

En aquesta Conferència, igual que en la primera, de la qual parlarem en el moment oportú, hom tornava a insistir en la necessitat de vincular l'ensenyament tradicional amb l'orientació professional. Ruiz i Castellà i Otto Lipmann, tot i que creien que les escoles per si soles no podien portar el pes total de l'orientació professional, estaven convençuts que podien fer una funció prou important.

Un altre aspecte que es va plantejar són les fórmules per portar a terme l'orientació professional, si s'havia de tractar d'una sola anàlisi psicològica o s'havien de realitzar diversos exàmens. És per això que es va aprovar, a proposta del doctor Mira, la resolució següent:

371. Respecte a la participació d'Emili Mira a l'Institut d'Orientació Professional, podeu veure Conrad VILANOU *et al.*, *Emili Mira: Els orígens de la psicopedagogia a Catalunya*, especialment els treballs de Josep González-Agàpito, M. Lluïsa Rodríguez Moreno i Conrad Vilanou.

372. Hi ha una àmplia bibliografia sobre la vida i l'obra de Josep Mallart; recomanem el llibre que li ha dedicat recentment Rosa M. MORET GUILLAMET, *Josep Mallart Cutó, un precursor de la psicopedagogia*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, 2003.

373. Cf. Josep MALLART I CUTÓ, «Cincuentenario del originariamente llamado Instituto de Selección Profesional», RPGA, XXIX -131, 1974, p. 942-957. En un mateix sentit, es manifestava Claparède quan el visità el 1920. Cf. J. A. BENAVENT, *Orígenes y desarrollo de la orientación psicopedagógica en España: Desde sus orígenes hasta 1939*, València, Promolibro, 1996, 91 p.

La orientación profesional reclama la colaboración de la escuela con tal de observar a través de pruebas seriadas, aptitudes, inclinaciones, cualidades i defectos, cosa que resulta imposible darse cuenta con un solo examen.³⁷⁴

En realitat, Emili Mira era totalment favorable a la participació de l'escola en l'orientació professional, en el sentit que el mestre no solament ha d'observar sinó que també pot experimentar, sempre, però, sota la vigilància i el control dels experts. A més, va tenir un paper decisiu en l'elaboració de fitxes psicopedagògiques, tal com s'havia preconitzat al Congrés de 1920.³⁷⁵

En aquestes discussions no participaven únicament els especialistes en el terreny de l'orientació professional, sinó també alguns mestres en exercici, com és el cas de Félix Martí Alpera,³⁷⁶ regent —l'equivalent a director— en aquell moment de l'escola primària, annexa a l'Escola Normal masculina de Barcelona.

De moment no desinteressar-se, no inhibir-se i donar-se compte que la seva intervenció en l'elecció d'ofici és com el darrer i positiu benefici que pugui procurar al noi en el terme de la seva vida escolar. A ella pot aportar el mestre el seu coneixement del nen, obtingut no amb un examen superficial o amb la ràpida aplicació de tal o qual test, sinó amb la perllongada convivència amb el nen i la seva assistència al despertar i a l'evolució de les seves facultats.³⁷⁷

Al marge de les qüestions que tenen una relació directa amb l'orientació professional, Emili Mira es preocupava d'establir contactes amb els altres grups implicats, és a dir, els industrials i els dirigents d'indústria, enginyers, tècnics, encarregats, capatassos..., així com també amb els psicòlegs. Es va establir una estreta col·laboració amb aquests professionals, fruit de la qual s'estudiaren divuit tipus de treball, amb diverses professions cada tipus, la qual cosa comportava una catalogació d'uns quatre-cents oficis i carreres.³⁷⁸

374. Cf. Emili MIRA, «La Segunda Conferencia Internacional de Psicotécnica, aplicada a la orientación profesional», *Archivos Neurológicos*, vol. II, IV (1921), p. 430-432.

375. Respecte a les fitxes de l'Institut d'Orientació Professional, vegeu M. Lluïsa RODRÍGUEZ MORENO, *Fonaments i perspectives de l'orientació professional a Catalunya*, Barcelona, Laertes, 1987, i altres treballs de la mateixa autora.

376. Sobre la personalitat d'aquest mestre i respecte a la seva presència a la Normal de Barcelona, podeu consultar Félix Martí Alpera (1875-1946): *La seva contribució a l'escola pública en motiu del seu homenatge*, Barcelona, 1979; Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'Escola Normal de Barcelona: 1845-1972*.

377. Cf. Félix MARTÍ ALPERA, «L'Escola i l'elecció d'ofici», *Annals de l'Institut d'Orientació Professional*, núm. 5 (juny 1922), p. 16-31.

378. Cf. Emili MIRA, «Orientación profesional y psicología», a *Reeducación profesional: Memorias del Instituto de Reeducación Profesional de Inválidos del Trabajo*, núm. 4, Madrid, 1927, p. 21-32.

Amb el cop d'Estat de Primo de Rivera, l'Institut s'hagué d'adaptar a la nova situació, la qual cosa pressuposava castellanització i canvi de nom: a partir d'aquest moment es dirà *Instituto Psicotécnico*. Desapareguda a principis de 1925 la Mancomunitat, es va traslladar a l'edifici de la Universitat Industrial, a causa de la crisi econòmica i la manca de mitjans. Així, doncs, l'IOP quedaria reduït a una Oficina d'Orientació Professional sense un pressupost propi, ja que quedava integrat al de l'Escola del Treball. Arran d'aquest trasllat, l'IOP va perdre la seva independència inicial i passà a constituir un apèndix de l'Escola del Treball, amb la qual cosa a partir de l'1 de gener de 1927 adoptà el nom de *Sección de Orientación y Selección Profesional de la Escuela del Trabajo de la Diputación de Barcelona*, amb canvis substancials en el personal, els serveis i els contactes amb l'estranger.

En aquesta època, es començarà a manifestar, en les zones més dinàmiques de l'Estat espanyol, un interès envers l'orientació professional que trobarà un cert suport en el marc legislatiu, sobretot en l'*Estatuto de enseñanza profesional* de 1928.³⁷⁹ Fins aleshores, al marge de casos aïllats, l'orientació professional només havia interessat Catalunya i Euskadi.

Malgrat tot, val la pena destacar com a figures més representatives les del castellà César de Madariaga, enginyer de mines, director de l'Instituto de Orientación Profesional de Madrid i director general de Previsió i Corporacions durant la dictadura de Primo de Rivera; José Germain, secretari de la Liga Española para la Higiene Mental, i Mercedes Rodrigo, la major part d'ells amb una àmplia bibliografia dedicada a l'orientació professional, especialistes que mantingueren estretes relacions amb l'IOP i els psicòlegs catalans.

A la resta del Principat, a la dècada dels vint es van crear o projectar nous centres d'orientació professional, dels quals destacarem el de Sabadell, propulsat per la Joventut de l'Acadèmia Catòlica, a la qual van adherir-se la Joventut Republicana Federal, el Centre de Dependents del Comerç i la Indústria (CADCI), la Cambra de Directors, Majordoms i Contramestres, la qual va demanar la integració a l'IOP de Barcelona el 6 de novembre de 1922, sol·licitud que fou aprovada, de la qual es derivà la formació d'un patronat el 23 de gener de 1923. La inauguració del centre va tenir lloc el 8 de febrer de 1924 ja en plena dictadura de Primo de Rivera; el 27 de març de 1928 s'integrà a l'Escola Industrial de Sabadell.³⁸⁰

379. Aquest Estatut regulava la formació obrera en les escoles del treball en quatre cicles: 1. Preaprenentatge. 2. Aprenentatge de l'oficial i formació professional del mestre. 3. Ensenyament d'auxiliar tècnic. 4. Reaprenentatge per canvi voluntari o forçós de l'ofici.

380. Dades extretes d'ACCIÓ MUNICIPAL DOCENT, *El problema de l'ensenyança primària a Sabadell: Plantejament i antecedents*, Sabadell, Edició de la Comissió de Cultura, 1931. Podeu veure, a més, Eusebi ESTEBANELL I COMAS, *Escola Industrial: 90 anys d'història*, Sabadell, Escola d'Arts i Oficis, 1994.

Se'n van establir també a la població de Terrassa, vinculats a l'Escola Industrial, i a les ciutats de Vilanova i la Geltrú, Tarragona, Lleida, Reus i Tortosa. En aquests dos darrers indrets els centres no van tenir temps de poder funcionar amb una certa normalitat o, simplement, no es van arribar a establir.³⁸¹

D'altra banda, no podem oblidar l'activitat en el camp que ara estudiem del jesuïta Ferran Palmés, que fou nomenat professor de psicologia del Col·legi Màxim de Sarrià el 1912 i que el 1925, després de conèixer les activitats de l'IOP, organitzà un laboratori psicomètric que va funcionar fins al 1932, que hagué de tancar arran de la supressió de la Companyia de Jesús.³⁸²

Amb la caiguda de la dictadura de Primo de Rivera es retornava ràpidament a la normalitat, que quedarà més palesa amb l'arribada de la República, durant la qual es reprendran amb força les tasques que s'havien iniciat a la capital catalana a la segona dècada del segle XX. Sota la direcció d'Emili Mira, a partir de 1932, l'IOP adoptarà el nom de *Institut Psicotècnic de la Generalitat de Catalunya*³⁸³ i s'iniciarà una nova etapa amb la instauració de tres noves seccions: orientació i selecció professional; psicotècnia industrial i comercial, i psicopedagogia.

Es van adoptar en el terreny pràctic les noves descobertes de la psicologia aplicada al treball, l'educació, la sociologia i la higiene, i es van restablir els contactes amb l'estranger, com veurem en un altre moment.

Les activitats de l'Institut Psicotècnic de la Generalitat durant la Guerra (1936-1939) es van ampliar més enllà de la capital catalana, molt especialment a la ciutat de Terrassa, on el Laboratori Psicotècnic, que depenia de l'Escola Industrial, amb cooperació de l'Ajuntament, s'incorporarà a l'Institut de la Generalitat; val la pena recordar que la institució d'aquesta capital del Vallès tenia cura de l'Oficina de Selecció i Orientació Professional.³⁸⁴

381. Cf. M. Lluïsa RODRÍGUEZ MORENO, *Fonaments i perspectives de l'orientació professional a Catalunya*, p. 39.

382. Ferran Palmés (Lleida, 1879 - Sant Cugat del Vallès, 1963). Aquest jesuïta començà a impartir classes de psicologia el 1912, el mateix any que s'ordenava sacerdot. Fou un dels introductors de la psicologia experimental a la Península. Expulsat el 1932, quan va tornar el 1939 se'l nomenà director de la Balmesiana. Al Congrés Internacional de Psicotècnia de 1930 va presentar el treball «Funcionamiento del laboratorio médico psicológico del Colegio Máximo de San Ignacio en Barcelona», p. 275-285.

383. La creació d'aquest Institut s'inscriu, en el nou context sociopolític, en la necessitat d'adaptar-lo a les necessitats que es van creant.

384. Cf. Ordre de la Conselleria de Cultura (29 gener 1937), DOG (2 febrer 1937), Reglament del 4 de març de 1937, Antoni M. Sbert.

Pel que fa a les qüestions d'informació, al marge d'una sèrie de treballs específics de gran interès que van sortir a la llum, hem de tenir en compte les publicacions periòdiques de l'Institut, al llarg de la seva trajectòria, entre els anys 1920 i 1938:

— *Annals de l'Institut d'Orientació Professional* (1920-1923). Només va publicar set números, amb seccions d'informació general, doctrinal, d'estadística i bibliogràfica.³⁸⁵

— *Anales de la Sección de Orientación Profesional de la Escuela del Trabajo* (1928-1930). Dels treballs publicats en aquests anys, dedicats preferentment a l'organització del Laboratori, destacarem la col·laboració d'Emili Mira, la publicació d'unes conferències organitzades per la Diputació de Barcelona el 1927 impartides per Kohler, així com de les actes de la VI Conferència Internacional de Psicotècnia celebrada a Barcelona l'any 1930, durant l'anomenada *dictablanda*, en un clima polític totalment diferent, aspecte que tractarem a l'hora de parlar d'aquest congrés.

— *Revista de Psicología i Pedagogia* (1933-1937), continuació dels *Annals*, però amb més dedicació a la psicopedagogia. En aquesta publicació³⁸⁶ es reflecteixen els lligams que es van establir entre el Laboratori Psicotècnic i el Seminari de Pedagogia, dirigits, respectivament, per Emili Mira i Joaquim Xirau.

Tornant al període de la Guerra, a través del Pla del CENU, hom intentarà superar l'anacronisme de l'ensenyament socialment dual, basat en una separació dels alumnes als deu anys per motius clarament socioeconòmics, fet que portava a un nou organigrama educatiu que permetia introduir el concepte d'orientació professional.

Aquest nou organigrama, que s'avançava en molts anys al de la Llei general d'educació de 1970 i al de la LOGSE, permetia incorporar l'orientació professional en el pla d'estudis, ja que existia un tronc comú fins a l'edat de quinze anys; per primera vegada, es posava aquesta problemàtica sobre la taula en el propi pla, una qüestió que preocupava els pares del projecte, que comptaven amb la col·laboració plena de l'Institut Psicotècnic, on ja feia un cert temps que treballaven en aquesta direcció.

Aquesta orientació s'iniciava als catorze o quinze anys, passava per diverses fases i es basava en una classificació per edats mentals o per grups homoge-

385. La lectura d'aquests *Annals* resulta indispensable per conèixer la gran activitat de l'IOP en aquests primers anys, sobretot en el camp de l'orientació, la investigació i fins i tot l'organització científica del treball.

386. La bibliografia sobre l'abast d'aquesta publicació és força extensa, sobretot gràcies als treballs dels darrers anys sobre l'obra i la projecció dels dos directors de la revista.

nis, amb el benentès que partia de tres modalitats d'infants: a) mal dotats, 20 %; b) mitjanies, 73 %; c) ben dotats, 7 %. En realitat, aquesta classificació no passava de ser una primera aproximació que s'aniria adaptant d'acord amb els resultats de les investigacions psicotècniques i de les realitats acadèmiques.³⁸⁷

A partir d'aquesta problemàtica es volia enfocar també la qüestió de la simbiosi treball manual - treball intel·lectual, que fins aleshores, en les realitzacions pràctiques, es mantenien totalment separats, aspecte del qual ens ocuparem més endavant. Sabem que aquest Institut funcionà força regularment durant el període de la contesa militar, però el programa d'orientació professional que preconitzava el Pla del CENU no va tenir temps de posar-se en pràctica, ni tan sols sabem si es van començar a fer els primers passos. Amb tot, a través del projecte del CENU, coneixem amb prou detall els aspectes més destacats del Pla en relació amb l'orientació professional, com podreu comprovar en els paràgrafs que reproduïm a continuació:

La classificació dels grups d'homogeneïtzació mental evita contactes perillosos. En efecte, una classe heterogènia, amb coeducació i coinstrucció d'alumnes mal dotats i alumnes ben dotats, produiria efectes perjudicials als uns i als altres. Per als menys dotats el risc està en l'engendrament d'un sentiment d'inferioritat, el qual origina complexos subconscients patològics que un cop formats, s'han d'arrossegar sempre més, amb greu repercussió per a llur vida ulterior.

Per als més dotats el perill està en el desvetllament del principi del triomf, de naturalesa agressiva, el qual, portat a un límit especialment morbós, és d'efectes antisocials.

En passar de l'ensenyament secundari (alumnes del Politècnic Bàsic) a l'ensenyament superior, la responsabilitat de l'orientació professional és més forta que mai. Aquí l'orientació ha d'ésser definitiva, ja que cada escolar anirà a *acabar definitivament* els seus estudis als llocs que hagi seleccionat. Per tant l'equívoc aquí és més dolorós.³⁸⁸

Malgrat els problemes que es plantejaren amb el triomf del franquisme, l'IOP continuarà la seva feina, en un àmbit més individual que no pas social, partint, doncs, d'altres bases socioideològiques i amb molts menys recursos.

La complexitat cada vegada més gran del mercat del treball, a mesura que apareixen noves indústries i noves professions, impossibilita que estudiem

387. Cf. GENERALITAT DE CATALUNYA. CONSELL DE L'ESCOLA NOVA UNIFICADA, *Projecte d'ensenyament de l'Escola Nova Unificada*, 1936, p. 21-24.

388. Cf. GENERALITAT DE CATALUNYA. CONSELL DE L'ESCOLA NOVA UNIFICADA, *Projecte d'ensenyament de l'Escola Nova Unificada*, p. 30-31, 34.

aquesta qüestió d'una manera similar a com ho havíem fet en el capítol 7; hem volgut, però, constatar que, a través dels organismes que varen crear les institucions catalanes, es va intentar donar a conèixer al món industrial les eines teòriques per buscar solucions als problemes creats pels canvis continus en el mercat de treball.

9.4. LA PROJECCIÓ INTERNACIONAL

Ja hem avançat que, a la segona meitat del segle XIX, no només un personatge com Ramon de Manjarrés coneixia allò que estava passant arreu d'Europa, en el terreny de la formació professional, sinó que hi havia també molts altres professors que estaven totalment al dia dels canvis que es coïen més enllà dels Pirineus.³⁸⁹

Com passa generalment, la problemàtica de la projecció internacional es pot observar des de dues vessants, de dins cap enfora i de fora cap endins. No té res d'estrany que els responsables educatius catalans i els especialistes del país, com a norma general i d'una manera especial en tot allò que estava relacionat amb la formació professional, ja des de principis del segle XX, quan començaren a generalitzar-se els congressos internacionals vinculats amb la problemàtica educativa, sortissin a l'estranger amb dues finalitats: conèixer el que es feia a fora i difondre els treballs que portaven a terme individus i col·lectius a casa nostra.

Amb l'arribada del segle XX, els intercanvis a través de congressos, simposis i contactes similars es generalitzen, al marge que a través de beques, o de professionals que tenien possibilitats de pagar-se estudis a l'estranger, la transferència de coneixements esdevé molt més fluïda que uns anys abans. No ens ha d'estranyar, per tant, que, passat un temps, els educadors del Principat dels diferents graus de l'ensenyament comencessin a plantejar-se la necessitat d'organitzar trobades internacionals en el nostre país, atès que la trajectòria dels catalans en el terreny que ens ocupa començava a ser valorada fora de Catalunya.

La projecció internacional que adquireix Catalunya, a partir sobretot dels anys vint del segle passat, no es pot valorar ni entendre sense tenir en compte el

389. No podem oblidar els canvis polítics i culturals que es produeixen al nostre país. Com hem apuntat, la generació de principis del segle XX no té massa a veure amb la de 1868, els nous estudiosos ja sobrepassaven en nombre els d'una època en què Ramon de Manjarrés era un cas especial, de la mateixa manera que la generació de la República estarà molt més preparada que la de principis del segle passat.

pes que van exercir els organismes dependents de la Mancomunitat, primer, i de la Generalitat republicana, més endavant, que es manifesta en una sèrie de trobades internacionals que tenen lloc al nostre país.

Seria difícil enumerar els simpòsiums i congressos on intervenen o participen professionals catalans, però podem esmentar els esdeveniments més remarcables organitzats a Catalunya amb una notòria projecció internacional en el terreny que estudiem: els congressos internacionals de psicotècnia celebrats a Barcelona el 1921 i el 1930 i, molt especialment, el Congrés Internacional d'Ensenyament Tècnic que va tenir lloc a Barcelona el 1933, del qual ja hem parlat.

Cal destacar el paper que varen tenir alguns especialistes catalans, sobretot el doctor Emili Mira, en els treballs de la I Conferència Internacional de Psicotècnia celebrada a Ginebra l'any 1920, on es plantejava la problemàtica del paper del mestre en l'orientació professional, a la qual ens hem referit anteriorment, discussió d'on va sorgir la proposta de la creació d'una fitxa psicopedagògica.

Aquesta proposta, així com la visita que havia fet acompanyat de Pere Rosselló i Josep Mallart poc abans del Congrés esmentat, ens ajuda a explicar, entre altres esdeveniments, que el doctor Edouard Claparède suggerís la candidatura de la ciutat comtal com a seu de la II Conferència Internacional de Psicotècnia.³⁹⁰

D'aquesta manera, doncs, tal com havia proposat el psicòleg suís, la II Conferència Internacional de Psicotècnia es va celebrar a Barcelona del 28 al 30 de setembre de 1921, sota la presidència del pedagog suís, que afirmava a l'hora de la inauguració d'aquest Congrés:

Abans de res jo voldria agrair molt sincerament als meus amics de Barcelona, pel seu amable acolliment. Gràcies també a la Mancomunitat i a l'Ajuntament pels locals que han posat a la nostra disposició. Cap població no és tan digna com la bella capital catalana, d'acollir la nostra trobada, ciutat que compta amb un magnífic

390. Claparède coneixia molt bé el moviment pedagògic de Catalunya a través dels catalans que des de 1912 assistien regularment als cursos organitzats per l'Institut Rousseau de Ginebra; precisament Pau Vila va ser el primer alumne que es va inscriure en el primer curs organitzat per l'Institut Rousseau. D'altra banda, el pedagog suís accedí l'any 1920 a donar una sèrie de lliçons a l'Escola d'Estiu de Barcelona que feien referència a la psicologia de la intel·ligència, un resum de les quals fou publicat. Cf. Gil TRIGINER, «Resum de quatre conferències de M. E. Claparède en l'Escola d'Estiu de 1920», *Quaderns d'Estudi*, vol. XIII, núm. 48, p. 232-240. Cf. també Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «Los pedagogos catalanes y el Instituto Rousseau de Ginebra (1912-1939)», a *26 International Standing Conference for the History of Education*, Ginebra, 2004.

Institut d'Orientació Professional que l'any passat vaig tenir l'ocasió d'admirar i que nosaltres visitarem detalladament, ja que val molt la pena.³⁹¹

Al Comitè d'aquesta trobada, a més del doctor Emili Mira i Josep Ruiz i Castellà, figurava el pedagog doctor Ovide Decroly, que presidí la tercera sessió, dedicada a la psicotècnica aplicada a l'orientació professional.³⁹² En aquesta Conferència va tenir lloc una discussió entre A. G. Christiaens i E. Mira sobre l'orientació professional als Estats Units, en la qual Decroly va donar suport a Mira en el sentit que no s'havia de seguir els americans, però que calia tenir-los en compte.³⁹³

Com ja hem indicat no fa gaire, la dictadura de Primo de Rivera paralitzà el moviment de modernització de l'orientació professional, però ja a finals d'aquest període, a partir, més o menys de 1927, es notà una certa revifalla. Fruit d'aquesta situació, s'aprovà que la VI Conferència Internacional de Psicotècnica se celebrés a Barcelona de l'1 al 5 d'octubre de 1929, efemèride clarament vinculada a l'Exposició Internacional d'aquest mateix any.

El fet que també llavors tingués lloc a New Haven el Congrés Internacional de Psicologia va originar que els organitzadors, atès que, segons sembla, no s'havien presentat gaires treballs, decidissin suspendre el Congrés de Psicotècnica, que tindria lloc el 1930, quan ens trobàvem en un període de recuperació de les llibertats, ja que al gener de 1930 el dictador Primo de Rivera havia abandonat el poder.

El canvi polític es percep clarament en aquells que ostentaran la representació política del Congrés, on trobem personatges que ocupaven llocs importants abans de 1923 i desapareixen totalment les autoritats de l'època de la dictadura. Resulta força curiós veure que, en l'organització del Congrés de 1929, el Comitè d'Honor tenia el caràcter tradicional, presidit pel rei i amb la presència, a més, de tres ministres, el capità general, el governador civil, el president de la Diputació, l'alcalde, el president de l'Exposició, el fundador de les conferències

391. Cf. SEGONA CONFERÈNCIA INTERNACIONAL DE PSICOTÈCNIA APLICADA A L'ORIENTACIÓ PROFESSIONAL I A L'ORGANITZACIÓ CIENTÍFICA DEL TREBALL, Barcelona, 28-30 novembre 1921; Barcelona, març 1922, p. 65, traducció catalana del francès.

392. El Comitè Directiu d'aquest Congrés estava format, a més de per Claparède i Decroly, per A. G. Christiaens, G. C. Ferrari, J. Ruiz Castellà, E. Mira i J. M. Lahy, que actuava de secretari. Cf. SEGONA CONFERÈNCIA INTERNACIONAL DE PSICOTÈCNIA APLICADA A L'ORIENTACIÓ PROFESSIONAL I A L'ORGANITZACIÓ CIENTÍFICA DEL TREBALL, Barcelona, p. 21.

393. Sobre aquesta controvèrsia, cf. Conrad VILANOU *et al.*, «De la fisiologia a la psicotècnica. Emili Mira i la constitució de la psicopedagogia com a disciplina científica», a *Emili Mira: Els orígens de la psicopedagogia a Catalunya*.

internacionals de psicotècnia doctor Claparède, presidents d'associacions d'enginyers, de reials acadèmies... La taula del Congrés era presidida per César de Madariaga, amb Emili Mira com a secretari i J. M. Lahy com a secretari permanent.³⁹⁴

Contràriament, en el Congrés que realment es va celebrar, fou substituït el Comitè d'Honor per un Comitè d'Organització Local on participaren personatges relacionats amb el món de l'orientació professional, professors de psicologia i funcionaris vinculats amb l'educació i la formació professional.³⁹⁵ Hi havia també un Bureau de la Conference, on figurava E. Claparède com a president d'honor, Madariaga i Mira com a presidents efectius i J. M. Lahy com a secretari general.³⁹⁶ El fet més destacable del Congrés de 1930, des de la perspectiva actual de la història de l'educació, és la participació del psicòleg soviètic Lev Vigotski, professor de la Universitat de Moscou, que començava a adquirir un cert relleu internacional.³⁹⁷

En relació amb aquesta qüestió, és de sobres conegut que l'Institut Psicotècnic de la Generalitat va organitzar periòdicament una sèrie de cursos i conferències que continuaren fins i tot durant la Guerra, algunes de gran interès, amb participació de prestigiosos especialistes, tot plegat completat amb diverses publicacions, molt remarcables, amb participació de professionals de prestigi d'arreu d'Europa.³⁹⁸

El Congrés que va tenir més transcendència social fou el que es va celebrar a la capital catalana l'estiu de 1933, en un moment de crisi del món industrial, derivada, en part, pel crack de la Borsa de Nova York de 1929, fet que donava

394. Cf. *Anales de la Sección de Orientación Profesional de la Escuela del Trabajo*, 1928-1929-1930, p. 91-92.

395. Entre aquests personatges trobem Ainaud, Barbey, Campalans, J. Carreras Artau, Font i Puig, A. Galí, Guanyabens, mossèn Palmés, Ruiz Castellà, Jesús Sanz i J. M. Tallada. Cf. «VI Conferència Internacional de Psicotècnica, 26-30 octubre 1930», *Annals*, núm. 4, recull de treballs presentats.

396. Cf. *VI Conferència Internacional de Psicotècnica*, p. 7.

397. Cf. Lev VIGOTSKY, «Le problème des fonctions intellectuelles supérieures dans le système des recherches psychotechniques», a *VI Conferència Internacional de Psicotècnica*, p. 332-341. La figura de Vigotsky ha adquirit un gran relleu a Catalunya en els darrers vint anys. En relació amb la seva trajectòria professional i política, podeu veure, a tall d'exemple, I. VILA MENDIBURU, «Lev S. Vigotsky: La psicología cultural y la construcción de la persona desde la educación», a *El legado pedagógico del siglo XX para la escuela del siglo XXI*, Barcelona, Graó, 2001, p. 207-227.

398. En relació amb les activitats del període republicà i de les personalitats que varen intervenir en els cursets i les conferències organitzats per l'Institut Psicotècnic de la Generalitat de Catalunya, vegeu Conrad VILANOU *et al.*, «De la fisiologia a la psicotècnia. Emili Mira i la constitució de la psicopedagogia com a disciplina científica», a *Emili Mira: Els orígens de la psicopedagogia a Catalunya*, p. 62-66.

a aquesta trobada més rellevància, amb una participació molt nodrida d'arreu del món i especialment de catalans i de la resta de l'Estat; ja ens hem referit a aquest esdeveniment, en relació amb el concepte segons el qual la formació professional pot contribuir a la salut laboral de les empreses.

Al marge de la discussió dels problemes metodològics i didàctics, s'encetaren també les propostes de generalització de l'orientació professional, amb molta tradició a Barcelona, com hem pogut veure, així com la confrontació de les diferents fórmules que hom proposava per al contracte d'aprenentatge i l'anàlisi de la problemàtica suscitada entre escola taller i taller escola, situada en el marc de la crisi industrial dels anys trenta del segle passat.

Pel que fa al terreny econòmic, a les actes del Congrés de 1933, hi havia referències constants al vincle existent entre l'ensenyament tècnic i el progrés econòmic, així com també les relacions que es poden establir amb la problemàtica social. A tall d'exemple, reproduïm unes reflexions d'un dels representants del moviment obrer català.

Per tal que la racionalització del treball no esdevingui negativa, cal que s'augmentin els salaris, a la qual cosa cal afegir-hi una disminució de les hores de treball.

Creiem, també, que caldrà aixecar el nivell intel·lectual de l'obrer per l'ensenyament de la sociologia, l'economia política i l'economia industrial.

Avui els cursos d'adults representen un veritable «surmenage», atès que els estudis tenen lloc després de vuit hores de treball, caldria, i això seria un remei per a l'atur, arribar a un treball de sis hores diàries. Els cursos de nit no haurien d'existir.

Conclusions:

1r. Intensificació dels estudis econòmics.

2n. Caldria implantar per als joves obrers la jornada de treball de sis hores. Les altres dues hores haurien de dedicar-se a l'educació i haurien de ser retribuïdes pels patrons.

3r. Per evitar l'emigració dels pagesos cap a les ciutats (despoblament del camp), caldrà organitzar l'ensenyament agrícola.³⁹⁹

399. Estanislau RUIZ I PONSETI, «Resumé du Rapport», *II Congrès Internacional d'Ensenyament Tècnic*, vol. II, p. 87, traducció catalana de la versió francesa.

9.5. REFLEXIONS I PUNTUALITZACIONS SOBRE LA FORMACIÓ PROFESSIONAL OBRERA

En els capítols 8 i 9 hem volgut posar de manifest dues qüestions: en primer lloc, el poc interès de la societat catalana, en el període que estudiem, envers la formació professional obrera i, per una altra banda, el fet que la classe dirigent catalana, si tenim en compte el desenvolupament de les forces productives, partia d'una visió molt conservadora pel que fa a la política que aplicava en aquest grau de l'ensenyament.

En realitat, es concebia la formació obrera com un ensenyament terminal, un compartiment estanc, és a dir, dirigit a un sector social determinat, compartiment difícil de superar, perquè no hi havia sortides més enllà d'aquests estudis. La reivindicació que els obrers poguessin arribar a assolir títols d'ensenyament tècnic de grau mitjà o superior era formulada, a més, per grups molt minoritaris, amb la qual cosa no hi havia pràcticament ningú que, procedint de les escoles de formació professional, assolís algun d'aquests títols.

Altrament, quan parlem de canvis en l'educació, ens referim, generalment, als ensenyaments tradicionals, primari, secundari i superior, i oblidem un aspecte molt important, com és l'ensenyament professional, que avui està integrat al tronc comú de les diverses especialitats educatives, però que fins fa relativament poc formava part d'un altre món, formació que, com apuntem, cal considerar un dels components de la renovació pedagògica del període 1900-1939.

Tot i les limitacions a les quals ens hem referit, com es pot desprendre de tot el que hem indicat, el nostre país, com a mínim en algunes qüestions específiques, es va situar en un alt nivell dins del marc europeu i esdevingué totalment capdavanter en el context de l'Estat espanyol.

És evident que el marc sociopolític hi va tenir molt a veure, així com també l'afany de saber i conèixer el que passava més enllà de les fronteres, des de diferents punts de vista i perspectives. Diversos professionals de prestigi de diverses procedències hi tingueren un paper especial, com és ara sobretot professors i polítics, sense oblidar els professors de pràctiques, en general capatassos o encarregats experimentats, que foren determinants, tant en l'aspecte teòric com pràctic, en totes les experiències que es varen realitzar.

Tot i que no ho hem tractat en aquest estudi, hi ha una altra qüestió que atorga gran importància a tot el que acabem d'indicar; ens referim a la poca atenció que atorgà l'Estat a l'ensenyament tècnic en general i d'una manera particular a la formació professional, la qual podem integrar-la també a allò que es considera cultura de peatge.

TERCERA PART

LA FORMACIÓ PROFESSIONAL FEMENINA
I LA LLENGUA D'ESCOLARITZACIÓ
(1714-1939)

10. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL FEMENINA FINS A L'ÚLTIM QUART DEL SEGLE XIX

10.1. L'ORGANITZACIÓ D'AQUESTA TERCERA PART

Com ja havíem indicat en el capítol introductori, hi havia dues qüestions que no podien englobar-se dins de la formació professional masculina, l'eix central d'aquest estudi, però que, per la seva significació, calia incloure en aquest llibre; fem referència, com ja sabeu, a l'educació professional femenina i la llengua d'escolarització.

En el primer cas, al qual dediquem dos capítols, d'acord amb un criteri cronològic ja esmentat en el capítol 1, partim de la idea de la dualitat del mercat de treball, fruit de les divergències entre els homes i les dones al llarg de la història, que tendeixen, des de fa un temps, a igualar-se, tot i que les diferències són encara presents, com veurem en aquest capítol i el següent.

L'estudi específic de la llengua d'escolarització no entra, generalment, en treballs d'aquesta índole, però, ateses les característiques de la nostra societat, ens fa l'efecte que la llengua s'ha de tractar en moltes de les consideracions que es facin sobre el tema, sobretot si tenim en compte que, en el cas de la formació professional, el problema de la llengua presenta trets característics propis.

10.2. PRECISIONS PRELIMINARS

No es pot parlar de formació professional femenina en el mateix sentit en què ho hem fet en referir-nos a l'educació científicotècnica o tecnicoprofessional masculina. En certa manera, una de les característiques de l'educació de les noies, fins i tot en centres educatius, reglats o no reglats, i fins ben entrat el segle XIX, és que ha estat una formació essencialment professional, per com-

plir amb uns suposats deures de muller o de mare, evidentment no remunerats.

Així, per tant, el problema fonamental rau en el fet que el treball de la dona a la llar, que ha tingut en tot moment una importància essencial en la vida de qualsevol comunitat, no ha estat, com dèiem, pràcticament mai remunerat, ni tan sols considerat digne en l'àmbit professional, la qual cosa ha implicat, a més, directament o indirectament, uns problemes en la formació de la pròpia personalitat, que en alguns casos encara s'arrosseguen avui.

Referent a aquesta qüestió, potser caldria precisar que des de l'alta edat mitjana fins a finals del segle XIII i principis del segle XIV, a més de contractes professionals d'aprenentatge masculins n'hi havia també de femenins, la majoria dels quals estaven relacionats amb la indústria del vestir: costureres, teixidores, filadores, merceres, sederes, bosseres, veleres. L'edat de les aprenentes oscil·lava entre els deu i els quinze anys, lleugerament inferior a la dels nois, i la duració dels contractes oscil·lava entre dos i set anys. Va ser, precisament, a partir del desenvolupament i la consolidació social i política dels gremis que desapareixeren aquests contractes.

Segons semblen indicar algunes dades, a partir del segle XIV, la situació social de la dona empitjorà gradualment. No ens referim únicament a la seva formació professional, sinó també a l'exercici de la medicina. Pensem que, al llarg de tota l'edat mitjana, la pràctica d'aquesta professió va estar en bona part en mans femenines, jueves en moltes ocasions.⁴⁰⁰

No podem oblidar tampoc la creixent marginació del poder polític que experimentaran les dones del nostre país al llarg del període de feudalització i durant l'època baixmedieval, especialment si tenim present que havien exercit, en aquest terreny, un paper força remarcable.⁴⁰¹

A aquesta limitació cal sumar el fet que les noies no podien arribar a ser mestres de gremis; tot això no vol pas dir que moltes d'aquestes dones no continuessin treballant, per exemple, en els tallers artesanals, especialment en el petit obrador familiar, amb més o menys eficiència, però el seu treball era ignorat, des d'un punt de vista laboral, ja que hom creia que el seu treball no era equiparable a una professió.

És precisament d'ençà d'aquests anys i encara més durant l'edat moderna

400. Cf. Isabel SEGURA, *Guia de dones de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1995, p. 91. Quan l'autora es refereix a aquesta època, recorre a Teresa Maria VINYOLÉS, *Les barcelonines a les darreries de l'edat mitjana*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1976.

401. Cf. Teresa Maria VINYOLÉS, *Les barcelonines a les darreries de l'edat mitjana*.

que la dona serà considerada com l'esca del pecat. Entre els models cristians d'Eva i de Maria, acabarà triomfant clarament el primer; fa l'efecte que resultava imprescindible que la dona s'adaptés als models plantejats, per exemple, per fray Luis de León i Joan Lluís Vives, per cert, posats encara com a model fins a ben entrat el segle XX. Així doncs, la marginació femenina s'aguditzava a l'edat moderna, amb la qual cosa la dona quedava confinada a la llar i les seves possibilitats per poder fer contractes d'aprenentatge restaven molt limitades.

Això no implicava, ni molt menys, que les dones acceptessin fàcilment la pèrdua dels drets polítics i socials fins aleshores adquirits. S'han descrit casos en els quals les dones barcelonines es revoltaren, i no pas pacíficament, en defensa d'aquests drets. Val la pena recordar de manera especial els avalots que van protagonitzar les dones al voltant de 1630.⁴⁰²

Resulta, per tant, difícil parlar d'educació professional femenina a partir de la segona meitat del segle XVIII, on situem l'inici del nostre estudi, perquè, malgrat que el treball femení tenia un pes socioeconòmic important, no era gens valorat des d'aquesta perspectiva, com hem pogut veure.

La formació professional masculina moderna es configurava, en bona part, al marge de les fórmules tradicionals impulsades des dels gremis; en el món femení, tot i que en un altre estadi també es produeixen canvis, que podríem considerar qualitatius, en les concepcions de la formació femenina en general, d'ençà sobretot de la segona meitat del segle XVIII, impulsades sobretot pels canvis socioeconòmics que s'estaven produint.

10.3. INTRODUCCIÓ

Abans d'endinsar-nos en la problemàtica específica, voldríem constatar que la marginació cultural i específicament escolar de la dona no és pas una qüestió que afecti únicament la nostra societat, sinó que es tracta d'un problema inherent en el món occidental, marginació que, com haureu pogut observar, no sempre se'n ha manifestat de la mateixa manera.

L'especificitat de la condició social, cultural i educativa de la dona a la primera meitat del segle XVIII, justifica el fet que, en aquest capítol, dedicat fonamentalment a la formació professional femenina des de finals del segle XVIII fins a finals del segle XIX, ens hàgim vist pràcticament obligats a parlar de l'educació femenina considerada des d'una perspectiva global, sobretot si tenim en comp-

402. En oposició a la política dels gremis, les filateres i sederes barcelonines protagonitzaren protestes, respectivament, el 1624 i 1628. Cf. Isabel SEGURA, *Guia de dones de Barcelona*, p. 33.

te la necessitat d'un determinat nivell d'escolarització per dur a terme qualsevol tipus d'exercici professional. Es tracta, en el fons, d'un preàmbul, perquè hem de tenir sempre present, com és lògic, atesa la funció d'aquest treball, l'estatus de la formació professional, que tenia com a objectiu principal preparar les minyones per a un treball més o menys retribuït.

Malgrat que no existeixen referències concretes sobre la prohibició a les noies d'assistència a l'escola, la realitat és que les anomenades *escoles de primeres lletres*, parroquials, municipals i privades,⁴⁰³ eren establiments docents pensats exclusivament per als xicots.

Pel que fa a aquesta qüestió, a finals del segle XVII, l'oposició de la Congregación o Hermandad de San Casiano⁴⁰⁴ a l'educació mixta que s'impartia a les escoles de primeres lletres, tot exigint escoles separades, féu pràcticament impossible, a les poblacions on es va complir aquest precepte, l'escolarització femenina per raons pressupostàries.

En relació amb aquesta problemàtica, cal precisar que l'educació separada obligava a establir a cada poble, com a mínim, dues escoles.⁴⁰⁵ Altrament, com ja hem apuntat, la formació professional que oferien els gremis també era essencialment masculina.

El pare Feijoo posava el dit a la nafra quan parlava de la dificultat d'escolaritzar les noies, a causa de l'oposició dels seus companys masculins.

En grave empeño me pongo. No es ya sólo un vulgo ignorante con quien entro en la contienda: defender a todas las mujeres viene a ser lo mismo que ofender a todos los hombres.⁴⁰⁶

403. A la societat de l'Antic Règim, tant al Principat com a la resta de l'Estat, hi va haver més d'un litigi, alguns d'un ressò social important, entre aquests grups pel control de l'ensenyament elemental.

404. Aquesta congregació fou fundada pels mestres de Madrid el 1642, amb autorització de Felip IV, i era una agrupació de tipus gremial que defensava i ajudava els mestres, promovia, almenys teòricament, la millora de l'ensenyament, exercia a través de la Cort el monopoli de l'ensenyament primari oficial i tenia el privilegi, a la monarquia, d'examinar tots els aspirants a mestre. A Catalunya va exercir un paper d'assimilació del magisteri oficial per part de l'Estat i col·laborà a la castellanització després de la Guerra de Successió, d'acord amb la política oficial. Fou suprimida a finals del segle XVIII. Sobre la Germandat a la ciutat de Barcelona, podeu consultar Buenaventura DELGADO CRIADO, «Los maestros del arte de enseñar a leer, escribir y contar de Barcelona (1657-1760)», a *Educación e Ilustración en España*, III: *Coloquio de Historia de la Educación*, Universitat de Barcelona, 1984, p. 406-417.

405. Sobre aquesta qüestió, podeu veure M. Victoria LÓPEZ CORDÓN, «La situación de la mujer a finales del Antiguo Régimen. 1760-1860», a *Mujer y sociedad en España*, Madrid, 1982, p. 92.

406. Cf. P. Benito FEIJOO, *Teatro crítico universal*, vol. I: *Defensa de las mujeres*, Seix Barral, col·l. «Biblioteca de Autores Españoles», núm. 56, p. 50, text escrit el 1727.

A Catalunya, malgrat que des de l'edat mitjana hi havia algunes dames de la noblesa i dels alts estaments burgesos que sabien llegir i escriure, la formació de les dones havia estat quasi sempre de tipus domèstic. Abans de la Il·lustració, com ja hem apuntat anteriorment, no s'observa a l'Estat espanyol cap mena d'interès envers l'educació de les noies, des de cap punt de vista; hi havia, però, algunes excepcions, i el cas del pare Feijoo és ben significatiu del període preil·lustrat.

A casa nostra es pot començar a parlar d'escoles específicament femenines des de finals de la primera meitat del segle XVII. En aquests centres dedicats exclusivament a noies dels grups socials benestants, amb uns continguts essencialment morals i religiosos, s'atorgava una importància especial a les anomenades *habilitats pròpies del sexe*. Altrament, la major part de les noies s'havien d'accontentar amb la formació familiar, que variava de contingut moral i professional, segons la condició social.⁴⁰⁷

10.4. L'EDUCACIÓ FEMENINA PRÒPIAMENT DITA

10.4.1. EL MARC GENERAL ESPANYOL

Abans de la Il·lustració, ja n'hem parlat en un altre moment, no s'observa, a l'Estat espanyol, cap mena d'interès envers l'educació de les noies. És, precisament, d'ençà del període il·lustrat, sobretot a partir del regnat de Carles III d'Espanya, que des del poder, concretament a partir del context legal, hom intentarà potenciar l'ensenyament de les noies. És molt possible que la influència francesa sobre les elites espanyoles i l'experiència del rei en el regne de Nàpols fossin determinants.

Pel que fa referència a aquest punt, la cèdula reial promulgada pel Govern del ja citat monarca Carles III el dia 11 de juny de 1783 marcava una nova tendència; s'hi especificava que era factible, al marge de la preceptiva formació religiosa, que «las niñas que quieren aprender a leer y escribir sean enseñadas por sus maestras».⁴⁰⁸

407. Segons sembla, la primera escola d'aquestes característiques pertanyia a la Companyia de Maria, Monestir de l'Ensenyament, que es va establir primerament a la ciutat de Barcelona, l'any 1746, durant la dominació francesa, i que es va estendre a altres poblacions del Principat i de la resta de la monarquia espanyola. Aquesta escola continua encara avui a la capital catalana, es tracta de l'escola Lestonnac. Sobre aquesta institució, podeu consultar Isabel AZCÁRATE RISTORI, *El origen de las órdenes femeninas en España y la Compañía de María*, San Sebastià, 1963.

408. Cf. «Ley sobre establecimiento de escuelas gratuitas en Madrid y su extensión a los demás pueblos del reino», *Novísima recopilación de las leyes españolas*, llibre VIII, títol I, llei X, p. 9-11.

La cèdula reial només establia com a matèries obligatòries per a les escoles de nenes, les labors i les pràctiques religioses. Uns anys abans, el 1776, la Sociedad Económica Matritense va crear quatre escoles patriòtiques, exemple que fou seguit per altres societats econòmiques. Segons sembla, el títol obeïa a l'objectiu programàtic d'aquestes escoles, d'acord amb els esquemes dels il·lustrats de vincular patriotisme amb desenvolupament econòmic:

Su rechazo a denominar las escuelas de niñas Escuelas de primeras letras obedecía al hecho de considerar a la educación femenina como una habilitación profesional, soslayando el término primeras letras, para evitar que se entendiera que era éste su objetivo principal.⁴⁰⁹

En aquests anys els canvis legals es produïen amb una certa rapidesa; no faltava, doncs, massa temps perquè una nova normativa legal establís, ja a finals del segle XVIII, que era necessari que a les escoles de noies les mestres impartissin els coneixements comuns, és a dir, la religió, els costums, la lectura, l'escriptura i l'aritmètica.⁴¹⁰

La política escolar dels il·lustrats apuntava cap a diverses línies d'actuació, la qual cosa s'expressava en el context legislatiu, però sobretot en el pensament escolar dels seus personatges més representatius. Les noves concepcions educatives estaven condicionades per la situació econòmica, que el reformisme il·lustrat volia redreçar. Com a primera premissa, per tal de superar la penúria de la hisenda de la monarquia espanyola dels segles XVI i XVII, hom volia fer rendible econòmicament tots els sectors socials, fet que tenia clares connotacions amb la condició femenina, com molt bé s'expressa en el paràgraf següent.

En este programa de regeneración nacional no debían existir seres humanos excluyentes. Por primera vez se consideró a los diversos marginados seres «útiles» para la empresa perseguida: vagabundos, pobres de solemnidad, habitantes de los hospicios, etc., fueron paulatinamente sometidos a un programa que deseaba integrarlos como seres productivos al nuevo planteamiento regeneracionista nacional. La proliferación de planes y fundaciones para el reciclaje de estos marginados sociales no se hizo esperar; sobre todo para un grupo que —como las mujeres— suponía más del 50 % del potencial demográfico del país.⁴¹¹

409. Cf. M. Victoria LÓPEZ CORDÓN, «La situación de la mujer a finales del Antiguo Régimen», p. 94.

410. Cf. *Novísima recopilación de las leyes españolas*, llibre VIII, títol I, llei X.

411. Cf. Margarita ORTEGA LÓPEZ, «La educación de la mujer en la ilustración española», a *Simposium Internacional sobre Educación e Ilustración: Dos Siglos de Reformas en la Enseñanza*. Ponencias, Madrid, Ministeri d'Educació i Ciència, 1988, p. 194.

Arran d'aquesta nova concepció sobre el paper de la dona en el context social, per una banda, i en el marc socioeconòmic i sociolaboral, per l'altra, la seva formació eixamplava horitzons, actitud que incidiria, evidentment de maneres diverses, en els diferents grups o estaments socials.

En el sector del que podríem considerar classes altes, els efectes socials, o més ben dit de pautes socials, que exercien les noves idees es feien sentir en l'educació nobiliària i per mimetisme en les noies de la naixent burgesia, estament que al Principat començava a tenir un pes específic; aquesta formació no quedava circumscrita a la preparació per a la maternitat, sinó que hom proposava, a més, que fos pensada com una forma de funció social que calia que acomplissin les esposes.

Quant a aquesta qüestió, cal parlar, per exemple, del prevere Joseph Isidoro de Morales, que, accedint a la petició de Joseph de Mazarredo, un dels generals més il·lustres de la darrera marina de guerra espanyola, escriurà un comentari sobre la manera en què havia d'ésser educada la filla de Mazarredo.⁴¹²

En aquest comentari, a més de l'educació moral i de l'acurada formació domèstica, calia incloure profunds coneixements no solament de castellà sinó també d'altres llengües modernes, amb una formació literària d'una certa entitat; en les propostes l'autor feia referència també a determinades lectures, tot plegat completat amb uns mínims coneixements històrics, especialment d'història d'Espanya, i fins i tot a la necessitat d'unes nocions de física i lògica.

Finalment, d'acord amb les facultats de la noia que s'havia d'educar com a mare de família i cap de la llar, J. I. de Morales exposava un currículum ampli on, a més dels coneixements gramaticals, es referia també a la importància del ball, del cant i de la música.⁴¹³ Aquest text, probablement una de les propostes més agosarades de l'època pel que fa a la formació acadèmica de les noies, presenta un interès no solament com a proposta, que hem de catalogar, lògicament, d'avantguarda, sinó també perquè constitueix, en realitat, un precedent de l'educació de la dona burgesa del segle XIX. Com podeu suposar, el text anava dirigit exclusivament a les noies que pertanyien a les classes benestants.

Un altre aspecte interessant, des del punt de vista teòric, és la trajectòria de la Societat Econòmica Aragonesa d'Amics del País, i d'una manera especial de

412. Cf. *Comentario de D. Joseph Isidoro de Morales al excelentísimo señor D. Joseph Mazarredo sobre la educación de su hija*, Madrid, impremta de Gabriel de la Sancha, 1796, edició bilingüe llatí-castellà, publicat per D. Tadeo Bravo de Rivero.

413. Per a una primera aproximació a aquest text, podeu consultar Luis Miguel LAZARO LORENTE, «Un presbítero ilustrado Joseph Isidoro de Morales», a *Educación e Ilustración en España*, p. 101-113.

l'obra de Josefa Amar y Borbón, un reflex de les reivindicacions del que podríem considerar feminisme de finals del segle XVIII. Josefa Amar intentava aixecar el nivell cultural de les noies, sempre d'acord amb les condicions socials de l'època, limitat a uns determinats grups socials i sense qüestionar, en cap moment, la tradicional autoritat masculina.⁴¹⁴

A l'altre plat de la balança, cal situar l'interès envers les classes populars; en aquest sentit, alguns il·lustrats com Campomanes defensaven l'educació de les noies i la necessitat de fomentar el treball femení, ja que hom creia que les dones espanyoles, especialment en les zones on la influència àrab havia durat més temps, eren excessivament ocioses.

Sota la influència dels il·lustrats s'havia estès la creença que la cultura islàmica era responsable de la poca capacitat de treball de les dones meridionals en comparació amb les del nord d'Europa.⁴¹⁵ Per solucionar aquest problema hom demanava a les monges, fins i tot de clausura, als rectors, bisbes, ajuntaments, a les societats econòmiques..., que contribuïssin a l'educació femenina. Algunes dames il·lustrades van mostrar un interès per donar un cert nivell cultural a les dones de les classes populars a través d'una mínima escolarització. Referent a la problemàtica esmentada, paga la pena recordar, a tall d'exemple, la trajectòria d'algunes senyores de la capital de la monarquia que formaven part de la Sociedad Económica Matritense.⁴¹⁶

Convé precisar, com ja hem apuntat, que l'escolarització femenina i sobretot la formació força completa de les noies de les classes altes no pretenia altra cosa que educar-les, com ja indicarem, per a la funció social d'esposa d'un noble o similar o d'un individu d'alta posició econòmica.

Finalment, els il·lustrats s'interessaren per primera vegada, no pas des d'una perspectiva filantròpica, com en els casos anteriors, per l'ensenyament professional de les noies de les classes populars, però partint fonamentalment d'una vessant essencialment econòmica, la qual es veia reflectida també en el marc legal, aspecte que estudiarem amb més detall en parlar del cas específic del Principat.

414. Cf. Manuel LÓPEZ TORRIJOS, «El pensamiento pedagógico ilustrado sobre la mujer en Josefa Amar y Borbón», a *Educación e Ilustración en España*, p. 114-129. Aquest autor té unes altres obres publicades o inèdites sobre el mateix tema.

415. Cf. Pedro RODRÍGUEZ CAMPOMANES, *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1975. Hi ha una versió moderna d'aquesta obra.

416. La bibliografia sobre aquesta institució és molt àmplia. En relació amb aquesta qüestió concreta, es pot consultar Margarita ORTEGA LÓPEZ, «La educación de la mujer en la ilustración española», p. 193-222.

La crisi econòmica de finals del segle XVIII i principis del segle XIX, l'impacte de la Revolució Francesa i la guerra contra Napoleó, no sembla que aportessin massa novetats a tot el que hem dit fins ara en relació amb l'educació de les noies, almenys en els primers temps.

Malgrat que els constitucionalistes donaren, sobretot en el terreny teòric, un gran impuls cap a la institucionalització d'un sistema escolar modern, els seus primers projectes quedaven circumscriïts pràcticament a l'escola masculina. En aquest sentit resulta expressiu l'Informe Quintana, encarregat per les Corts de Cadis a un grup d'especialistes, encapçalat per Manuel José Quintana, que es donà a conèixer el 1813, document bàsic per entendre els canvis escolars que van tenir lloc a l'Estat espanyol al llarg del segle XIX.

L'Informe estava dedicat quasi de manera exclusiva a l'ensenyament masculí en els diversos graus. Només cap al final trobem una petita referència a les escoles de noies, on es posa de manifest el menyspreu envers el paper cultural del sexe femení i, conseqüentment, el total desinterès per la instrucció de les noies.

No hemos hablado en esta exposición, ni dado lugar entre las bases, a la instrucción particular que debe proporcionarse a las mujeres. La Junta entiende que, al contrario de la instrucción de los hombres, que conviene sea pública, la de las mujeres debe ser privada y doméstica: que su enseñanza tiene más relación con la educación que con la instrucción propiamente dicha.⁴¹⁷

Tot i que no va tenir cap mena d'incidència pràctica a causa de la reinstauració de l'absolutisme,⁴¹⁸ el projecte presentat a les Corts el 7 de març de 1814 rectificava, o si més no puntualitzava, l'Informe Quintana, des del moment que l'article 120 del projecte deia concretament que:

Se establecerán escuelas públicas en que se enseñe a las niñas a leer, escribir y contar y a las adultas las labores y habilidades propias de su sexo.⁴¹⁹

Altrament, el *Reglamento general de instrucción pública*, aprovat de manera interina durant el Trienni Liberal, el 29 de juny de 1821, recollia l'essència del

417. Cf. Manuel José QUINTANA, «Informe de la Junta creada por la Regencia para proponer los medios de proceder al arreglo de los diversos ramos de la instrucción pública», a *Obras completas*, Madrid, Seix Barral, 1975, col·l. «Biblioteca de Autores Españoles», p. 175-191.

418. Pocs mesos després del seu retorn, Ferran VII reinstaurava l'absolutisme, que durarà pràcticament fins a la seva mort, el 1833, amb l'interval del Trienni Liberal (1820-1823), que el rei es veu obligat a jurar una Constitució liberal.

419. Aquest text es pot consultar a Julio RUIZ BERRIO, *Política escolar de España en el siglo XIX: 1808-1833*, Madrid, CSIC, p. 361-393.

projecte anterior, presentat a les Corts poc abans del primer període absolutista, i assenyalava que «en las escuelas de niñas se seguirá en todo el mismo plan, sistema y orden que en las de niños en la parte de instrucción literaria».⁴²⁰

Aquest reglament de 1821 i encara molt menys el projecte de 1814 no varen tenir incidència pràctica, a causa, en ambdós casos, del retorn a l'absolutisme, període que ja hem estudiat en els capítols dedicats a la formació professional masculina; hom intentarà tornar a les formes organitzatives de l'aparat escolar de l'Antic Règim. Hauriem de considerar aquestes reformes més aviat un fre als intents de racionalització dels constitucionalistes, fins i tot en la formació femenina, la qual cosa comportarà sobretot més control moral, social i religiós i una menor intervenció de l'Estat en els afers educatius.

Les velles concepcions reactualitzades es manifestaven únicament i exclusivament en l'ensenyament masculí, la qual cosa quedava reflectida sobretot en una sèrie de mesures legislatives concretades d'una manera especial en una cèdula reial del mes de febrer de 1825 que partia, primordialment dels paràmetres següents:

Uniformidad, mutuo entendimiento entre la Iglesia y el Estado, intención política de establecimiento de escuelas de primeras letras hasta en pueblos de cincuenta vecinos, centralización y a la vez promoción de órganos periféricos de gobierno, inspección y dirección de las Escuelas.⁴²¹

Tot això, però, tenia poc a veure amb la realitat de l'ensenyament femení, ja que, malgrat tot, el temps no havia passat endebades. Així, doncs, com veurem en estudiar l'evolució catalana, l'ensenyament de les noies prenia una nova volada, a mesura que passava el temps, si bé sense poder equiparar-se, en cap moment, amb l'educació que rebien els nois.

Vint-i-cinc anys després de l'Informe Quintana, consolidat ja el règim liberal, després de diversos projectes fallits, s'aprovava finalment una normativa legal autoritzant el Govern a plantejar un nou corpus legislatiu expressat en el *Reglamento provisional de las escuelas públicas de instrucción primaria elemental*,⁴²² que fa l'efecte que no s'havia avançat pràcticament gens pel que fa l'en-

420. Cf. «Decreto del 29 de junio de 1821», *Reglamento general de instrucción pública*. En el diari de sessions del 19 d'octubre de 1821, p. 1788-1794, s'inclou el text complet.

421. Cf. Alfonso CAPITÁN DÍAZ, *Historia de la educación en España*, vol. II: *La pedagogía contemporánea*, Madrid, Dickinson, 1994, p. 50. En relació amb la legislació esmentada, podeu consultar «Plan y Reglamento de Escuelas de Primeras Letras», a *Decretos del Rey Nuestro Señor don Fernando VII*, vol. X, Madrid, impremta de la Casa Reial, 1826, p. 51-88. Aquesta llei fou aprovada el 21 de juliol de 1838 i el reglament fou publicat el 26 de novembre del mateix 1838.

422. Cf. *Colección legislativa de instrucción primaria*, Madrid, 1856, p. 3-11. No fa massa temps s'ha publicat a MINISTERI D'EDUCACIÓ I CIÈNCIA, *Historia de la educación en España*, vol. II, p. 146-154.

senyament de les noies, en relació amb el Trienni Liberal. Aquesta nova normativa legislativa fa referència pràcticament només a l'ensenyament dels nois i en el capítol VIII, el darrer del reglament («De las escuelas de niñas»), apareix un únic article (92) on es diu textualment:

Las disposiciones de este Reglamento serán comunes a las escuelas de niñas, en cuanto le sean aplicables, sin perjudicar a las labores propias de su sexo.⁴²³

El tarannà del legislador s'evidenciava en el fet que l'única disposició dedicada a l'ensenyament femení aparegués al final de l'articulat, un xic d'esquitllentes. Hom pot arribar a pensar fins i tot que als diputats se'ls havia passat per alt la problemàtica de l'ensenyament de les noies, malgrat que aquest article representava un canvi, ja apuntat al Trienni Liberal, d'una certa entitat, que s'acabaria reflectint en la realitat quotidiana.

Val la pena assenyalar, per tal de comprendre la situació de l'ensenyament femení al segle passat, que aquest reglament provisional de 1838 continuava vigent a finals del segle XIX. Com molt bé puntualitza Pedro Cuesta, «el 23 de septiembre de 1857 se dictó un RD conteniendo las disposiciones provisionales para la ejecución de la ley Moyano», i se'n dedueix que:

Se hallaba en vigor el Reglamento de 26 de noviembre de 1838. Como posteriormente no se ha publicado nada más que el Reglamento de 1 de junio de 1868, más al ser derogado éste a la vez que la Ley llamada de Catilina por el Decreto Ley de 14 de octubre del mismo año, que restablece provisionalmente la legislación anterior, resulta que al finalizar el siglo XIX continua en vigor el mencionado Reglamento de Escuelas del año 1838.⁴²⁴

Així, doncs, tinguem en compte que hom havia començat a assumir que les noies havien d'anar a l'escola primària, però ningú s'havia plantejat que assistissin als cursos d'ensenyament secundari i universitari i molt menys d'ensenyament tecnicoprofessional. Si exceptuem la carrera de mestra i els estudis de llevadora. Haurem d'esperar l'últim quart del segle XIX perquè, per motius essencialment morals, com veurem en el seu moment, es comenci a parlar d'escoles professionals de nivell primari de caràcter totalment específic.

423. Ídem nota anterior.

424. Cf. Pedro CUESTA ESCUDERO, *La escuela en la reestructuración de la sociedad española: 1900-1923*, p. 9-10, nota 17.

10.4.2. L'EVOLUCIÓ DE LA FORMACIÓ ACADÈMICA I PROFESSIONAL FEMENINA A CATALUNYA

10.4.2.1. *Il·lustració, constitucionalisme i reacció absolutista al Principat. Des de la segona meitat del segle XVIII fins al Trienni Liberal*

Tal com ja insinuàvem en parlar del context social i a l'hora d'estudiar la formació professional masculina en aquest període, el Principat no comptava, a principis de la darrera dècada del segle XVIII, amb la base d'un canemàs teòric comparable al d'altres zones de l'Estat.

Com a contrapartida i sobretot a partir del desenvolupament de la Guerra Gran, les noves formulacions, fins i tot en el terreny de les pròpies propostes teòriques, s'anaven adequant a un entorn social en procés de mutació. El canvi de tendència es manifestava també en el terreny de l'educació femenina.

Hem pogut adonar-nos també que el corpus legal no oferia gaires possibilitats de canvi en aquest camp, però la realitat, sigui per la influència de la França revolucionària o pel paper que començava a tenir la dona als inicis de la industrialització, originava que sorgissin noves idees sobre la posició que havia d'ocupar la dona en la societat.

En aquest sentit, no podem oblidar els canvis que s'havien produït en el mercat del treball femení, aspecte que estudiarem en un altre apartat. Observàvem, en els capítols anteriors, que a finals del segle XVIII, enmig d'un aparent clima contrarevolucionari, durant la Guerra Gran i els anys immediatament anteriors, s'intuïen símptomes de profunda evolució ideològica en alguns sectors minoritaris.

A vegades, més que no pas en les declaracions a favor de la modernització de la societat, les noves tendències quedaven molt més reflectides, indirectament, però, en les declaracions dels sectors conservadors, que veien perillar llurs privilegis i cercaven en la moral tradicional un refugi per preservar un canvi revolucionari que començaven a intuir.

En aquest sentit, algunes de les reflexions del baró de Maldà constitueixen una bona mostra del tarannà dels sectors conservadors:

Los minyons de Barcelona no aman més que la llibertat y independència, y se burlan casi de tothom, sia eclesiàstich, noble y cavaller, segons las depravadas máximas republicanas de la Fransa.⁴²⁵

425. Cf. Rafael d'AMAT I DE CORTADA, baró de Maldà, *Calaix de sastre*, citat a Josep FONTANA, «La fi de l'Antic Règim i la industrialització. 1787-1868», p. 140.

En relació amb la reivindicació feminista, resulta un xic sorprenent que el *Diario de Barcelona* inclogui diversos articles, concretament els anys 1792, 1795 i 1796, que fan referència a la situació social i educativa de la dona i a la igualtat entre home i dona: el primer, una carta de Maria Egipciaca Desmañer; el segon, un discurs anònim, i el darrer, del senyor de les tres D.⁴²⁶

Pel que fa a la introducció de noves matèries dins del programa escolar, la influència directa i indirecta de la Revolució Francesa resultava evident. L'arribada al Principat de monges franceses exclaustres marca l'inici d'una evolució cap a continguts escolars més acadèmics, amb la inclusió de gramàtica castellana, francès, les quatre regles, geografia i història i altres ciències.

Aquest tipus de formació, que, com veurem, hom considerarà indispensable per a una senyoreta ben educada, no estava pensada per treure'n profit en el mercat de treball, sinó per atendre la funció de mestressa de casa i en alguns sectors, com ja hem apuntat, per exercir la funció d'esposa en el marc d'unes noves relacions socials.

Els viatges pel Principat de l'il·lustrat Francisco de Zamora revelen l'existència d'un nombre important de poblacions que comptaven amb escoles de noies, nombre sensiblement inferior, però, als centres dedicats a l'ensenyament dels nois.

En los más de los pueblos hay maestros de primeras letras y en todos los más grandes escuelas de niñas.⁴²⁷

Zamora mateix ens exposa la realitat d'aquestes escoles de noies, que no tenien res a veure amb els centres que establiren a Barcelona les monges exclaustres per la Revolució Francesa, atès que

en Barcelona para la enseñanza de las primeras letras hay un colegio de maestros con sus ordenanzas, para las niñas hay una multitud de maestras porque lo son todas las que quieran.⁴²⁸

En realitat, es tractava d'escoles de costura, on des de feia molt temps es devia ensenyar a llegir i escriure, o a vegades simplement a llegir, com a activi-

426. Cf. Helena VENINI I REDIU, «El magisteri femení a Barcelona a les darreries del segle XVIII», a *X Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, Palma de Mallorca, 1989. Text basat en *L'educació femenina a Barcelona a la Il·lustració*, tesi de doctorat inèdita, Departament d'Història de l'Educació, Universitat de Barcelona.

427. Cf. Francisco de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona, Curial, 1973, p. 169, 1a ed. de 1789.

428. Cf. Francisco de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, p. 169.

tat complementària, com mostra el refranyer popular: «La Mare de Déu quan era xiqueta anava a costura a aprendre de lletra».

Aquestes escoles presentaven una doble vessant, la tradicional, és a dir, la preparació de les noies com a mares de família i mestresses de la llar, i la nova versió impulsada pel moviment il·lustrat, per tal d'oferir una sortida professional, amb incentius econòmics, per a les dones que havien adquirit determinades habilitats valorades en el mercat de treball.

Una nova normativa de 1778 indicava que els gremis no podien posar traves a l'ensenyament d'oficis a les noies, sempre que es tractés de treballs compatibles amb llur sexe, així com també que els productes elaborats per aquestes noies anessin destinats al mercat; d'altra banda, un altre decret de 1784 establia que les dones podien treballar per a altri.

A les zones costaneres, hi havia dones que es treien, al llarg de l'any, una bona picossada ensenyant a les noies aquelles feines que es valoraven en el món del treball. En aquest sentit, sobresortien, al Maresme, d'una manera especial les puntes de coixí d'Arenys.

Diferentes mugeres que se ocupan a enseñar a las niñas de coser, bordar e hilar y de la labor de encaje, pagándoles una friolera cada mes.⁴²⁹

Podríem parlar d'altres poblacions de la costa, com Badalona. En relació amb aquesta vila, comptem amb una minuciosa descripció del metge Josep Barga i Sala, escrita entre 1793-1794, en la qual trobem una referència explícita a l'ensenyament i que és possiblement una de les primeres que ens parlava d'ensenyament professional badaloní. Aquesta narració resulta doblement interessant perquè fa referència a l'ensenyament femení i sobretot perquè ens mostra alguns detalls de la vida de les noies en aquella època.

Y para la educación, un maestro de primeras letras y escribir con su salario y enseñanza gratis. Cuatro maestras de niñas que con la paga enseñan a hacer encajes, los trabajos de aquí son tan primorosos que igualan a los que vienen de Flandes y de Lion de Francia; prueba de esto es que no hay boda de alguna consideración en Barcelona y en la Corte, que no vengan las damas a ver las muestras. El lucro regular de las muchachas es de media peseta cada día, de los diez y doce años de edad y de peseta en llegando a los dieciocho,⁴³⁰ edad en que ordinariamente se

429. Cf. Francisco de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, p. 169.

430. Cal tenir en compte que aquesta pesseta té poc a veure, pel que fa al valor econòmic, amb la moneda que es convertí en oficial de l'Estat espanyol el 1869.

casan, a que contribuye no poco este medio, como que les facilita en parte el sustento, con gran complacencia de los maridos.⁴³¹

Com ja havíem indicat en el capítol 4, la Societat Econòmica d'Amics del País de Tàrraga va establir escoles elementals d'ensenyament professional, algunes de les quals, com les dedicades a fer puntes, costura i brodats, només podien anar dirigides a les noies. Altrament, no podem oblidar que en aquesta mateixa època, la JC barcelonina satisfia a Margarida Bertot la quantitat de 3.000 rals anuals, com a mínim durant tres anys, per ajudar a sufragar les despeses d'una escola femenina per aprendre a filar seda.⁴³²

Al llarg d'aquests anys es va viure un període d'una certa prosperitat, però a finals del segle XVIII i principis del segle XIX, la crisi, de fet molt aguda, degué afectar, probablement, l'activitat econòmica a la qual fèiem referència, amb la qual cosa el treball femení remunerat va perdre, segurament, importància. La Guerra del Francès no ajudà tampoc a fer efectiva la tendència que s'apuntava des de finals del segle XVIII.

Fa l'efecte que les Corts de Cadis, l'Informe Quintana i les primeres mesures legals dels constitucionalistes no tingueren cap mena d'incidència en el món escolar del Principat; d'altra banda, la restauració de l'absolutisme, el 1814, amb el monarca Ferran VII no era un bon presagi perquè s'efectuessin canvis significatius.

No creiem que els canvis polítics tinguessin massa incidència sobre l'ensenyament femení, que no estava pas gens valorat pels constitucionalistes, com hem pogut observar. Altrament, caldria estudiar-ho específicament, és molt possible que, en aquesta època, durant la qual es forgen a la clandestinitat moltes de les noves idees que trobaran en el Trienni Liberal possibilitat d'expressió, no es congreïssin concepcions que tinguessin quelcom a veure amb les reivindicacions feministes que apareixen ja en els primers mesos del primer període constitucional.

10.4.2.2. *El Trienni Liberal (1820-1823)*

Pel que fa a la discussió ideològica, el Trienni Liberal presenta un gran interès en el camp de la formació de la dona, malgrat que aquest interès pel que fa a les lleis resti únicament limitat a la prohibició per a les dones d'ingressar a de-

431. Cf. Josep BARRIGA I SALA, *Historia de Badalona: 1793-1794*, s/d.

432. Cf. Arxiu JC, lligall LI, caixa 68.30 (23-VII-1787). Podeu consultar, a més, Àngel RUIZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona: 1758-1847*, p. 270, nota 1.

terminats convents, a la igualtat amb els homes respecte a la possible secularització de les religioses i poca cosa més.

Quant a l'educació femenina pròpiament dita, resulten molt interessants una sèrie d'articles periodístics que aparegueren a la premsa barcelonina en aquests anys, escrits alguns per dones, que s'han de considerar no solament un precedent de les feministes espanyoles de finals de segle, sinó també, probablement, el pensament més avançat del segle XIX en aquest terreny. No coneixem els seus noms perquè signaven amb les inicials, ja que el clima social, malgrat la llibertat política, no devia resultar propici.

No podem entrar en detalls sobre les seves propostes, però procurarem resumir els trets més essencials de llur ideari; aquestes dones, probablement un grup molt minoritari, exigien, de fet, una pràctica igualtat de drets en l'educació entre els homes i les dones, amb particulars punt de vista, almenys des de la nostra perspectiva.

En el fragment que reproduïm a continuació, publicat el 1820, poc després de la proclamació de Riego, l'autora, al marge de reclamar millors oportunitats educatives, reflexionava sobre les injustícies del sexe masculí.

Por más que quiero presentar a los hombres ante mis ojos justos, benéficos y liberales observo en ellos no poca injusticia y restricción hacia la bella mitad del género humano, y de ello confundida la razón resulta figurármelos egoístas y que sé yo cuántas cosas más. ¿Por qué habiendo los hombres establecido academias científicas, únicamente nombran las de su sexo y nada hablan del nuestro— ¿Que perjuicios o ventajas podría acarrerar a la Nación el que disfrutásemos nosotras de la pública ilustración— ¿Por qué finalmente los entendimientos ilustrados en vez de zaherirse e injuriarse no dedican algunos momentos a favor nuestro declamando para destruir los restos de la envejecida preocupación y fanatismo, que consideraba una cosa perniciosa que aprendiésemos a leer y escribir?⁴³³

Uns mesos més tard de 1820, la ciutadana F. S., en un article que agraïa el que havia publicat Tomàs Bruguera, que també signava amb pseudònim,⁴³⁴ a més d'afirmar que les dones també tenien capacitat per a les ciències i les arts,

433. Cf. N. *Diario de Barcelona*, 17-VI-1820, p. 1480.

434. Cf. SOMAT ARUGUERB (Tomàs Bruguera). *Apologia o sea dictamen imparcial sobre el descuido de instruir a las mugeres, por el que se prueba el derecho que tienen las mugeres a la secularización*, Barcelona, viuda de Sastres i fills, 1820. Aquest llibre va sortir anunciat al *Brusi* (18-IX-1820). Citat a Alfredo SAENZ RICO-URBINA, *La educación general en Cataluña durante el trienio constitucional: 1820-1823*, Universitat de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, 1973, p. 270-271.

l'estudi de la medicina, el dret, la Constitució, l'estadística, l'economia política..., es mostrava partidària que les dones exercissin determinats oficis mecànics, com els que s'enumeren a continuació:

tanto estos oficios mecánicos como los de alpargatero, cordonero, confitero, cocinero, calderero, en una palabra quedan de albañiles, herreros, caldereros, plateros, carpinteros y otros infinitos a qué dedicarse y ojalá que pudiésemos reemplazarlos todos.⁴³⁵

En realitat, quan reclamava igualtat de drets en l'exercici dels oficis, la ciutadana F. S., en certa mesura, reclamava sense adonar-se'n una formació professional obrera que, de fet, no existia en aquell moment ni per als homes, i sobretot s'avançava al seu temps.

Hem hagut d'esperar uns cent cinquanta anys perquè les seves exigències comencessin a fer-se realitat. Només cal situar-se al primer quart del segle XIX per imaginar-nos que aquest moviment a favor dels drets culturals i socials de la dona, al marge del seu caràcter minoritari, es va trobar amb una forta oposició per part d'alguns sectors del sexe masculí, com podreu veure en el paràgraf següent:

Y así como el buey se vé ha nacido para el trabajo, el ave para bolar, el galgo para cazar, el asno para la carga, el cavallo para la guerra, la mona para el divertimento, y la gallina gorda para la cocina, así mismo la muger no es en el mundo más que para hacer mal.⁴³⁶

Ens interessa sobretot aquest fragment perquè reflecteix, com ja avançàvem, una idea que es repeteix, especialment entre els sectors més retrògrads, al llarg dels segles XVIII i XIX, és a dir, que la dona no és altra cosa que l'encarnació del pecat i que, per tant, s'ha de quedar a casa, totalment al marge de la vida social i econòmica, idea que adquirí un nou vigor en aquests anys, per lluitar contra les noves formes de vida i de concepció política que generava la industrialització.

Situant-nos concretament en l'educació femenina, que canvia substancialment, no deixa de ser simptomàtic un anunci del 16 de novembre de 1823, se-

435. Cf. F. S. *Carta eucarístico-política de la ciudadana a D. Somat Aruguerb por su apología al bello sexo*, per la viuda i fills de Sastres, 1820. Fullet Bonsoms, núm. 6724.

436. Cf. l'anònim titulat *Registro y estado de la imperfeccion, ruindad y malicia de las mugeres. Sácase de la sagrada escritura y de otros muchos autores de crédito, eruditos sacros y humanos. Dedicase a la muger buena, perfecta y virtuosa*, Barcelona, impremta de Pedro Maymó, carrer Santo Domingo, 1822. Fullet Bonsoms, núm. 3815, p. 1536.

gons el qual es notificava que en una escola de nenes, durant la jornada escolar, es dedicarien cinc hores a les labors pròpies del sexe i dues hores i mitja a la instrucció literària.⁴³⁷

Malgrat que menys que en parlar de les escoles masculines, tractarem aquest aspecte globalment durant aquest període, al final d'aquest capítol; l'oferta particular d'ensenyament femení anava en augment en moltes poblacions catalanes, en algunes de les quals els ordes religiosos, com és ara l'Orde de l'Ensenyança, oferien escola gratuïta.

Un dels trets més característics del Trienni Liberal fou l'establiment del sistema lancasterià a diverses poblacions catalanes per a l'ensenyament dels nois; es varen fer també propostes per utilitzar aquest sistema per a l'educació femenina, no solament per llegir, escriure i comptar, sinó també per aprendre a fer mitja, brodar a mà, filar o altres tipus de labor.⁴³⁸

Durant aquest període constitucional hi ha molts indicis que ens fan pensar que l'ensenyament particular i domèstic adquiria un gran predicament. Malgrat que només es creava, segons sembla, una sola escola a la capital catalana, per exemple, en aquests anys apareixien en el *Brusi* diversos anuncis de senyores o de senyors que s'oferien per ensenyar a cosir, brodar..., així com també a llegir, escriure i comptar. Un dels anuncis més curiosos és una nota que va aparèixer en aquest rotatiu, el 24 d'abril de 1823, el qual, a més d'explicar el programa escolar amb tota mena de detalls, precisava que

se enseña a las niñas a hacer media a 4 reales al mes, coser y planchar a 6 reales; leer y escribir a 4 reales.⁴³⁹

Aquestes ofertes incloïen també altres disciplines, com és ara els idiomes, i fins i tot, en alguns casos, classes de dibuix. De fet, intentant satisfer la demanda creixent de disciplines «de adorno», s'anava configurant l'educació de la dona burgesa de la segona meitat del segle XIX, de la qual ja havíem parlat anteriorment.

En aquest sentit, val la pena recordar un fragment d'un anunci publicat per *Diario de Barcelona* el dia 1 de març de 1821.

437. Cf. «Anuncio de la apertura de la escuela de las hermanas María Gracia e Ignacia Margall», *Diario de Barcelona* (16-XI-1823), citat a Alfredo SAENZ RICO-URBINA, *La educación general en Cataluña durante el trienio constitucional*, p. 296.

438. Cf. F. S. *Carta eucarístico-política de la ciudadana...*, p. 13.

439. Cf. *Diario de Barcelona* (24-IV-1823), citat a Alfredo SAENZ RICO-URBINA, *La educación general en Cataluña durante el trienio constitucional*, p. 296.

Una profesora de danza y de todas clases de baile que ha tenido el honor de enseñar en diversas partes de países extranjeros, desea encontrar algunas aficionadas que gusten aprender a bailar para ir a darles lecciones en las casas de las mismas discípulas o bien en una misma casa pues enseñará a un precio moderado a todas las horas del día.⁴⁴⁰

10.4.2.3. *El segon període absolutista (1823-1833)*

Amb la reinstauració de l'absolutisme a finals de 1823, hom intentà, com ja assenyalàvem en estudiar el marc general de la monarquia espanyola, el retorn al sistema educatiu de l'Antic Règim, amb més participació directa i indirecta de l'Església.

Tenint en compte, doncs, que, en el període constitucional, l'Estat no havia intervingut en el terreny que estudiem en aquest apartat, cal pensar que ni en les lleis ni en la pròpia realitat es degueren notar excessivament els canvis en l'educació femenina, potser amb l'excepció del control moral i religiós, especialment l'extern, així com en la qüestió de la separació entre les classes socials.

En relació amb l'ensenyament de les noies, resulta força il·lustrativa una notificació que va trametre l'Ajuntament de Barcelona a l'Audiència del Principat, en la qual podem observar l'orientació escolar d'aquells anys pel que fa al cas que ens ocupa.

que la escuela de niñas de Maria Soler y Josefa Espinós debía ajustarse a las nuevas normas, singularmente a que el director fuese un seglar de conocida moralidad o un eclesiástico acreditado por el Obispo sobre su conducta y aptitud, el cual vigilará la modestia en el traje y demás de las educandas: y que aprendieran los rudimentos de la fe católica, las reglas de bien obrar y las labores objetos principales del reglamento. En la escuela habrá pensionistas, medio pensionistas y concurrentes y respecto a la misma emitió el Ayuntamiento en octubre otro informe del todo favorable, destacando que en ella podían recibir enseñanza los hijos de casas opulentas y los sencillos artesanos, sin confundirse a base de la distribución de horas, clases y horarios.⁴⁴¹

En aquesta època, a pesar de l'estret marc legal i de la pressió social dels sectors retrògrads, l'escolarització femenina, com a mínim dels grups benes-

440. Cf. Alfredo SAENZ RICO-URBINA, *La educación general en Cataluña durante el trienio constitucional*, p. 281.

441. Cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *La Universidad, los institutos, los colegios y las escuelas de Barcelona en el siglo XIX*, Barcelona, Bosch, 1957, p. 176.

tants, sempre en castellà, però, anà progressant, tot i que amb penes i treballs, especialment a les zones en procés d'urbanització.

Els testimonis de l'època expressen ben clarament que el canvi de mentalitat que s'havia iniciat a principis del segle XIX sota la influència de la Revolució Francesa, propiciat per la nova estructura socioeconòmica, prenia, al Principat, un camí sense retorn, a pesar dels intents governamentals de preservar l'estructura social i política de l'Antic Règim.

Aquesta nova situació s'experimentava especialment a la ciutat de Barcelona, des d'on s'estendrà a altres nuclis urbans de menor importància, amb el benentès que tots aquests canvis eren totalment imperceptibles en el món rural, molt majoritari en aquella època; de mica en mica les noies de les classes altes i mitjanes s'escolaritzarien en centres on les matèries acadèmiques començaven a tenir un determinat pes.

En relació amb aquest punt, en les *Memorias de un menestral de Barcelona*, de Josep Coroleu, es dibuixa la vida d'una família burgesa tipus, i queda, en certa manera, reflectida, potser indirectament, l'evolució de l'ensenyament femení.

Quan aquest menestral parla de l'educació de la seva mare i de la seva esposa, a finals del segle XVIII i principis del segle XIX, respectivament, només fa referència a les seves virtuts morals i a les seves esplèndides dots com a mare de família. En canvi, quan es refereix a la seva filla, que va anar a l'escola als anys vint del segle XIX —es tracta, ben segur, dels anys de la dècada ominosa—, ens diu que, a més d'excel·lir en les labors pròpies del seu sexe,

tenia una excelente letra y aprendió con afición los elementos de gramática castellana, aritmética y geografía.⁴⁴²

10.4.2.4. *Des del triomf del liberalisme fins a finals del segle XIX*

El triomf definitiu del liberalisme comportaria més facilitat d'escolarització per a les noies de la burgesia, menys evident en el cas de les classes mitjanes; en canvi, aquests progressos no queden gens clars pel que fa a l'equiparació socio-professional de les dones, com intentarem explicar en l'apartat vinent.

En aquests anys es produeix un fet important, almenys al Principat, pel que fa a l'ensenyament en general; ens referim a l'interès de l'Administració per conèi-

442. Cf. Josep COROLEU, *Memorias de un menestral de Barcelona: 1792-1854*, Barcelona, Betis, 1946, p. 127, pròleg de Wifredo Coroleu.

xer la realitat educativa, per la qual cosa comptem amb estadístiques, més o menys fiables, que ens permeten saber, com a mínim, qui anava a estudi.

Malgrat que a mesura que ens apropàvem al segle XX, les diferències d'escolarització entre nois i noies s'anirien escurçant, almenys pel que fa a l'escola primària, a finals de la primera meitat del segle XIX, aquestes diferències eren encara notables, com es desprèn de les dades del diccionari de Madoz, del qual reproduïm un passatge significatiu referent a la província de Barcelona, la més escolaritzada de les quatre províncies catalanes.

Comparando el número de los que asisten a las escuelas con los de habitantes, se ve que hay 1 por cada 24,3 habitantes, número que representa el duplo de lo que debiera ser si asistiesen todos los niños de 7 a 14 años que corresponden a la población. Si a los niños agregamos el corto número de niñas que reciben alguna educación intelectual, asisten a las escuelas 1 por cada 20,5 habitantes. Mientras que la mitad de los niños recibe alguna instrucción, sólo 1/12 representa a las niñas.⁴⁴³

Hi havia unes altres qüestions que mostraven les grans diferències que existien entre l'ensenyament masculí i l'ensenyament femení, per exemple, els percentatges de mestres amb títol o algun certificat acreditatiu, molt més alt en els homes que en les dones, amb el benentès que ja s'havien creat les escoles normals masculines i que les femenines s'establirien a la segona meitat del segle, és a dir, que cal pensar que hi havia a més diferències substancials en llur formació acadèmica.⁴⁴⁴

Cal tenir en compte, en relació amb aquest punt, que els mestres ensenyaven a nois i noies i que les mestres només acostumaven a escolaritzar noies, tot i que s'anirà tendint cap a la diferenciació: els homes ensenyaven a nois i les dones a noies. Aquestes diferències es poden observar clarament en les taules que incloem a continuació, tot i que es van escurçant, ens referim únicament a l'ensenyament primari, a mesura que va avançant el segle XIX i entrem al segle XX.

443. Cf. Pascual MADDOZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, vol. III, Madrid, 1846, p. 450.

444. Caldrà esperar la Llei de 9 de desembre de 1868, durant el sexenni revolucionari, perquè esdevingui obligatòria la creació d'escoles normals femenines. La Llei Moyano de 1857 es limitava a recomanar-ho per millorar la instrucció de les nenes. Afortunadament, moltes províncies s'anticiparen espontàniament a fundar i sostenir aquestes escoles des de 1860, i el 1864 ja n'hi havia més de vint. La de Barcelona fou creada l'11 de desembre de 1860 i inaugurada oficialment el 18 de desembre de 1861.

TAULA 10
*Nombre d'escoles i de mestres amb títol a la ciutat de Barcelona
l'any 1846^a*

<i>Tipus d'escola</i>	<i>Escoles per a nens</i>	<i>Escoles per a nenes</i>	<i>Mestres</i>	<i>Títol</i>
Escola municipal	9	4	?	amb títol
Escola privada	39	—	homes	amb títol
Escola privada	10	—	homes	amb habilitats
Escola privada	6	—	homes	sense títol
Escola privada	—	9	dones	amb títol
Escola privada	—	8	dones	sense títol

a. En aquesta relació no figuren els escolapis de la ronda de Sant Antoni, amb 900 alumnes que assistien gratuïtament a l'ensenyament primari i secundari, ni el Col·legi Barcelonès, també d'ensenyament primari i secundari, amb matrícula d'alumnes de la burgesia liberal.

FONT: Pascual MADDOZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico*, vol. III, 1846.

TAULA 11
*Mestres masculins i femenins amb títol i sense títol, als partits judicials
de la província de Tarragona*

	<i>Homes amb títol</i>	<i>Perc.</i>	<i>Homes sense títol</i>	<i>Perc.</i>	<i>Dones amb títol</i>	<i>Perc.</i>	<i>Dones sense títol</i>	<i>Perc.</i>
Falset	19	70 %	8	30 %	—	0 %	2	100 %
Gandesa	17	94 %	1	6 %	—	0 %	—	0 %
Montblanc	4	57 %	3	43 %	—	0 %	2	100 %
Reus	25	96 %	1	4 %	1	34 %	2	66 %
Tarragona	16	84 %	3	16 %	1	50 %	1	50 %
Tortosa	28	85 %	5	15 %	5	83 %	1	17 %
Valls	15	65 %	8	35 %	1	100 %	—	0 %
Vendrell	15	68 %	7	32 %	—	0 %	—	0 %
Total	139	79 %	36	21 %	8	50 %	8	50 %

FONT: Pascual MADDOZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico*, vol. XIX, 1849.

Com es pot deduir de les dades exposades, el canvi escolar afectà un nombre molt limitat de noies, que anà augmentant, com ja apuntàvem, a mesura que ens acostàvem al segle XX, en el cas sobretot de les noies de les classes altes i mitjanes de les ciutats.⁴⁴⁵

De fet, la societat catalana urbana, sense protagonitzar les mutacions que s'havien produït en algunes contrades europees, canvià radicalment en alguns aspectes, entre els quals sobresurt l'enfortiment de la individualitat masculina, especialment la de l'home burgès. A conseqüència d'això, tot i les altes taxes d'analfabetisme, l'escolarització masculina esdevenia cada vegada més necessària per incorporar-se a determinats llocs de treball.

Els canvis en la vida i els costums de la dona eren quasi sempre determinats, primordialment, per la seva condició de companya de l'home. No hi havia cap lligam entre la realitat socioeconòmica i la formació, almenys reglada, de la dona, qüestió que serà motiu d'estudi en el paràgraf dedicat a les dones i al mercat de treball, un mercat que, a més de limitat, tenia unes característiques específiques.

L'únic vincle entre ensenyament i realitat social es donava a les classes altes i alguns sectors de les classes mitjanes, on hom considerava que la participació de la dona en la vida social com a complement de l'home requeria, a més de l'educació tradicional femenina, l'adquisició d'una certa cultura que pressuposava una instrucció, com a mínim, elemental, sense oblidar l'educació tradicional, si més no per poder dirigir o orientar les feines de la llar que la senyora encarregava als servents. No és estrany, per tant, que les diferències entre l'analfabetisme masculí i femení siguin molt elevades, especialment a les zones rurals.

10.5. LES DONES, EL MERCAT DE TREBALL I EL DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC

Com ja hem vist en el paràgraf anterior, els il·lustrats aixecaren la prohibició que les dones exercissin treball remunerat, com a mínim en aquelles professions que, segons es deia, no eren incompatibles amb la seva suposada condició de sexe dèbil. Altrament, en l'altre espectre social, hem pogut observar que a fi-

445. Les dades de l'*Anuari estadístic* de 1887 són ben expressives. L'escolarització masculina era molt més elevada que la femenina, escolarització que era pràcticament nul·la a les zones rurals i a les barriades obreres de les ciutats industrials. Sobre aquesta qüestió, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, «Algunes reflexions sobre l'analfabetisme a finals del segle XIX», a *Actes de les IV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans. Tarragona 1980*, Barcelona, 1987, p. 122-128.

nals del segle XVIII hi havia moltes dones que dins dels paràmetres indicats treballaven per a altres i rebien com a contrapartida una gratificació econòmica, generalment poc substancial.

En una bona part del món urbà català, però, es produeix un altre canvi molt més transcendent que els suara ressenyats, ens referim a l'inici del fenomen de la industrialització, d'allò que coneixem per *etapa preindustrial*, que culminaria, ja al final de l'època que estudiem en aquest capítol, amb la revolució industrial pròpiament dita. El treball de la dona a la manufactura, primer, i a la fàbrica, després, esdevindrà molt important per a l'economia familiar, tot i que la nova situació, com veurem, produirà contradiccions al si de la classe dirigent, dins de la qual alguns sectors proclamaran que la incorporació de la dona al treball industrial, és a dir, la sortida de la reclusió familiar produiria una relaxació dels costums, almenys segons els seus paràmetres morals.

La nova situació creada ens l'explica amb un cert detall Josep Fontana. Les noves relacions de producció amb la incorporació de la dona al mercat de treball, que es pot xifrar en un 50 % en els nous sectors industrials, havien d'acabar subvertint l'ordre social.

Voldria assenyalar justament una de les novetats més grans d'aquesta situació en tots els casos se'ns insisteix que els treballadors són dels dos sexes —mossos i mossotes de Barcelona; fadrins i minyones de Sabadell. I aquest és un tret que cal remarcar, perquè la dona participava fins ara en l'activitat industrial des de la pròpia família, en especial com a filadora. I no solament al camp. Un il·lustrat madrileny escriu el 1775 que «años hace [...] no havia casa en donde a lo menos la familia no emplease en hilar las noches de invierno». «Años ha», perquè ara, el 1775, les dones estan desvagades. A Madrid, però, perquè a Barcelona, o a Reus, no solament no ho estan, de desvagades, sinó que treballen a la fàbrica, fora dels controls familiars, i obtenen salaris que poden multiplicar per sis o set els guanys habituals d'una filadora domèstica. ¿Com volem que això no acabi subvertint el món?⁴⁴⁶

En relació amb una suposada relaxació dels costums, la literatura de l'època, en alguns casos semiclandestina, ens mostra que les relacions entre home i dona a la societat de finals del segle XVIII no tenien res a veure amb les de l'època victoriana, parlant, fonamentalment, de determinats sectors socials.

No es tracta únicament de la incorporació de la dona a la moderna manufactura, sinó també de la seva intervenció decidida en els conflictes socials. Sobre aquest punt, convé no oblidar la participació de Josepha Vilaret, *la Ne-*

446. Josep FONTANA, «La fi de l'Antic Règim i la industrialització. 1787-1868», p. 53-54.

greta, en els rebomboris del pa de 1789, arran de la qual va ser condemnada a mort.

Al començament d'aquest capítol ja havíem indicat algunes protestes de les dones, que també s'havien manifestat públicament en altres ocasions anteriorment, ja a principis de l'edat moderna; també hi ha constància de la seva participació a la revolta del blat el 1265, i als avalots de 1365.⁴⁴⁷

El treball de la dona tenia incidència econòmica en el pressupost familiar: feia disminuir el capítol de despeses, a la qual cosa cal afegir el que significava, especialment en les famílies humils, cosir, brodar..., que podia constituir un treball remunerat que, d'aquesta manera, augmentava el capítol d'ingressos.

10.6. CONCLUSIONS

La veritat és que a la Catalunya estricta, malgrat les discussions ideològiques marcades per la pressió dels grups més tradicionals, la qual cosa determinava la posició dels grups que formaven les elits dirigents, la formació escolar femenina, a pesar dels innombrables obstacles de tot tipus que hagué de superar, anà progressant, tot i que lentament.

El més significatiu del període que acabem d'estudiar és que, amb alts i baixos, estira-i-arrosses, s'iniciava una època en la qual la societat catalana passava de la formació moral i professional a la llar, en el millor dels casos, de l'escola de costura tradicional, on les nenes aprenien a cosir, brodar..., en alguns casos a llegir, rarament a escriure, al tipus de centre educatiu que s'ha perpetuat fins fa ben poc.

L'escola primària, però, constava de dos graus i les noies, generalment, només en cursaven el primer. En aquesta nova classe d'escola, les noies aprenien a llegir, escriure, les quatre regles..., sense oblidar les labors tradicionals. Val a dir, en aquest sentit, que les labors, malgrat tenir encara una importància de primera magnitud, aniran adquirint, probablement, un caràcter molt més professional, tot i que, com veurem en el capítol 11, haurem d'esperar a finals del segle XIX perquè es comencin a crear escoles i acadèmies conegudes amb el nom de *corte y confección*.

La formació professional industrial, tot i que les dones s'havien incorporat a les fàbriques i als tallers, s'ha de considerar pràcticament nul·la, si bé els tre-

447. Sobre aquestes qüestions, consulteu Oriol PI DE CABANYES, «Dos textos inèdits sobre els rebomboris del pa de 1789», a *Miscel·lània Barcinonensia*, Barcelona, 1972; Isabel SEGURA, *Guia de dones de Barcelona*, p. 133.

balls que les dones realitzaven a la fàbrica, en alguns casos, requerien una certa professionalitat, si més no, de caràcter manual. Amb tot, aquestes feines no es consideraven professions qualificades ni molt menys, malgrat que, en general, la qualificació esmentada es reflectia, poc o molt, en els salaris.

Altrament, voldríem recordar —hi tornarem a insistir en el capítol 11— la incidència de l'anomenada *societat victoriana* en el nostre país, sintetitzada en la idea que la dona s'havia de quedar a casa seva per evitar els perills del món circumdant. Calia, doncs, preservar del pecat a la dona de les classes altes i mitjanes, perquè la dona de les classes treballadores es veia obligada a treballar a la fàbrica per ajudar en el sosteniment de la família. La situació d'aquestes dones al llarg de pràcticament tot el segle XIX queda reflectida en el paràgraf que reproduïm a continuació:

Hay un gran número de madres que para ganarse su sustento han de pasar el día entero en la fábrica, dejando a sus hijos al abandono o entregados a personas que ni tan sólo pueden prevenirlos de los peligros que amenazan a la infancia, dado que muchas de estas mujeres que «aguantaban críos» se dedicaban a ello porque ya no servían para trabajar a la fábrica, en la mayoría de los casos por ser demasiado viejas.⁴⁴⁸

Com és fàcil deduir, aquestes dones, ja ho hem apuntat, no tenien cap mena de qualificació professional i estaven sotmeses a tota mena de perills morals, segons les classes dirigents; resulta evident, per tant, que aquestes classes no feien referència a les dones de la classe treballadora, les quals havien d'exercir la seva feina en condicions de treball poc correctes, tot i que aquestes milloressin a partir del segle XX.

448. Cf. Josep GONZÁLEZ-AGAPITO, «Educación infantil e industrialización en Cataluña», *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria* (Salamanca), núm. 10 (1991), p. 138. Vegeu també Montserrat ALAY SUÁREZ, *Aprenents i minyones: La infància abandonada a la Barcelona del vuit-cents*, Sant Andreu del Palomar, 2003, 208 p.

11. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL FEMENINA DES DE L'ÚLTIM QUART DEL SEGLE XIX FINS AL FINAL DE LA GUERRA DELS TRES ANYS

11.1. JUSTIFICACIÓ I PUNTUALITZACIONS PRELIMINARS

En el capítol anterior indicàvem que, almenys des d'una òptica determinada, hom podia admetre que els inicis de la industrialització considerada globalment incidiren en la formació de les noies, marcant una nova tendència, orientada a professionalitzar, almenys en part, allò que tradicionalment havien fet les noies a la llar familiar. A partir d'aquesta premissa estudiarem la problemàtica de la formació professional femenina que està vinculada a un treball remunerat, malgrat que farem referències a algun tipus de formació femenina específica dirigida a la racionalització de les feines de la llar, que encara avui no reben cap tipus de recompensa econòmica.⁴⁴⁹

Si seguíssim la mateixa divisió cronològica utilitzada en la formació professional masculina, ara hauríem de dedicar un parell de capítols al problema que ens ocupa, però com que es tracta de dues qüestions radicalment diferents, ens sembla que dividir la formació professional femenina en dos períodes cronològics diferenciats no és massa correcte, per la qual cosa ens circumscriurem a un sol capítol.

En aquest sentit, no fa l'efecte que a mitjan segle XIX es produeixi cap mena de trencament que justifiqui una divisió d'aquest tipus, ni tan sols la que adoptem de l'últim quart del segle XIX. Potser val la pena precisar, però, que:

— al darrer quart del segle XIX apareix una determinada preocupació per la professionalització de l'art de l'agulla per causes que ja esbossarem en el seu moment.

449. Això no deixa de ser una contradicció, perquè ja des del segle XVIII hi havia moltes noies i dones que feien feines a les cases a canvi d'una remuneració amb diners o espècies.

— al llarg de les primeres quatre dècades del segle XX, que també estudiem en aquest capítol, sorgeixen propostes que dibuixen una nova orientació de la formació professional femenina, però sense poder fixar dates concretes.

— es podria plantejar també l'abast a casa nostra dels canvis que s'observen en els països bel·ligerants, concretament la incidència en algunes elits del feminisme.⁴⁵⁰

Finalment, en aquest capítol, dirigit a l'estudi de la realitat educativa de la formació professional de les noies per treballar de manera remunerada a dins o a fora de casa, tractem els aspectes socioideològics i socioeconòmics que la situació comportarà, tot i que, en aquest cas, ens limitem únicament a un simple esbós d'aquesta problemàtica.

El que podríem considerar moral victoriana estava fortament arrelada, al nostre país, al llarg de tota la segona meitat del segle XIX. Si deixem de banda els intents d'emancipació de la dona durant la segona meitat del segle XIX, amb una incidència relativa, sobretot a l'últim quart del segle XIX, durant la primera època de la Restauració, la propaganda de les classes dirigents contra el treball de la dona a fora de casa esdevingué angoixant.

En aquesta època, doncs, s'estengué la preocupació pels perills morals derivats del treball femení, especialment de les dones que treballaven en fàbriques i tallers. Es tractava d'una moral farisaica, atès que aquesta preocupació quedava circumscrita a les classes mitjanes, perquè les dones de les classes populars, sobretot les noies solteres i les casades sense fills, no tenien altra sortida, per tirar la família endavant, que treballar, generalment, a la fàbrica en feines de molt baixa qualificació, sense cap mena de formació professional i amb unes condicions laborals i higièniques pèssimes.⁴⁵¹ Era molt freqüent que les àvies que podien fer les feines de la casa facilitessin el treball de les seves filles o nètes.

La classe dirigent, enfront d'aquests suposats perills, va preconitzar com a alternativa el desenvolupament de l'ensenyament professional femení i la creació de tallers de confecció pensats fonamentalment per a les noies. En el període que estudiem en aquest capítol, malgrat la creixent importància del moviment feminista, almenys a Europa, els avenços foren limitats.

De fet, es tractava d'aixecar el nivell cultural i professional de la dona, però sempre sense canviar l'estructura que atorgava els llocs de direcció als seus com-

450. Es pot posar com a exemple Rosa Sensat. Cf. Josep GONZÁLEZ-AGAPITO, *Rosa Sensat i Vila: Fer de la vida escola*, Barcelona, Edicions 62, 1989, 158 p., col·l. «Rosa Sensat», núm. 35.

451. Hi ha molta bibliografia sobre la situació social i laboral de la dona, especialment del període 1900-1936. A tall d'exemple, podeu veure Albert BALCELLS, «La dona obrera a Catalunya al primer quart del segle XX», *L'Avenç*, núm. 4 (juliol-agost 1977).

panys masculins. Directament o indirectament, es produí una millora de la formació professional i fins i tot, ja en el segle XX, s'establiren carreres d'una certa qualificació, però sempre pensades exclusivament per a les dones.

D'acord amb la concepció d'aquest llibre, dedicat primordialment a la formació professional de caràcter primari, no tractarem dels casos suara citats, com és ara les carreres de bibliotecària i d'infermera establertes per a les noies per la Mancomunitat de Catalunya, el 1915 i 1918, respectivament, o d'altres carreres, com la de mestra i la de llevadora, dependents de l'estructura estatal, que ja funcionaven a les escoles normals femenines de les capitals de província catalanes, des de principis de la segona meitat del segle XIX.⁴⁵²

Abans d'entrar en el tema pròpiament dit de l'ensenyament professional femení, fixem els diferents models dels quals ens ocuparem, sense pretendre cap exhaustivitat ni molt menys. Tot i que, probablement, podríem parlar d'altres models, generalitzant, ens referirem a quatre modalitats de l'ensenyament professional femení que es començava a desenvolupar en aquests anys, modalitats que exposem d'acord amb l'evolució cronològica: escoles de tall i confecció, centres, que, lògicament, eren dedicats exclusivament a les noies; classes específiques o en règim de coeducació que s'impartien en escoles de formació professional primordialment masculines; centres de formació professional femenina de nivell primari, i centres acadèmics específicament femenins de nivell secundari, que, d'acord amb els pressupòsits exposats, tractarem molt succintament.

En cadascun d'aquests grups explicitats, trobem centres de caràcter públic i de caràcter privat, tot i que de privats, n'hi havia de diverses menes, alguns no especificats perquè les dades que posseïm són molt fragmentàries. Les dificultats per a presentar aquests blocs, més o menys de manera separada, explica que, tot i tenir-ho en compte, ens inclinem, generalment, per parlar separatament d'institucions.

11.2. ESCOLES FEMENINES PÚBLIQUES DE FORMACIÓ PROFESSIONAL

11.2.1. ALGUNES PRECISIONS PRÈVIES

Ens referirem, en primer lloc, a l'ensenyament de les labors, que eren considerades específiques de la dona, feina que no era considerada plenament un

452. Com podeu veure, es tracta de professions que avui dia exerceixen majoritàriament les dones. Altrament, les mestres eren, des de finals del segle XIX, l'únic col·lectiu professional femení que cobrava el mateix salari que els seus companys masculins, quan feia la mateixa feina, tot i que els llocs de direcció estaven pràcticament sempre reservats als homes.

ensenyament professional, com a mínim pel que fa al mercat de treball; aquest tipus de formació, d'acord amb la Llei Moyano, de 1857, s'impartirà a les noies en el grau superior de les escoles de primer ensenyament, normativa que donarà un nou sentit a l'ensenyament tradicional de les labors, pel fet que exigia dues noves assignatures: elements de dibuix aplicat a les labors i nocions d'economia domèstica.⁴⁵³

Tot i que hi havia molt poques escoles superiors de nenes, les matèries suara indicades adquirien, tant si es vol com si no, un cert caràcter de formació professional, sobretot des del moment que s'introduí una assignatura específica a les escoles normals femenines per tal de poder impartir aquestes disciplines. Aquesta situació va implicar una certa tecnificació d'aquests estudis, ja que s'introduïa, per exemple, la geometria i el dibuix en el currículum, en certa manera, per complir amb el corpus legal.

L'ensenyament de les labors tenia dues finalitats: en primer lloc, perquè les noies poguessin complir amb els treballs que requeria el bon funcionament de la llar; en segon lloc, podien servir, a més, d'ajut per a l'economia familiar, sempre, però, treballant per a altri i, generalment, a dins de la pròpia llar.⁴⁵⁴ Malgrat tot, l'ensenyament tradicional de les labors continuà sent molt important fins a ben entrat el segle XIX.

En resum podem afirmar que durant la segona meitat del segle XIX l'ensenyament de les labors s'enfocava principalment cap a la preparació domèstica de les noies, però en alguns casos també s'atribuïa a la matèria una dimensió artística o unes expectatives de tipus laboral. Amb tot encara s'insistia en la seva tradicional funció moralitzadora pel fet d'afavorir una actitud modesta i reposada entre les noies i propiciar el desenvolupament d'uns hàbits de paciència, laboriositat i sedentarisme que havien de reforçar el model imperatiu de dona.⁴⁵⁵

Al llarg del darrer quart del segle XIX es començaven a produir els primers intents de racionalització, en una paraula, *modernització*, de l'assignatura de la-

453. Cf. Ley de Instrucción Pública, secció 1a, títol I, art. 5.

454. Aquesta preparació servia per a ambdues coses: per satisfer les necessitats de la família en tot tipus de peces i per treure's un sobresou no gaire important, però, treballant per a alguna empresa; aquestes necessitats no tenien res a veure amb les actuals, en un moment que no havia aparegut la indústria del gènere de punt i no s'havia produït, ni molt menys, la revolució de la confecció de mitjan segle XX, en aquest cas després de l'època que estudiem.

455. Cf. Ester CORTADA, «Entre la casa, el taller i l'escola. El tall i confecció en l'ensenyament professional», a *La formació professional i les transformacions socials i econòmiques. Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació*, p. 190. Vegeu també notes 7 i 8, p. 197.

bors, que era determinada per dues qüestions: l'aparició dels primers textos que parlaven d'aquest problema i l'invent de la màquina de cosir, tot i que en general les mestres, per raons probablement de seguretat, no eren partidàries de la utilització d'aquesta màquina a les escoles.⁴⁵⁶

El primer dels textos sobre aquestes matèries de què tenim notícia es va publicar el 1873 i la seva autora fou Elisea Passarans, que el va dedicar a la directora de l'Escola Normal femenina de Barcelona, Agustina Royo.⁴⁵⁷ Aquest no va ser pas l'únic text sobre el tall de les peces de vestir publicat en aquests anys, ja que amb anterioritat a aquesta data ja s'havia publicat algun text relacionat indirectament amb les labors.⁴⁵⁸

Al llarg d'aquests anys apareixien les primeres escoles d'aquesta classe a la ciutat de Barcelona i en altres ciutats del Principat, a les quals ens referirem més endavant; ara, però, el que ens interessa remarcar és el primer intent de caràcter públic, a càrrec de Carme Ruiz Alà, la qual, després de publicar el seu treball sobre aquest tema, va sol·licitar a l'Ajuntament de Barcelona l'establiment d'una escola de tall i confecció que, tot i que es creia que podia ser d'interès, hom no va considerar prou important per a sufragar-la.

D'acord amb l'esquema tradicional, hom postulava que hi havia d'haver dues classes de formació totalment diferenciades, d'acord amb el grup social al qual pertanyien les noies. Les denominades *labors útils*, vinculades a necessitats peremptòries de les famílies, que podien comportar una certa remuneració, o les *labors d'adornament* que feien les noies de les classes benestants, tot i que s'hauria de fer més d'una precisió, per a cada cas concret.⁴⁵⁹ Malgrat que l'apartat de les labors, i en general el que podríem considerar treball d'agulla, era el més important, no hem d'oblidar altres tipus de treball que també tindran cabuda en la nostra ressenya.

456. Tot i que els primers assajos de màquines de cosir daten de finals del segle XVIII, fins que la casa Singer inicià una sèrie de reformes, que començaren el 1851, la màquina de cosir no es va generalitzar. Al nostre país es van haver de superar molts recels abans que s'extenguessin, fet que no es produí fins al segle XX.

457. Ester CORTADA, «Entre la casa, el taller i l'escola. El tall i confecció en l'ensenyament professional», p. 191.

458. Pel que fa a aquesta qüestió, val la pena recordar un text del segon mestre i més endavant director de l'Escola Normal de Barcelona. Cf. Crescencio MOLÉS Y MOLINOS, *Curso de geometría y dibujo lineal aplicado a las labores*, Barcelona, 1864. Sobre aquesta qüestió, vegeu també Ester CORTADA, «Entre la casa, el taller i l'escola. El tall i confecció en l'ensenyament professional», p. 195-196.

459. Malgrat que hi havia diferències entre els tipus de labors d'acord amb les classes socials, trobem noies de les classes populars que feien feines delicades per a les famílies benestants a canvi d'una remuneració.

11.2.2. L'OBRA DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA, LA MANCOMUNITAT I LA GENERALITAT DE CATALUNYA I ALTRES INSTITUCIONS

11.2.2.1. *L'Escola del Tall (1883-1918)*

Tal com ja havíem exposat en estudiar la formació professional masculina, també la Diputació de Barcelona fou l'organisme públic capdavanter en el cas de la formació professional femenina; és per això que comencem el recorregut en aquest camp a partir d'aquesta institució.

El fet més destacat de la nova situació creada cap als volts de 1880 fou l'impuls de sectors públics i privats cap a la creació de les noves escoles de tall i confecció. A propòsit d'això, esmentem, ja ens hi hem referit, Carme Ruiz Alà, inventora d'un mètode de tall que permetia superar la rutina que havia existit fins aleshores, preferentment pel que fa al tall de les peces de vestir, amb la qual cosa es podia suplir la falta de dots naturals amb unes regles basades en el càlcul i els coneixements de geometria.

Vist el fracàs de la seva petició a l'Ajuntament de la ciutat, Carme Ruiz mateix es va dirigir a la Diputació de Barcelona, que va acabar acceptant la proposta d'establir una escola de tall i confecció que seria dirigida per ella. Com era molt freqüent en aquella època —ho hem vist per a les escoles masculines—, la Diputació va tenir problemes per trobar un local on es poguessin cursar totes les disciplines que la Diputació dedicava a les noies i molt concretament l'Escola de Dibuix per a nenes i adultes de la institució esmentada.

Finalment, el 12 d'abril de 1883 es va poder inaugurar l'Escola de Tall i Confecció en la mateixa escola per a noies que tenia la Diputació, tot i que per això es va haver d'habilitar el soterrani, que no gaudia d'unes condicions òptimes ni molt menys. Aquesta Escola es consolidà, ja que s'hagué de desdoblar en dos grups. Amb l'establiment d'aquest centre, que es convertí el 1918 en Escola Professional de la Dona, podem considerar que naixia «l'ensenyament professional femení modern»⁴⁶⁰ al nostre país.

Aquesta Escola no sembla que fos massa renovadora, ja que no va passar de ser una escola més de tall i confecció. Però Mercè Carbonell, que en fou directora, i les auxiliars Balbina Gamell i Maria Fath, que l'assistiren la

460. Sobre el naixement d'aquesta Escola, podeu consultar Montserrat SINDREU, *Petita crònica d'una llarga història. Escola Professional de la Dona. 1883-1983*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983.

major part del temps, donaren a l'Escola un cert prestigi social, tot i les seves limitacions.

No ens ha d'estranyar, per tant, que la matrícula, que es nodria de noies modestes de classe mitjana i d'algunes mestres que acabaven de sortir de la Normal femenina, s'hagi de considerar quantitativament important, ja que se situava, en alguns cursos, al voltant d'un centenar de noies.

Com passava a quasi totes les escoles de tall i confecció —recordem que se n'havien posat moltes de particulars—, no s'hi anava a aprendre aquestes tècniques per exercir un ofici, sinó com un complement del que podríem considerar formació domèstica. Alexandre Galí ens parla d'aquestes limitacions, com queda palès en el paràgraf següent, on afirma que no tenia

més horitzó que el de les *academias de corte* que hi havia arreu de la ciutat. No creiem que pretengués substituir l'aprenentatge de l'ofici de la confecció, que aleshores com ara no es feia en les escoles o en les acadèmies sinó en els tallers.⁴⁶¹

Més endavant, però, Galí mateix precisava que aquesta Escola

complia una funció i en els seus límits modestos la complia bé gràcies a la intel·ligència i aptituds de la seva directora, donya Mercè Carbonell que havia creat un mètode de tall reduït al sistema mètric que encara avui és seguit en la gran institució que en el transcurs dels anys ha succeït la seva modesta Escola.⁴⁶²

A principi de la segona dècada del segle XX, la Diputació començava a adonar-se que aquesta Escola tenia moltes més possibilitats, les quals no s'aprofitaven prou. Les primeres reformes foren de caire ideològicoformal, la substitució del mot *provincial* i la catalanització del nom, a la qual seguien d'altres ja més específiques.

Us parlarem, en primera instància, de la introducció de l'ensenyament del dibuix al natural, a càrrec de l'aquarel·lista Joan Llaverias, que començà la seva activitat el 1913; aquest ensenyament pressuposava el coneixement del cos humà, que calia vestir, per la qual cosa l'actitud modeladora que podia donar el dibuix resultava essencial. El moviment renovador impulsat des dels dirigents de la Diputació abraçava nous camps, generalment relacionats amb la moda i

461. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII: *Institucions d'ensenyament per a la dona*, 1983, p. 211.

462. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 212.

amb el moviment *menager*, que començaven a adquirir un determinat relleu arreu d'Europa, amb força incidència al nostre país.

Pel que fa a la renovació esmentada, convé recordar que l'any 1915 s'organitzaren cursos de capells i taques i, sobretot, de veritable formació domèstica moderna, a càrrec de Rosa Sensat, cursos que continuaren fins a la reestructuració de 1918, a partir de la qual aquests foren introduïts en el programa general. Aquesta pedagoga serà transcendental en aquest tipus de formació i en tot el que fa referència a l'educació de la dona, com podrem veure al llarg d'aquest capítol.⁴⁶³

El somni del Consell d'Investigació Pedagògica era la creació d'una escola de moda, per la qual cosa va encarregar a una sèrie de dames un estudi per fer factible aquesta idea. Segons explica Alexandre Galí, que era en aquell moment secretari del Consell d'Investigació Pedagògica, la directora i una de les auxiliars, Balbina Gamell, varen comprendre que no s'adaptarien als nous temps i dimitiren, però Maria Fath va continuar.⁴⁶⁴

El Consell, que continuava creient en la possibilitat d'una escola de modes, el desembre de 1916 va pensionar Maria Fath perquè anés a París, visita que, segons sembla, no va donar massa bons resultats perquè Maria Fath no era, probablement, la persona més adequada.⁴⁶⁵

11.2.2.2. *L'Escola Professional de la Dona (1918-1936)*

La idea del Patronat de Senyores de crear una escola de modes no tardà gaire a ser oblidada; amb tot, Rosa Sensat i Alexandre Galí projectaren una escola de les arts de vestir que superés els tradicionals tallers de modista, proposada que fou aprovada per la Diputació el 1918. Una de les seves principals virtuts és que no era excessivament cara.

Les alumnes podien matricular-s'hi a partir dels catorze anys, acreditant els coneixements de l'escola primària; la carrera durava tres anys, excepte l'ensenyament domèstic i tall i confecció, que en duraria dos, i l'especialitat de vestits, que n'havia de durar quatre. El primer any, comú, tenia caràcter preparatori i constava de les matèries següents: aritmètica i geometria, llengua materna, francès,

463. Hem de considerar que Rosa Sensat fou una de les introductores, al nostre país, d'aquest moviment de modernització de les feines tradicionals de la dona, sobretot a la llar.

464. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 214.

465. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 215.

ciències naturals, dibuix i classes pràctiques de l'especialitat que volgués cursar l'alumna.

Les especialitats previstes eren les següents: ensenyament domèstic de tall i confecció, ensenyament de vestits, ensenyament de roba blanca i ensenyament de capells. Aquest nou plantejament havia de comportar canvis en les instal·lacions, per la qual cosa l'Escola va ser traslladada al carrer de la Ciutat, número 7, en uns principals magnífics.

Tot i les bones intencions dels seus patrocinadors, l'Escola no va acabar de treure faves d'olla, potser a causa de la manca d'una direcció adequada. Maria Fath, segons el parer d'Alexandre Galí, no semblava la persona idònia per a dirigir aquesta Escola; primer fou nomenada directora interina i al cap de poc, directora definitiva. Malgrat els esforços de la Mancomunitat i la Generalitat, després, el més probable, com diu Galí, és que, a l'hora de la veritat, esdevingués una escola casolana, sense massa aspiracions.

D'altra banda, les dades quantitatives que tenim al nostre abast acaben de confirmar la idea que ens trobem davant d'una escola que va passar un xic sense pena ni glòria. Potser valdria la pena fer alguna puntualització. La idea orsiana de la feina ben feta havia penetrat molt en l'univers galinià; aquesta concepció originava que Galí mateix s'exigís molt, i que també exigís molt als seus col·laboradors i a la gent que el voltava. No seria estrany, doncs, que la visió que ens ofereix de la directora de l'Escola citada pogués pecar d'un xic exagerada.

Tot i tractar-se d'una institució pionera en la seva especialitat, quasi es pot assegurar que no ens trobem davant d'una de les institucions educatives capdavanteres de la Diputació de Barcelona i dels organismes que seguien els seus passos. Altrament, tampoc és que la societat, almenys d'una manera decidida, demanés quelcom més del que va oferir aquest centre educatiu per a les noies. Aquesta exigència va ser un xic major durant el període republicà, perquè el temps no passava endebades i les coses, es volgués o no, anaven canviant.⁴⁶⁶

466. Ens trobem amb una nova realitat sociocultural i socioeducativa que determinava una pressió social molt més important. Altrament, tot i no tractar-se d'un canvi en profunditat de les relacions sociolaborals entre homes i dones, les dones començaven a exigir uns certs drets.

TAULA 12

Dades relatives a les alumnes matriculades entre 1900-1923

<i>Curs</i>	<i>Nombre d'alumnes</i>
1900-1901	73
1905-1906	94
1910-1911	143
1914-1915	158
1918-1919	200
1920-1921	153
1922-1923	137

FONT: Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 221.

Quan més endavant ens ocupem de l'Ajuntament de Barcelona i sobretot de l'activitat cultural i educativa de la Cultura de la Dona, podreu comprovar això que acabem de manifestar, és a dir, les seves limitacions quantitatives i qualitatives, fins i tot situant-la en el context de l'època.

11.2.2.3. *L'Escola d'Ensenyament Domèstic creada per la Mancomunitat de Catalunya i la seva continuació i projecció fins al final de la Guerra*

El 6 de maig de 1920, el Consell Permanent de la Mancomunitat autoritzà el Consell de Pedagogia perquè esmercés una quantitat en l'organització, al nostre país, de l'ensenyament domèstic, incloent-hi la nova Secció al Departament d'Ensenyament Primari i Secundari. Es nomenà directora Concepció Farran, diplomada de l'Escola de Directors d'Indústries Químiques, i auxiliars, les senyoretes Montserrat Sastre i Carme Rodon, exalumnes dels Estudis Normals de la Mancomunitat.

El primer que va fer la Secció va ser enviar la directora a França, Bèlgica, Suïssa i Itàlia per estudiar l'organització d'aquests estudis en els països esmentats.⁴⁶⁷ El novembre de l'any citat, la Secció va presentar el pla que s'havia de desenvolupar al llarg del curs 1920-1921, que consistia a organitzar tres cursets d'uns quinze dies cada un, dos fora de Barcelona; es van escollir Vilanova i la Geltrú i Canet de Mar, i un centre a la capital, a les escoles de la Sagrada Família.⁴⁶⁸

467. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, p. 257.

468. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, p. 258.

Mentre la senyoreta Farran continuava a París, també es va traslladar a la capital francesa Carme Rodon. Als anys següents, als cursos ja citats, se'n van afegir a les Borges Blanques i es va proposar dotar l'escola amb més mitjans, atès que la necessitat de realitzar cursos ambulants requeria que s'augmentés el pressupost. Es varen preveure per a més endavant cursos a Valls, Lleida, Figueres, el Vendrell, Balaguer i Salient.

El cop d'Estat de Primo de Rivera no va representar de moment cap problema per a aquesta Secció —es va prorrogar el contracte de les professores—, però el fet que les dites professores s'adherissin al manifest a favor del professor Dwelshauvers va originar la destitució i la supressió del Servei.⁴⁶⁹

Amb l'adveniment de la República, les classes no es varen reprendre fins al curs 1933-1934; recordem que fins al 27 de juliol de 1933 no podem parlar d'aquests estudis; aquesta disposició fixava que la Secció d'Ensenyament Domèstic s'integraria a l'Escola Professional de la Dona i que seguiria les mateixes pautes que l'anterior escola de la Mancomunitat.

El problema era l'extensió del servei a fora de Barcelona, per la qual cosa es proposava que els curssets comencessin a Barcelona i que més endavant s'estendrien arreu de Catalunya. La manca de temps va impedir que aquesta darre-ra premissa es complís.

Segons afirma Alexandre Galí, fins i tot se'n fa responsable, almenys en part, la idea d'integrar aquesta institució a l'Escola Professional de la Dona no fou massa encertada. Hom esperava que l'Escola d'Ensenyament Domèstic exercís una acció benefactora sobre l'Escola Professional de la Dona, quan en realitat, a l'hora de la veritat, només va servir, així ho sembla, perquè les dues directores es barallessin com gat i gos.⁴⁷⁰

11.2.3. LES ESCOLES DE LES ALTRES DIPUTACIONS I DELS AJUNTAMENTS CATALANS

11.2.3.1. *Mots preliminars*

Abans d'iniciar aquest paràgraf, voldríem precisar que, a pesar d'algunes crítiques que hem subscrit contra l'obra de la Diputació de Barcelona en l'època

469. No val la pena insistir en aquest fet de sobres conegut.

470. Tant Alexandre Galí com altres fonts fan referència a aquestes desavinences. Vegeu, especialment, Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 261-262.

que estudia aquest capítol, creiem que l'Escola establerta per aquesta Diputació l'any 1883 ocupa un lloc destacat, si més no, perquè era pionera, amb la qual cosa va propiciar la creació d'altres establiments d'aquesta índole, alguns de caràcter privat, però també altres de caràcter públic.

Per estudiar aquestes qüestions, caldria comptar amb monografies que tractin de la formació professional femenina, entesa com es comença a fer avui dia. Fins fa ben poc l'interès historiogràfic envers aquesta problemàtica era pràcticament nul, si exceptuem l'obra de la Diputació de Barcelona i les institucions paral·leles i la d'algun ajuntament, especialment, el Consistori barceloní. És per això que ens limitarem a quatre pinzellades sobre el tema.

11.2.3.2. *L'obra de les altres diputacions catalanes en el camp de la formació professional femenina*

Ja ens hem referit en els paràgrafs anteriors a l'obra de la Mancomunitat i de la Generalitat, que d'alguna manera eren institucions que tenien jurisdicció sobre tot el territori català, però que no abracen tot el període que estudiem, i en les èpoques que tenien competències, aquestes no eren exclusives respecte a les diputacions.

Ara com ara no es tenen suficients notícies de les escoles professionals femenines d'aquestes institucions. Sabem ben poques coses, però sí que en consten les institucions que passaren a la Mancomunitat quan aquesta es féu càrrec de les diputacions provincials. Quant a escoles de formació professional femenina, només ens hi apareix l'Escola Provincial de Tall de Girona, que ni tan sols era una escola de la Diputació, ja que es tractava d'una acadèmia lliure de tall i confecció que impartia classes a les cases de beneficència amb el nom de *Provincial*, tot i que la Diputació de Girona ni tan sols pagava el sou de la professora, que aquesta obtenia per altres conductes.

Davant d'aquesta situació, el Consell de Pedagogia va proposar un pla orgànic per satisfer les necessitats del país en aquest camp, atès que pràcticament tots els centres d'ensenyament d'aquest tipus eren privats, però el pla no va tirar endavant perquè al cap de dos mesos es produïa el cop d'Estat de Primo de Rivera, que desmantellà la Mancomunitat, i l'Escola va tornar a la situació anterior. La Generalitat se'n tornà a fer càrrec; l'única novetat, però, fou que la professora va rebre un sou d'aquest organisme.⁴⁷¹

471. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 262.

11.2.3.3. *L'acció de l'Ajuntament de Barcelona en el terreny de la formació professional femenina*

Pel que fa a aquesta qüestió, hem de parlar, a més, dels casos de l'Ajuntament de Gràcia, que va aprovar l'establiment d'una Acadèmia de Tall i Confecció el 18 de febrer de 1887; del Consistori de Sants, que creava una Escola de Tall i Confecció el 1891, i, dins del rerepaís barceloní, del de Badalona, que el 1r de juny de 1895 establia una Acadèmia Municipal de Corte. Tots aquests ajuntaments, juntament amb els d'altres poblacions catalanes, passaren la mà per la cara al Consistori del cap i casal de Catalunya.

11.2.3.3.1. LES ESCOLES DE TALL I CONFECCIÓ

L'Acadèmia de Tall i Confecció de Gràcia, després d'un etapa provisional, va quedar inclosa a l'Escola d'Arts i Oficis d'aquesta ciutat; el curs 1895-1896 es va dividir en dues seccions dirigides, respectivament, per Antònia Viladesau i Rosa Pujolar, que, segons sembla, no s'entenien gaire. El 1902 l'Escola va quedar amb una secció perquè Rosa Pujolar passà a un altre centre, com veurem més endavant, i va adquirir autonomia d'ençà de 1908, que es va traslladar a la Travessera de Gràcia, núm. 41. En aquest centre exercí Antònia Viladesau, que continuava de professora al període republicà. Els primers temps, les professores cobraven 750 pessetes l'any, menys que els auxiliars masculins, però a partir de 1902 passaren a cobrar 1.220 pessetes l'any, el mateix que els homes, d'acord amb l'equiparació que es produí en el món de l'ensenyament a finals del segle XIX.⁴⁷²

Altrament, l'Ajuntament de Sants establí, el 1892, una Escola de Tall i Confecció que estava situada al carrer de Sants, núm. 112, amb Isolina Chovar Nieto com a professora. Aquesta Escola fou absorbida per l'Ajuntament barceloní el 1897 i, segons sembla, encara funcionava el 1916; en canvi, no figurava en l'inventari dels centres escolars municipals de la Comissió de Cultura de l'any 1922; en aquesta Escola les noies aprenien tall i confecció de roba interior, patrons per a vestits i nocions de geometria i dibuix lineal.

L'acadèmia que es creà a Badalona començà a funcionar el dia 1 d'octubre de 1895, sota la direcció de la senyora Càndida Porta de Silvestre, i oferia classes gratuïtes d'ensenyament complet per tallar i confeccionar tota classe de peces de vestir per a senyora, paneres per a nounats, llenceria per a home i ensenyament complet per a capells. No tenim notícia del temps que va durar aquesta

472. L'autor d'aquest treball ha insistit en aquesta equiparació en més d'un dels seus estudis.

acadèmia, però a partir d'aquest moment l'ensenyament de tall i confecció quedaria assegurat a Badalona a través d'aquest centre o d'altres. És interessant recordar que al setembre de 1912 es provocà a l'Ajuntament una discussió sobre escola pública o privada, arran d'una escola de tall i confecció.⁴⁷³

La primera escola que l'Ajuntament de Barcelona va crear d'una manera directa s'establí al carrer de València, número 280, 1r, en el que era aleshores el districte IV, i començà a funcionar el 22 d'abril de 1902. La professora Rosa Pujolar i Alegre provenia de l'escola de Gràcia. En aquest centre es feien classes de tall, roba blanca i confecció de vestits, abrics i capells de senyor. No tardà gaire, el 1904, a sorgir un altre centre de tall i confecció al carrer de Renart, núm. 40, sota la direcció de Concepció Vendrell, on les noies podien aprendre confecció de patrons i sargits, així com classes de teoria. Durant el període de vacances s'oferien classes gratuïtes de tenyir, rentar i planxar vestits.

A partir d'aquest moment, es multiplicaren les escoles d'aquest tipus per la major part de barriades de la ciutat. La matrícula per ingressar a les escoles municipals costava 5 pessetes, quantitat que les famílies es podien estalviar si presentaven un certificat de pobresa. Tenim constància que, almenys fins als anys vint del segle XX, les professores cobraven 1.320 pessetes anuals.⁴⁷⁴

Segons les dades del curs 1916-1917, el nombre d'alumnes matriculades era de dues-cents vint-i-una; d'altra banda, l'Escola més concorreguda era la del carrer de Renart. Per tal que pogueu tenir una idea més completa de l'obra del municipi barceloní en aquest terreny, us oferim la taula 13.

11.2.3.3.2. LA FORMACIÓ PROFESSIONAL FEMENINA EN ESCOLES MASCULINES

Aquestes escoles, des del punt de vista del treball professional, resulten, probablement, més interessants que no pas les classes de tall i confecció o similars suara ressenyades; heus aquí els programes d'ensenyament femení que es van oferir a les noies quan l'escola de Gràcia es va traslladar a can Trilla, al carrer Gran de Gràcia, el curs 1892-1893, com podeu comprovar en la taula 14.

473. Cf. Mateu ROTGER I ROSQUELLAS, *Badalona. L'escola d'ahir (1793-1939)*, p. 58-59 i 127.

474. Observeu la diferència amb els sous del 1902; no és tracta d'altra cosa que d'una adaptació a l'evolució dels sous de mercat, fet que no es produïa en els mestres de l'Estat.

TAULA 13

*Escoles de tall i confecció creades per l'Ajuntament de Barcelona
en el període 1900-1939*

<i>Data de creació</i>	<i>Situació</i>	<i>Professorat</i>	<i>Especialitat</i>	<i>Horari</i>
1902	C. de València, 280	Rosa Pujolar Alegre	Tall, roba blanca, confecció de vestits, abrics, capells de senyor	De 7 a 9 vespre Octubre-juliol Dies feiners
1904	C. de Renart, 40	Concepció Vendrell	Teoria, tall, confecció de patrons i sargits ^a	De 7 a 9 vespre Octubre-juliol Dies feiners
1906	C. de Mandri, 2 ^b	Eloïsa Quero i Morales	Tall i confecció de roba blanca i vestits	De 7 a 9 vespre Octubre-juliol Dies feiners
1908	Travessera de Gràcia, 41	Antònia Viladesau	Tall i confecció de roba blanca, cotilles i capells de senyor	De 7 a 9 vespre Octubre-juliol Dies feiners

a. A l'època de vacances es feien classes gratuïtes de tenyir, rentar i planxar vestits.

b. El 1925 les escoles estaven situades als carrers de Mandri; d'Aragó, 287, 1r; d'Estévanez, núm. 298, i de Calàbria, núm. 114. En aquest any s'incorporà com a professora Dolors Tibau i Campasol.

FONT: Quadre preparat a partir de Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 133.

TAULA 14

*Pla d'ensenyament per a noies a l'Escola de can Trilla de la vila de Gràcia
a finals del segle XIX i principis del segle XX*

<i>Assignatures tecnicoprofessionals</i>	
Dibuix i coloriment per a les ensenyances estètiques aplicades	Brodats a la litografia i l'argenteria Randes i puntes
Repunts artístics	Ceràmica decorada
Juxtaposició de teles teixides i estampades	Estils de decoració
Brodats en relleu i artísticodecoratius en blanc i colors	Dibuix de flora i fauna ornamentada

Completaven els estudis classes d'aritmètica, comptabilitat i idiomes, fonamentalment francès.

FONT: Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 134.

Les classes d'italià i anglès van durar molt poc temps, les de tall i confecció foren suprimides el curs 1906-1907 i la major part d'aquestes matèries deixaren de cursar-se definitivament durant l'època republicana, tot i que s'havien continuat impartint durant la dictadura de Primo de Rivera.⁴⁷⁵ Les altres escoles de formació professional del municipi barceloní, les de Sant Martí i Sants sobretot, també varen organitzar classes, com en el cas de l'escola de Gràcia, tot i que de mica en mica s'anarien suprimint; fa l'efecte que esperaven la jubilació de les professores per cancel·lar aquests estudis. Malgrat tot, a l'escola de Sant Martí, durant la República, encara es feien classes d'art decoratiu. El sou de les professores, a vegades, era igual al dels professors, però a voltes cobraven com els auxiliars.

11.2.3.3.3. L'ESCOLA MUNICIPAL DE LABORS I OFICIS DE LA DONA (1910-1932) I L'ESCOLA D'APRENENTES I COMPLEMENTÀRIA D'OFICIS DE LA DONA LLUÏSA CURA (1932-1939)

Com ja hem vist, l'interès de l'Ajuntament barceloní envers la formació professional de les noies era, en certa manera, manllevat; no resulta estrany, per tant, que no passés gaire temps, perquè aquesta preocupació comencés a minvar.

És ben normal, doncs, que Ricard Jansens, president de la Comissió de Governació de l'Ajuntament de Barcelona, en la sessió municipal del 19 de novembre de 1910, recordés que la iniciativa pública s'havia de posar al dia, perquè només existien centres privats d'aquest tipus, el més conegut, la Cultura de la Dona, creat el 1909. En aquesta reunió, a més de constatar una realitat, hom proposava una nova política que es reflectia en l'acord del 22 de desembre d'aquest mateix any, segons el qual s'aproven els Estatuts de la nova Escola de Labors i Oficis de la Dona, completats en la sessió consistorial del 20 de juliol de 1911, on es confirmava el resultat del concurs convocat de dues places d'auxiliar, dues professores i una directora del centre, que va recaure en Eulàlia Vallès i Marxuach. El sou de la directora era de 1.500 ptes. anuals, el de les dues professores, 1.300 ptes. i els de les auxiliars, 1.000 ptes.⁴⁷⁶

La nova directora va presentar un projecte el novembre de 1911, tot i que

475. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 135. En aquesta mateixa pàgina podeu consultar l'evolució quantitativa d'aquest estudis a la taula 6.3.

476. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 136. Els sous s'anaven adaptant a l'evolució del mercat.

els problemes derivats de la decisió d'albergar l'Escola en un immoble propietat de l'Ajuntament des de 1878, situat a la ronda de Sant Antoni, núm. 19,⁴⁷⁷ determinaren que el nou centre no s'inaugurés fins al mes de maig de 1913, amb un programa de treball basat en el projecte d'Eulàlia Vallès, modificat en alguns aspectes pel Consistori. El programa dels primers anys incloïa les matèries següents: flors artificials, planxa, labors, punts i brodats, modelatge, tall, cotilles i dibuix aplicat. L'horari era d'11 a 13 hores i de 19 a 21 hores. Algunes de les classes duraven una hora perquè les alumnes poguessin assistir a classes de més d'una secció, i el nombre d'hores setmanals de cada matèria eren sis.⁴⁷⁸

Aquesta Escola, com s'expressa en el paràgraf següent, responia a les dues vessants a les quals ens referíem en el començament d'aquest capítol.

La creació de l'Escola de Labors i Oficis de la Dona, l'any 1913, fou una fita significativa en dues vessants: d'una banda, servia de preàmbul formatiu a les futures mestresses de casa i, de l'altra, atenia la preparació d'aquelles noies l'extracció social de les quals obligava al treball remunerat fora de la llar.⁴⁷⁹

El 5 de juny de 1918, la Corporació municipal decidia acceptar el dictamen que proposava per a aquesta Escola, els pisos 3r i 4t de l'Escola de la ronda de Sant Antoni, per la qual cosa van haver de ser desallotjats els llogaters; després de realitzada aquesta operació, l'Ajuntament amplià i reorganitzà l'Escola, amb el bon gust proverbial de Manuel Ainaud, segons que declara una persona tan poc sospitosa com Alexandre Galí.⁴⁸⁰

Aquesta reinauguració va tenir un gran ressò popular, cosa que no havia passat el 1913. Lluís Nicolau d'Olwer, president de la Comissió de Cultura, es referia a la idea d'establir un centre especialitzat de formació professional femenina dirigida primordialment a obreres, on la formació tecnicomaneal es completés amb la de caràcter cívic i cultural, com s'havia fet poc temps abans amb les escoles masculines.⁴⁸¹

477. Respecte a la inauguració de la nova Escola, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 136.

478. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 136, taula 6.4.

479. Cèlia CAÑELLAS i Rosa TORAN, *Política escolar de l'Ajuntament de Barcelona: 1916-1936*, Barcelona, Barcanova, 1982, p. 62.

480. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 278.

481. La major part de textos que tracten de la política educativa de l'Ajuntament de Barcelona en el camp de la formació professional, durant aquests anys, parlen de la preocupació del Consistori per vincular la formació tecnicoprofessional amb la civiocultural.

A partir d'aquell moment, l'Escola comptaria amb tres seccions: l'escola taller diürna, l'escola de perfeccionament de les obreres que treballaven a la indústria del vestir i l'escola de coneixements domèstics per a noies obreres, ambdues nocturnes. Es podia ingressar a l'Escola a partir dels nou anys i fins als catorze; calia tenir uns coneixements mínims adquirits a l'escola primària i pagar una matrícula de 5 ptes. anuals; un 10 % de les alumnes d'aquests centres havien de tenir matrícula gratuïta i l'horari de l'Escola diürna era de nou del matí a sis de la tarda; les alumnes es quedaven a mitja pensió, que era a càrrec de l'Ajuntament.⁴⁸²

Les classes nocturnes per a obreres de la indústria del vestir tenien lloc de set a nou del vespre i estaven destinades a alumnes de més de catorze anys. Altrament, les classes nocturnes de coneixements domèstics per a noies de més de catorze anys, a més de set a nou del vespre, es podien seguir els diumenges de deu del matí a quatre de la tarda. Com en altres casos hi havia un 10 % de matrícules gratuïtes, però aquesta només costava 2,50 pessetes.

Al marge dels cursos per a noies i adolescents, hi havia una secció d'estudis complementaris eminentment pràctics per a obreres, mestresses de casa i exalumnes, cursos accelerats, que tenien lloc de gener a març i de juliol a agost. Es tractava de cursos breus de puericultura, higiene, socors urgents i medicina domèstica.

El programa d'estudis, que també servia de base per als estudis nocturns, queda resumit en la taula següent.

TAULA 15

Programa de l'escola taller per al curs 1920-1921

Primer curs: cultura general, llengua materna, castellà, nocions d'aritmètica i geometria, història i geografia, ciències físiques i naturals, educació cívica i moral.^a
D'especialitat: dibuix general, 1r; d'especialitat, a 2n i 3r.

<i>Especialitat^b</i>	<i>Nombre de cursos</i>
Confecció de vestits	3
Confecció de roba blanca	2
Confecció de capells	2
Confecció de flors artificials	3
Brodats	3
Puntes	4
Planxa	3

a. S'oferia a les alumnes coneixements molt elementals.

b. Les alumnes només es podien inscriure a un ofici.

482. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 137.

TAULA 16

*Nombre d'alumnes matriculades a l'Escola Municipal de Labors i Oficis
de la Dona el curs 1929-1930*

<i>Escola taller</i>	<i>Alumnes matriculades</i>	<i>Escoles d'adultes</i>	<i>Alumnes matriculades</i>
1r grau	33	Obreres del vestir	67
2n grau	30	Coneixements domèstics	46
3r grau	31		
4t grau	36		
Total	130		113

FONT: Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 137 i 138, taules 6.5 i 6.6.

Anant un xic enrere, el 14 de desembre de 1916, ens trobem que Lluïsa Cura, en el seu testament, deixava un llegat a l'Ajuntament de Barcelona, amb la condició que aquests diners es destinessin a obres culturals o benèfiques. El seu llegat es va emprar per a la construcció del Grup Escola Milà i Fontanals-Lluïsa Cura. Passats uns anys, d'acord amb un ofici que va rebre l'Escola el 4 de desembre de 1932, aquesta canviaria el seu nom i es passaria a dir *Escola d'Aprenentes i Complementària d'Oficis de la Dona Lluïsa Cura*.

Aquest canvi de nom no sembla, en principi, que respongués a una nova orientació escolar, però s'aprofità l'avinentsa per adaptar l'Escola a la nova situació socioeducativa. Aquesta nova percepció de la realitat es reflecteix en la proposta de nova organització de l'Escola per part d'una ponència creada amb aquesta finalitat a la Comissió de Cultura el 6 de juliol de 1933, en la qual es demanava que:

— l'edat d'admissió per a l'escola taller fos de deu a catorze anys, però que per ingressar-hi es tingués en compte un informe de l'IOP i que tinguessin preferència les alumnes provinents dels grups escolars municipals. D'altra banda, la majoria d'escoles públiques, com ja hem indicat en algun altre moment, o bé eren municipals o bé de les diputacions.

— s'emprégués un canvi de local o com a mínim una ampliació de l'existent, atès que la matrícula ultrapassava la capacitat de l'Escola.

— s'establís la regularització de les relacions entre pares i mestres.

— es facilités la confecció del butlletí de l'Escola Lluïsa Cura.

— es formés una biblioteca per a cada grau i secció.

— els professors de cultura organitzessin conferències científiques i literàries.

— les professores Mercè Rubiés, germana d'Anna Rubiés, i Mercè Farrés desenvolupessin grups excursionistes dins de l'Escola.

No hi ha gaire constància que totes aquestes propostes es realitzessin. Pensem que la situació sociopolítica no fou gaire favorable, però d'acord amb la tendència general de l'època i tenint en compte la informació consultada, hem de creure que es produí una clara vinculació amb el món sociocultural i esportiu.

En relació amb aquesta qüestió, hem de recordar l'assistència a diverses representacions del Liceu, les classes de música, l'organització de conferències, la participació, el 1934, de Mercè Rubiés al Congrés Internacional d'Ensenyament Domèstic, les excursions, les colònies d'estiu, els banyes de mar, les classes de gimnàstica i l'assistència a partits de futbol al camp del Barça.

Després del 6 d'octubre de 1934, s'observa un canvi polític remarcable: el novembre d'aquest any es fa una col·lecta per a les víctimes de l'Exèrcit, en la qual es van recollir 100 pessetes, una mitjana de 0,50 pessetes per persona, comptant alumnes i professores. Sobre aquest canvi polític tornarem a insistir en el capítol vinent.⁴⁸³ Finalment, recordem que el 17 de juliol de 1936, un dia abans del cop d'Estat militar, moria la directora Eulàlia Vallès, la qual fou substituïda per Adelaida Ferré, que era professora des de la fundació de l'Escola.⁴⁸⁴

La trajectòria de l'Escola li atorgaria un gran prestigi social. Alexandre Galí, molt crític en algunes qüestions de l'obra escolar de l'Ajuntament de Barcelona en l'època republicana, fa grans elogis d'aquest centre, que, al seu entendre, va esdevenir allò que s'havia proposat l'Escola de la Diputació, arran de la remodelació de 1918, sense haver-ho aconseguit en cap moment. D'altra banda, ens parla també del caràcter socialment popular de l'Escola.⁴⁸⁵

Amb tot, no podem passar per alt que durant el període republicà es van manifestar una sèrie de tendències que ja s'havien observat uns anys abans. Es tracta de la penetració a Catalunya dels canvis de mentalitat i formes de vida d'alguns països europeus, arran de la Primera Guerra Mundial, que incidiren en el paper cultural i social de la dona.

Com a cloenda ens referim a algunes dades quantitatives d'aquest centre.

483. Com ja hem indicat o insinuat a l'hora de parlar de l'anomenat *bienni negre*, en aquest període s'observa un pas enrere en la qüestió de la llengua, com estudiarem en el capítol següent.

484. En relació amb la trajectòria d'aquesta professora, que continuà de directora fins a la seva jubilació el 1951, podeu consultar Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 140-141.

485. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 274-279.

TAULA 17

Nombre d'alumnes i de classes de l'Escola Lluïsa Cura de l'Ajuntament de Barcelona durant el període republicà

<i>Mitjana d'alumnes</i>	<i>Mitjana d'assistència</i>	<i>Nombre de classes</i>	<i>Mitjana al llarg del període</i>
181	152 noies	9	160-180 noies ^a

a. Cal exceptuar el curs 1935-1936 i, segurament, el període de la Guerra, en què hi va haver moltes baixes.

FONT: Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals*, p. 140.

Abans de tancar aquest apartat dedicat a l'obra de l'Ajuntament de Barcelona, voldríem referir-nos a un parell de qüestions: al curs normal d'ensenyament tècnic per a mestresses, que es va organitzar el 1921, i la inauguració de les escoles Casas durant la República.

El curs normal d'ensenyament tècnic per a mestresses anava destinat, fonamentalment, a les mestres que, havent acabat els seus estudis a l'Escola Normal, volguessin especialitzar-se en ensenyament domèstic. Rosa Sensat, impulsora d'aquest curs i, en general, de l'ensenyament domèstic, basant-se en la idea que cal aplicar als treballs de la llar tots els coneixements científics a l'abast,⁴⁸⁶ a l'hora de dur a terme l'organització, va fer servir el lema teoricopràctic de *aprendre fent i actuant* perquè l'apliquessin a l'escola a l'hora d'ensenyar aquesta matèria a les seves alumnes.

Aquest curs, que comptà amb un professorat molt qualificat de diverses especialitats, durà catorze mesos durant els quals es van fer més de set-centes hores de classe; es dividí en dos períodes: el primer, que durà cinc mesos, del febrer al juliol de 1921, i el segon, que començà l'octubre de 1921, amb una durada de nou mesos, i acabà, per tant, el juny de 1922. Les classes tenien lloc de quatre a set de la tarda. La idea era que les escoles de l'Ajuntament tinguessin especialistes preparades per poder implantar tots aquests ensenyaments a les escoles municipals.⁴⁸⁷

486. Les concepcions de Rosa Sensat sobre l'ensenyament domèstic van quedar explicitades en diversos treballs dels quals destaquem ROSA SENSAT, «Ponencia sobre escuelas especiales de higiene y economía doméstica. Necesidad de la enseñanza de la higiene infantil en las normales de maestras y en las escuelas de niñas», a *Primer Congreso Español de Higiene Escolar*, Barcelona, 1912; *Les ciències en la vida de la llar*, Barcelona, Publicacions de la Editorial Pedagògica, 1923, 332 p.

487. Si us interessa llegir amb més detall les particularitats d'aquest curs, consulteu JOSEP GONZÁLEZ-AGAPITO, *Rosa Sensat i Vilà: Fer de la vida escola*, p. 129-134.

L'altra qüestió, relacionada també amb l'ensenyament domèstic, va vinculada amb la donació que el regidor Lluís Guarro va fer en nom de la seva mare, Camil·la Casas, viuda de Guarro, a l'Ajuntament d'una finca de la seva propietat, amb la condició que s'escolaritzés en llengua catalana. El 23 de maig de 1923, l'Ajuntament aprovà un informe perquè s'establís una escola d'ensenyament domèstic, que no va poder començar a funcionar perquè els governants de l'època dictatorial no acceptaven la condició de l'escolarització en català; arran d'aquesta negativa, s'hagué d'esperar el novembre de 1930 perquè comencessin les obres d'un edifici que constarà de tres plantes i que fou inaugurat el 19 de novembre de 1932 en un acte presidit per Francesc Macià i l'alcalde de Barcelona Jaume Aiguadé.⁴⁸⁸

11.2.3.4. *Els altres ajuntaments catalans enfront de la formació professional femenina*

Ja hem indicat en un altre moment que no fou pas, ni molt menys, l'Ajuntament del cap i casal el pioner, sinó d'altres com Gràcia, Sants i Badalona. El fet que desconeguem l'existència de treballs que parlin globalment de l'obra dels ajuntaments catalans en relació amb aquesta qüestió, fa que ens limitem a recordar algun dels casos més coneguts.

Ens referim al cas de la ciutat de Sabadell, que el juliol de 1891 obria la primera escola de tall i confecció, la matrícula de la qual va créixer tan ràpidament que, al cap de cinc anys, el 1896, es van haver d'establir tornos a l'hora de la matrícula, situació que originà que el 1899 es dividís l'escola en dues seccions. El novembre de 1903 es va establir un altre centre de tall i confecció i l'any 1918 va néixer una altra escola d'aquestes característiques. A partir d'aquest moment, l'oferta va anar satisfent la demanda, que cada vegada era més gran.⁴⁸⁹ Situacions similars es produiran en altres poblacions del país, especialment a les zones més desenvolupades.

488. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 283. Vegeu també *Història de Catalunya: Del segle XVII fins els nostres dies*. Continuació de la *Història nacional de Catalunya* d'Antoni ROVIRA i VIRGILI, vol. XI: *Catalunya i la Segona República*, dirigida per Jaume SOBREQUÉS, amb la col·laboració de Fèlix Curull, Dolors Batallé i Mercè Rossell, Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, 1982. A la pàgina 453 hi ha una fotografia de la inauguració d'aquestes escoles.

489. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'Escola Normal de Barcelona*, p. 236-237.

11.2.4. L'ACCIÓ DE L'ESTAT

Al marge d'alguns centres oficials, com les escoles normals, l'acció de la Junta per a la Protecció de la Infància i del Tribunal Tutelar de Menors, les escoles d'adultes i l'Instituto de Segunda Enseñanza para la Mujer, creat, el 1910, per Hermenegildo Giner de los Ríos, institucions solament relacionades de manera indirecta amb el que estudiem en aquest capítol en general, l'acció de l'Estat en aquest terreny és poc coneguda, perquè, probablement, deixant de banda el que hem apuntat, quasi no va existir. A causa de tot això ens n'ocupem un xic tan-gencialment.

A les escoles normals de les províncies catalanes, s'atorgava gran importància a l'assignatura de labors i economia domèstica, perquè les poguessin aplicar a l'escola a l'hora d'ensenyar aquesta matèria a les seves alumnes; en aquest sentit, destacarem el cas d'Adela Medrano, que es féu càrrec d'aquesta assignatura a la Normal de Barcelona l'any 1915 i que intentà, especialment a partir dels anys vint, donar un sentit més científic a aquesta matèria, en la línia del que explicàvem anteriorment en relació amb Rosa Sensat.⁴⁹⁰ Així, doncs, tot i no haver-hi cap impediment legal perquè les noies es matriculessin en escoles de formació professional femenina dependents de la iniciativa pública, el nombre de noies matriculades fou irrisori.

Val la pena recordar, malgrat tot, l'acció d'algunes institucions que podríem considerar paraestats, com és ara la Societat Econòmica Barcelonense d'Amics del País i, concretament, l'Escola d'Institutrius, fundada el 1893, així com també altres carreres pensades per a les dones. Seria interessant estudiar la trajectòria, en el terreny educatiu, de la institució esmentada a finals del segle XIX, ja que, com molt bé apunta Alexandre Galí i és fàcil corroborar, l'Econòmica, en aquests anys, esdevé pionera des de molts punts de vista, tot i que més endavant no es va saber adaptar als nous temps i continuà amb el clàssic provincianisme de finals del segle XIX.⁴⁹¹

A l'Escola de l'Econòmica hi havia diverses seccions: estudis preparatoris; Secció d'Institutrius; Secció de Comerç, que constava de dos cursos, i ensenyaments especials. Totes aquestes seccions s'emmotllaven als esquemes de l'època, però amb l'entrada del segle XX es varen introduir noves matèries, com el català, la mecanografia, la legislació, la geografia econòmica, el folklore, matè-

490. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *L'Escola Normal de Barcelona*, p. 236-237.

491. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 287-292.

ries d'adornament, i desapareixien la història sagrada i tots els ensenyaments musicals.⁴⁹²

11.3. L'ACCIÓ DE LA INICIATIVA PRIVADA

Resultaria impossible intentar fer un inventari de les escoles o acadèmies de tall i confecció que proliferaren arreu del país des de finals del segle XIX. Les classes que oferien, tot i anar dirigides, en una part important, a preparar les noies per a les feines de mestresses de casa, que, com hem repetit a bastament, no comporten remuneració, també servien en alguns casos perquè les noies es traguessin algun emolument. Hi ha un altre aspecte, però, generalment oblidat, i és que en totes aquestes classes hi ha una professora que n'ha tret uns diners, en alguns casos, d'una certa entitat, sobretot les que impartien classes de peces delicades.

Atesa la dificultat d'aquest inventari no solament des del punt de vista quantitatiu sinó també qualitatiu, com ja hem fet en estudiar l'oferta pública, ens circumscriurem a parlar dels centres més emblemàtics, començant, com és lògic suposar, per la Cultura de la Dona.

11.3.1. L'INSTITUT DE CULTURA I BIBLIOTECA POPULAR DE LA DONA⁴⁹³

Francesca Bonnemaison de Verdaguer, esposa del prohom de la Lliga Regionalista Narcís Verdaguer i Callís, fundà, el 1909, aquesta institució per fomentar la cultura i la instrucció en el sexe femení. La seva meta no era pas la igualtat entre els sexes —hem de situar la problemàtica en el seu context històric—, sinó que intentava oferir sortides a les noies de les classes mitjanes i de la menestralia que volien viure una vida independent.

Després d'una sèrie d'estatges provisionals, el 1922, gràcies a donacions de particulars, s'inaugurava el local que seria definitiu, al carrer de Sant Pere Més Baix, amb un equipament notable i una capacitat per a dos mil alumnes. Pel que fa a la promoció de la cultura, es va establir la Biblioteca Circulant i Pública, que

492. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 288-289.

493. En relació amb la fundació i l'evolució d'aquest Institut, vegeu *Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona*, report documentat, 1934, 52 p., i les memòries anuals. Hi ha un magnífic resum de les seves activitats a Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 297-334.

el 1934, comptava amb 21.975 volums, s'hi havien fet 13.000 préstecs i s'havien sol·licitat a la sala 10.000 llibres.⁴⁹⁴ Hem de destacar que Bonnemaison havia començat la seva activitat a l'Obra de Buenas Lecturas de la parròquia de Santa Anna.

Sota la mirada atenta de Rosa Sensat, que, d'acord amb les seves conviccions, organitzà els cursos d'instrucció de la Cultura de la Dona, amb l'ajut d'un professorat molt competent, format per la flor i nata de la intel·lectualitat vinculada al catalanisme polític, especialment el de signe conservador, aquesta institució va oferir a les noies, a més de l'educació bàsica, uns cursos d'instrucció elemental i formació secundària.⁴⁹⁵

A nosaltres, però, ens interessa la tasca d'aquesta institució en el camp de la formació professional femenina. Els cursos es proposaven oferir a les noies, al marge d'un mestratge professional específic, una formació científica i artística totalment necessària, segons la inspiradora dels cursos. Com a pas previ a la formació professional, s'impartien dos cursos d'ensenyament secundari sota la vigilància d'una tutora per garantir que l'ensenyament fos actiu i que anés molt més enllà del fet d'aprendre unes assignatures.

L'ensenyament professional pròpiament dit durava tres anys i es podien cursar les especialitats següents: comerç, secretaria, vestits, roba blanca i puntes i flors; els estudis de capells o perruqueria només duraven dos anys. Potser el fet més remarcable d'aquest Institut fou la relació que s'establí amb el treball, com veurem més endavant.

Des de la nostra perspectiva, resulta difícil aventurar una valoració crítica d'aquesta institució, defensada a ultrança per alguns i fortament discutida també per altres. No podem oblidar que persones com Francesca Bonnemaison i, molt particularment, Rosa Sensat i d'altres, volien aixecar el nivell cultural de la dona i preparar-la perquè s'incorporés al mercat de treball, però també és cert que no hi havia cap intent que aquesta obra portés cap a l'equiparació laboral immediata entre l'home i la dona, que, per tant, no es pot considerar una reivindicació social;⁴⁹⁶ sobre això se'ns acudeix, però, un interrogant una mena d'ucronia que valdria la pena plantejar-se: què hauria passat si el general Franco no hagués guanyat la Guerra?

494. Cf. Josep GONZÁLEZ-AGAPITO, *Rosa Sensat i Vilà: Fer de la vida escola*, p. 132, dades extretes de la memòria de 1934.

495. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 323.

496. Tot i que es tracta d'una institució que ha rebut molts elogis, les noies que durant la República —molt poques, per cert— van ingressar a la Universitat creien que la Cultura de la Dona havia retardat el seu alliberament; en aquest sentit, el testimoni de M. Aurèlia Capmany, que m'ho havia manifestat més d'una vegada, resulta significatiu.

La República, com tots sabem, afavorí la integració de la dona a l'ensenyament secundari, implantà la coeducació en aquest grau i sobretot a les escoles normals, al marge de la implantació del Pla Professional del Magisteri, amb la qual cosa els nous i les noves mestres havien de tenir un nivell cultural i professional molt superior als del Pla de 1914.

A partir d'aquest raonament, plantejem els canvis que es produeixen en el moviment feminista en el període de la guerra dels tres anys i el paper que tingué la dona, en aquests anys, a la rereguarda, ocupant llocs en el món laboral que fins aleshores eren a càrrec dels homes, un xic en la línia del que va passar a la Primera Guerra Mundial.

No voldríem enllestir aquest apartat sense precisar que, al marge de la Cultura de la Dona, que ens ha servit d'exemple, no podem oblidar moltes altres institucions arreu del país, generalment beneficisocials vinculades al catolicisme social, determinades associacions patronals i institucions obreres reformistes, de les quals recordarem la Federació Sindical d'Obreres, fundada el 1911; el Patronat Socioescolar d'Obreres del Poblet; el Patronat d'Obreres de Sarrià Divina Pastora; el Patronat d'Obreres de l'Agulla; l'Escola d'Ensenyament Domèstic de Palau Sacosta; les classes d'ensenyament domèstic que s'impartien a moltes escoles religioses, tant congregacionistes com parroquials, i les del món rural, que no formen part dels límits d'aquest treball, l'estudi acurat de les quals ens ajudaria a donar una visió més completa de la funció de la iniciativa privada en el terreny de la formació professional femenina en aquells anys.

11.4. EL MERCAT DE TREBALL FEMENÍ

Malgrat que tots els estudis ens indiquen que la discriminació que pateix la dona pel que fa al seu salari en relació amb els seus companys masculins és encara avui dia molt important, és fàcil imaginar que en les èpoques que es tracten en aquest llibre això era molt més evident. Tampoc no és sempre cert —parlem també d'aquells temps— que la igualtat de feina entre els sexes no correspongui a igualtat de salaris, perquè hi havia algunes excepcions, poques, com és ara el cas de les mestres públiques de l'Estat des de finals del segle XIX, com ja hem manifestat en més d'una ocasió. Altrament, en el cas que ens interessa, convé no oblidar les noies que s'havien format en centres de formació professional femenina.

En relació amb aquest aspecte, es podria dir, per exemple, que l'any 1919 el salari de les fadrines que tenien els estudis que facilitava l'Escola Municipal de Labors i Oficis de la Dona, ja a l'inici de la inflació que té lloc al final de la Pri-

mera Guerra Mundial, se situava entre el 80 % i el 100 % del sou mitjà dels obrers i per sobre del que percebia un mestre a moltes zones urbanes de l'Estat espanyol. El d'una encarregada i sobretot el d'una directora de taller podien ser superiors al d'un mestre en exercici en una ciutat catalana.⁴⁹⁷

D'altra banda, pel que fa a la Cultura de la Dona, en el període 1920 i 1933, a través d'una borsa de treball que es va crear s'aconseguien una mitjana de mil sis-cents col·locacions anuals, una xifra prou significativa,⁴⁹⁸ al marge de l'entrada al mercat de treball de les noies que havien estudiat en les noves institucions creades per la Mancomunitat i alguna institució privada; aquest fet adquirí novament una gran volada a l'època de la Generalitat republicana.

Com ja hem apuntat, arran de la situació específica de la Guerra i dels nous plantejaments que apareixen aquests anys, hom s'encaminava, a la llarga, un cop superada la contesa, a la consolidació de noves professions, com intentem resumir a continuació.

Durant la Guerra, algunes de les substitucions que van fer les dones, perquè els seus companys lluitaven al front, demostraren que la dona era capaç d'exercir nous oficis fins a aquell moment reservats totalment als homes.

La importància que s'atorgà a la professió de puericultora a conseqüència de la nova situació, la integració de l'escola bressol a l'estructura educativa i les necessitats de guarderies, constituïen també una nova font de professions.⁴⁹⁹

Aquestes noves fórmules de treball femení i la formació d'especialistes que s'havia de generar amb la progressiva incorporació de la dona al mercat de treball ens hauria situat en un altre context. Amb el triomf del general Franco a la Guerra haurem d'esperar més de vint anys per tornar a parlar d'integració de la dona al món del treball, tot i la resistència, ja en els anys seixanta del segle XX, d'alguns sectors del franquisme.

L'exili, per una banda, i la repressió, per una altra, van tallar de socarrel un moviment feminista d'una altra adscripció ideològica que ignorem cap a on s'hauria decantat i que plantejava canvis en diferents aspectes.

497. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Escola de Labors i Oficis de la Dona*, Barcelona, Editorial Catalana, 1920, a càrrec de Montserrat Beltrán Morales. A la pàgina 15 figura una llista dels salaris de Barcelona en aquells anys en els oficis que s'aprenien a l'Escola, segons dades facilitades pel Museu Social de Barcelona.

498. Aquesta Borsa de Treball va néixer modestament el 1911, però a partir dels anys vint va prendre gran volada. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre VIII, p. 330.

499. Les guarderies van adquirir molta importància. Sobre l'abast de les experiències d'aquells anys, vegeu *Revue de Puericulture* [París] (1939); «Recuperar la nostra història. Entrevista amb Dolors Canals», *Perspectiva Escolar*, núm. 34 (abril 1979), p. 8-13.

Resumint, tot i que s'evidencia que s'havia avançat molt lentament, el camí que es va recórrer en la integració de la dona al mercat del treball, des de final del segle XIX fins al final de la Guerra, no és pas gens negligible. Les condicions polítiques, però, frenaren aquest progrés.

11.5. LA DISCRIMINACIÓ SOCIOPROFESSIONAL DE LA DONA I L'APARICIÓ D'ALTRES PLANTEJAMENTS

11.5.1. ELS CONDICIONAMENTS IDEOLÒGICS

En el capítol 10 citàvem un pensament del pare Feijoo que feia referència al fet que les dones tenien un enemic que corresponia a un 50 % de la població, és a dir, els homes. Amb totes les matisacions que vulgueu, en el període que estudiem els homes com a grup, conscientment o inconscientment, han tingut un paper cabdal en la discriminació socioprofessional de la dona.

Aquest paper discriminatori parteix de la base que el treball de la dona és de naturalesa prescindible i que, per tant, treballa més per necessitat que no pas per vocació. En una paraula, s'ha de limitar a ajudar a l'economia familiar quan el seu cap no pot satisfer totes les necessitats; així, doncs, la professió per a la dona resulta equivalent a una funció complementària dels ingressos de la família. Altrament, les nenes no poden dedicar el mateix temps a la instrucció perquè han d'ajudar a la seva mare en les tasques de la llar.

Tot i que aquests pensaments eren subscrits per la major part dels grups socioideològics masculins, entre els sectors ultramuntans, els conservadors i els progressistes hi havia diferències, que intentarem exposar molt esquemàticament. Altrament, apareixia un nou grup, no pas homogeni, el de les feministes; som conscients, però, que aquesta divisió és molt discutible i que les matisacions que cal fer són molt nombroses.

Els sectors ultramuntans, vinculats, en bona part, a determinats sectors de l'Església catalana, sectors que a mesura que avançava el segle XX perdien pes en la nostra societat i en la pròpia Església, continuarien tenint una presència important a molts llocs de la resta de l'Estat espanyol i assolirien un dels seus moments culminants en la dècada dels quaranta, ja en ple franquisme.⁵⁰⁰

Per a aquests grups un dels valors essencials era la família, la qual cosa comportava la reclusió a casa de les dones, especialment les mares, pensament que trobava el seu màxim exponent en el paràgraf que citem a continuació.

500. Cf. F. BOHIGAS, «Orientación pedagógica. Valor económico de la profesión femenina», *Consigna*, núm. 56, any V (1945).

La mujer cumple con la sociedad dándole hijos: ésta debe cumplir con la madre relevándola de todo otro trabajo fuera del hogar.⁵⁰¹

Val a dir que alguns sectors ultramuntans, fins i tot de la resta de l'Estat, canviaren a mesura que avançava el segle XX, posició que es reflectia en el fet que començaven a atorgar certa importància a l'educació femenina; el tret diferencial, però, era la negativa total a acceptar la coeducació, que situaven pràcticament al mateix nivell que l'ensenyament laic, com s'exposava a la pastoral del cardenal Casañas, arran del pressupost extraordinari de cultura de l'Ajuntament de Barcelona de 1908.⁵⁰²

L'actitud dels sectors conservadors, representats fonamentalment per la Lliga Regionalista, a partir de 1933 *Lliga Catalana*, ha quedat reflectida en tota l'obra de la Diputació i l'Ajuntament de Barcelona, de la Cultura de la Dona, de l'obra de Dolors Moncerdà de Macià, fundadora, l'any 1911, del Patronat d'Obreres de l'Agulla, amb el benentès que cal considerar totes aquestes educadores dins del grup de les feministes per a la seva defensa del treball de la dona.

L'actitud d'aquests grups, quant a l'elevació del nivell cultural, acadèmic i professional de la dona, era essencialment distint que en el cas del grup anterior, tot i que la seva posició davant de la igualtat era, si més no, ambigua; alguns dels educadors vinculats amb aquests sectors, però, adoptaren una postura favorable o, si més no, condescendent, amb la coeducació durant l'etapa republicana.

La diferència essencial dels grups considerats progressistes, que exerciren un paper determinant a partir de la proclamació de la República, en relació amb la problemàtica de la discriminació sociolaboral de la dona, era la seva postura respecte a la coeducació, que ja s'havia plantejat el 1908 i que ara trobava un clima més propici per portar-se a terme, actitud que quedava molt ben expressada en els paràgrafs següents:

Cal que els infants d'ambdós sexes es tractin a l'escola amb la major naturalitat. La relació lliure entre ells no constitueix ni ha de constituir problema.

Totes les informacions sobre qüestions sexuals, ocasionals i sistemàtiques segons les edats dels nens, són sempre indicades a l'escola mentre es facin amb discreció, esperit científic i naturalitat.

501. Cf. J. BOTELLA LLUSIÀ, «Peligros de la civilización moderna para la biología de la mujer. Conferencia pronunciada el 18 de febrer de 1943», *Consigna*, núm. 27 (1943).

502. No insistim en aquest fet perquè és prou conegut.

La major part de les activitats poden aconseguir-se junts, algunes, les més pròpies de cada sexe, separatament.⁵⁰³

Finalment, els grups relacionats amb el que es pot considerar feminisme radical, que va poder desenvolupar-se amb certa llibertat durant la Guerra Civil, donava un paper especial a la dona com a subjecte intel·lectual i social, i també sexual, és a dir, la idea que la dona era mestressa del seu cos i que, lògicament, havia de conèixer-lo per actuar en conseqüència; d'aquí venia també la importància de la maternitat i de tots els processos que hi portaven, conduint tot plegat a una mena de misticisme barrejat amb una espècie de mitificació de l'infant.

Aquesta mitificació adquiria el seu màxim exponent en el moviment de *Mujeres Libres*, clarament emparentat, potser de manera indirecta, amb la psicoanàlisi. Juntament amb un cert idealisme, aquest grup s'avançava al seu temps, almenys dins del moviment obrer, difonent entre les seves afiliades els coneixements bàsics de pedagogia i puericultura, indispensables per a l'educació dels infants.⁵⁰⁴

11.5.2. LA DISCRIMINACIÓ SOCIOLABORAL PRÒPIAMENT DITA

Tot i que tots tenim, cada vegada més, una idea sobre la discriminació socioprofessional de la dona en les nostres latituds, ignoraríem l'abast d'aquesta discriminació, si no fos per les historiadores que s'han dedicat a l'estudi d'aquesta qüestió; gràcies a elles comencem a albirar nous horitzons fins avui totalment desconeguts.

A mesura que avançava la industrialització, com ja apuntàvem en el capítol anterior, la idea de preservar les noies de la promiscuitat que hi podia haver a les fàbriques i als tallers esdevenia una mena d'obsessió. Es tractava d'establir escoles professionals per tal que les noies es poguessin guanyar un salari sense haver de treballar en els centres industrials.

El fragment que reproduïm a continuació, que correspon a finals del segle XIX, és una bona mostra del que acabem d'indicar.

503. Cf. ESCOLA D'ESTIU DEL 1933, *L'educació moral i cívica a les escoles de la República*. Conclusió 15. Reproduït a *Perspectiva Escolar*, núm. 8-9 (juliol-setembre 1976), p. 32.

504. Sobre la situació de la dona a la zona republicana, cf. L. J. WITZMAN, *Women in the Spanish Revolution*, Nova York, Unity Press, 1941. En aquests anys seria decisiva l'organització feminista anarquista *Mujeres Libres*, creada el 1936. Cf. *Mujeres Libres: 1936-1939*, Barcelona, Tusquets, 1975, selecció i pròleg de M. Nash.

En lugar de crear institutos superiores, métense escuelas profesionales donde puedan concurrir las niñas que quieran ser costureras, floristas, modistas, libres de la promiscuidad del taller y de los paseos por las calles, causas de una depravación prematura.⁵⁰⁵

Quan la Diputació de Barcelona i la Mancomunitat de Catalunya després establiren, com ja indicàvem, carreres d'una certa qualificació, eren pensades específicament per a dones, actitud que no era pas exclusiva del nostre país. A la resta d'Europa passava el mateix, tot i que el paper social i laboral que va tenir la dona a la Primera Guerra Mundial en alguns països començaria a canviar les coses. Cada dia eren més freqüents les manifestacions que exposem a continuació:

La mujer es apta para cultivar todas las ciencias y artes, y para intervenir en todos los órdenes de la vida. La justicia exige que no se pongan travas a su libre actividad y que se le reconozca igual al hombre en capacidad y derecho.

Malgrat tot, Albert Bastardas, aleshores regidor de l'Ajuntament de Barcelona, que pronunciava aquestes paraules, el curs 1907-1908, en la inauguració de l'Escola d'Arts del Districte VIII, acabava propugnant que aquestes aptituds havien de servir fonamentalment per a la seva missió de mare de família.⁵⁰⁶

11.6. REFLEXIONS A TÍTOL DE CONCLUSIÓ

Ja hem apuntat que, arreu i també d'una manera particular al nostre país, sorgeixen historiadores que ens ofereixen noves dades sobre l'aventura de la dona per ocupar el lloc que li correspon en el mercat de treball amb igualtat d'oportunitats i de consideració en relació amb el seu company masculí.

Aquest estudi fa referència, fonamentalment, a la ciutat de Barcelona i a les zones urbanes industrials, on els avenços de la dona han estat més significatius

505. Cf. Discurs d'obertura del curs 1891-1892 de l'Escola d'Arts i Oficis de Vilanova i la Geltrú. Original d'Enric Puig i Rafecas, director, llegit, a causa de seva la mort, per Joan Roca i Sastre.

506. Cf. *Ajuntament de Barcelona: Arxiu Escuela Municipal de Artes del Distrito VIII*. Antiga Escola de Gràcia, avui *Josep Serrat i Bonastre*. En realitat, aquest nou centre no començà a funcionar fins al 1909 i d'una manera més definitiva fins al 1912. Si voleu conèixer la trajectòria política d'Albert Bastardas a l'Ajuntament de Barcelona en aquells anys, consulteu Alfred PÉREZ-BASTARDAS, *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909): Albert Bastardas i Sampere primer alcalde popular*, Barcelona, Edicions 62, 1980, 380 p.

en els períodes que estudia aquest llibre, avenços que han trobat una resistència molt punyent, sobretot a les zones rurals, en una societat dominada políticament, social i econòmica pels homes.

Els canvis que hem observat s'han centrat, d'una manera especial, en la major participació de la dona, especialment soltera, en el procés productiu, generalment molt poques vegades en llocs de decisió, així com també en la presència més gran de les dones en la vida social i cultural, amb la qual cosa s'iniciava un procés que començava a qüestionar l'entramat ideològic que justificava la seva discriminació intel·lectual, laboral, social...

També hem apuntat que, amb el triomf de les tropes del general Franco, aquest procés quedarà totalment estroncat, tot i que, a la llarga, la pressió exterior exercirà una certa influència. És evident que el final de la Segona Guerra Mundial va representar novament per a la dona un avenç considerable pel que fa al seu paper social, que, a causa de les condicions sociopolítiques, no ha pres força a casa nostra fins als anys seixanta del segle passat. Entre nosaltres, en els últims trenta anys s'han produït, en el terreny que estudiem, canvis totalment impensats, però encara incomplets. Aquesta lluita de les dones, al llarg de la història, que coneixem molt parcialment, encara continua.

12. LA LLENGUA D'ESCOLARITZACIÓ I L'ENSENYAMENT PROFESSIONAL

12.1. JUSTIFICACIÓ

Tot i que, com passa massa vegades, la llengua no apareix en els estudis sobre un tema educatiu dels països de parla catalana, creiem que no hem d'oblidar aquesta qüestió, encara que la formació professional, com hem dit, no hagi interessat massa la població dels Països Catalans, en aquest cas, especialment la del Principat; amb tot, el problema de la llengua d'escolarització, al nostre entendre, no es pot considerar una qüestió menor, per la qual cosa, som del parer que val la pena dedicar-hi un capítol, si més no, per plantejar una sèrie de qüestions que caldria estudiar amb més deteniment, especialment a partir de fonts locals.

Malgrat que fem referència a alguns esdeveniments esporàdics de finals del segle XVII i principis del segle XVIII relacionats amb el món tecnicoprofessional, en realitat aquest estudi comença cronològicament a partir de la segona meitat del segle XVIII, quan, precisament, podem parlar de les primeres mesures o indicacions que fan referència a la prohibició a les aules de la utilització de la llengua catalana, normes que es deixen sentir fins i tot en l'ensenyament tecnico-professional.

12.2. LA SITUACIÓ I LA REPRESSIÓ DE LA LLENGUA CATALANA A L'ENSENYAMENT TECNICOPROFSSIONAL DES DE L'ESTABLIMENT DE L'ESCOLA DE NÀUTICA DE LA JUNTA DE COMERÇ FINS A LA CREACIÓ DE L'ESTRUCTURA ESTATAL D'ENSENYAMENT TÈCNIC

12.2.1. DE LA CREACIÓ DE LES PRIMERES ESCOLES DE LA JUNTA DE COMERÇ A LA GUERRA DEL FRANCÈS

No cal insistir en els canvis que es plantegen legalment, en la seva incidència en l'educació, a partir de l'ocupació del Principat per les tropes francocastellanes, simbolitzades amb l'entrada a Barcelona l'11 de setembre de 1714, i de la resistència a la castellanització, sobretot a l'escola de primeres lletres, aspectes prou estudiats.⁵⁰⁷ La política de castellanització lenta i efectiva que havia portat a terme l'Administració, des del Decret de Nova Planta de 1716, permetia, al cap de cinquanta anys, la promulgació de la cèdula reial de Carles III del 23 de juny de 1768, que prescrivia que l'escolarització s'havia de fer exclusivament en castellà.⁵⁰⁸ D'altra banda,

el text de la reial cèdula de 1768 i les posteriors puntualitzacions responien, en realitat, al sentir de les classes dirigents de la monarquia espanyola, amb la particularitat que les concepcions uniformitzadores eren compartides, en línies generals, per bona part de les minories cultes del Principat, del País Valencià i de les Illes amb l'excepció de Menorca.⁵⁰⁹

Com ja hem indicat en més d'una ocasió, a les diferents escoles ja existents es van donar diversos casos de resistència a la castellanització, però quan ens referim a les escoles de la JC, o als intents poc reeixits de les societats econòmiques d'amics del país, centres educatius característics de l'ensenyament tecnicoprofessional d'aquells anys, hem de pensar que es tracta d'escoles de nova creació, en les quals és molt probable que aquest canvi d'idioma pogués resultar més fàcil.

507. Hi ha molta informació sobre la qüestió a Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *La llengua a l'escola: 1714-1939*, p. 28-36.

508. Consulteu *Real Cédula de S. M. a consulta de los señores del Consejo reduciendo el arancel de los derechos procesales de vellón en toda la Corona de Aragón y para que en todo el reyno se enseñe en la lengua castellana con otras cosas que expresa*, A. D. B. Can., 1768-1771, f. 133, 135v, 136. (T. 195).

509. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *La llengua a l'escola: 1714-1939*, p. 38.

En aquests establiments docents, almenys oficialment, l'única llengua que es podia utilitzar era la llengua de la monarquia. La imposició del canvi de llengua ja se'n manifesta en el primer centre educatiu establert per la JC, l'Escola de Nàutica, que en el seu reglament deia textualment:

No hablará el maestro en la escuela ni permitirá que sus alumnos hablen en ella otro idioma que el español.⁵¹⁰

El segon centre creat per la JC, és a dir, l'Escola de Nobles Arts, en el seu reglament intern, s'expressava en termes si fa o no fa idèntics:

No se hablará en la escuela otro idioma que el español, procurándose la más posible cultura.⁵¹¹

Altres reglaments no parlaven de *espanyol* sinó de *castellà*, és a dir, que ja aleshores s'utilitzaven les dues denominacions indistintament.⁵¹² Altrament, la redacció del reglament de l'Escola de Nobles Arts no deixa de ser un xic simptomàtica, en el sentit que l'afirmació sobre la cultura partia de la base que *cultura* i *llengua* calia considerar-les indistingibles; no hem d'oblidar que determinats sectors de la classe dirigent catalana donaven per morta la nostra llengua com a vehicle cultural modern.⁵¹³

Tornant als reglaments, aquesta qüestió no es limitava a aquestes dues escoles citades, sinó que la majoria de reglaments, per no dir tots, especificaven aquesta qüestió de la llengua. Altrament, el català no es podia parlar ni tan sols en els passadissos.⁵¹⁴ La persecució, o si més no animadversió, envers la nostra llengua la trobem també en gent del país.⁵¹⁵

Un dels casos més emblemàtics del primers temps fou, precisament, el del director de la primera escola, la de Nàutica, Sinibald de Mas, que en les actes

510. Arxiu JC, lligall XXVII, caixa 38 (Ordenança XXIII del 21 de novembre de 1773).

511. Aquest tipus de text es pot trobar a qualsevol dels reglaments de l'Escola de Nobles Arts de la JC. Com és ara els de 1824, 1825, 1828, 1831 i 1841.

512. En el cas del reglament de l'Escola de Nobles Arts és on es manifesta més clarament aquesta dualitat. Observem, doncs, que els termes *castellà* i *espanyol* ja eren controvertits.

513. Són de sobres conegudes les opinions d'un personatge tan simptomàtic com Antoni de Capmany sobre la nostra llengua: «muerta hoy para la República de las letras». Ens sembla, doncs, que no cal insistir en aquest tema.

514. De la lectura dels reglaments citats es desprèn que la unicitat d'idioma feia referència a tot el que passava a dins del recinte, però en algun cas es feia també referència específica als passadissos.

515. Cf. Arxiu JC, lligall XVII, caixa 38.

d'acceptació de la matrícula d'un alumne sempre posava el nom de pila en castellà, encara que, en molts casos, tot i que la sol·licitud s'havia d'escriure en castellà, el futur alumne posava el seu nom en la llengua del país.

Hem de pensar que fins pràcticament a la Guerra del Francès, les classes dirigents catalanes col·laboraven estretament en la castellanització cultural i educativa; per una banda, l'aristocràcia estava lligada amb la Corona des de ja feia uns segles, vinculada, doncs, a la llengua de la Cort, i per una altra, la burgesia comercial i la industrial creien que la unificació lingüística era positiva per als seus interessos.⁵¹⁶

Malgrat tot, les propostes d'aquests grups o sectors que coincidien en els objectius no eren, ni molt menys, homogènies en l'estratègia que calia seguir, ni sobretot si havia de ser a curt, mitjà o llarg termini. Sembla que una bona part de tota aquesta gent veia més factibles les polítiques que es fixaven una substitució lingüística a mitjà o llarg termini.

Un dels individus contraris a la política de fets consumats, ben vista per la Cort, era Romà i Rosell, un personatge representatiu de la classe dirigent catalana de la segona meitat del segle XVIII, que, precisament, va treballar molt de temps a la Cancelleria de Valladolid; com intentem mostrar a continuació, creia que no es podien cremar etapes per aconseguir els objectius, que, generalment, eren comuns.

No puede negarse que la diversidad de idioma causa extrañeza, y retarda el enlace. La uniformidad de lengua no puede lograrse sino con el beneficio del tiempo, y por medio de las providencias más suaves, de que tenemos muchos ejemplares. Uno de los medios más aptos para consumir esta obra es la mutua comunicación de las mejores costumbres entre todas las Provincias, supuesto que el Idioma, y las costumbres llegan a formar un enlace para sostenerse mutuamente.⁵¹⁷

Es tracta, per tant, de punts de mira comuns, però que no tenien res a veure amb l'actitud del poble, que en cap moment va abandonar la seva llengua; en aquesta època, convé precisar-ho, la cultura popular, concretament la literatura de canya i fil en català, arreu dels Països Catalans va ser molt rica. El fragment que recollim a continuació és força representatiu de la realitat lingüística de finals del segle XVIII i principis del segle XIX.

516. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *La llengua a l'escola: 1714-1939*, p. 43-44.

517. Cf. Francisco ROMÀ Y ROSELL, *Las señales de la felicidad en España y medios para hacerlas efectivas*, p. 307.

Dels coneixements que oralment eren tramesos, el poc que se'n filtra a través de cançons anònimes, refranys, adagis, sermonaris de rectors de poble, no fa sinó abonar la idea d'un patrimoni popular que travessarà intacte els segles de decadència, i en el qual la llengua conservada íntegra i viva, ni tan sols es corromp; la mateixa que parlaran i escriuran mossèn Cinto a la plana de Vic o Marian Aguiló, vuitanta anys més després de la mort de Baldiri Reixac.⁵¹⁸

Sembla evident, per tant, que aquests objectius eren una cosa específica de la classe dirigent, entre la qual es comptaven una bona part dels «ministres» o membres de la JC i, d'una manera especial, en el cas que ens ocupa, el professorat de les escoles, el conjunt dels quals constituïen una petita part, però influent, de la societat catalana de l'època.

Com ja hem pogut veure o intuir, la majoria de la gent desconeixia el castellà i, molt probablement, passava el mateix amb molts dels alumnes de les escoles, que amb prou feines devien entendre les classes dels seus professors. El fet de prohibir la utilització del català als passadissos devia ser una conseqüència de la manca de compliment de la normativa; hom pensava, probablement, que endurint les dites normes s'aconseguiria la finalitat perseguida, ben lluny de la realitat, perquè, passats una colla d'anys, no es notaven canvis excessius.

Una altra qüestió que cal no oblidar és la procedència sociocultural de l'alumnat, que devia variar molt segons les cattedres: no eren igual els alumnes de l'Escola de Nàutica o de les cattedres de Química, Mecànica, Matemàtiques i Física, per exemple, que els que assistien a les classes d'aritmètica, ja que se sap que s'havia publicat algun text en català, atès que, segons sembla, ajudava els alumnes a la comprensió dels problemes.

Fa l'efecte, amb els matisos que vulgueu, que els estudiants procedents dels sectors més benestants tenien més possibilitats de coneixement del castellà. A l'hora de la veritat, tot plegat és un xic fosc, però la documentació interna sobre les cattedres és sempre en castellà.

Malgrat tot, és molt possible que aquest fragment que reproduïm a continuació reflecteixi, almenys en part, la realitat escolar.

Las clases de las escuelas de de la Junta se daban en catalán y al mismo idioma se tradujeron algunas obras de texto, se publicaron una cartilla agrícola y unas normas sobre el cultivo de la granza y en 1816 se editó en catalán y castellano, a

518. Manuel ARDIT, Albert BALCELLS i Núria SALES, *Història dels Països Catalans: Del 1714 al 1975*, vol. 1, Barcelona, Edhasa, 1980, p. 46.

todo lujo, un libro explicativo de los trabajos realizados para la realización del canal de Urgel.⁵¹⁹

D'altra banda, tot i que alguns dels il·lustrats que tingueren un paper destacat en els intents de culturalització a diferents llocs de Catalunya eren oriünds de terres de parla castellana, costa creure que en poblacions com Girona, Olot, Tàrraga, Mataró, Vilassar, Arenys..., on hi hagueren escoles tecnicoprofessionals, el castellà fos conegut més enllà d'una petita minoria, generalment els professors, encara que no sempre, i ningú més.⁵²⁰

Abans de tancar aquest paràgraf voldríem recordar que, tot i que la majoria de les classes dirigents havien adoptat el castellà com a llengua de cultura, si més no, entre altres factors, com a mitjà de diferenciació social, aquest mateix grup continuava utilitzant el català col·loquialment.⁵²¹ Com indicava fa uns anys,

els avenços del castellà a nivell oficial, en l'ensenyament universitari i a les escoles de gramàtica, seminaris conciliars i centres docents de la Junta de Comerç o similars [...] no canviaren la tendència dels segles anteriors; el català era encara la llengua real del Principat.⁵²²

12.2.2. DE LA GUERRA DEL FRANCÈS A LA CREACIÓ DE L'ESTRUCTURA ESTATAL D'ENSENYAMENT TÈCNIC

D'acord amb paràmetres de caràcter general, s'ha parlat molt del regionalisme, fonamentalment lingüístic, de la JC a partir del final de la Guerra del Francès, en el període 1814-1820, malgrat que, al nostre entendre, caldria matisar molt aquesta afirmació. Amb tot, és evident que en relació amb l'actitud envers la llengua catalana, s'observen, si més no, diferències respecte al període anterior, durant el qual la presència del català en la documentació oficial de la JC era pràcticament nul·la, exceptuant algun escrit o recomanació específica dirigida als pagesos, que, segons sembla, no sabien un borrall de castellà.

519. Cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional de Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, p. 19.

520. El cas de Barcelona era essencialment diferent, perquè a causa de la seva capitalitat, almenys fins al 1833 arran de l'aprovació de la divisió provincial, hi havia molta més gent de la classe dirigent procedent de zones de parla no catalana, amb la qual cosa el desconeixement del castellà era, probablement, molt superior, fora de Barcelona, especialment a les zones rurals.

521. No es pot entendre el *Calaix de sastre* del baró de Maldà sense pensar que, fins i tot dins del seu grup, la utilització de la llengua catalana era corrent.

522. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *La llengua a l'escola: 1714-1939*, p. 56.

Pel que fa al període suara indicat, el suport de la JC a la publicació de la *Gramàtica i apologia de la llengua catalana*, de Joan Pau Ballot, va ser, d'una banda, per l'actitud totalment favorable a atorgar al català el tractament de llengua moderna i, d'una altra, perquè hi va participar econòmicament.

Con presencia la Junta lo que en decoro y pública utilidad interesa que, como sucede, en los demás idiomas, se tenga del catalán, o del propio, los conocimientos científicos, o de construcción y riqueza necesarios para hablarlo y escribirlo con propiedad. [...]

He acordado admitir como se ha hecho, la dedicatoria de ella que por medio del Sr. Barón de Castellet, decano, ha presentado, y que se ha leído y no menos auxiliarle para la impresión con cien pesos fuertes.⁵²³

Hi ha més qüestions en aquests anys en què en les activitats de la JC es manifesta la presència del català, sempre per dirigir-se a persones que desconeixien el castellà o a alguns altres, poc freqüents, que denoten una certa resistència a la castellanització, com veurem més endavant, i la més significativa, l'edició d'un llibre de luxe en doble versió, catalana i castellana.⁵²⁴

Tot i que el balanç sobre el que representava el català com a llengua de cultura en la vida escolar de la JC resulti molt decebedor, hi ha diverses referències en els arxius mateix de la JC que ens mostren una certa resistència, conscient o inconscient, a la castellanització, tant per part dels professors com dels alumnes, especialment d'aquests darrers.

Al llarg dels darrers trenta anys de la vida de les escoles de la JC, ens apareixen queixes de les autoritats o dels directius mateix de la JC per la resistència a la castellanització. Coneixem l'afirmació d'un intendent de policia, el 1825:

[...] que en la Escuela de Nobles Artes no se observa en todo su rigor la parte del nuevo reglamento⁵²⁵ que dispone del uso del idioma castellano.⁵²⁶

523. Cf. Arxiu JC, lligall XXVII, caixa 39 (2-I-1815).

524. Es tractava d'un llibre on s'explicava, amb un cert detall, els treballs que havia fet la JC per portar a terme la canalització del canal d'Urgell. Cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, p. 19.

525. Tinguem en compte que, en una nota anterior d'aquest mateix capítol, recordàvem que el 1824 i 1825 s'havien redactat nous reglaments de l'Escola de Nobles Arts, en els quals s'insistia en la necessitat de l'escolarització en castellà i s'indicaven noves normes per fer-ho efectiu.

526. Cf. Jaime CARRERA Y PUJAL, *La Escuela de Nobles Artes de Barcelona*, p. 70.

En la darrera època de l'activitat escolar de la JC, quan la pressió sociopolítica de caire uniformitzador devia ser molt important, la Comissió d'Escoles, en una carta interna dirigida al director general de l'Escola de Nobles Arts, li recordava l'obligació expressa d'utilitzar, en qualsevol circumstància, el castellà sense interferències del català.

Abiertas ya las clases en esa Escuela de Nobles Artes, ha creído a bien disponer la Comisión de las de esta Junta de Comercio que se encargue a todos los profesores la más estricta observancia del reglamento [...] que no use en la escuela otro idioma que el castellano sin mezcla alguna de catalán.⁵²⁷

El desvetllament lingüístic, fonamentalment en la poesia, que adquireix una certa notorietat a partir dels anys trenta del segle XIX,⁵²⁸ no sembla que tingués incidència en l'educació; ni a les escoles de la JC ni a les classes de les reials acadèmies i molt menys a la Universitat de Barcelona, restablerta després de la prohibició de Felip V, observem cap mena de presència del català. Parlar de la Universitat barcelonina no pressuposa, de cap de les maneres, que Cervera hagués estat un baluard de resistència a favor de la llengua del poble.

Altrament, si bé no tenim notícies massa fidedignes, tot ens inclina a pensar que a les escoles tecnicoprofessionals que es crearen a les zones industrials d'arreu del país, els llibres de text sempre eren en castellà, malgrat que en les relacions entre professors i alumnes, fins i tot a l'aula, el català pogués continuar sent molt present.

Primer la restauració de la Universitat de Barcelona (1837-1842) i al cap d'uns anys, el 1851, el naixement de l'estructura estatal d'ensenyament tècnic són fets que condicionaran que la nova burgesia i alguns sectors de les classes mitjanes es castellanitzessin pel que fa a la cultura i a la ciència, atès que la llengua d'aprenentatge de la lectura i l'escriptura era, pràcticament de manera exclusiva, el castellà.⁵²⁹

527. Arxiu JC, lligall CV, caixa 139. 2-75. «Circular de la Comisión de Escuelas al director general de la Escuela de Nobles Artes». Barcelona, 17 de setembre de 1845.

528. En el món de la Renaixença literària trobem algun personatge relacionat amb la Universitat, però una cosa és la poesia renaixentista i una altra el centre universitari barceloní. És de sobres conegut que els primers homes de la Renaixença, com és el cas de Joaquim Rubió i Ors, aspiraven a una independència literària però no pas política.

529. Ja a la segona meitat del segle XIX apareix una tendència favorable a la reintroducció del català com a vehicle per afavorir l'escolarització en castellà, aspecte prou estudiat com per tornar-ne a parlar. Sobre aquesta qüestió, podeu veure Joan SOLA, *A l'entorn de la llengua*, Barcelona, Laia, 1977.

Resumint, tot i que caldria fer matisacions, escolarització i castellanització, doncs, es poden considerar sinònimes. En un primer moment, la castellanització afectava la burocràcia i l'Exèrcit, generalment formats per gent forastera, però de mica en mica i gràcies a l'ensenyament en els diferents graus, les classes altes i mitjanes havien adoptat, cada vegada més, el castellà. El català, com hem dit més d'una vegada, continuava sent la llengua col·loquial i el castellà, la llengua oficial i culta.

L'acceptació gairebé total per part de les classes dirigents de la uniformització lingüística, originava que la substitució lingüística es comencés a produir en alguns sectors de la burgesia industrial, fins i tot com a llengua social, preferentment en aquells que s'havien enriquit amb facilitat. Segons l'opinió d'Alexandre Galí, no és una qüestió que s'hagi de menystenir, sobretot si tenim en compte que el fet de parlar en castellà es presentava com un signe de distinció.

L'adopció del castellà com a llengua parlada per una certa burgesia dels nous rics del segle XIX no és un fenomen que es pugui tractar amb una vel·leïtat menyspreable.⁵³⁰

Malgrat tot i malgrat que hem de partir de la base d'una certa coincidència en els plantejaments de les classes dirigents, sobretot a partir de la Guerra del Francès, a mesura que avançava el segle XIX i la Renaixença assolía noves fites, tot i el seu eclecticisme polític,⁵³¹ individus com Cortada plantejaven nous camins, encara que estava a favor d'una certa reconciliació i pensava que la Guerra del Francès, com ja hem apuntat, havia unit els espanyols i havia tancat la ferida de 1714.⁵³²

Malgrat tot, creia que els andalusos, els valencians, els gallecs o els aragonesos tenien una personalitat pròpia, diferent dels altres espanyols, i en el cas específic català, la llengua s'havia de considerar un aspecte important d'aquest particularisme. A partir d'aquesta premissa, és un dels que ens explica millor la realitat sociocultural o socioeducativa de la llengua catalana a mitjan segle XIX.

530. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre I: *La llengua*, p. 15.

531. Malgrat aquest eclecticisme, la Renaixença, especialment des del moment que són reinstaurats els Jocs Florals el 1854, propiciaria el moviment polític catalanista; en aquest sentit, va resultar determinant que els promotors d'aquest certamen literari només acceptessin el català com a llengua per a concursar.

532. Aquesta idea no era original de Cortada, però fou un dels que la va expressar més clarament. El seu pensament en aquest aspecte i en d'altres de la seva personalitat està molt ben explicat a Albert GHANIME, *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, col·l. «Biblioteca Serra d'Or».

Nuestra lengua nativa es la catalana, es la primera que aprendemos, es la única que hacemos uso hasta que nos mandan a la escuela y desde ese punto, si en algunas horas del día, hablamos, leemos y escribimos en castellano, en las restantes lo hacemos todo eso en catalán. En catalán hablamos en familia, en catalán en las diversiones, en catalán ventilamos todas nuestras cuestiones, en catalán tratamos nuestros negocios, rezamos en catalán y sobre todo en catalán pensamos y al hablar ó escribir en castellano ejecutamos el improbo y arriscadísimo trabajo de ir traduciendo en una lengua lo que pensamos en otra.⁵³³

Enmig d'aquesta situació, trobem un cas particular pel que fa a la formació professional, especialment en l'ensenyament no reglat, atès que, com ja hem indicat, en tot el segle XVIII i en una bona part del segle XIX, els coneixements tècnics s'adquirien en el taller; fins i tot, a les escoles d'arts i oficis, que s'estableixen a finals del segle XIX, malgrat que les classes teòriques es feien en castellà, ben segur —en tenim mostres— que les pràctiques es feien en català, perquè la majoria de professors que feien aquest tipus d'explicacions coneixien ben poc la llengua castellana.

Aquests fets són positius des de la perspectiva de la llengua catalana, atès que la formació en el propi lloc de treball i el fet que els professors de pràctiques sabessin poc castellà resultà determinant perquè la terminologia tècnica es generés i es perpetués en el taller mateix; ens referim, concretament, als segles XVIII i XIX, ja que durant el període que s'estudia del segle XX la problemàtica seria essencialment diferent.

12.3. DE LA CREACIÓ DE L'ESTRUCTURA ESTATAL D'ENSENYAMENT TÈCNIC AL FINAL DE LA GUERRA DE 1936-1939

12.3.1. DE MITJAN SEGLE XIX ALS PRIMERS SÍMPTOMES DE CATALANITZACIÓ A L'ENSENYAMENT TECNICOPROFESSIONAL

Com es pot deduir del que hem manifestat fins ara, la creació de l'Escola Industrial, el 1851, i la fundació d'una sèrie d'establiments docents arran del desmembrament de les escoles de la JC accentuaren la castellanització, que co-

533. Cf. Juan CORTADA, *Cataluña y los catalanes*. 2a ed., S. Gervasio, impremta de Miguel Blanxart, 1860, p. 47.

mençava a assolir unes cotes dignes de tenir en compte. Com més anava més alumnes s'escolaritzaven als diferents establiments docents de cada un dels graus escolars.

No seria fins a la Revolució de Setembre de 1868 que es començaren a manifestar alguns canvis, si més no a l'escola elemental, pel que fa a les propostes per a l'ensenyament del castellà a través de la comparació amb el català; aquestes tendències, però, no tenien res a veure amb l'ensenyament a les escoles professionals que sorgeixen primer a Barcelona i més endavant en altres contrades, com ja hem explicat en el seu moment.

Potser caldria recordar, com a cas especial, l'Escola Industrial i Mercantil de Sabadell, dirigida per Valentí Almirall, pensada per a joves de la classe obrera entre deu i tretze anys, centre al qual ens referirem en el capítol 5, on tractàvem dels seus aspectes acadèmics i de la seva curta trajectòria, ja que fou clausurada als primers anys de la Restauració; aquest centre plantejava una catalanització total, atès que l'escolarització es portava a terme en la nostra llengua, tal com quedava clarament explicitat en el reglament redactat en català.⁵³⁴

Hi ha una qüestió evident, i és que els centres públics o amb ajuts de les diputacions escolaritzaven completament en castellà, cosa que no s'evidenciava tan clarament en les classes de pràctiques. La utilització o no, en determinats moments, de la llengua catalana era, segons sembla, una qüestió personal de cada professor.

En els centres privats, als quals ens referirem també en el capítol 5, ja no resulta tan clar que el català fos totalment marginat a les classes, atès que la pressió oficial no era com la que hi havia a les escoles de formació professional de la Diputació, sobretot tenint en compte que alguns dels professors, als quals fem referència en els capítols 5 i 7, tot i la seva castellanització cultural, van prendre part, directament o indirecta, en el moviment catalanista.⁵³⁵

Els canvis que s'operen en el camp del catalanisme polític, en el si del qual la llengua té un paper de primer ordre,⁵³⁶ incidirien, finalment, en el terreny es-

534. Consulteu ACCIÓ MUNICIPAL DOCENT, *El problema de l'ensenyança primària a Sabadell: Plantejament i antecedents*.

535. Apuntem la idea que aquests professors, a finals del segle XIX, havien d'utilitzar el català, almenys com a recurs, i que, des de principis del segle XX, començarien a utilitzar-lo per convenció política.

536. No cal incidir en la importància del paper de la llengua en el camp del catalanisme, el qual era, precisament, el nexa d'unió entre els grups conservadors i progressistes d'aquest moviment; altrament, en el camp contrari, els enemics de la catalanització, generalment de zones de parla castellana, però també de gent del país, presentaven com a sinònims la defensa de la llengua catalana i el separatisme, tant pel que fa a les dretes com a les esquerres.

colar i, a partir d'aquest moment, començaria a tenir un pes fonamental a la Diputació de Barcelona, a l'Ajuntament de Barcelona i a altres consistoris catalans, així com a la Mancomunitat de Catalunya.

Si anem un xic enrere i recordem el cas concret de la formació professional, en la qual, precisament, l'Estat va deixar de prendre un paper actiu, almenys fins a la dictadura de Primo de Rivera, i va permetre que les diputacions i els ajuntaments esdevinguessin els protagonistes, comprendrem que aquest sector de l'ensenyament estava molt ben situat pel que fa a la seva possible catalanització, amb el benentès que podia ser percentualment molt més important que en el cas de l'ensenyament primari, secundari i universitari, on la presència del Govern de Madrid, com a gestor o com a controlador, era essencial.

Resulta evident que la catalanització escolar, que apareix, el 1898, amb la creació de l'Escola Sant Jordi i que pren carta de naturalització a la primera dècada del segle passat, començarà a manifestar-se en el camp que estudiem, centrat fonamentalment a la ciutat de Barcelona, però amb la particularitat que, a partir dels anys deu del segle XX, la catalanització s'estén arreu del país; en aquesta qüestió tenen a veure diferents referències a la catalanització d'associacions populars i la introducció del català com a llengua d'escolarització en els diferents graus, especialment en els centres que no depenien directament de l'Estat.

Encara que només sigui com a recordatori, us esmentem a continuació, seguint un ordre cronològic, una sèrie d'esdeveniments que van tenir lloc, quasi tots, a la capital catalana i que constitueixen el primer pas cap a un possible canvi de llengua en l'educació, incloent-hi, més tard o més d'hora, la formació professional:

— La crisi colonial de 1898, que causà un gran impacte al nostre país; les conseqüències que se'n derivaren es van notar en l'economia i la política, en aquest darrer àmbit, la incidència s'evidencià, a partir sobretot de 1901, amb la democratització de les institucions autòctones, diputacions i ajuntaments, especialment al món urbà.

— Celebració, el 1903, del Primer Congrés Universitari Català, que plantejà per primera vegada en una tribuna pública la catalanització de la universitat i que, malgrat el seu fracàs oficial, propicià la creació dels Estudis Universitaris Catalans, que establiran càtedres de Llengua, Història i Dret de Catalunya.

— Internacionalització de la nostra llengua arran de la celebració, el 1906, del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

— Fundació, el 1907, de l'Institut d'Estudis Catalans, que a través de la seva Secció Filològica, sota la presidència de Pompeu Fabra, facilitarà, el 1913, l'aprovació de les normes ortogràfiques.

Hem escollit el primer esdeveniment perquè el canvi polític era totalment necessari per iniciar qualsevol renovació sociocultural i socioeducativa, i tots els

altres perquè esdevingueren imprescindibles perquè el català comptés amb les eines per convertir-se en una llengua moderna, útil per a qualsevol tipus d'activitat cultural o científica, condició que no assoliria, almenys d'una manera total, fins aleshores.

Cenyint-nos ja en el cas concret de la formació professional, hem de referir-nos a la Diputació de Barcelona, que, aprofitant un buit o una desídia legal, posava en marxa, com ja hem vist, un programa d'uropeïtzació de l'ensenyament tècnic, sobretot a partir de 1907, quan passarà a ser presidit per Enric Prat de la Riba, polític que també fundà l'IEC.

El nou president estava fermament convençut que aquesta modernització implicava la catalanització de la institució que ell presidia i que per fer-la possible calia modernitzar i fixar un estàndard de la llengua. Així, doncs, gràcies a la nova situació política, el 1910 el català es convertia en una de les dues llengües oficials de la Diputació barcelonina, que en la sessió del 15 de febrer de 1910, arran d'una proposta de Suñol, de la Coalició d'Esquerres, i de Folgueres, de la Unió Catalanista, amb el vistiplau de la Lliga Regionalista, s'establia el dret «d'usar indistintament la llengua catalana i la castellana en la mesura que això no s'oposés a les lleis, en els actes i documents de la Diputació» i disposaven que «en les festes assenyalades i en les solemnitats [...] s'hissés la bandera catalana sense suprimir cap altre emblema».⁵³⁷

Aquest acord s'implantarà progressivament en els centres educatius dependents de la Diputació de Barcelona, amb una creixent importància del català, fet que es manifestarà sobretot a l'Escola del Treball, especialment a partir dels canvis que s'operen arran de la mort del primer director. La primera norma d'aquest centre serà que

l'ensenyança es dona en llengua catalana. [...] L'escola elemental del treball fou la primera escola on el català va ésser emprat no pas subrepticiament sinó sostingut per una declaració franca i oberta d'una corporació popular.⁵³⁸

Convé precisar, ja ho hem apuntat, que en totes les escoles de formació professional que s'havien establert, la castellanització total era difícil, com a mínim a les classes pràctiques, però es dona la paradoxa que tampoc resultava fàcil la catalanització total, perquè les classes teòriques s'havien fet sempre en cas-

537. Cf. Josep Lluís MARTÍN, «Dinàstics i regionalistes», a *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II, 1898-1931, Diputació de Barcelona, 1987, p. 28, director de l'obra: Borja de Riquer.

538. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, p. 151.

tellà, els textos eren també en aquesta mateixa llengua i els alumnes havien après a llegir i escriure en castellà. Tot i que es van fer molts esforços per superar tots aquests problemes, especialment des de la creació de la Mancomunitat, ja ens hi hem referit, el redreçament s'havia de fer lentament i amb tacte.

L'actitud capdavantera de la Diputació de Barcelona i sobretot el Decret del desembre de 1913 que autoritzava la regionalització de les diputacions provincials, la qual cosa comportaria l'establiment de la Mancomunitat de Catalunya, l'única que es feia efectiva en tot l'Estat, tindria efectes sobre la política de l'Ajuntament de Barcelona, que, en aquest aspecte, portava un cert retard en relació amb les dues institucions ja esmentades.

Els intents per catalanitzar organitzativament el Consistori i sobretot les seves escoles trobaran molta més resistència que no pas a la Diputació; sobre aquesta qüestió, hem de recordar els intents fallits per tirar endavant una política catalanitzadora, el més significatiu dels quals el Pressupost Extraordinari de Cultura de 1908, que volia crear una estructura escolar bilingüe, precedent del que va establir l'any 1931.⁵³⁹

Després d'una època d'estira-i-arronses i de diferents discussions sobre la política educativa de l'Ajuntament barceloní, enmig de les quals hi havia el problema de la llengua d'escolarització, que provocava greus enfrontaments, finalment, la creació, el 1916, de la Comissió de Cultura incidiria en aquesta problemàtica, probablement sota la influència de l'actitud en aquest terreny de la Diputació i de la Mancomunitat, que a mesura que passava el temps adquiria més pes polític.

Des del moment de l'establiment de la dita Comissió, el castellà serà substituït pel català en la major part de les publicacions educatives de l'Ajuntament de la capital catalana, tot i que el fet més determinant és el dictamen de 1918 sobre la llengua d'escolarització, del qual extractem algun paràgraf.

Totes les manifestacions d'esperit i totes les empreses morals i materials que actualment nodreixen la vida esplendorosa de la ciutat de Barcelona, són fruit del vigorós renaixement col·lectiu del poble català, qui, en la seva llengua va saber trobar els millors fonaments del seu renaixement.

La llengua catalana ha estat proscripida de totes les escoles i institucions d'ensenyança de la nostra ciutat, proscripció tan general i absoluta que, durant un gran espai de temps moltes de les institucions culturals dependents de l'Ajuntament, de

539. L'esperit del bilingüisme queda molt ben reflectit a «Memoria del Presupuesto Extraordinario de Cultura. Ayuntamiento de Barcelona, 1908»; aquest document el podeu consultar a AJUNTAMENT DE BARCELONA. ASSESSORIA TÈCNICA DE LA COMISSIÓ DE CULTURA, *Les construccions escolars de Barcelona*, Barcelona, 1922.

la Diputació i de fundació particular, tenint en compte aquest concepte tan rigorista de l'Estat, no han gosat implantar cap ensenyança a base de la llengua catalana, que és pròpia de la majoria d'escolars que freqüenten les escoles de Barcelona.

L'Ajuntament de Barcelona, a judici de la majoria dels regidors que integren la Comissió de Cultura,⁵⁴⁰ no pot de cap manera deixar de reconèixer els beneficis per a la formació moral i material dels seus escolars representa el reintegrar la llengua catalana a les institucions d'ensenyament de la ciutat i en conseqüència.

OPINA: Primer. [...]

Segon: Que a les escoles especials sostingudes per l'Ajuntament, destinades a la formació professional i artística, l'ensenyament de totes les matèries que s'hi cursen es donarà en llengua catalana, i en aquelles en les quals s'ha de completar la formació amb coneixements especials, s'establirà en el mateix grau que les altres matèries l'ensenyament de la llengua, de la història i de la literatura catalana.⁵⁴¹

A partir de 1918, l'escolarització en les escoles que depenien de l'Ajuntament de Barcelona s'havia de fer en català, la qual cosa no significava pas que abans d'aquesta data el català fos, ni molt menys, exclòs de les dites escoles, com intentarem exposar en l'apartat vinent.

Posem a la vostra consideració el fragment que reproduïm a continuació per dues qüestions: una, com ja hem apuntat, pel fet que abans del Dictamen de 1918, a les escoles professionals del Consistori barceloní, ja s'utilitzava el català en més d'una ocasió, i l'altra, per un aspecte que no es pot menystenir ni molt menys, ens referim a la problemàtica de la rutina, atès que es començaven a donar les bases per a un canvi públic pel que fa al català, però la gent continuava, a desgrat seu, utilitzant el castellà.

Heus aquí l'inici del discurs que va pronunciar el secretari de l'escola de formació professional de Sant Martí de Provençals, Joan Llopart i Tresseres, a l'acte de lliurament de premis del curs 1914-1915.

Permeteu-me que avui per primera vegada, deslligat dels lligams opressors de la rutina, vos parli en català, que és, com en aquí, professors i alumnes ens hi entenem cada dia.⁵⁴²

540. La majoria hi va votar a favor, però alguns regidors del Partit Republicà Radical s'hi van oposar, tal com ja passava en les diferents discussions on es plantejava la introducció del català a l'Administració municipal o a les escoles de l'Ajuntament.

541. Si us interessa conèixer amb més detall aquest dictamen, podeu trobar el text complet a Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *La llengua a l'escola: 1714-1939*, p. 256-258.

542. Text esmentat a Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 97.

Com ja hem dit, caldria conèixer aquesta problemàtica escola per escola i professor per professor, perquè precisament un any abans, el 1913, en els Estatuts de l'Agrupació d'Antics Alumnes de l'Escola de Gràcia de formació professional de l'Ajuntament barceloní, es declarava que l'única llengua de l'Agrupació era el castellà.⁵⁴³

El pas que havien donat les dues institucions més representatives del país serà decisiu perquè les altres diputacions i els altres ajuntaments importants del Principat adoptin mesures similars, però tot plegat era determinat, en bona part, per la pressió social que, en la primera dècada del segle XX, prengué una gran volada en la vida cultural de la capital catalana, però que, a la resta del Principat, començarà a tenir una presència significativa, especialment a partir de la segona dècada del segle passat.

Dins del marc de la lluita política que es portà a terme a favor de la catalanització escolar, més enllà del ja citat moviment barceloní, es produeixen una sèrie d'esdeveniments que, d'una manera o d'una altra, tenen a veure amb el tema que ens preocupa, posicions que es manifestaran de manera diversa, com intentarem reflectir a continuació amb alguns exemples.

S'opera un canvi en relació amb la llengua al Centre de Lectura de Reus. El 2 de maig de 1911, el secretari de l'entitat esmentada, l'impressor Eduard Navàs, redactava la primera acta en català de tota la història de la societat i en aquesta llengua es continuarà redactant, tret d'algun cas d'excepció, suposem que durant la dictadura de Primo de Rivera, fins al 1939; val la pena recordar en relació amb aquesta qüestió que el Centre de Lectura va adoptar una actitud condescendent amb la dictadura primoriverista, que li permetria anar fent la viu-viu en aquests anys.⁵⁴⁴

En els congressos d'ateneus de Reus i Vilanova i la Geltrú, en els quals, malgrat que les bases eren bilingües, és a dir, hom hi podia participar en ambdues llengües, plantejament que en aquest sector representava un pas endavant, el català fou utilitzat, aproximadament, en un 80 %.⁵⁴⁵

El regidor autonomista Bonaventura Borràs va demanar la creació d'una Càtedra de Llengua Catalana a l'Escola d'Arts i Oficis de Mataró per adaptar-se a la nova realitat social, que fou denegada pel director perquè creia que aquesta

543. Informació citada a Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 52.

544. A més del llibre ja citat de Pere Anguera, sobre aquesta qüestió podeu consultar Josep M. ROIG I ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*, p. 505-506.

545. Respecte a aquesta qüestió, podeu consultar Pere ANGUERA, *El Centre de Lectura de Reus: Una institució ciutadana*, p. 121.

Escola no era el lloc adequat per establir-la. L'interessant, però, és l'escrit de denegació del director Melcior de Palau.

Que toda vez que conocen por regla general muy imperfectamente el idioma español, los alumnos concurrentes a nuestra Escuela, las enseñanzas se practican en idioma catalán y que, no dudan y estiman ser muy laudable el proyecto de establecimiento de cátedras de lengua catalana; pero que atendiendo la índole especial de las enseñanzas que se cursan en el número de las que se consideran comprendidas o apropiadas y señaladas para las Escuelas de Artes y Oficios; no es la nuestra el sitio indicado para cursar y albergarse una cátedra de índole literaria como la mencionada Lengua Catalana.⁵⁴⁶

També caldria recordar el cas de Badalona. En un primer moment l'Escola de Teixits de Pau Rodon, professor vinculat al catalanisme polític, on, ben segur, hi havia presència del català, encara que no en tenim constància escrita. En canvi, de l'Escola d'Arts i Oficis, establerta el 1915, hi ha més informació.

Els primers anys aquest centre va ser dirigit per Pompeu Fabra, circumstància que ens fa pensar en una possible catalanització educativa. Altrament, tot i que no tenim referències específiques sobre què passava a les aules, sabem que totes les notes de premsa que oferia l'Escola eren, per primera vegada a la nostra ciutat, escrites en català.

Atès que els alumnes arribaven a l'Escola molt mal preparats, es va crear una escola preparatòria dirigida per Artur Martorell, auxiliat pel seu amic Marcel·lí Antich, ambdós prohoms de la catalanització educativa. No es tracta de creure que en aquest centre les classes es fessin en català, a partir d'una suposició plausible, sinó que jo, personalment, he pogut parlar amb exalumnes, al marge que comptem també amb testimonis escrits. El senyor Josep M. Cuyàs i Tolosa, pare de la historiografia local moderna de Badalona, alumne d'Artur Martorell a les classes preparatòries de l'Escola Municipal d'Arts i Oficis, que parlava sempre amb veneració del seu mestre, escrivia el 1980:

Fou l'Artur Martorell un dels millors mestres que hem tingut a Badalona. [...] Tenia llavors 25 anys i en els jocs era un de tants. El respectàvem com un pare i els seus desitjos eren ordres per a nosaltres. [...] Totes les lliçons, explicacions i escrip-

546. Cf. Ramon TARRÓS I ESPLUGAS, «Escola d'Arts i Oficis de Mataró. Els seus inicis (segle XIX) i algunes fites per a seva història (segle XX)», a *La formació professional i les transformacions socials i econòmiques. Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans*, p. 359.

tures les efectuàvem en català, només llegíem en castellà un llibre titulat el *Robinson Crusoe*. [...] El portà a Badalona el mestre Pompeu Fabra director de l'Escola Elemental del Treball i ensem era íntim amic del professor Antich que després fou qui regí l'Escola catalana.⁵⁴⁷

Quant a l'altra Escola d'Arts i Oficis de Badalona, la de l'Ateneu Obrer, a la qual també havia fet classes Marcel·lí Antich, tenim constància que, després d'una certa insistència a favor de la catalanització, finalment, s'observa un canvi determinant en aquest sentit, a partir, aproximadament, de 1920.⁵⁴⁸

Podríem parlar d'altres ciutats, per exemple de Girona, on, com vàrem veure en el capítol 7, va intervenir la Mancomunitat en la seva darrera etapa, fet que comportava, ben probablement, la catalanització, o de Sabadell, on el moviment a favor de la introducció de la llengua catalana a l'escola era important, o també de les classes de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, i molts altres que, a partir de finals de la segona dècada o principis de la tercera del segle passat, adopten una nova actitud enfront de la problemàtica que estudiem en aquest capítol.

Són moments dolços d'aquest moviment a favor de la catalanització escolar, que, en el cas de la formació professional, planteja molts menys problemes que en altres graus de l'ensenyament, tot i la manca de material per tirar endavant aquest tipus de política, malgrat els esforços de les institucions catalanes per dotar de textos, sobretot pel que fa a l'ensenyament per correspondència, i també de grups i persones del camp privat que fan esforços en aquest sentit, com és el cas del badaloní Pau Rodon, que compta amb una important bibliografia tècnica en català.

12.3.2. EL CATALÀ DURANT LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA (SETEMBRE 1923-GENER 1930)

Aquest bon moment per a la catalanització educativa en les escoles de formació professional quedava totalment escapçat arran del cop d'Estat de Primo de Rivera. Aquestes consideracions de Josep Benet es poden considerar un preludi que ens ajuda a comprendre la importància de la repressió anticalana, que adquireix una gran abast en aquests anys.

547. Cf. *Revista de Badalona* (27 setembre 1980). Alguns fragments d'aquest article són recollits a Mateu ROTGER I ROSQUELLAS, *Badalona. L'escola d'ahir (1793-1939)*, p. 162.

548. Tot i que, en les festes de fi de curs de les escoles de l'Ateneu, el català era la llengua dominant, la comunicació escrita sempre havia estat en castellà, fins als anys vint, que la revista trimestral es comença a publicar íntegrament en català.

La persecució anticatalana de la dictadura de Primo de Rivera no era un fet excepcional. Era una continuació d'una política que l'Estat espanyol, des de feia segles, aplicava a Catalunya amb l'objectiu de fer desaparèixer la identitat nacional del poble català. Una política que en governar Primo de Rivera, amb les garanties constitucionals suspeses durant anys, es pogué aplicar amb major duresa i amplitud, contra una Catalunya que, amb la consolidació de la seva renaixença cultural i política, iniciada al segle anterior, anava afirmant i consolidant la seva personalitat nacional.⁵⁴⁹

Voldríem recordar una altra vessant que ens acaba de perfilar la nova realitat espanyola, molt ben resumida en aquestes quatre paraules:

Se ha exagerado la falta de base doctrinal de la dictadura, se han ignorado las tentativas de adquirir legitimidad intelectual y se pasó por alto el hecho de que una inconfundible participación de los preceptos de la extrema derecha española de los años treinta.⁵⁵⁰

La visió de Catalunya que volia entronitzar Primo de Rivera, individu molt contradictori, estava basada en la instauració d'un regionalisme sui generis i un suposat bilingüisme, com veurem més endavant. Aquesta política pretenia tranquil·litzar sectors importants de la burgesia que veien en Primo de Rivera la solució del problema social, sense renunciar del tot a les seves vel·leïtats autonomistes.⁵⁵¹

A l'hora de la veritat, a mesura que la dictadura s'anava afermant, aquestes vel·leïtats desapareixien del mapa polític, en el qual es va passar d'una tolerància, més o menys folklòrica, a un centralisme absorbent, en el marc d'un nacionalisme espanyol uniformitzador per essència.

Des de la nostra perspectiva, podríem considerar aquest cop d'Estat, en certa manera, un preludi del que seria, aproximadament al cap de deu anys, la

549. Cf. pròleg de Josep BENET a Josep M. ROIG I ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*, p. VIII-IX.

550. Cf. Sholomo BEN-AMI, *La dictadura de Primo de Rivera*, p. 119, citat a Josep M. ROIG I ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*, p. 29.

551. S'ha discutit molt sobre l'actitud de col·laboracionisme amb la dictadura, els primers dies, del president de la Mancomunitat Josep Puig i Cadafalch. Dels darrers estudis que parlen d'aquesta qüestió, podeu consultar Albert BALCELLS, «Puig i Cadafalch a la presidència de la Mancomunitat de Catalunya. Els aspectes més polítics. El cop militar de 1923»; Enric PUJOL, «Puig i Cadafalch i l'Institut d'Estudis Catalans durant la primera meitat del segle XX. 3. La dictadura de Primo de Rivera 1923-1930», a Albert BALCELLS (ed.), *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*, Institut d'Estudis Catalans, 2003, p. 229-232 i 242-244, respectivament.

dictadura franquista. Molt probablement, alguns dels suposats errors comesos durant aquests anys foren una lliçó per als governants franquistes, alguns dels quals ja havien ocupat càrrecs importants durant la dictadura primoriverista.

Entre els errors esmentats, si ens ho mirem amb els ulls d'un govern dictatorial, pensant en el nostre país, podríem col·locar-hi la política envers la premsa i la producció intel·lectual, amb una tolerància molt més gran que la que s'adoptà després de la Guerra; convé puntualitzar, però, que aquesta diguem-ne tolerància no s'adoptà envers la llengua escolar. Des d'un primer moment, s'instaurà una mena de fúria iconoclasta contra la presència pública del català a qualsevol indret del país, la qual va esdevenir malaltissa en relació amb la llengua utilitzada en els centres educatius, d'una manera especial per part de les autoritats governatives de les províncies de Barcelona i Girona.

No pensem insistir massa en les mesures que es van prendre contra la utilització del català a qualsevol centre d'ensenyament, a multitud d'institucions públiques i privades, molt ben estudiades, en el cas de les províncies citades, per Josep M. Roig i Rosich.⁵⁵² Malgrat tot, voldríem precisar algunes qüestions sobre la política lingüística de Primo de Rivera i els seus representants a Catalunya en l'educació, concretament, en la formació professional:

— Tot i que, en un primer moment, hom parlava d'instauració del bilingüisme, com ja apuntàvem, en un sentit com el que propugnen avui alguns col·lectius vinculats, en part, a un determinat progressisme, aviat es va veure que el que es pretenia instaurar era la confinació del català a l'esfera privada.

— No es tractava de legislar en determinats aspectes, com s'havia fet fins aleshores, sinó de fer efectiva la política repressiva, la qual pren carta de naturalització a partir de l'afer Dwelshauvers, que servirà de toc d'atenció per a tots aquells que volguessin oposar-se a les mesures governamentals.⁵⁵³

Referint-nos a aspectes concrets, val la pena recordar l'escrit que els alumnes de l'Escola del Treball, amb representació de totes les especialitats, van enviar al nou president de la Mancomunitat, Alfons Sala i Argemí, el febrer de l'any 1924, poc després de l'afer abans esmentat, demanant que les classes es continuessin fent en català, ja que desconeixien el castellà, i que s'instauraessin

552. Cf. Josep M. ROIG I ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*. Per al cas de les institucions educatives i culturals, vegeu, especialment, p. 107-316.

553. A partir d'aquest moment, molta gent es va quedar sense feina; els catalans es van adonar aleshores que la cosa era més seriosa del que s'havia pensat als primers dies. Vegeu sobre això Josep M. ROIG I ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*, p. 123-143; Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, p. 92-94. La resistència es va centrar en l'àmbit cultural i més endavant també en l'universitari.

classes de llengua castellana. En la contesta, molt atenta, Sala manifestava la seva bona voluntat d'atendre les demandes i feia referència al fet que el castellà era més important a Catalunya del que ells afirmaven i apel·lava a la immigració.⁵⁵⁴

El fet real va ser la supressió de la major part d'institucions educatives de la Diputació de Barcelona i la Mancomunitat de Catalunya, de les quals ens fèiem ressò en el capítol 6, i la desvirtuació d'altres, com l'Escola del Treball i l'Escola Tècnica d'Oficis d'Art,⁵⁵⁵ tot plegat amanit amb una propaganda a favor de la nova política que ens apareix en un full volant dirigit als alumnes de l'Escola del Treball, que trobareu totalment reproduït en el document 3 de l'epíleg documental.

L'aprovació, el 20 de març de 1925, de l'Estatut provincial, que significava la supressió definitiva de la Mancomunitat, donava el cop final als intents de contemporització amb Catalunya. Suprimida, doncs, la Mancomunitat, dissoltes les institucions més emblemàtiques de l'època anterior i destituïts els professors més significatius, que van ser substituïts per personal addicte, els nous governants tenien el camí ben fressat per acabar amb qualsevol rastre de la política iniciada per Prat de la Riba, des de la llengua fins a l'organització de la formació professional, amb la col·laboració de la política governamental, com ja asenyalàvem en els capítols 6 i 7.

La Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona es convertí en *Delegación* i, en l'ensenyament primari fou suspès el Patronat Escolar. Es produí, per tant, un fenomen similar al de la Diputació, on es van substituir els antics responsables, fent servir tot tipus d'estratègies. Ja a principis de 1924, les autoritats municipals trametien als diferents degans de les escoles de formació professional una lletra escrita en els termes següents:

El espíritu y la letra de las disposiciones dictadas recientemente por la Superioridad [...] obligaron [...] oportunamente a la Alcaldía a disponer que en las instituciones municipales de cultura la enseñanza en todos los grados fuese dada solamente en lengua española estableciendo las sanciones que sean precisas en el caso de que el personal docente, encargado de implantar lo dispuesto en esta materia, no le diera exacto cumplimiento.⁵⁵⁶

554. Cf. Josep M. ROIG I ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*, p. 110-113.

555. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre I, p. 93.

556. Cf. Comunicació que va trametre el president de la Delegació de Cultura a tots els degans de les escoles professionals de l'Ajuntament de Barcelona el 23 de febrer de 1924.

Altrament, la circular que acompanyava la RO del 23 d'octubre de 1925 recordava novament l'obligació d'escolaritzar exclusivament en castellà, de no atemptar contra la unitat indissoluble de la pàtria, normativa que s'especificava que era aplicable al camp públic i privat.

Arran d'aquesta circular, l'Ajuntament de Barcelona va aprofitar l'avinencesa per publicar un escrit de M. Monzie, ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts francès, plantejat en un perfecte estil jacobí, en el sentit de la inutilitat d'utilitzar a l'escola primària els anomenats, despectivament, *patois*, tot fent a la vegada un homenatge històric a les llengües esmentades, argument que podem extrapolar totalment a les escoles de formació professional.

No ignoro tampoco que servicios eminentes, de más en más, ha prestado el estudio de los *patois* a la historia de la lengua francesa; yo rindo aquí un homenaje a los profesores y a los eruditos que [...] han estudiado con amor todas sus variedades. Pero estas son materias de enseñanza superior, son investigaciones de sabios. Nuestra escuela normal de primera enseñanza, que tiene tareas precias y múltiples, no puede distraer, para estos estudios, nada de su tiempo ni de sus esfuerzos.⁵⁵⁷

Recordem, en aquest sentit, l'argument que feia servir una inspectora de la província de Barcelona als darrers temps del franquisme respecte a la nostra llengua: «el catalán es una joyita medieval».

Ja hem dit que, a la província de Girona, els intents de despersonalització del català foren molt contundents, tasca on va destacar el governador civil Juan de Urquía, que feia temps que vivia a Catalunya, la qual cosa explica que, atès que la dictadura de Primo de Rivera era molt menys repressiva que la franquista, també siguin molt freqüents, en aquella província, les actituds fermes de resistència a la castellanització, a vegades contra les arbitrarietats i ofenses del governador.⁵⁵⁸

Pel que fa, concretament, a la formació professional, el cas més conegut és el de la creació de l'Ateneu Polytechnicum fundat el 1924 per professors destituïts per la Diputació de Barcelona, el qual va dependre d'un patronat que tingué suport legal a partir del 7 d'agost de 1927, en què tingueren un paper destacat Ferran Valls i Taberner i Lluís Guarro; aquest patronat sostenia, a la capital

557. Aquest document del 23 d'octubre de 1925, amb la corresponent presentació de la Delegació de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, és recollit íntegrament a Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *La llengua a l'escola: 1714-1939*, p. 259-263.

558. Vegeu Josep M. ROIG I ROSICH, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*. Consulteu, especialment, les referències a aquest governador.

catalana, una escola professional, en la qual impartiren classes Rafael Campalans, Estanislau Ruiz Ponseti i Josep Serra i Bonastre, patronat que va recollir molts dels individus que foren foragitats de la Universitat Industrial, així com els textos que editava l'Extensió d'Ensenyament Tècnic, que prendrien el nom de *Polytechnicum Postal*.⁵⁵⁹

No cal insistir en el fet prou conegut que durant la dictadura de Primo de Rivera, tot el moviment pedagògic renovador s'hagué de refugiar en la iniciativa privada, però tampoc hem d'oblidar que l'Ateneu Polytechnicum, l'Ateneu Enciclopèdic Popular, el CADCI i l'Institut de Cultura de la Dona, per citar alguns dels exemples més representatius, foren controlats o expedientats pel nou règim.

A causa d'una sèrie d'esdeveniments determinants durant el període que ara hem estudiat, s'havien produït canvis en el marc politicosocial que cal tenir en compte abans d'entrar en l'estudi de l'última etapa d'aquest capítol.

L'obrerisme i el catalanisme cercarien punts de confluència, a través d'una profundització de la qüestió nacional en alguns medis polítics vinculats al món obrer i a una major preocupació pels problemes socials d'alguns sectors del catalanisme.⁵⁶⁰

12.3.3. LA REPRESA. DE LA CAIGUDA DE LA DICTADURA AL FINAL DE LA REPÚBLICA (GENER 1930-FEBRER 1939)

Els quinze mesos que transcorren des de la caiguda de Primo de Rivera fins a la proclamació de la República, el 14 d'abril de 1931, coneguts històricament per *dictablanda*, constitueixen una veritable transició cap a un règim democràtic que, atesa la complicitat de la monarquia amb la dictadura primoriverista, comportaria un canvi total de règim.

En aquests mesos, com ja hem indicat en algun altre moment, es restablien molts dels organismes que havien estat suprimits. La llengua catalana, malgrat no recuperar totalment l'estatus que tenia a les institucions catalanes abans del setembre de 1923, anirà recuperant la situació anterior al cop d'Estat dins d'aquests organismes i dels establiments docents que en depenien directament o indirecta.

559. Podeu veure Pere SOLA i GUSSINYER, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya*, p. 76-79; Alexandre GALÍ i COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, p. 183.

560. Jordi MONÉS i PUJOL-BUSQUETS, *La llengua a l'escola: 1714-1939*, p. 173.

Una de les qüestions que va tenir més ressò en aquest temps fou l'acte de desgreuge envers Catalunya, i especialment la seva llengua, que varen fer un grup d'intel·lectuals castellans, encapçalats per Pedro Sainz Rodríguez i Ernesto Giménez Caballero, director i codirector, respectivament, de la *Gaceta Literaria*.⁵⁶¹

Abans de referir-nos a l'època republicana, convé precisar que els canvis fonamentals que es produeixen en la llengua escolar (decret de bilingüisme, oficialització del català juntament amb el castellà a l'Estatut aprovat a Madrid, creació d'institucions com la Universitat de Barcelona, la Normal experimental, l'Institut Escola...) no tenen la mateixa significació en el camp de la formació professional.⁵⁶²

En realitat, la formació professional no fa altra cosa que recuperar, ja des del moment de la creació de la Generalitat, les atribucions que tenia la Mancomunitat, que, com ja hem explicat, estaven per sobre del que tindrien, malgrat els canvis, la majoria d'escoles primàries i secundàries que continuaran depenent de l'Estat, tot i que, amb el Patronat de Formació Professional de 1928, aprovat per la dictadura, les escoles professionals passaren a dependre de l'Estat, en part, com ja assenyalàvem en el capítol 6.

Així, doncs, podem afirmar que, amb alguna excepció, en el període 1931-1939, pel problema que tractem, hom segueix els passos de les diputacions de Barcelona, especialment la de Barcelona, i de la Mancomunitat, amb més presència, però, de grups obreristes, d'una manera especial de la gent d'Unió Socialista de Catalunya. Tornem, en bona part, a la situació de 1923, però amb la nova experiència de l'època dictatorial.

Com ja havíem indicat en el capítol 6, la Generalitat continuà la política iniciada per la Mancomunitat l'any 1920, la qual comprenia l'extensió de l'ensenyament tècnic públic arreu del país, fet que comportava la corresponent catalanització educativa, que, com sabeu, va tenir un moment de paralització durant el bienni negre i una nova extensió en el període de la Guerra Civil. Caldria puntualitzar, però, que la catalanització s'accentuà més a les zones industrials no barcelonines que no pas a la capital, com mostren diversos testimonis.

Un dels fets més rellevants d'aquest període fou la continuació de l'activitat editorial de l'Extensió d'Ensenyament Tècnic, organisme que publicà cin-

561. Respecte a aquests dos personatges es dona la paradoxa, primer durant la República, però sobretot durant el franquisme, que se significaren al costat dels que estaven a favor de la repressió contra la nostra llengua. Sainz Rodríguez fou el primer ministre d'Educació Nacional del Govern franquista i Giménez Caballero, un dels grans ideòlegs del feixisme espanyol.

562. Els canvis i les limitacions en la llengua escolar per qüestions diverses que tenen lloc en l'ensenyament primari, secundari i universitari són prou estudiats com per tornar-ne a parlar.

quanta-nou textos, amb els quals s'iniciava una tradició a casa nostra en el terreny de la bibliografia catalana a la formació professional; aquest tipus de textos representaven una autèntica novetat a la península Ibèrica en el terreny metodològic, sobretot si pensem que estaven escrits en la llengua del país.⁵⁶³

Potser s'hauria de dir que la República en general i la Generalitat en particular es preocuparen molt més dels graus clàssics, primari, secundari i universitari, i pel que fa a la catalanització, fonamentalment de l'ensenyament primari; en aquest sector, però, malgrat els esforços realitzats per la Generalitat, no es varen assolir els objectius, a causa de condicionaments sociopedagògics i sobretot de la dualitat estructural, si tenim en compte el retard en els traspassos de serveis.

Tot i que no volem entrar en discussió i deixem la nostra opinió personal al marge, les paraules d'Alexandre Galí, una crítica velada al projecte pedagògic de Joaquim Xirau, ens mostren clarament la política educativa de la República a Catalunya, especialment referida a l'ensenyament tècnic.

Però la Generalitat es desinteressava especialment de l'ensenyament tècnic. [...]. Els republicans o esquerrans de Catalunya, germans bessons en aquest punt dels de tot Espanya, picaven més amunt que la formació material de *terre à terre* de l'ensenyament tècnic: ells s'adreçaven a l'esperit, a l'ideal, a la humanitat transcendental i per això la seva preocupació era l'ensenyament secundari, l'alta pedagogia i la gran Universitat, la literària i veritablement universal.⁵⁶⁴

Malgrat tot i partint del fet que les atribucions de la Generalitat, en aquest camp, eren inferiors a les de l'època de la Mancomunitat, em reafirmo en el que escrivia ja fa uns anys, a l'hora de parlar de l'ensenyament durant la Guerra.

Voldria remarcar [...] que algunes experiències personals de postguerra⁵⁶⁵ i la bibliografia sobre ensenyament en català, em reafirmen en la idea que l'ensenyament tècnic-professional fou probablement el sector públic més catalanitzat, no solament en aquests anys sinó tot al llarg de la República, qüestió, però, que reclama una monografia.⁵⁶⁶

563. Ja ens referíem a aquests textos en el capítol 6. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, 1a part, p. 222-223.

564. Cf. Alexandre GALÍ I COLL, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*, llibre IV, 1a part, p. 114.

565. Passats uns cinc anys, aproximadament, de l'acabament de la Guerra, vaig poder consultar els treballs que feien, en el període de la Guerra, els alumnes de tecnologia tèxtil, tissatge, teoria de teixits i filatura, tots redactats en català.

566. Cf. Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *La llengua a l'escola: 1714-1939*, p. 226.

L'altra gran institució del país, l'Ajuntament de Barcelona, ben aviat va recuperar la situació de 1923, com mostra el Decret de l'alcaldia de Barcelona, tramès pel secretari interí Josep M. Pi i Sunyer, dos dies després de la proclamació de la República.

Pel present Decret vinc en disposar que, des d'aquesta data en endavant, es redactin en idioma català els documents de l'Ajuntament, de tota mena, i que fins i tot s'estengui el Llibre d'Actes en aquesta forma, al qual fi s'estamparà l'oportú decret després de la darrera acta de les sessions celebrades per l'Ajuntament anterior i que consten en l'esmentat Llibre. [...] El que en compliment del mateix, tinc el gust de circular per totes les oficines municipals, pregant als Srs. caps que se serveixin firmar l'enterat al peu de l'original de la present. Barcelona, 16 d'abril de 1931.⁵⁶⁷

A partir d'aquest moment es recuperarà totalment la trajectòria anterior al setembre de 1923, només amb l'interregne del bienni negre, quan s'observen alguns intents de castellanització per part d'algun funcionari i més endavant els problemes que es plantejaren a tots els centres de formació professional del país, perquè molts professors hauran de marxar a la guerra o seran expedientats a causa de la seva filiació política.

La manca de temps i la situació política, difícil en alguns moments, determinaran que alguns dels projectes plantejats ja en la reforma de 1918, com havia passat aleshores, no es poguessin dur a terme, com és ara la divisió entre formació professional i tecnicoprofessional, la primera, a càrrec dels ajuntaments i l'altra, de la Generalitat, atès que l'ensenyament tècnic superior depenia de l'Estat.

Com passava el 1923, novament es marciràn les esperances: dos dies després de l'ocupació de Barcelona eren suprimits tots els organismes educatius dependents de la Generalitat i de l'Ajuntament, els quals passaven a la jurisdicció estatal. Recordem una de les moltes disposicions d'aquella època, la del 28 de juliol de 1940, del governador civil de Barcelona Wenceslao González Oliveros, que dictava, entre altres coses,

Primero: A partir del 1 de agosto próximo todos los funcionarios de las corporaciones provinciales y municipales de esta provincia, cualquiera que sea su categoría, que en acto de servicio, dentro o fuera de los edificios oficiales, se expresen en otro idioma que no sea el oficial del Estado, quedarán *ipso facto* destituidos sin ulterior recurso.⁵⁶⁸

567. Extret de Jordi MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*, p. 53.

568. Fragment de la disposició del 28 de juliol de 1940, del governador civil de Barcelona Wenceslao González Oliveros, tramesa als funcionaris municipals el dia 1 d'agost de l'any esmentat.

12.4. REFLEXIONS FINALS

Aquest capítol dedicat a la llengua d'escolarització podria haver abraçat moltes altres qüestions, però ens hem cenyit a les possibilitats d'espai, la qual cosa ens ha obligat a concretar-nos en alguns aspectes relacionats amb aquesta problemàtica i a mostrar sobretot dues qüestions: l'abast de la repressió, especialment en determinades èpoques, així com la resistència a la castellanització, la qual no va abraçar, generalment, tota la població catalana, en alguns casos per col·laboració amb les autoritats centrals o delegades i en d'altres, simplement, per inèrcia.

Quant als aspectes generals de l'obra, voldríem referir-nos a una qüestió que no figura en les reflexions que hem fet en els finals de les diferents parts del llibre o com a cloenda d'alguns capítols, i es tracta d'una problemàtica de la qual, actualment, es parla sovint.

En alguns moments d'aquesta història, heu pogut observar que algunes persones o, més generalment, alguns col·lectius han intentat, sense aconseguir-ho sempre, però, relacionar la formació tècnica i/o professional amb dues qüestions: les necessitats del mercat de treball i el desenvolupament socioeconòmic, actituds que estaven en contradicció, en tot moment, amb les concepcions oficials que partien de la base d'un ensenyament professional basat en les mateixes premisses que es fan servir en tots els graus de l'ensenyament: lliçó professoral, teòrica i pràctica i avaluació, al marge totalment del món social i econòmic, al qual, en el tema que tracta aquest estudi, se li ha donat en alguns països, al llarg dels darrers segles, una determinada importància.

Per acabar, com ja apuntàvem en la presentació, hem de lamentar que potser aquest treball no resulta prou valoratiu i les pretensions de vincular l'ensenyament professional amb la realitat socioeconòmica no esdevenen prou diàfanes, però ho hem procurat en tot moment.

13. EPÍLEG DOCUMENTAL

No es tracta d'un veritable epíleg documental, sinó simplement de la transcripció parcial d'uns documents que ens ajuden a comprendre tres qüestions que preocuparen en el període 1900-1939 en relació amb la formació professional masculina: la problemàtica suscitada entre escola taller i taller escola, el desinterès general de l'Estat per la formació professional i, finalment, un document potser maximalista però molt significatiu de la política de la dictadura de Primo de Rivera sobre l'Escola del Treball de Barcelona, que es pot traslladar a l'ensenyament professional d'arreu de Catalunya.

Document núm. 1. *Les solucions proposades per a la completa formació professional. Escola taller, taller escola*

A aquests mals agreujats per les conseqüències de les lluites econòmiques, precisament en el moment en què aquestes lluites venien a demanar una major formació professional, s'ha tractat de posar-hi remei, presentant-se de primer antuvi la qüestió de si l'educació professional havia d'ésser donada en els tallers d'indústria curant de millorar-la mitjançant una reglamentació de l'aprenentatge i completant-la, ja que el taller sols pot atendre a la formació manual de l'aprenent, donant a aquest un ensenyament teòric que el formi en els aspectes intel·lectual, moral i cívic (ja prèviament a sa entrada en el taller, iniciant-lo en la vida professional, ja donant-li els coneixements que li han d'ésser d'auxili en ella, paral·lelament a l'acció del taller en escoles complementàries) o bé si a la formació en el taller havia d'ésser preferida la formació en escoles d'aprenentatge, som a sol mitjà d'obtenir el millorament que en la formació professional requereixen avui dia les condicions en què es troben les indústries i el benestar dels operaris que aquestes entrenen. D'aquestes dues solucions se n'ha dit, respectivament, *taller escola* i *escola taller*. Examinem les raons que a favor d'elles s'invoquen.

Aquest sistema pretén la formació de l'aprenent per la pràctica de l'ofici feta al taller industrial, afirmant que per a formar bons i vertaders obrers aquest és l'únic mitjà conduent. Perquè l'aprenentatge es faci bé és necessari, diuen els partidaris d'aquest sistema, en llur majoria homes sortits dels oficis, que el noi agafi l'amor a l'ofici, i això solament podrà ésser quan vegi que l'ofici li doni els mitjans d'atendre a sa subsistència i en tanta major vida, com majors són les seves aptituds adquirides. En les escoles, demés, l'alumne no fa altra cosa que exercitar-se sobre els materials sense produir vertaders objectes de venda, sense arribar a tenir consciència del valor que els comunica amb el seu treball ni de la capacitat de producció que ell va adquirint. Els objectes produïts en el taller són sempre adaptats a les exigències del dia, rebent-se en ell les influències de l'evolució industrial i de la concurrència, el que no succeeix a l'escola. I per un altre costat, el sosteniment de l'escola professional ocasiona grans despeses, el que fa econòmicament impossible que les dites escoles puguin estendre llur abast a tots els obrers a la formació dels quals atén avui el taller.

Vegem, en canvi, que diuen els qui sols veuen en l'escola el mitjà d'una bona formació professional. L'escola taller, diuen, té l'avantatge de donar l'ensenyament d'una professió en els seus dos aspectes d'habilitat manual i coneixements tècnics paral·lelament a un complement d'instrucció general que permet a l'alumne, una vegada operari, treure un millor partit de sa habilitat manual i li dona una major comprensió del fons intel·lectual del seu ofici. L'escola taller dona, demés, als seus alumnes, un ensenyament integral d'un ofici passant del maneig d'una eina al d'una altra per una sèrie d'exercicis graduats per ordre de dificultat, seguint una progressió racional adaptada a les forces i aptituds ja adquirides. I aquest ensenyament integral es rebut de bones mans, donat per professors i obrers en complet domini de l'ofici i de manera d'ensenyar-lo. El material de les escoles, complet i modern, permet, per altre costat, executar el treball d'igual manera que en els tallers industrials, amb l'avantatge d'ésser en tot moment explicat i comentat, coneixent-se ses dificultats i maneres de resoldre-les, per l'exposició metòdica dels coneixements tecnològics de l'ofici en les classes corresponents. I a aquesta avantatge cal afegir-ne un d'altre de no menor importància: en l'escola taller s'evita la promiscuitat dels aprenents amb els operaris, tant sovint desastrosa per a llur formació moral, la qual pot en l'escola ésser atesa de manera molt especial.

Vet aquí, en síntesi, les aventatges i inconvenients atribuïts a les dues solucions, del taller escola i de l'escola taller. De la comparació entre unes i altres pot deduir-se que si les escoles taller ens donen més garantia de formació general i tècnica, l'inconvenient econòmic que representa l'utilitzar arreu tallers-escoles per als diferents oficis, fa que en la pràctica siguin els tallers patronals els encaminats a la formació de la gran majoria dels aprenents dels oficis manuals i de la indústria, aprofitant l'utilatge utilitzat per a la producció.

L'ensenyament d'una professió en el taller necessita, però, en tot cas, una acció complementària encaminada a obtenir la formació intel·lectual necessària per a la instrucció

cívica i moral en què cal també formar el futur operari. D'aquesta formació solen encarregar-se'n les escoles complementàries, de les quals, per raó de llur major extensió avui dia i llur caràcter de major aplicació, s'ocuparà principalment el nostre treball, dedicant també especial atenció a l'ensenyament en les escoles d'aprenentatge i a la qüestió que es proposa per ella mateixa al costat de la de la formació professional, com és la preparació que cal cercar en l'escola primària per a l'esmentada formació professional.

AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Institucions d'ensenyament tècnic primari*, Barcelona, 1918, p. 73-75.

Document núm. 2. *Desinterès de l'Estat per la formació professional*

Al volguer estudiar seriosament el problema de la cultura obrera a la nostra ciutat, i les possibles solucions al mateix, és necessari fonamentar-lo en una base ferma i real, en les institucions ja existents i en el desenrotllament que poden tenir. Res fariem en estructurar projectes complets, meticolosos, perfectes potser, però que per la mateixa amplitud quedarien sense realitzar. Però les soles divagacions teòriques no han servit mai per a gran cosa.

D'aquest mal es ressenten les conclusions de l'Assamblea que fa un any celebraren a Barcelona els professors de les Escoles d'Arts i Oficis i Indústries de l'Estat, en les quals conclusions —que per altra part contenen punts interessants i ben vistos— es basteix un pla general d'ensenyament obrer en les terres espanyoles. Ja es fonamenta en l'absurde degut a l'estructura unitària de l'Estat, de volguer resoldre el problema amb una concepció única, adoptant un criteri uniformista per a llocs de diferent intensitat industrial. Però, demés, projecta un nombre crescut d'escoles —d'aprenentatge, d'aprenents, de perfeccionament obrer, generals d'art, de contramestres, maquinistes i montadors, de tècnics industrials, d'oficis i indústries artístiques, etc.— totes elles de nova creació, enllaçades d'una manera rígida i agrupades en un conjunt, el Politècnic, tan abstracte i geomètric, fruit de la raó pura i en res apoiat en les realitats concretes, que no resulta gaire aventurat profetitzar que quedarà sempre en estat, de projecte, i tot lo més, si influències polítiques l'empenyen, com a llei per a dormir el son etern en els volums de l'Alcubilla, sense ésser portada mai a compliment.

Pateixen també les conclusions esmentades de comptar amb l'ajut de l'Estat com apoio principal. Què pot esperar-se de l'Estat per a contribuir a solucionar una qüestió de tan vital importància— Mirem al nostre entorn, analitzem que ha fet, i la resposta ens vindrà dada. Pràcticament res. L'Escola Superior de Belles Arts i d'Art i Oficis que sosté —sense haver tingut la iniciativa de crear-la, doncs és l'antiga Escola de la Junta de Comerç, de noble tradició, genuïnament ciutadana— i que junt amb les seves sucursals compleix una bona obra docent, la circumscriu preferentment a lo artístic, i està orienta-

da més que a l'estament obrer a la classe mitja. I fora d'això res més d'interès. L'acció de l'Estat en l'ensenyament tècnic per obrers ha sigut fins avui, en la nostra ciutat, pràcticament nul·la. No pot presentar cap Escola de la qual els treballadors en puguin treure un profit directe. De l'indiferència col·lectiva en correspon la major culpa i el més gran manquement a l'Estat espanyol.

Contrasta aquesta deixadesa amb l'esforç que en aquesta branca venen realitzant les nostres corporacions populars, que en la seva forçosa limitació procuren suplir la deficiència de l'organisme més obligat. Per això si volem estructurar una solució sòlida ha d'ésser a base de les institucions existents, creades exclusivament per corporacions catalanes: l'Escola del Treball i l'Escola Tècnica d'Oficis d'Art de la Mancomunitat i les quatre escoles complementàries d'oficis del municipi; analitzant-ne la seva obra actual i el desenrotllament que en la pràctica poden assolir fàcilment.

Carles PI I SUNYER, *Per la cultura obrera: L'acció de les nostres escoles municipals*, Barcelona, Agrupació d'Alumnes i Exalumnes de l'Escola Municipal d'Arts del Districte VIII, 1923.

Document núm. 3. *La política de la dictadura de Primo de Rivera a l'Escola del Treball de Barcelona*

Profundamente compenetrados con la trascendencia que en los destinos de nuestra patria ha de tener la transformación radical llevada a cabo felizmente en las instituciones de cultura de la Mancomunidad Catalana, por las ilustres personas que hoy rigen los destinos con el aplauso unánime de la opinión, el Grupo Tracista Patria y Unión se dirige hoy a vosotros para expresaros su admiración por vuestra conducta y por la esperanza de que sabreis manteneros en el lugar que os corresponde. Lo que ayer bajo la garra funesta de los mal disimulados enemigos de la Patria, era un foco de separatismo, se ha convertido hoy, bajo la efigie protectora de nuestro simpático monarca Alfonso XIII, colocado en el sitio de honor, en un centro de verdadera cultura cívica, desterrando hasta el recuerdo de una política ladina y de desencadenados egoismos.

Españoles somos, nacidos en Cataluña y tenemos para nuestra región y el habla humilde de nuestro hogar los más puros afectos. Pero la nobleza de nuestro amor al rincón familiar no profana la pureza de nuestro culto a la Patria única, la España gloriosa madre de pueblos y cuna prolífica de grandes hombres, sin empañar nuestro fervor por el rico y sonoro idioma de Cervantes que a través de los mares y de los climas une en una común fraternidad de razas millones incontables de seres para cantar con las mismas armoniosas palabras las glorias inmarcesibles de la Madre Patria.

De hoy en adelante concurriendo a la Escuela del Trabajo podreis perfeccionaros

en el idioma nacional eliminado hasta ahora perversamente por lo que con infames añagazas, querían privarnos de la posesión de este instrumento de cultura para explotarnos mejor encerrándonos en los estrechos límites de nuestra región.

Cuando nuestros hermanos velando por el honor nacional luchan con heroico denuedo en africanas tierra contra el pérfido marroquí, no desoiréis vosotros honrados obreros de la Cataluña española, la voz de vuestros sagrados deberes asociándose a la labor de renovación nacional emprendida por el Directorio Militar para lograr la paz y el progreso en España con la extensión de la cultura y la armonía de relaciones entre el capital y el trabajo «procurando al primero rendimiento que lo estimule y al segundo bienestar que le haga tan amable como santo y honroso» Primo de Rivera.

Nada representa que se hayan suprimido los títulos redactados en catalán ante las ventajas de todos órdenes que habrán de encontrar desde hoy, por darse la enseñanza como es debido en el idioma oficial, por la concesión de valiosos premios, por los viajes de fin de estudios que se facilitarán gratuitamente la visita de París y otras capitales de importancia y sobretudo por haber sido expulsados del profesorado cuantos ocupaban sus cargos indignamente, poniéndose en su lugar buenos españoles de probada competencia técnica y docente.

Todos los ciudadanos honrados sin distinción de ideas políticas o religiosas, pues todas son igualmente respetables —mientras no conspiren contra la integridad de la Patria, la regencia del Trono, la soberanía del Estado y el derecho de la propiedad?, todos sin distinción de matices, pues a todos nos ampara la misma bandera roja y gualda, el patrón como el obrero, el militar como el paisano, el sacerdote como el seglar, hemos de prestar nuestro decidido concurso a la sacrosanta empresa de la regeneración patria que con tanto acierto y ejecución realiza el Directorio Militar.

España entera tiene los ojos puestos en vosotros, A vosotros honra y prez de la hidalga región catalana os corresponde demostrar que en vuestros pechos no anidan sentimientos ni tienen cabida instintos rebeldes.

Cumplid con vuestro deber en estas horas salvadoras y merecereis el bien de la Patria. Grupo Tracista Patria y Unión.

Es tracta d'una mena de full volant preparat, segons sembla, pels nous dirigents de l'Escola del Treball i dirigit als alumnes d'aquest centre, que va aparèixer a *La Veu de Catalunya* i va ser reproduït íntegrament a Rafael CAMPALANS, *Política vol dir pedagogia*, Barcelona, pròleg de Joaquim Xirau.

14. BIBLIOGRAFIA

Aquest apartat del llibre s'ha elaborat a partir dels treballs citats a l'obra i d'una part de la bibliografia consultada. No hem inclòs diversos opuscles consultats, sobretot els publicats arran de la inauguració de curs de diferents escoles d'arts i oficis i equivalents, com és ara Vilanova i la Geltrú, Gràcia, Sant Martí de Provençals, Mataró, Manresa...

100 anys de presència salesiana a Barcelona-Sarrià. Barcelona: Ediciones Don Bosco, 1984.
[Edició catalana]

ACCIÓ MUNICIPAL DOCENT. *El problema de l'ensenyança primària a Sabadell: Plantejament i antecedents.* Sabadell: Edició de la Comissió de Cultura, 1931.

ACERO SÁEZ, Eduardo. *Crónica de la formación profesional española.* Vol. I. Madrid: Ediciones Técnicas y Profesionales, 1993.

Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans. La formació professional i les transformacions socials i econòmiques. Mataró: Ajuntament de Mataró; Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana, novembre 1999. 439 p.

AINAUD DE LASARTE, J. M.; JARDÍ, Enric. *Prat de la Riba, home de govern.* Barcelona: Ariel, 1973.

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Institucions d'ensenyament tècnic primari.* Barcelona: Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i cia., 1918.

— *Escola de Labors i Oficis de la Dona.* Barcelona: Editorial Catalana, 1920. [A càrrec de Montserrat Beltrán Morales]

AJUNTAMENT DE BARCELONA. ASSESSORIA TÈCNICA DE LA COMISSIÓ DE CULTURA. *Les construccions escolars de Barcelona.* Barcelona, 1922.

AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISSIÓ DE CULTURA. *Curs normal d'ensenyament tècnic per a mestresses.* s. a. 4 f.

— *Missió de l'Ajuntament de Barcelona a l'obra de Cultura. Conferència donada per Lluís Nicolau d'Olwer.* Maig 1922.

- ALAY SUÁREZ, Montserrat. *Aprenents i minyones: La infància abandonada a la Barcelona del vuit-cents*. Sant Andreu del Palomar, 2003. 208 p.
- ALBERCH, Ramon; CLARÀ, Josep; ROURA, Josep. *Gran geografia comarcal de Catalunya. El Gironès. La Selva. La Garrotxa*. 3. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1981.
- ALBERDI, Ramón. *La formación profesional en Barcelona. Política, pensamiento, instituciones: 1875-1923*. Barcelona: Ediciones Don Bosco, 1980.
- «Política i ensenyament a Barcelona. L'Escola del Treball 1913-1930». *Recerques*, núm. 14 (1983), p. 97-112.
- «Hacia una nueva Escuela Industrial de Barcelona». *Revista de Educación* (1997). [Monogràfic]
- ÁLVAREZ FERNÁNDEZ, Violeta. «La orientación profesional, de herramienta laboral a instrumento pedagógico». *XI Coloquio Nacional de Historia de la Educación. La acreditación de saberes y competencias. Perspectiva histórica*. Universitat d'Oviedo, 12-15 junio de 2001, p. 313-323.
- AMAT I DE CORTADA, Rafael d', baró de Maldà. *Calaix de sastre*. 1769-1816.
- ANGUERA, Pere. *El Centre de Lectura de Reus: Una institució ciutadana*. Barcelona: Edicions 62, 1977. 218 p.
- ARCO Y MOLINERO, Ángel del. *La imprenta en Tarragona: Apuntes para su historia y bibliografía*. Tarragona, 1916.
- ARDIT, Manuel; BALCELLS, Albert; SALES, Núria. *Història dels Països Catalans: Del 1714 al 1975*. Barcelona: Edhasa, 1980.
- ASSOCIACIÓ DE DIRECTORS D'INDÚSTRIES ELÈCTRIQUES I MECÀNIQUES. *Memòria 1936*, Barcelona.
- AYUNTAMIENTO DE BARCELONA. *Misión de la Escuelas de Arte*. Barcelona, 1905.
- *Relación del estado de las enseñanzas en las escuelas de arte del Ayuntamiento de Barcelona*.
- *Instituto de Estadística y política social de Barcelona. Estadísticas sociales. Monografía estadística de la clase obrera*. Barcelona: Henrich, 1921. 128 p.
- AZCÁRATE RISTORI, Isabel. *El origen de las órdenes femeninas en España y la Compañía de María*. Sant Sebastià, 1963.
- BALCELLS, Albert. «La dona obrera a Catalunya al primer quart del segle XX». *L'Avenç*, núm. 4 (juliol-agost 1977).
- BARBAT MIRACLE, Ramon. *Historia de las Escuelas del Trabajo en la provincia de Tarragona*. Barcelona: Indústria Gràfica Ferrer Coll, 1977.
- BARRIGA I SALA, Josep. *Historia de Badalona: 1793-1794*. s/d.
- BENAVENT, J. A. *Orígenes y desarrollo de la orientación psicopedagógica en España: Desde sus orígenes hasta 1939*. València: Promolibro, 1996.
- BENGOCHEA, Soledad. *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya: Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994. 400 p.
- BOFILL I MATAS, Jaume. *La llengua catalana a l'Ajuntament*. Barcelona, 1915.

- CAÑELLAS, Cèlia; TORAN, Rosa. *Política escolar de l'Ajuntament de Barcelona: 1916-1936*. Barcelona: Barcanova, 1982. 181 p.
- CAPDEVILA, Sanç. «Les antigues institucions escolars de la Tarragona restaurada». A: *Estudis Universitaris Catalans*, 1927-1928.
- CAPEL MARTÍNEZ, R. M. *El trabajo y la educación de la mujer en España: 1900-1930*. Madrid, 1983.
- CAPEL SÁEZ, Horacio. *Geografía y matemáticas en la España del siglo XVIII*. Oikos: Tau, 1982. 389 p.
- CAPITAN DÍAZ, Alfonso. *Historia de la educación en España*. Vol. II: *La pedagogía contemporánea*. Madrid: Dickinson, 1994.
- CARLOS GRAU, Jordi. *Història de l'Escola del Treball: 1913-1990*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1995.
- CARRERA Y PUJAL, Jaime. *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII y XIX*. Barcelona: Bosch, 1957.
- *Historia política y económica de Cataluña: Siglos XVII-XVIII*. Barcelona: Bosch, 1957.
- *La Escuela de Nobles Artes de Barcelona en los siglos XVIII y XIX: 1775-1901*. Barcelona: Bosch, 1957.
- *La Universidad, los institutos, los colegios y las escuelas de Barcelona en el siglo XIX*. Barcelona: Bosch, 1957.
- CASTELLS, Paulino. *El traslado de la Escuela Industrial*. Barcelona, 1916. [Fullet]
- *Escuela de Ingenieros Industriales. Reseña histórica. Establecimiento de Barcelona*. Barcelona, 1942.
- CASTERÁS, Ramón. *Actitudes de los sectores catalanes en la coyuntura de los años 1880*. Anthropos. Editorial del Hombre, 1985. [Pròleg d'Antoni Juglar]
- CASTILLO, Alberto del; RIU, Manuel. *Historia de la Asociación de Ingenieros Industriales: 1863-1963*. Barcelona, 1963.
- Comentario de D. Joseph Isidoro de Morales al excelentísimo señor D. Joseph Mazarredo sobre la educación de su hija*. Madrid: impremta de Gabriel de la Sancha, 1796. [Edició bilingüe llatí-castellà. Publicat per D. Tadeo Bravo de Rivero]
- «VI Conferència Internacional de Psicotècnica, del 26 al 30 d'octubre de 1930». *Annals*, núm. 4. [Recull de treballs presentats]
- CONSELL DE COL·LEGIS D'ENGINYERS TÈCNICS INDUSTRIALS DE CATALUNYA. MALUQUER DE MOTES, Josep [dir.]. *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000.
- COROLEU, José. *Memorias de un menestral de Barcelona: 1792-1854*. Barcelona: Betis, 1946. [Pròleg de Wifredo Coroleu]
- CORTADA, Ester. *Les mestres d'escola pública a Catalunya 1857-1900: La definició d'un model professional entre la domesticitat i la transgressió*. Tesi doctoral. Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, 1998.
- «De la "calcetera" a la "maestra de escuela", expectativas y activismo profesional». *Are-nal. Revista de Historia de las Mujeres* [Granada], vol. 6, núm. 1. [En premsa]

- «Entre la casa, el taller i l'escola. El tall i confecció en l'ensenyament professional». A: *La formació professional i les transformacions socials i econòmiques. Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació*.
- CORTADA, Juan. *Cataluña y los catalanes*. 2a ed. S. Gervasio: impremta de Miguel Blaxter, 1860. p. 47.
- CUESTA ESCUDERO, Pedro. *La escuela en la reestructuración de la sociedad española: 1900-1923*. Madrid: Siglo XXI, 1994.
- DELGADO CRIADO, Buenaventura. «Los maestros del arte de enseñar a leer, escribir y contar de Barcelona (1657-1760)». A: *Educación e Ilustración en España. III Coloquio de Historia de la Educación*. Universitat de Barcelona, 1984.
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA. *Reorganització d'algunes escoles tècniques. Informe que presenta la Comissió d'Instrucció Pública i Belles Arts*, juliol 1915. 39 p.
- *Guia de les institucions científiques i d'ensenyança*. Barcelona: Publicacions del Consell de Pedagogia, 1916.
- *Escola Elemental del Treball: Ensenyament per a obrers*. 30 p.
- *Catàleg general de publicacions de la Diputació de Barcelona: 1812-1987*. Barcelona, 1988. 796 p.
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA. *ESCOLA DEL TREBALL. Deu anys d'acció escolar: 1913-1923*.
- DIPUTACIÓN DE BARCELONA. *La obra post-escolar de la Escuela del Trabajo*. Barcelona, 1925. 167 p.
- *Servicio de Extensión de Enseñanzas Técnicas*.
- DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE BARCELONA. *Programa del concurso de proyectos para la construcción de un edificio destinado a las instituciones provinciales de instrucción pública. Publícase por acuerdo de la Diputación*. Barcelona, 1877.
- ESCOLA D'ARTS I OFICIS DE VILANOVA I LA GELTRÚ. *Solemne apertura del curso 1888 a 1889*. Vilanova i la Geltrú; Milà, 1888.
- ESCOLA DEL TREBALL. *75 anys d'història*, 1989.
- ESCOLANO BENITO, A. *Educación y economía en la España ilustrada*. Madrid: Servei de Publicacions del Ministeri d'Educació i Ciència, 1988.
- ESCUELA DE ARTES Y OFICIOS, AGRICULTURA E INDUSTRIAS DE MANRESA. *Memòria del curso 1911/1912 por D. Narciso Vidal y Puig. Extracto del discurso de gracias de F. Francisco Llatjós Perramon*. Manresa: impremta de San José, 1913.
- ESCUELA SUPERIOR DE ARQUITECTURA. *Memoria sobre la creación y funcionamiento de la Escuela de Arquitectura*. Barcelona: impremta La Renaixensa, 1896. 25 p.
- ESCUELA SUPERIOR DE INGENIEROS DE VILLANUEVA Y LA GELTRÚ. *Enseñanzas elementales y superiores. Estudios extraoficiales. Condiciones para cursarlos*. Barcelona, 1905. 20 p.
- Escuelas elementales y superiores de industrias de Terrasa*. Terrassa: impremta Ventayol, 1904. 171 p.
- ESTEBANELL I COMAS, Eusebi. *Escola Industrial: 90 anys d'història*. Sabadell: Escola d'Arts i Oficis, 1994.
- F. S. *Carta eucarístico-política de la ciudadana a D. Somat Aruguerb por su apología al bello sexo*. Viuda i fills de Sastres, 1820. Fullet Bonsoms, núm. 6724.

- FAUBELL, V. «Notas históricas sobre la formación profesional en España». *Revista de Educación*, núm. 84 (1975), p. 387-433.
- FEDERACIÓ OBRERA CULTURAL. *I Congrés d'alumnes i ex-alumnes de les escoles professionals obreres de Catalunya: Memòria dels treballs realitzats*. Barcelona, 1923.
- *Primer Congrés de la Federació Obrera Cultural*. Barcelona, 1932.
- FEIJOO, P. Benito. *Teatro crítico universal*. Vol. I: *Defensa de las mujeres*. Seix Barral. (Biblioteca de Autores Españoles; 56). [Original de 1727]
- FELIU DE LA PENYA, Narcís; PILES I MERCADER, Martí. *Fénix de Cataluña: Antiguas grandezas y modo de renovarlas*. Barcelona: impremta de Rafael Figueró, á dos Algodonero, 1683.
- FERNÁNDEZ DE PEDRO, S.; GONZÁLEZ DE LA FUENTE, A. «Apuntes para una historia de la formación profesional en España». *Revista de Educación*, núm. 84 (1975), p. 155-168.
- FERNÁNDEZ, Robert; SIERCO, Helena. «Ensenyament professional i desenvolupament econòmic. L'Escola Nàutica de Barcelona». *Recerques* [Barcelona: Curial], núm. 15 (1984).
- FIGUEROLA I GARRETA, Jordi. *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*. Barcelona: Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 1994. [Pròleg de Josep Fontana]
- FITER I INGLÈS, Josep. *Utilitat que reporta (...) la creació d'escoles d'arts i oficis*. Separata de *La Renaixença* [Barcelona], any XXVII (1895).
- FONTANA, Josep. *La quiebra de la monarquía absoluta: 1814-1820*. 3a ed. revisada. Barcelona: Ariel, 1978.
- «La fi de l'Antic Règim i la industrialització. 1787-1868». A: VILAR, Pierre [dir.]. *Història de Catalunya*. Vol. V. Barcelona: Edicions 62, 1988.
- FONTQUERNI, Enriqueta; RIBALTA, Mariona. *L'ensenyament a Catalunya durant la Guerra Civil: El CENU*. Barcelona: Barcanova, 1982. 221 p.
- FREIXA I PEDRALS, Enric. *Arrels per a una Universitat*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya, 1986. 282 p.
- GALÍ I COLL, Alexandre. *Rafael d'Amat i Cortada. Baró de Maldà*. Barcelona: Aedos, 1954.
- *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*. Llibre I: *La llengua*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1980.
- *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*. Llibres IV i V. Primera part: *Ensenyament tècnico-industrial, tècnico-manual i d'arts i oficis*. Segona part: *Ensenyament tècnico-artístic i moviment artístic*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1981-1982.
- *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*. Llibre VII: *Ensenyaments econòmico-socials i administratius*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1983.
- *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*. Llibre VIII: *Institucions d'ensenyaments per a la dona*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1983.

- *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya: 1900-1936*. Llibre X: *Institucions de cultura popular*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1983.
- GARRABOU, Ramon. *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya: 1850-inicis del segle XX*. Barcelona: L'Avenç; Col·legi d'Enginyers Industrials, 1982.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. *L'obra de cultura*. Barcelona, 1932.
- *Institucions d'ensenyament mitjà, secundari i superior de Catalunya: Per a ús dels alumnes que surten de l'escola primària*. Barcelona: Tipografia Occitània, 1934.
- *Les noves institucions jurídiques i culturals per a la dona*. Barcelona: Oliva de Vilanova, 1937.
- *Extensió d'ensenyament tècnic. Estudis de mecànica, d'electricitat i ensenyaments agrícoles per correspondència*. Barcelona, s/d.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. CONSELL DE L'ESCOLA NOVA UNIFICADA. *Projecte d'ensenyament de l'Escola Nova Unificada*, 1936. 40 p.
- GERMAIN, José. «La orientación y selección profesional». *Revista de Pedagogía* [Madrid: Instituto Psicotécnico de Madrid], any x (gener 1931).
- GIRAL RAVENTÓS, Emili. «Antecedents històrics». A: *L'estructura econòmica del País Valencià*. València, 1970.
- GONZÁLEZ-AGAPITO, Josep. *Bibliografía de la renovación pedagógica (1900-1939)*. Universitat de Barcelona, 1978.
- *Rosa Sensat i Vilà: Fer de la vida escola*. Barcelona: Edicions 62, 1989. 158 p. (Rosa Sensat; 35)
- «Educación infantil e industrialización en Cataluña». *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria* [Salamanca], núm. 10 (1991).
- *Aportació per una bibliografia pedagògica del segle XIX*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004.
- GRAELL, Guillem. *Historia del Fomento del Trabajo Nacional*. Barcelona, s/d.
- GRABOLOSE, Ramon. *Olot en les arts i en les lletres: L'aportació als moviments artístics i literaris de Catalunya*. Barcelona: Dirosa, 1974.
- Joan Carles Panyó. *Primer director de les escoles de dibuix d'Olot i Girona*. Girona: Diputació Provincial, 1976.
- GURRERA, Montserrat. «L'Escola de Dibuix de Mataró. Una institució de formació professional al Mataró del segle XIX (1815-1886)». A: *Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*. Mataró, 1999.
- *L'ensenyament a Mataró durant la primera meitat del segle XIX: 1808-1868. Gènesi i desenvolupament del sistema educatiu en una societat industrial*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2005. [Tesi doctoral llegida el 15 d'abril de 2005]
- Història de la Diputació de Barcelona*. Vol. II: *1898-1931*. Diputació de Barcelona, 1987, p. 28. [Director de l'obra: Borja de Riquer]
- IGLÉSIES, Josep. *L'obra cultural de la Junta de Comerç: 1760-1847*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1969. (Episodis de la Història; 121)
- JIMÉNEZ, Bonifacio. *Claves para comprender la formación profesional en Europa y en España*. Barcelona: EUB, 1996.

- JORDÀ I GÜELL, Ricard. *La Guerra Gran vista des d'Olot: 1793-1795*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1969. 64 p. (Episodis de la Història; 199)
- LAZARO LORENTE, Luis Miguel. «Un presbítero ilustrado Joseph Isidoro de Morales». A: *Educación e ilustración en España. III Coloquio de Historia de la Educación*. Universitat de Barcelona, 1984.
- LIGOS CERDA, Perejoan. *Miquel Biada. L'Institut Politècnic Municipal de Mataró: Dels arts i oficis a la formació professional*. Mataró: Gràfiques Tria, 1993.
- LLOVET, Joaquim. *La Matricula de Mar i la província de marina de Mataró al segle XVIII*. Mataró: Rafael Dalmau editor; Caixa d'Estalvis Laietana, 1980. 197 p. + 12 p. [Premi Iluro 1979]
- LLUCH, Ernest. «Les institucions de la il·lustració a Girona». *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, vol. XIII (1966-1967).
- *El pensament econòmic a Catalunya: 1760-1840*. Barcelona: Edicions 62, 1973.
- LÓPEZ CORDÓN, M. Victoria. «La situación de la mujer a finales del Antiguo Régimen. 1760-1860». A: *Mujer y sociedad en España*. Madrid, 1982.
- LÓPEZ PIÑERO, José María. *Introducción de la ciencia moderna en España*. Barcelona, 1969.
- LÓPEZ TORRIJOS, Manuel. «El pensamiento pedagógico ilustrado sobre la mujer en Josefa Amar y Borbón». A: *Educación e Ilustración en España. III Coloquio de Historia de la Educación*. Universitat de Barcelona, 1984.
- LORENZO, Anselmo. *El proletariado militante. Origen del sindicalismo. Memorias de un internacional*. 2 v. Tolosa: Editorial del Movimiento Libertario Español. CNT en Francia, 1946-1947. 261 i 255 p. [Edició original de 1901]
- MADOZ, Pascual. *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Vol. III. Madrid, 1846-1849.
- MALLART I CUTÓ, Josep. *La educación activa*. Barcelona: Labor, 1925.
- *La enseñanza profesional en España: Guía para jefes de empresa, padres de familia, profesores, aprendices y estudiantes*. Madrid: Vimar, 1944.
- *Orientación funcional y formación profesional. Psicotecnia. Pedagogía del trabajo. Profesiología. Colocación*. Madrid: Espasa-Calpe, 1959.
- «Cincuentenario del originariamente llamado Instituto de Selección Profesional». RPGA, XXIX -131, 1974.
- MANCOMUNIDAD DE CATALUÑA. *Breve noticia de su organización y de su obra*. Barcelona, desembre 1922.
- MANCOMUNITAT DE CATALUNYA. *Llibre que conté els acords de traspàs de serveis de les Diputacions Catalanes a la Mancomunitat*. Barcelona, gener 1920.
- *L'Escola del Treball: L'Escola del Treball és la universitat del poble*. Barcelona, 1922. 24 p.
- *L'obra realitzada: Any 1914-1923*. Barcelona, agost 1923. 3 v.
- MARCOS ALONSO, Jesús A. «Arquitectos, maestros de obra, aparejadores. Notas para una historia de las modernas profesiones de la construcción». *Construcción, Arquitectura, Urbanismo*, núm. 24 (març-abril 1974).

- MARQUÈS I SUREDA, Salomó. *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*. Col·legi Universitari de Girona, 1985. [Pròleg de Joan Puigberd i Busquets]
- *De l'Escola de Dibuix a l'Escola Municipal de Belles Arts*. Ajuntament de Girona, 1990.
- MARTÍ ALPERA, Félix. «L'Escola i l'elecció d'ofici». *Annals de l'Institut d'Orientació Professional*, núm. 5 (juny 1922).
- MARTINELL BRUNET, Cèsar. «Joan Carles Panyó. La seva vida. La seva obra i el seu temps». *Butlletí dels Museus d'Art*, vol. II (1932).
- *La escuela de la Lonja en la vida artística barcelonesa*. Barcelona: Escola d'Arts i Oficis Artístics, 1951.
- MAYNAR, Josep. «Les arts decoratives». A: *L'art català*. Vol. II. Barcelona: Aymà, 1958.
- MENÉNDEZ MORENO, Aida Sara Victoria. «Las escuelas elementales de Trabajo: currículum expreso, currículum paralelo». A: *XI Coloquio Nacional de Historia de la Educación. La acreditación de saberes y competencias. Perspectiva histórica*. Universitat d'Oviedo, 12-15 juny de 2001, p. 657-666.
- MIRA I LÓPEZ, Emili. *Projecte de funcionament de l'Institut d'Orientació Professional*. Barcelona: Altés impressor, 1918.
- «La Segunda Conferencia Internacional de Psicotécnica, aplicada a la orientación profesional». *Archivos Neurológicos*, vol. II i IV (1921).
- *Manual de orientación profesional*. 4a ed. Buenos Aires: Kapeslusz, 1957.
- MIRÓ MONTOLIU, M. Isabel. «La Escuela de Dibujo y Náutica tarraconense». A: *XI Coloquio Nacional de Historia de la Educación. La acreditación de saberes y competencias. Perspectiva histórica*. Universitat d'Oviedo, 12-15 juny de 2001, p. 667-670.
- MOLAS I RIBALTA, Pere. *Los gremios barceloneses del siglo XVIII: La estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1970.
- *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*. Barcelona: Curial, 1977.
- MOLÉS Y MOLINOS, Crescencio María. *Curso de geometría y dibujo lineal aplicado a las labores*. Barcelona: Paluzie, 1885. [El primer text és de 1864]
- MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi. *El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya: 1833-1938*. Barcelona: La Magrana, 1977.
- *La llengua a l'escola: 1714-1939*. Barcelona: Barcanova, 1984.
- «Algunes reflexions sobre l'analfabetisme a finals del segle XIX». A: *Actes de les IV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans. Tarragona, 1980*. Barcelona, 1987, p. 122-128.
- *L'obra educativa de la Junta de Comerç: 1769-1851*. Barcelona: Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 1987.
- «Cambios de mentalidad y educación en la sociedad urbana catalana en la primera mitad del siglo XIX». A: *La Revolucion Francesa y su influencia en la educación en España*. Universitat Nacional d'Educació a Distància; Universitat Complutense de Madrid, 1990.
- *Centenari Escola municipal Josep Serrat i Bonastre: 1880-1890*. Ajuntament de Barcelona. Districte Sarrià-Sant Gervasi, 1991.

- *Les escoles professionals municipals: 1890-1990*. Ajuntament de Barcelona, 1991. 163 p.
- «L'educació de joves i adults». A: *Artur Martorell un educador del nostre temps*. Generalitat de Catalunya. Ajuntament de Barcelona, 1994. p. 48.
- *L'Escola Normal de Barcelona: 1845-1972*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000.
- «Poble Nou. 1865-1987. Una aproximació a l'ensenyament». *Icària. Papers de l'Arxiu Històric del Poble Nou*, núm. 6 (any 2002), p. 4-13.
- «Los pedagogos catalanes y el Instituto Rousseau de Ginebra (1912-1939)». A: *26 International Standing Conference for the History of Education*. Ginebra, 2004.
- MORET GUILLAMET, Rosa M. *Josep Mallart Cutó, un precursor de la psicopedagogia*. Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 2003.
- NOVO DE MIGUEL, Luciano. *La enseñanza profesional obrera y técnica industrial en España*. Barcelona, 1933.
- ORTEGA LÓPEZ, Margarita. «La educación de la mujer en la ilustración española». A: *Simposium Internacional sobre Educación e Ilustración. Dos Siglos de Reformas en la Enseñanza. Ponencias*. Madrid: Ministeri d'Educació i Ciència, 1988.
- PALOMAR COLLADO, Patricio. *Medio siglo de actuación técnica y social. Discurso en el solemne acto de la inauguración del curso 1968-1969 del Instituto Politécnico Superior de Barcelona, el día 14 de octubre de 1968*. Barcelona, 1968.
- PASSARANS, Elisea. *Nociones de corte y confección de ropa blanca*. Barcelona: impremta El Porvenir, 1873.
- PÉREZ-BASTARDAS, Alfred. *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909): Albert Bastardas i Sampere primer alcalde popular*. Barcelona: Edicions 62, 1980. 380 p.
- PESET, Mariano; PESET, José L. *La universidad española (siglos XVIII y XIX): Despotismo ilustrado y Revolución Liberal*. Madrid: Taurus, 1974.
- PI DE CABANYES, Oriol. «Dos textos inèdits sobre els rebomboris del pa de 1789». A: *Miscel·lània Barcinonensia*. Barcelona, 1972.
- PI I SUNYER, Carles. *Per la cultura obrera: L'acció de les nostres escoles professionals*. Barcelona: Agrupació d'Alumnes i Exalumnes de l'Escola Municipal d'Arts del Districte VIII, 1923.
- PONS GURI, Josep. M. *Estudi dels pilots. Ensayo monográfico sobre la Escuela de Náutica de Arenys de Mar*. Arenys de Mar: Arxiu Històric i Museu Fidel Fita, 1960.
- PRAT DE LA RIBA, Enric. *Memòria provincial a la Diputació de Barcelona*, 1909.
- *L'activitat provincial. Memòria presidencial a la Diputació de Barcelona*, 1910. [Edició castellana de 1912]
- *Memòria presidencial: 1914*.
- PUJOLAS I MASET, Pere. «L'Escola Municipal d'Arts i Oficis de Girona (1897-1900). L'intent de crear un institut de la classe obrera». A: *Moviment obrer i educació popular. VIII Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*. Menorca: ICE. Universitat de les Illes Balears, 1 de maig 1986.
- QUINTANA, Manuel José. «Informe de la Junta creada por la Regencia para proponer los

- medios de proceder al arreglo de los diversos ramos de la instrucción pública». A: *Obras completas*. Madrid: Seix Barral, 1975, p. 175-191. (Biblioteca de Autores Españoles)
- Registro y estado de la imperfeccion, ruindad y malicia de las mugeres. Sácase de la sagrada escritura y de otros muchos autores de crédito, eruditos sacros y humanos. Dedicase a la muger buena, perfecta y virtuosa*. Barcelona: impremta de Pedro Maymó, carrer Santo Domingo, 1822. Fullet Bonsoms, núm. 3815.
- RICART GIRALT, José. *Historial de la Escuela especial y provincial de Náutica de Barcelona*. Barcelona: Subirana hermanos, 1901.
- RIERA I TUEBOLS, Santiago. «L'acadèmia de matemàtiques a la Barcelona il·lustrada. 1715-1800». A: *Segon Congrés d'Història de la Medicina Catalana*. Barcelona, 1975.
- *Síntesi i història de la ciència catalana*. Barcelona, 1983, p. 345.
- RODRÍGUEZ CAMPOMANES, Pedro. *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1975.
- RODRÍGUEZ MORENO, M. Lluïsa. *Fonaments i perspectives de l'orientació professional a Catalunya*. Barcelona: Laertes, 1987.
- ROIG I ROSICH, Josep M. *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992. 679 p. [Pròleg de Josep Benet]
- ROMÀ Y ROSELL, Francisco. *Disertación histórico-político-legal para los colegios de la ciudad de Barcelona y sus privativas*. Barcelona: Thomas Piferrer, 1766.
- *Las señales de la felicidad en España y medios de hacerlas efectivas*. Madrid: impremta de D. Antonio del Valle, 1768.
- ROSELL, Mercè. *La política cultural. El bilingüisme. L'ensenyament. El patrimoni. La cultura popular*. Barcelona: Undarius, 1977.
- ROTGER I ROSQUELLAS, Mateu. *Badalona. L'escola d'ahir (1793-1939)*. Ajuntament de Badalona, 2001. [Pròlegs de Maite Arqué, Caterina Mieres i Jordi Monés]
- ROURA I PARELLA, Joan. *Cinco conferencias sobre formación profesional*. Las Palmas, 1930.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi; JARDÍ, Enric; GALÍ, Jordi, PRAT DE LA RIBA, Enric. *Prat de la Riba propulsor de la llengua i la cultura*. Barcelona, 1974. 256 p. (Biblioteca Selecta; 476)
- RUIZ BERRIO, Julio. *Política escolar de España en el siglo XIX: 1808-1833*. Madrid: CSIC, 1980.
- RUIZ Y PABLO, Ángel. *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona: 1758-1847*. Barcelona: Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i cia., 1919.
- RUIZ I PONSSETI, Estanislau. «L'ensenyament tècnico-industrial a Catalunya». *Nova Iberia*, núm. 3-4. Comissaria de Propaganda de la Generalitat de Catalunya.
- SAÉNZ RICO-URBINA, Alfredo. *La educación general en Cataluña durante el trienio constitucional: 1820-1823*. Universitat de Barcelona. Facultat de Filosofia i Lletres, 1973.
- SALA, Carme. *Dades històriques de l'Escola de Belles Arts d'Olot*. Olot, 1974.
- SEGON CONGRÉS D'ATENEUS I ASSOCIACIONS DE CULTURA. Vilanova i la Geltrú, 1913.
- SEGON CONGRÉS INTERNACIONAL D'ENSENYAMENT TÈCNIC. Barcelona, 1934.

- SEGONA CONFERÈNCIA INTERNACIONAL DE PSICOTÈCNIA APLICADA A L'ORIENTACIÓ PROFESSIONAL I A L'ORGANITZACIÓ CIENTÍFICA DEL TREBALL. *Actes de les sessions. Llista dels membres i dels seus adherents. Text íntegre de les comunicacions i de les conclusions.* (Text català-francès, 28-29 i 30 de setembre de 1921). Barcelona: Publicacions de l'Institut d'Orientació Professional, 1922. 419 p.
- SEGURA, Isabel. *Guia de dones de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1995.
- SENSAT, Rosa. «Ponencia sobre escuelas especiales de higiene y economía doméstica. Necesidad de la enseñanza de la higiene infantil en las normales de maestras y en las escuelas de niñas». A: *Primer Congreso Español de Higiene Escolar*. Barcelona, 1912.
- *Rapport présenté au III Congrès International d'Enseignement Ménager*. Municipalité de Barcelone, 1922.
- *Les ciències en la vida de la llar*. Barcelona: Editorial Pedagògica, 1923.
- *El setanta-cinquè aniversari de l'Escola Industrial de Vilanova i la Geltrú*. Escola Universitària d'Enginyeria Tècnica, 1977.
- SINDREU, Montserrat. *Petita crònica d'una llarga història. Escola Professional de la Dona. 1883-1893*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1983.
- SOLA, Joan. *A l'entorn de la llengua*. Barcelona: Laia, 1977.
- SOLA I GUSSINYER, Pere. *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya. 1900-1939: L'Ateneu Enciclopèdic Popular*. Barcelona: La Magrana, 1978. 258 p.
- «Les écoles de Mathématiques de la Monarchie espagnole du XVIIIe siècle: Leurs innovations pédagogiques et leurs étudiants». A: *Education and Enlightenment. International Standing Conference for the History of Education. 6th Session*. Wolfenbüttel, 1984, Heft 23, p. 281-296.
- «Entre el mérito y la ciencia: apuntes para un retrato del profesorado de la Academia de Matemáticas (siglo XVIII)». A: *Higher Education and Society. Historical Perspectives. 7th International Standing Conference*. Vol. I. Salamanca, 1985.
- SOLDEVILA Ferran [dir.]. *Un segle de vida catalana: 1814-1930.*, vol. I. Barcelona: Alcidés, 1961.
- SOLER Y PÉREZ, Leopoldo. «Escuela de Artes Industriales y Bellas Artes de Barcelona. Su historia y estado actual. 1775-1910». A: VEGA Y MARCH, Manuel. *Escuela de Artes, Oficios Artísticos y Bellas Artes*. Barcelona, 1924-1925, p. 48.
- SOMAT ARUGUERB (Tomàs Bruguera). *Apologia o sea dictamen imparcial sobre el descuido de instruir a las mugeres, por el que se prueba el derecho que tienen las mugeres a la secularización*. Barcelona: Viuda de Sastres i fills, 1820.
- SOTERAS I GALTÉS, Ramon. *Escuela Municipal de Artes y Oficios de Mataró: Memoria*. Mataró: Filles d'Abadal i Companyia. [De 1890-1891 a 1898-1899]
- SUBIRANA I REBULL, Rosa Maria. *Pasqual Pere Moles i Corones: 1741-1797*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1990, 467 p. [Premi Puig i Cadafalch 1986, pròleg de Francesc Fontbona]
- TARRÓS I ESPLUGAS, Ramon. «Escola d'Arts i Oficis de Mataró: Els inicis (segle XIX) i algunes fites per a la seva història (segle XX)». A: *Actes de les XIV Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*. p. 351-361.

- TERMES, Josep. *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional. 1864-1881*. Barcelona: Ariel, 1972.
- TORRELLA NIUBO, F. *Los antiguos gremios y la actual industria de la Cataluña textil*. Terrassa: Publicacions de la Cambra Oficial de Comerç i Indústria, 1955.
- TORT MITJANS, Francisco. *Biografía histórica de D. Francisco Armanyá Font. Obispo de Lugo. Arzobispo de Tarragona: 1718-1803*. Vilanova i la Geltrú, 1967.
- TORT I RAVENTÓS, Lluís. *Escola professional domèstica de Sant Sadurní d'Anoia*. Sant Sadurní d'Anoia: Ajuntament. Conselleria d'Ensenyament.
- TRIGINER, Gil. «Resum de quatre conferències de M. E. Claparède en l'Escola d'Estiu de 1920». *Quaderns d'Estudi*. Vol. XIII, núm. 48, p. 232-240.
- VAYREDA, Ramon. *La seva vida, la seva obra i el seu temps*. Olot: Publicacions de la Sala Vayreda, 1933. 53 p. + i. [Pròleg de Cèsar Martinell]
- VEGA Y MARCH, Manuel. *Escuela de Artes, Oficios Artísticos y Bellas Artes*. Barcelona, 1924-1925.
- VÉLEZ, P. «De les relacions entre l'art i la indústria». A: *El Modernisme*. 2 v. Barcelona, 1990.
- VENINI I REDIU, Helena. «El magisteri femení a Barcelona a les darreries del segle XVIII». A: *X Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*. Palma de Mallorca, 1989. [Text basat en *L'educació femenina a Barcelona a la Il·lustració*, tesi doctoral inèdita. Departament d'Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona, 1983]
- VENTALLÓ Y VERGÉS, Luís. *Adelantado de la enseñanza técnica*. Terrassa, 1912.
- VICENS VIVES, Jaume. *Coyuntura económica y reformismo burgués*. Esplugues de Llobregat: Ariel, 1968.
- VICENS VIVES, Jaume; LLORENS, Montserrat. *Industrials i polítics: segle XIX*. 3a ed. Barcelona: Vicens Vives. Vol. XI. (Història de Catalunya. Biografies catalanes) [1a ed. de 1958]
- VIGOTSKY, Lev. «Le problème des fonctions intellectuelles supérieures dans le système des recherches psychotechniques». A: *VI Conferència Internacional Psicotècnica*.
- VILA MENDIBURU, I. «Lev. S. Vigotsky: La psicologia cultural y la construcción de la persona desde la educación». A: *El legado pedagógico del siglo XX para la escuela del siglo XXI*. Barcelona: Graó, 2001.
- VILANOÛ, Conrad [coord.]; BISQUERRA, Rafel; ESTERUELAS, Albert; GONZÁLEZ-AGAPITO, Josep; MIGUEL, Sònia; MIRA, Montserrat; MOREU, Àngel C.; PAYA, Montserrat; RODRÍGUEZ, Maria Lluïsa; SERRA, Pere Jaume. *Emili Mira: Els orígens de la psicopedagogia a Catalunya*. Universitat de Barcelona, Facultat de Pedagogia, 1998. 165 p.
- VILANOÛ, Conrad; LAUDO, Xavier. *Emili Mira i els orígens de la psicologia de l'esport*. Consell Català de l'Esport, 2004. 56 p.
- VINYOLES, Teresa Maria. *Les barcelonines a les darreries de l'edat mitjana*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1976.
- YÁÑEZ Y GIRONA, Agustín. *Elogio histórico del Dr. D. Francisco Carbonell y Bravo. Boticario honorario de Cámara de S. M., médico honorario de la Real Familia, catedrático jubilado de química, socio de la Academia de ciencias naturales y artes de Barce-*

lona y de muchas otras corporaciones científicas, así del reino como extranjeras, condecorado con la medalla del mérito, sobresaliente en medicina. Leído a la sobredicha Academia de ciencias naturales y artes de Barcelona en sesión extraordinaria en 3 de marzo de 1838 por el Publicado en annuencia de la Academia é ilustrado con notas por el Dr. D. Francisco Carbonell y Font, como el postrer tributo de amor y reconocimiento á su difunto padre. Barcelona: impremta de la viuda i fills del Dr. Antonio Brusi, 1838.

ZAMORA, Francisco de. *Diario de los viajes hechos en Cataluña.* Barcelona: Curial, 1973. [1a ed. de 1789]

**AQUESTA OBRA S'HA ACABAT D'IMPRIMIR
A L'OBRADOR DE LIMPERGRAF, SL
A BARBERÀ DEL VALLÈS
EL DIA 21 DE JUNY DE 2005**

SOCIETAT D'HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ DELS PAÏSOS DE LLENGUA CATALANA

20.00 €